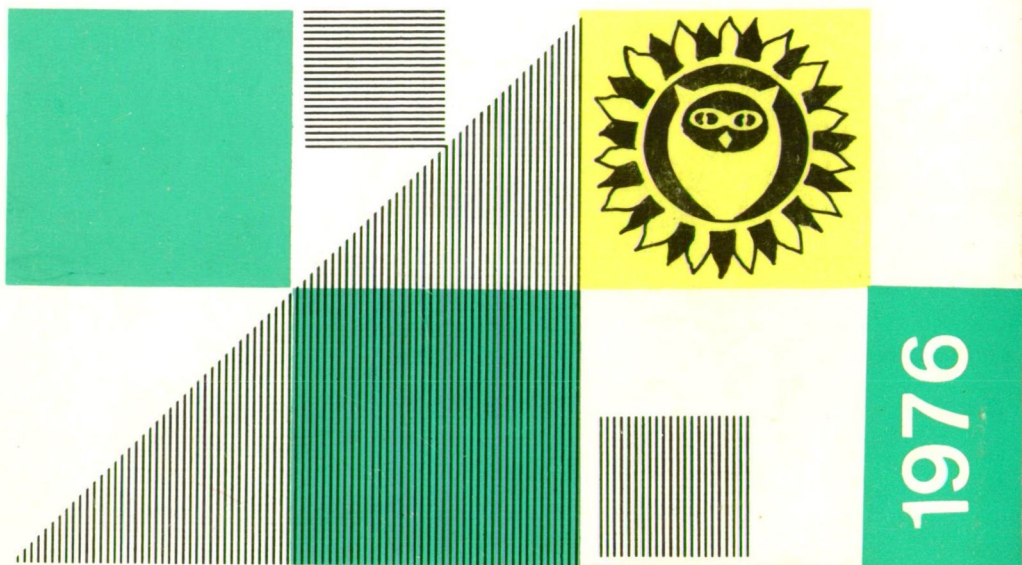

A

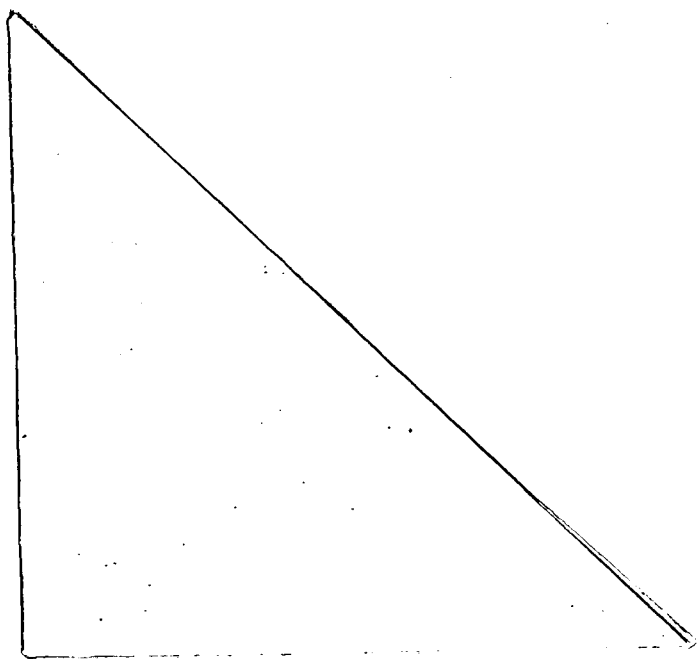
84393

SZEGEDI NYÁRI EGYETEM

MŰVELŐDÉSELMÉLET

5

A 84393

MUNKÁSMŰVELŐDÉS

SZEGED, 1976.

ÖSSZEÁLLÍTÁS A TIT SZEGEDI V. MŰVELŐDÉSELMÉLETI
NYÁRI EGYETEMÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSOKBÓL

Lektorálta
DR. VECZKÓ JÓZSEF

Szerkesztette
DR. VONSIK GYULA

A 84393

Kiadja a TIT Csongrád megyei Szervezete. Felelős kiadó: a TIT megyei titkára. Készült a TIT Rotaüzemében, Budapest, VIII., Bródy Sándor u. 16.

Gyártási szám: 77/79 - Példányszám: 800 - 28,5/A/5/iv

T A R T A L O M

Dr. Veczkó József:	Bevezető	5
Dr. Tóth Dezső:	Megnyitó	9
Dr. Birkás Mária:	Szeged helye és szerepe az ország gazdasági és kulturális életében ..	23
Blaskovits János:	A munkásosztály fogalmáról	45
Jakab Sándor:	A munkásosztály társadalmi helyzete ének és szerepének mai általános jellemzői	66
Dr. Vonsik Gyula:	A munkásműveltség vizsgálatának né- hány általános alapelve	89
Dr. Vonsik Gyula:	A munkásosztály műveltségének és művelődési szokásainak jellemző vonásai a két világháború között ..	131
Létási István:	A munkásosztály termelési kultúrája	176
Kovács Ferenc:	A munkásosztály politikai műveltsége	205
Dr. Koncz János:	A munkásosztály magatartásában meg- nyilvánuló műveltsége	228
Sz. Szabó László:	A munkásosztály izlése	274
Fukász György:	A szabadidő-szokások alakulása Ma- gyarországon	298
Könye Jenő:	A turizmus jelentősége a munkásfia- talok nevelésében	325

Kiss Lajos:	A munkások irodalmi ábrázolása a felszabadulás utáni magyar prózában	349
Tarján Tamás:	Munkásábrázolás a felszabadulás utáni magyar lírában	368
Dr. Siklós Olga:	Munkások ábrázolása a színház- művészetben	399
Andrássy Mária:	Tájékoztató a Népművelési Intéz- zetben folyó munkásművelődési kutatásokról	425
Dr. Veczkó József:	Zárszó	451

Dr. Veczkó József

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Csongrád megyei Szervezete nevében tisztelettel és szeretettel köszöntöm az V. MŰVELŐDÉSELMÉLETI NYÁRI EGYETEM minden egyes hallgatóját.⁺ Külön örülünk annak, hogy az 1976-ban meghirdetett MUNKÁSMŰVELŐDÉS című témakör, annak programja sokak tetszésével találkozott, és ennek hatására 270, a közművelődés különböző területén tevékenykedő kolléga jelentette be részvételét.

A közművelődés még soha nem állt olyannyira az érdeklődés középpontjában, mint manapság. Nyilvánvaló, hogy ez az odafordulás a közművelődési rendszer egyre növekvő társadalmi szerepével függ össze. A gazdasági építés soron levő feladatainak megoldásával egyidőben a nevelő-tudatformáló munka, vagyis a felnőttek bekapcsolása a közművelődés hatásrendszerébe, a csoportok és az egyének értékorientációjának irá-

⁺ Az V. Művelődéstudományi Nyári Egyetem megnyitó ünnepségén megjelentek: Dr. Tóth Dezső, az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos-, Köznevelési és Kulturális Osztálya vezetőhelyettese, Dr. Németh Lajos, az MSZMP Csongrád megyei Pártbizottságának titkára, Deák Béla, az MSZMP Szeged városi Pártbizottság titkára, Dr. Tamási Mihály, az MSZMP Csongrád megyei Pártbizottságának osztályvezetője, Szántó Tivadar, az MSZMP Szeged városi Pártbizottságának osztályvezetője, Szabó G. László, a Csongrád megyei Tanács VB. elnökhelyettese, Bányainé Dr. Birkás Mária, a Szeged városi Tanács elnökhelyettese, Dr. Kiszely György, intézetvezető egyetemi tanár, a TIT Csongrád megyei Szervezetének elnöke és Molnár Zoltán, a TIT Csongrád megyei Szervezetének titkára.

nyitása ma fontosabb, mint valaha bármikor volt. A téma jelentőségét pl. az is növeli, hogy évtizedről-évtizedre észrevehetően megsokszorozódik az emberre irányuló hatások száma. Az említettekkel egyidőben az emberi viszonyok mintarendszere a homogenitástól /az egyfészeség/ a heterogenitás /a sokféleség/ irányába tart. Az információk halmozódási folyamatában és az emberi kapcsolatok sokféleségében a felnőtteknek is szükségük van olyan tudományosan működő intézményre, rendszerre, amely a ráció és az élmény összekapcsolódásával jelezni, sőt előnyben tudja részesíttetni /preferálni/, el tudja fogadtatni az ember számára legfontosabb tárgyi, intellektuális, célrendszerbeli, ideológiai, erkölcsi, művészi értéket. Éppen ezért a Művelődéstudományi Nyári Egyetem egyik feladatának azt tartjuk, hogy összegezze a felnőttek tudatos befolyásolásának, irányításának gyakorlati és elméleti tapasztalatait.

Világszerte tapasztalt jelenség, hogy a közművelődés strukturája az alsó szinttől a legfelsőbbig egyre nehezebb probléma elé kerül ott, ahol nem ujtja meg önmagát. Ennek a strukturális és tartalmi megújulásnak többféle módja és iránya lehetséges. Eddig is kerestük Önökkel együtt ezeket az utakat és módokat. Törekvéseinket azonban biztonságosabbá, világosabbá teheti egy központi összefogás, ahol elméleti általánosításokra és törvényszerűségekre levonására is mód lehet. Nyári Egyetemünk, évenként változó programjával, e megújulási folyamat jelentős láncszeme és fóruma szeretne lenni. Minden lehetőségünk megvan ahhoz, hogy Szegeden a hazai és külföldi

közművelők magas szintű tapasztalat seréjét valósítsuk meg.

Az üzemekben, a vállalatoknál dolgozó népművelőket külön is köszöntöm, hisz ők a munkásművelődés gyakorlati végrehajtói. Szeretnénk ha Nyári Egyetemünk számukra is új gondolatokat, ötleteket tudna adni.

Előadóink az egyetem keretében a közművelődési rendszer külső vagy belső hatékonyságát vizsgálják egy-egy meghatározott szempontból. Akik az intézmény céljához viszonyítják az eredményeket, azok a belső hatékonysághoz jutnak el. Akik pedig a szóban forgó intézmény működését abból a szempontból vizsgálják, hogy a magasabb rendszert milyen színvonalon szolgálja ki, azok a külső hatékonyság mutatóit boncolgatják. A mindennapi közművelődési munka értékelésének is jó szempontja lehet a külső és belső hatékonyság vizsgálata. A nyári egyetem tehát arra is jó alkalom, hogy valamennyien számba vegyünk elméleti és gyakorlati tevékenységünket, gondolkodjunk önképzésünk kérdéseiről.

Akár a belső, akár a külső hatékonyság alapján mérlegeljük közművelődési munkánkat, központi alakja, alanya mindig az ember, az emberi személyiség, aki csak úgy boldogulhat, ha állandóan megújítja önmagát, és mi ebben legyünk segítségére. Goethe azt mondja:

"Ha az embert olyannak vesszük, mint amilyen,
tulajdonképpen rosszabbá tesszük;
de ha olyannak vesszük őt, amilyennek lennie kell,
akkor azzá tesszük őt, amivé lehetne."

Ezen gondolatok előrebocsájtásával ismételten baráti
szeretettel köszöntöm mindnyájukat és az itt eltöltött lo
napra kívánok sokféle színes és gazdag élményt.

Dr. Tóth Dezső

M E G N Y I T Ó

Engedjék meg, hogy a Központi Bizottság Tudományos-, Köz-oktatási és Kulturális Osztálya nevében tisztelettel és örömmel üdvözöljem a mostani, ötödik művelődéstudományi nyári egyetemet; örömmel és elismeréssel, különösen azért, mert a munkásművelődés kérdését tűzte napirendjére. Nemcsak azt bizonyítja ez a választás, hogy a KB közművelődési határozata, annak megvalósítási feladatai intenzíven élnek, cselekvésre késztetően hatnak közvéleményünkben, hanem azt is, hogy az egyik kardinális kérdés, a munkásművelődés ügye is, a figyelem középpontjában, a cselekvőkészség fókuszában áll.

Önök, kedves elvtársak, e nyári egyetem fórumain, a munkásművelődést különböző szempontokból megközelítő előadások sorát hallgatják, vitatják meg. Hadd jegyezzem meg: ennek a rendkívül időszerűen kiemelt témának a taglalása akkor lesz, akkor lehet igazán termékeny, ha a munkásművelődés kérdéseire koncentrálna /nem mindig kimondottan ugyan/, de szüntelenül szem előtt tartjuk a munkásművelődés politikai, ideológiai társadalmi vezető szerepét is.

Miért lényeges ez? Azért, mert a közművelődés rendkívül összetett, komplex tartalma. A közművelődésnek azonban közvetlenül politikai, a hatalommal összefüggő tartalma, jelentősége is van, s így kibontakoztatása során mindvégig különös figyelmet kell szentelni osztályjellegének biztosítására.

Ne feledjük el: a kulturális nevelőmunka a proletárdiktatura egyik funkciója, amely ma a fejlett szocializmus építésének megkezdése idején a gazdasági szervező munkával egyetemben előtérbe került. Ugy is fogalmazhatnánk: a lenini kulturális forradalom a szocialista forradalom egész korszakának, a szocializmus és a fejlett szocializmus építésének, majd felépítésének szerves része, amely nélkül történelmi célkitűzéseinket nem valósíthatjuk meg. Természetesen a közművelődés nem azonos a proletárdiktatura kulturális nevelőmunkájával, sem pedig a kulturális forradalommal. Az azonban bizonyos, hogy a KB határozatában megfogalmazott, összetett, komplex tartalma révén ezeknek egyik leglényegesebb összetevője. A közművelődés jelentőségét az határozza meg, hogy a kulturális forradalom ma az eddigieknél közvetlenebbül válik a szocializmus felépítése, a fejlett szocializmus építése programjának szerves részévé; egyre fontosabb és kézzel foghatóbb jellemzője lesz társadalmunk szocialista karakterének. Ennek arányában - különös tekintettel a békés egymás mellett élés Helsinkii utáni körülményeire, - még nagyobb jelentőségre tesz szert a két világrendszer versenyében, ideológiai harcában. Végülis a kulturális forradalom

gyakorlatilag kibontakozó sokarcúsága egyre inkább az emberi tevékenység sokoldalúságát tükrözi, középpontjában a mind világosabban kirajzolódó, sokoldaluan kulturált, szocialista emberrel.

A közművelődés ilyen, a szocialista forradalom egészével összefüggő, végsősoron politikai jelentősége az, ami megkülönböztetett hangsúllyal köti kibontakozását és feladatait a munkásosztályhoz. Ebben az összefüggésben kell egyszerre látnunk a közművelődés összetettségét, általános érvényét, és ezen belül a munkásművelődés középponti jelentőségét.

Az egyik oldalon azt kell szem előtt tartanunk, hogy a közművelődés rendkívül összetett és egyetemes érvényű kategória. Ha a közművelődés nem azonosítható is a kulturális forradalommal, fejlődésünk jelenlegi szakaszában mégis a maga integráló tendenciájával ujszerű és közvetlen hordozója, kifejezője a kulturális forradalom összetett, mégis egységes, a szocialista társadalom egészét átható szerepének. Ma még általában külön beszélünk a valóság alapvető megközelítési formáiról, a tudományról, a művészetről, illetve azok eredményeinek intézményes és nem intézményes terjesztési, elsajátítási területeiről: az oktatásról és a közművelődésről. Ma még általában külön kényszerülünk megfogalmazni a kulturális területnek a társadalmi gyakorlattal,

a termeléssel, a közösségi élettel, a politikával, a tudatformálással való kapcsolatát. A közművelődés kategóriája azonban épp ebben a vonatkozásban jelent újszerűt: egyetlen összefüggő feladatrendszerben és gyakorlatilag juttatja érvényre a kultúra tág jelentőségét /az általános, az ideológiai, a politikai, a szakmai, a művészeti műveltségre, az erkölcsre, az életmódra, a szabadidő kihasználására terjedő érvényét,/ ugyanakkor ennek a tágan, összetetten értelmezett kulturának a termeléssel, a szocialista közösségi formák életével, a szocialista demokratizmussal, az egyenlőtlenségek csökkentésének társadalompolitikai törekvéseivel való kölcsönhatását, azaz a társadalmi gyakorlattal való kapcsolatát. Félreérthetetlenül kifejezésre juttatja ezenkívül a kultúra terjesztésének, befogadásának, valamint aktiv és közösségi művelésének egységét.

Ha azonban egyenként szemügyre vesszük ennek a rendkívül összetett tartalmu kategóriának a tényezőit /termelési, politikai, ideológiai, társadalmi-közösségi, erkölcsi összetevőit/, akkor nyilvánvaló, hogy mindezek kibontakozásában elsősorban a munkásosztály az érdekelt, hogy mindezek kibontakoztatására elsősorban a munkásosztály képes és hivatott. Nyilvánvalóan ezzel függ össze, hogy a Központi Bizottságnak a munkásosztály társadalmi szerepe fejlesztéséről, helyzetének további javításáról szóló határozata nemcsak az eddigieknél nagyobb arányban elemezte a munkás-

osztály művelődésének, szakképzettségének helyzetét, s hívta fel erőteljesebben a figyelmet az ezzel összefüggő feladatokra, hanem az is, hogy azokat minden eddiginél szorosabban kapcsolta össze a munkásosztály vezető szerepével, a termelés követelményeivel, az üzemi demokrácia fejlesztésével.

A munkásművelődés tárgyalásának tehát - ha szabad ezt a szót használnom - az a dialektikája, hogy egy meghatározó tényezőt kell vizsgálnunk, de mindazzal a tágabban, egyetemesebben is összefüggésben, amelyet meghatároz. S ennek az általános módszernek a kulcsa éppenséggel a munkásosztály politikai vezető szerepének természete, jellege. A munkásművelődés helyes értelmezése épp ebben a vonatkozásban közvetlenül függ össze a munkásosztály vezetőszerepének marxista-leninista megítélésével. Közelebbről: a munkásművelődés azért társadalmunk kulturális felemelkedésének kulcskérdése, mert a munkásosztály egész szocialista társadalmunk vezető ereje. Ahogyan a munkásosztálynak történelmi hivatása, hogy a többi dolgozó osztállyal, réteggel szövetségben az azok érdekeit is szolgáló szocialista társadalom felépítését vezesse, ugyanugy kulturájának kibontakozása is az osztálytársadalmi kulturális fejlődés záloga. Ezért a munkásművelődés osztálytársadalmi szerepének, egyben politikai vezetőszerepének csorbitását jelenti, ha a munkásművelődésen valami elkülönítettet, például a prolet-

kult mintájára, vagy annak távoli lecsapódásaként, munkás-
művelődésen valami zárt, külön, esetleg valami folytonosság
nélküli radikálisan új kulturát értünk. Leninnek az ilyen
nézetekkel folytatott vitája az egész szocialista kulturális
forradalom számára világossá tette, hogy a munkásosztály
ideológiája és kulturája az egyetemes emberi kultúra évez-
redes eredményeinek kritikai elsajátításán alapszik. Nem
valamiféle speciális leszűkített értelmű munkáspolitiká, ha-
nem a munkásosztály történelmi hivatását kifejezésre juttató
szocialista kulturpolitika biztosít ma az emberiség klasszi-
kus kulturális értékkincseinek igazi otthont. Ennek az elv-
nek és gyakorlati megvalósításának köszönhető, hogy a szo-
cializmust építő országok kulturális életét a klasszikus
kulturális értékek rendkívüli megbecsülése és közkinccsé vá-
lása jellemzi, hogy a világ első munkáshatalmának országá-
ban, a SZU-ban a mult értékei oly szervesen épülnek a szo-
cialista jelen mindennapjainak világába. Ebben az összefüg-
gésben a munkásosztály kulturáját bátran nevezhetjük az
összemberi értékek megőrzőjének, az emberiség emlékezetének.

És arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a munkásosz-
tály a maga osztályérdekeinek érvényesítése révén, osztály-
céljainak megvalósítása során

- szövetségi politikájával, a szocialista demokratiz-
mus fejlesztésével, a város és a falu, a szellemi és a fi-
zikai munka közti különbségek, a szociális kulturális egyen-
lőtlenségek csökkentésével egységesebbé

- áldozatos munkájával, pártjának, államának gazdasági szervezőtevékenységével gazdagabbá

- kulturális nevelőmunkájával társadalmilag tudatosabbá, műveltebbé

- a munkának a társadalmi értékrend középpontjába állításával, közösségi erkölcsének terjesztésével morálisan fejlettebbé érlelte, alakította a magyar nép társadalmát, mint valaha is volt, s mint a polgári nemzet keretei közt egyáltalán lehetett volna. A munkásosztály annak révén, hogy vezető ereje a szocialista társadalomnak, vezető ereje egy szersmind az új szocialista nemzetnek is, ezért eleve folytonosságot teremt a nemzet múltja és jelene közt: a magyar nép forradalmi és függetlenségi harcait, történelmének, kulturájának haladó örökségét, értékeit a szocialista hazafiság szerves, aktív tényezőjévé avatja. S mindezt elválaszthatatlanul összekapcsolja az internacionalizmussal, amely szocializmust építő társadalmunkat az emberi haladás erőihez, a nemzetközi munkásmozgalomhoz, mindennek előtt a testvéri szocialista nemzetek közösségéhez kapcsolta és kapcsolja.

A munkásosztály ugyanakkor éppen ennek az egyetemes és nemzeti folytonosságnak az alapján a kultúra továbbfejlődésének is legfőbb hajtóereje, a kultúra szüntelen megújítója is.

A közművelődési program a szocialista életforma, a szocialista ember fejlődési, fejlesztési programja. Éppen ezért egyik központi feladata ahhoz hozzájárulni, hogy a munkásosztály erkölcsi, ideológiai arculata, a nagyüzemi termeléssel összefüggő kollektív szelleme, mindazok a kollektív vonások, amelyek történelmi szerepének betöltésére teszik hivatottá, mindazok elterjedjenek, általánossá, osztársadalmivá váljanak.

Épp ezért el kell háritani minden - a mindennapi életben persze enyhébben, a hangsúlyok egyoldalúságában megmutatkozó - olyanfajta nézetet, amely szerint, aki munkás, annak a kulturális, életformabeli igényei fenntartás nélkül és mindenestül abszolút mércét jelentenek.

Ez a sokszor demagóg fellépésektől sem visszariadó szemlélet egyáltalán nem veszi figyelembe a munkásosztály rétegzettségét, ezen belül kulturális rétegzettségét. Figyelmen kívül hagyja, hogy munkásnak, igazi munkásnak sem születik az ember, hanem azzá lesz, azzá válik. Mint ahogyan kategorikusan el kell háritanunk annak a szemléletnek különböző változatait is, amelyik azt véli, még ma is, hogy a munkás a kultúra passzív befogadója, hogy valamiféle felvilágosító tevékenység tárgya, akit kulturális elmardottságából fel kell emelni, vagy éppen fel se lehet emelni.

Az ilyenfajta nézeteket elutasítva állítjuk, hogy a munkásművelődés legfőbb bázisa, ereje maga a munkásosztály. Mindenekelőtt az a rétege, amely a legnagyobb politikai súlyal rendelkezik: a nagyüzemi munkásság, az egyes üzemeken belül a közvéleményt meghatározó szakmunkások, a szocialista brigádok. Mert ehhez a réteghez igazodnak a fiatalok, a kevésbé képzettek, a kevésbé tudatosak, azok, akik a parasztságból viszonylag frissen kerültek a munkásság soraiba. Ez a réteg szól érdemben a termelési folyamat, az üzemi élet kérdéseire, ennek van tekintélye, közösségformáló ereje. Ezért kell a közművelődésben is elsősorban rájuk építeni. Általános elv legyen tehát, hogy a munkásművelődés kérdéseit sem nélkülük, sem ellenükre előbbre vinni nem lehet és nem szabad. Csakis aktivitásukra, kezdeményezéseikre, igényeikre építve lehet e téren eredményes munkát folytatni.

A munkásművelődés önmagában is rendkívül összetett, de meggyőződésem, hogy az e téren is szerteágazó tevékenység legfőbb kiindulási pontjának magának a munkának kell lennie. Tartsuk szem előtt azokat a vonatkozásokat, amelyek ma a munkásosztály széles rétegeinek kulturájából hiányoznak. De ezeknek a hiányoknak a pótlására, a műveltség teljessé tételére mindig abból induljunk ki, ami a munkásosztály élő kulturájában, mindennapi műveltségében már megvan, már adva van. Ez pedig elsősorban az, ami a mindennapi munkát viszonylag közvetlenül övezi, s ami egyaránt magában foglal isme-

réteket, kulturális, művészeti elemeket és főként erkölcsi közösségi tartalmakat. A mindennapi munkának ez a tartománya az, amelyben minden egyes munkás közvetlenül érdekelt, amely éppen ezért kiszélesíthető, s amelyhez a még hiányzó vagy nem teljes kulturális tényezők szervesen hozzákapcsolhatók.

Hogy a munkásművelődés legfőbb bázisa, ereje maga a munkásosztály, az rendkívül kézzelfoghatóan fejeződik ki mindabban, amit a központi bizottság a szocialista brigádmozgalommal kapcsolatban leszögezett. Nem véletlen, hogy a határozat a művelődést a termelés kapcsán kialakuló munkahelyi közösségi formákhoz, mindenekelőtt a szocialista brigádokhoz kötötte. Nem pusztán ezek kulturális vállalásai miatt, hanem azért is, mert a szocialista brigádok sok szempontból társadalmunk legirányadóbb közösségi formái. Ennek a mozgalomnak társadalmi méretű gyakorlatában bizonyosodik ugyanis be kézzelfoghatóan, hogy a szocialista művelődés a termelő, a tanuló, a közéletet élő, a szórakozó, a pihenő ember tevékenységére, elsősorban a munkához kapcsolódó közösség révén terjedhet ki úgy, hogy egyben az adott közösséget is erősíti.

Ugyanakkor le kell küzdeni, éppen a brigádok kulturális életének fejlesztése érdekében, a kulturális vállalások formalizmusát. Jobban fel kell figyelni azokra a kezdeményezé-

sekre, amelyek révén a munkásság maga teremti meg önképzésének egyes formáit. Általánosítani kell a brigádklubok-önképzőkörök-könyvtárak új formáinak tapasztalatait, ahol ilyenek vannak, a lehetőségekhez képest biztosítani kell tevékenységük jobb feltételeit. Általánosítanunk kell a szakmai továbbképzésre, a felnőttoktatásban való részvételre való, elsősorban erkölcsi ösztönzés új formáit. Ma már sok helyen ingyenes tankönyvek juttatásával, a tanulmányi szabadság konkrét feltételeinek készséges biztosításával, a jó tanulmányi eredmények szerény jutalmazásával kap formát az az ösztönzés, amit elsősorban nem is az anyagiak jellemeznek, hanem az ilyen gesztusok légkörteremtő ereje.

Arról se feledkezzünk meg, hogy a munkásművelődés előmozdítása egész közművelődésünk ügye, amelyben megkülönböztetett szerepe van a szakszervezetnek, amelynek a munkáosztályt érintő valamennyi művelődési formát össze kell fognia; amelyben rendkívül nagy és még kellőképpen ki nem aknázott potenciális szerepe van, illetve kell lennie az üzemi értelmiségnek, /amely ismeri a helyi körülményeket, a termelési és emberi feltételeket s amely ma már döntő százalékban a munkáosztály soraiból került ki/. Az is köztudott, hogy a munkásművelődés ügye nem kis mértékben a különböző rendű és rangú gazdasági vezetők magatartásától és példamutatásától is függ. Rendkívül fontos, hogy helytelenül értelmezett lokálpatriotizmus és presztizs-viszályok

ne tartsák vissza őket olyan anyagi áldozatok meghozatalától, amelyből nem csupán az üzem dolgozói, hanem környékének lakossága is részesül. Ami a legfontosabb: a gazdasági vezetők - durván szólva - ne csak pénzt, hanem meggyőződést is adjanak, ne csak feladatot lássanak a közművelődésben, hanem ha közvetve is, a termelésnek és mindenképpen a jövőnek egyik legfontosabb tényezőjét: lássanak benne embert formáló termelési, politikai és szellemi erőt.

A feladat megoldása közben arra is figyelmet kell szentelni, hogy akadnak még csak a szakmai műveltségre, csak a művészeti kultúrára, azaz csak valamilyen "rész"-re eső, egyoldalú hangsúlyok. Előfordul még, hogy - az egyébként igen fontos - iskolázottság /a "bizonyítvány"/ egyedüli mércévé, a számszerűen tervezhető ismeretgyarapítási célok szinte egyedüli mutatójává válik. Holott ez csak korlátozott eredményekre vezethet, illetve tévedések forrásává válhat, éppen mert a szemléleti, erkölcsi, magatartásbeli, az életformával összefüggő vonatkozások mellőzésével párosul. Világosabbá kell még sokhelyütt tenni, hogy a feltételektől függően a feladatoknak - az általános iskolai hiányok pótlásától kezdve - fontossági sorrendje lehet, és kell is lennie, de ez sohasem jelentheti a közművelődés sokoldalúság-igényének csorbitását, mégkevésbé feladását, gyakorlati érvényesítésének elhanyagolását.

Erősíteni kell még a közös, összehangolt kezdeményezést, cselekvést, le kell még küzdeni a szervek, intézmények öntudatlan, de ténylegesen káros "kisajátítási", bezárkózási reflexeit. Nem egy helyen kell még megértetni, hogy a feladatok végrehajtási lehetősége nem az anyagi feltételek központi javításának mechanikus függvénye. El kell ma még oszlatni olyan illuziókat, amelyek elfedik, hogy a szocialista brigádok kulturális akciói sokszor közösek, ugyan, de nem közösségek. S el kell oszlatni azt az elég sokhelyütt még érvényes szemléletet is, amely a szocialista brigádmozgalmat kizárólag a munkaverseny szervezési keretének tekinti.

Kedves Elvtársak, ha emlékeznek rá, a Központi Bizottság közművelődési határozatának első, kezdeti végrehajtási szakaszára esett a XI. kongresszusra való felkészülés, majd maga a kongresszus. Ezért, s talán a gazdasági feladatok előtérbe kerülése miatt, s talán a közművelődés kétségtelenül szűkös anyagi ellátottsága miatt is, mintha lett volna egy olyan periódus, amelyben némi kétely kapott volna hangot a közművelődési program végrehajthatóságát illetően. Ez a szkepszis indokolatlan volt. Ugy érzem, azóta fokozatosan meg is szűnt. Megértettük és egyre jobban megértjük, hogy a kongresszus, amelyik az akkor friss közművelődési határozatot jóváhagyta, de kérdéseivel részleteiben nem foglalkozott - a legfontosabbat a közművelődéssel kapcsolatban is azzal az általános hangsúlyával mondta,

hogy a párthatározatokat végre kell hajtani. Ilyen határozat a közművelődésre vonatkozó is. Megértettük és egyre jobban megértjük, hogy végrehajtását nem lehet és nem szabad kizárólag az anyagi eszközök függvényévé tenni. A közművelődési szemlélet érvényre juttatása, a számtalan elvi, tartalmi, módszertani és sorrendiségi kérdés tisztázása; a szervezeti formák, keretek tökéletesítése, a rendelkezésre álló, valóban szűkös anyagi és szellemi erők ésszerűbb kihasználása, jobb koordinálása és koncentrálása - mind megannyi lényeges, és nem beruházás-igényes feladat. Bőven van tehát munkalehetőség. Nyilvánvalóan ennek a felismerésnek a jegyében kezdődött ez a mostani Nyári Egyetem is, amelynek előadássorozata ennek a hosszutávú társadalmi méretű, sok erőt, időt, áldozatot igénylő munkának része és segítője. Szükségszerűen és harmónikusan illeszkedik ez az erőfeszítés is a távlati célok megvalósításába, a fejlett szocializmus építésének egyetemes munkájába.

Kérem engedjék meg, hogy a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya nevében mindannyiunknak hasznos, eredményes tanácskozást kívánjak.

Dr. Birkás Mária

SZEGED HELYE ÉS SZEREPE AZ ORSZÁG GAZDASÁGI
ÉS KULTURÁLIS ÉLETÉBEN

Szeged, földrajzi elhelyezkedését tekintve, a Dél-Alföld közepén, az ország legmélyebb pontján, a Tisza - Maros szögében, a vizek árteréből kiemelkedő szigetek alakult ki. Ligetes, fás, sík területen helyezkedik el. Sajátos vízvidék volt, határában a két folyó mellett ma is számtalan kisebb-nagyobb szikes tó és homoki vadvíz tükre csillog. A vizek határozták meg létének milyenségét; megkönnyítették közlekedését, ellátását; halban gazdag vizei, termékeny talaja a letelepedés utáni megélhetés forrását kínálták.

Helyzete révén ősidőktől fogva lakott, jelentős átkelőhely. Területén és környékén minden régészeti kor leletanyaga megtalálható. A kutatók valószínűsítése szerint az i.e. 150 körül Portiszkonnak nevezett város Szegeddel azonos. Bár nem tartozott a római birodalomhoz, a későbbi vár helyén római kori őrállás volt, az erdélyi só és arany utjának biztosítására.

Jelentősek a hun, gepida és avar leletek is. A hagyományok szerint e tájon volt Attila székvárosa. Erre utal Juhász Gyula költeménye is:

" E partok méla fordulójánál

Állt egyszer gőgös Attila király".

Bár Szeged nevét sókincstárként az oklevelek csak 1138-tól említik, a honfoglalás régészeti emlékei azt bizonyítják, hogy a magyarság már jóval előbb megszállta e vidéket. Erre utal a honalapító szeri gyűlés időpontja is /Pusztaszer 896/.

Árpádházi királyainktól kezdve számtalan oklevél tanuskodik Szeged kereskedelmi, gazdasági szerepéről. A történészek szerint IV. Béla király a szabad városok rangjára emelte.

A nemzeti történelem szinte minden fontos eseménye kapcsolatban volt a várossal:

A tatárjárás után királyi vár épült a vizből kimagasló legjelentősebb szárazulatra, amely évszázadokon át uralkodó erőssége volt a vidéknek, jellegzetes épülete a városnak, oltalmazója a lábánál elterülő piacnak. A Tisza és a Maros vizi útjain ideérkező árukat itt rakták le, itt sereglettek össze a távoli földekről érkező kalmárok, innen indultak az árutól roskadozó karavánok. Tanyázott itt hadiával Hunyadi János. Fia, Mátyás, nagyon kedvelte és haláláig támogatta Szegedet. 144 esztendeig lófarkas zászló lengett a vár tornyán, a törökök többször kifosztották,

felégették a várost. 1704. júliusában Rákóczi fejedelem járt városunkban, - ma lovasszobra fogadja az érkezőt az Április 4. utja és a Lenin körut találkozásánál. Rákóczi kurucait fosztogató császáriak követték. A XVIII. század első harmadában szomorú, szégyenteljes esemény tanuja volt a Boszorkányszigetnek nevezett beszögellés a Tiszán - boszorkányégető máglyák lángjai csaptak magasra.

Egy század múlva, a polgáriasodás hajnalán, 1833 szeptemberében Széchenyi István érkezik a városba, az első gőzhajón, a gőzhajózás megkedveltetése céljából.

Az 1848-49-es szabadságharc idején Kossuth toborzó útjának egyik sikeres állomása volt a város, négy honvéd zászlóaljat állított ki. A város polgárai lelkesen csatlakoztak az 1848-as polgári forradalomhoz. Kossuth Lajos elhangzó szavai szállóigévé váltak: "Szegednek népe, nemzetem büszkesége. Szegény elárvult hazám oszlopa! Mélyen megilletődve hajlok meg előtted."

1849. júliusában itt, a kormány székhelyén írta alá Kossuth és Balcescu a tragikusan megkésétt román-magyar Békülési Tervezetet, és itt fogadta el az országgyűlés július 25.-én a demokratikus nemzetiségi törvényt.

A Klauzál térre néz a Kárász-ház szép erkélye - amelyről, hazánkban utoljára, Kossuth Lajos beszélt 1849. július 12.-én; innen köszöntötte a győzelmes polgári demokratikus forradalmat 1918. október 31.-én Szeged nagy írója, Móra Ferenc. Kibontakozását azonban a város 1918. december 10-től 1920 március 1-ig tartó francia megszállása akadályozta. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően megalakult 3 tagú direktórium néhány napos működés után kénytelen volt elhagyni a várost. A megszállás pedig lehetővé tette a forradalomellenes szervezkedést, az ellenforradalmi kormány 1919 május 29.-i megalakulását is.

A Horthy-korszak elleni küzdelem bázisa a Munkásotthon volt, amelyben Juhász Gyula és az egyetemett itt kezdő József Attila, majd pár évvel később Radnóti Miklós és a szegedi fiatalok is tevékenykedtek.

Szeged igazi történelme 1944 októberében kezdődött. Ez volt az első nagyváros, amelyet a szovjet hadsereg Magyarországon felszabadított 1944 október 11.-én.

Itt bontott zászlót a Magyar Kommunista Párt, hogy új világ építésére hívja Szeged és a Viharsarok sokat szenvedett dolgozó népét. Itt alakult meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Emlékét az alakulásának helyet adó Nemzeti Színház falában elhelyezett tábla örökíti meg. Itt szerve-

zödtek a demokratikus ifjúsági szervezetek, az első üzemi bizottságok, itt alakult meg elsőnek a pedagógusok szak-szervezete. Joggal mondhatjuk: a demokratikus ujjaszületés egyik bölcsője Szeged volt.

A felszabadulás utáni fejlődés nem volt töretlen. A szocialista táboron belül támadt politikai problémák és hibás belpolitikai koncepciók következtében a város nem tudott fejlődni, sőt mesterségesen visszafejlesztették, területét megnyirbálták, iparát, szolgáltatási hálózatát nem fejlesztették. Lendületes fejlődése az 1960-as években indult meg, napjainkban is tart, de a mulasztásokat máig sem sikerült teljes mértékben pótolni.

Városunk messze a történelem előtti időkbe visszanyúló élete szorosan összekapcsolódik a vizekkel, amelyek a megélhetés változatos, gazdaság forrását biztosítva, pozitív vonatkozásban határozták meg helyét, szerepét.

A víz azonban, amely annyi természeti kincset tartalmaz, nemcsak áldást, bajt is hozott a városra. A Széchenyi tér szökőkútjának Pásztor János által megmintázott figurái jól szimbolizálják e tényt, hűen kifejezik az áldást és pusztítást egyaránt kifejező folyót. A történelem során ki tudja hányszor pusztított a Tisza. Mi két nagy árvizet emlegetünk: az 1879-est és az 1970-est.

1879 március 12.-e sorsforduló a város életében.

Mikszáth Kálmán, - aki 1879 március 11.-éről 12.-re virradó éjjel éppen Szegeden, a Széchenyi téri Zsótér-házban tartózkodott, egy, a Városháza tanácstermére néző ablaku lakásban, így emlékezett vissza: "Megkondult a harang ércnyelve, tulkiáltott mindent. Egyszerre csak elaludt a gázláng a tanácsteremben: a víz e pillanatban ért a gázgyárhoz. Mint a kigyó, sziszegve-mászva jött az óriási áradat, elfoglalva a völgyezeteket, aztán a dombokat. Az éjbe tekintve, a magasból az ember nem ismerte föl a piszkos szörnyeteget; azt lehetett volna hinni, hogy az az ut... De amikor azután elkezdtek az uton hordók hemperegni, lábak nélküli lovak és borjak csuszni, az ember hűledezve kiáltott föl: - Az ott a víz! Egy tenger, mely néhány pillanat alatt megsokszorozta magát dagadásában, mely lopva jött, mint az orgyilkos, és sebesebben, mint az aggodalom. És egyszerre jött minden ponton. Nem lehetett előle kitérni sehol ... Mily végtelenség telt el, míg megvirradt! És minek is virradt meg? A hajnal nem találta meg többé Szegedet..."

A hullámok ostromát 6000 házból 300 élte túl.

1970 év tavaszán az emberi tudás, összefogás megmentette a várost. Séta közben a Széchenyi téren, a Vásárhelyi Pál szobortalpazatán levő márványtáblán megtekinthetik, milyen szinten borította volna az ár Szegedet, ha az ember emelte gát, a milliányi homokzsákkal megerősített védőfal és a gépek ezrei 42 napon át hősiezen nem védelmezik.

A nagy árviz után, az újjáépítés során könnyen áttekinthető, ma is korszerűnek mondható városszerkezetet alakítottak ki. A város nemzetközi segítséggel, Lechner Ödön tervei szerint épült újjá 1879 és 1883 között.

Ha rápillantunk a térképre, látjuk, hogy Szeged fölött - sőt, Szegeden is - nagy kanyart ír le a Tisza elnyúló félköríve a töltés vonalában folytatódik, Lechner az új várost tájbaillően tervezte meg. Belső körutjai, a Lenin krt, - szegediesen kiskörut -, az Odessza körut - a belvárost és Ujszeged parkborította szívéét fogja körbe. Nagykörutja a 8 sugárut által arányos mezőkre osztott külső városrészek főutvonala. A nagyarányú lakásépítés során most kezd kibontakozni a harmadik körut, mely elvisz bennünket az ipari környezetekbe, vagy az egyre épülő, szépülő új Tarján városrészbe. A könnyen áttekinthető, ma is korszerű városszerkezet hosszú évtizedekig bírni fogja a továbbfejlesztést is.

Szeged tervezőinek és a város politikusainak nagy és nemes feladata tehát úgy továbbépíteni a várost, hogy korszerű legyen, de őrizze az arra méltó hagyományokat. A városfejlesztés, a rekonstrukció a mai napig ilyen koncepció jegyében valósul meg, a távlati tervek is ez irányban hatnak.

A céltudatos városrendezés következtében kibontakozik a jövőendő Nagy-Szeged körvonala: az árviz után városképileg egységesen épített belterület, a kertes, ligetes Ujszeged,

az ehhez csatlakozó Odessza városrész; a Felsővárosban és Tarjánban kialakult új, modern városnegyed; a peremeken létesült új lakótelepek közötti terület is fokozatosan beépül, így lassan összeér és természetes, szerves egységet alkot az 1973 óta közigazgatásilag Szegedhez tartozó öt községgel is, Kiskundorozsmával, Algyővel, Tápéval, Szőreggel, Gyálaréttel.

Mielőtt azonban a mai Szegedet megismernék, engedjenek meg még néhány szót a városképről.

A Szeged-kutatók műveit olvasgatva, Péter László: "Szeged irodalmi emlékhelyei" című munkájában örömmel olvastam a Szegeden járt írók megállapításait városunkról: szerették, szépnek találták. S szépnek találjuk mi is, szegediek. Nincsenek romantikus hegyi tájaink, többezeréves multat idéző műemlékeink, egyedülálló építészeti remekeink, csak a természetadta - főleg, mint mondtam, - letelepedésre alkalmas lehetőségeket látta meg az ember, azt felismerve alakította maga számára. Mégis, mi szegediek valljuk: a városnak különös ereje van embereket magához vonzani, beépíteni közösségébe az ideérkezőt. Nehéz megmondani, mivel, de én gondolom, hogy

- csodálatosan egységes, harmonikus városképével,
- utcáinak, tereinek, "főutcájának", a Tiszának hangulatával,
- pergő szellemi életével, sokarcu kulturájának

- izgalmaival,
- lakóinak kitárulkozó őszinteségével, rokonszen-
vével,
 - nagyvárosiasságával, - amely azonban nem akkora,
hogy az itt élőket egymástól elválassza.

Az idelátogatót elsőnek a munka és annak eredménye, a fejlődés jelképei fogadják, magasodó új lakótelepek, az olaj-
kutak rőt lángja, gyárok, üzemek.

A városbelsőben eklektikusnak mondható egységes városkép, az új ruhába öltözött Tisza-parti öreg palotasor, a közművelődési palota, a szobrokkal, virággal, fákkal gazdag Széchenyi teret bezáró épületek, a történelmi nevezetességű Klauzál tér, a szabadtéri színpadnak helyet adó Dóm-tér, a Tisza-parti sétány, a városban levő szökőkutak, szobrok, hangulatos terek, a híd, amely összeköti a két városrészt, az alatta most oly lustán ballagó Tiszát, partján a felüdülésre lelt színes embertömeggel, Odessza városrészben a modern Sportcsarnok, a kutatóintézetek impozáns tömbje - mind sajátosan egyedi "szegedi" jelleget biztosítanak a városnak. Ha az ideérkezőnek van ereje és ideje végigjárni a várost, feltáruhnak előtte szépségei, fáradságát a "Virág cukrászda" színes, hangulatos teraszán, vagy a Tisza-parti halászcárdák öreg, nádtetős házaiban igazi szegedi halászlével, tájjelegű borokkal feledtetheti.

Mi, akik itt élünk, nem hunyjuk be szemünket, hogy vannak városrészeink, melyek nem felelnek meg a nagyváros követelményeinek. A városrendezési terv következetes figyelmet fordít erre is, s ahogy a partfalat, utjainkat, házaink homlokzatát tervszerűen felújítjuk, átmenetileg kényelmetlenséget, bosszúságot is okoznak mind a városlakóknak, mind az ideérkezőknek.

A városépítés másik területe a fejlesztés, melynek keretében új lakótelepek és középületek épülnek zömmel házigyári, vagy más módon előregyártott elemekből. Ilyen Újszegeden a már említett Odessza városrész, mely Szeged testvérvárosától hozta a nevét, s ilyen Tarján, a közel 30 ezres lakótelep, melynek építése összekapcsolódik az ősi település - Felsőváros - teljes rekonstrukciójával. Így épül tovább az V. ötéves tervben az Északi városrész.

Az építkezés ütemezésére két jellemző szám; a IV. ötéves tervben 10.600 lakás épült, az V. ötéves tervben pedig 12.000-et tervezünk.

Új lakótelepeinken modern formában is megpróbáljuk a hagyományt őrizni. Az új városrészek lombosodó kis ligetei, a bevásárlóközpontok városias terei a köruton belüli hagyomány folytatói; az idekerülő térplasztikák ugyanazt az esztétikai hatást vannak hivatva kiváltani, mint a belváros száznál több szobra, térplasztikája.

Vizsgáljuk meg Szeged múltja, külső megjelenése után a mai Szeged helyét, szerepét, vegyük sorra a város gazdasági, társadalmi, szellemi értékeit!

Amikor Szeged helyét, szerepét vizsgáljuk az ország életében, helyzetének megjelölésére a közhasználatban az alábbi fogalmakat találjuk:

"Szeged Dél-Magyarország centruma", Szeged a déli régió székhelye. E meghatározások pontosságát lehet vitatni, de tudjuk, lényegében azt fogalmazza meg, hogy az országnak ezen a részén Szegeden található meg leginkább azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik az urbánus életmód kialakítását. Ideértve természetesen az ember termelésben elfoglalt helyét, az életmódját, a szolgáltatást, a kulturális lehetőségeket, nem utolsó sorban a közigazgatási intézményeket.

A tájcentrumra utaló elnevezés mellett az utóbbi időben a decentrumra valló utalások is előtérbe kerültek. Kádár elvtárs például egy megyei aktiván így fogalmazott: "Szeged nemcsak a környék, hanem az ország egyik kulturális központja is." Szeged sokarcu város, erre utalnak a város jellegére utaló elnevezések is: "Szeged könnyűipari központ", "Szeged diákváros", "Szeged munkásváros", "Szeged fesztiválváros", "Szeged olajváros", és sorolhatnám még.

A fogalmak a város fejlődés során alakultak ki, s aszerint bővültek, ahogy a város "szolgáltató jellege" bővült,

terjedt a szűk lakosságon túlra is, megfelelve a területi igényeknek. Mindegyik hordoz magában reális magot. Vállaljuk a jelzőket, az objektív feltételekre alapozott tudatos fejlesztéssel egyetértve, az országos fejlesztési irányokkal összhangban törekszik a város e sokrétű szerepnek megfelelni. A központi intézkedések is ez irányba hatnak. Szeged mint politikai, gazdasági, kulturális, egészségügyi központ hosszú idő óta jelentős szerepet tölt be az országos településhálózatban, elsősorban a délalföldi, a Csongrád megyei települések között.

A kormány 1007/1971. sz. határozatával kiemelt felsőfoku központtá minősítette a 4 megyei várossal együtt. E szerepköréből adódóan a településhálózat fejlesztési koncepciójában meghatározott feladatait kell látnia a vonzáskörébe tartozó területen.

Megyeszékhely funkciójának ellátásához biztosítani kell mindazon feltételeket, amelyek a megye politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális, egészségügyi, stb. irányításához szükségesek.

A város állandó lakóinak száma 170.000. A bejáró dolgozókkal, tanulókkal együtt a nappali lakosság száma közel 200.000.

Az elmúlt 15 év alatt Szeged dinamikusan fejlődött. A város társadalma - az iparosítás, a rekonstrukciók, a közgazdaságrendezés eredményeképp - gyors átalakuláson ment keresztül. A foglalkoztatottak száma 1965 - 1970 között 32 %-al nőtt. A megye foglalkoztatottainak 40 %-a él Szegeden.

A város termelési profilja megváltozott. A mezőgazdaságot megelőzve, az ipar sulya lett nagyobb, s az iparon belül a nehézipar fejlődik a legdinamikusabban.

Az ipari vállalatok és telepek száma 261, ebből 50-nek vidéki üzemegysége, telephelye is van. A szegedi székhelyű ipar termelési értéke 1974-ben 16,5 milliárd forint volt. Az ipar szerkezetében lezajló változást mutatja az is, hogy ezen belül a nehézipar részesedése 30 %. Az ipar fő profilja 1956-ig a könnyűipar, illetve az élelmiszeripar volt. A kormány helyes ipartelepítési politikája következtében és a szénhidrogénfeltárások eredményeként napjainkra a nehézipar néhány ágazata is meghonosodott. Például: gumipar, kábelgyártás, olajbányászat, gázkitermelés és feldolgozás. A Szeged-algyői olajmezőn 10 évvel ezelőtt még búzát termeltek. A szemünk láttára épült ki ez az ipari körzet, melynek égfelé szökő gázfáklyái, fémes csillogású lepárló tornyai az iparosodó táj szimbólumai. Ma ez a mező 1,3 millió tonna olajat ad /amely az ország termelésének 56 %-a/ és 2,7 milliárd m³ földgázt. Ez tette lehetővé a város üzemének átállítását a gáztüzelésre, de fokozatosan erre térnek át a ház-

tartások is.

A szegedi ipar részesedését az országos termelésből jól mutatják a következő adatok: /A vállalatok 17,4 %-a, a telephelyek 23.3 %-a rendelkezik csak helyi szerepkörrel/

- gyufa	59 %-át,
- a seprű	56 %-át,
- a szalámi	57 %-át,
- a kenderfonal	73 %-át

a város üzemeiben termelik. Meg kell említeni házgyárunkat, mely évi 2.500 lakást termel, ellátva így nemcsak Szegedet, hanem a környéket is.

Szeged ma már valóban munkás-városnak is tekinthető. A IV. ötéves terv végére a foglalkoztatottak száma elérte a 94.000-et, ebből a munkások száma közel 55.000 fő.

Az ipar mellett jelentős a mezőgazdasági termelés is. A nyolc termelőszövetkezet és egy állami gazdaság 28.000 hektáron gazdálkodik. Jellemzők: a kül- és belterjes gazdálkodás, a termálvíz hasznosító kertészet, a modern termelési rendszerek meghonosodása.

Szeged centrális szerepet tölt be Délmagyarország egészségügyi ellátásában. Ezen szerepét elsősorban Orvostudományi Egyetemének köszönheti, de itt működik - mint utaltam rá - az Egészségügyi Főiskola egyetlen vidéki tagozata is. Az

Orvostudományi Egyetem tanárai között számos Kossuth és Állami Díjas tudós van. A szervátültetések, az endokrinológia, az izotópdiagnosztika, a gyógyszerkutatások mind az itt dolgozó kutatók eredményeiről tanuskodnak.

Fekvőbeteg ágyaink száma 2.161, az ápolott betegek közül mintegy 50 % nem szegedi, hanem speciális ellátásra az ország más részéből érkezett. Az országban először szerveztük meg a gyermekszakorvosi körzeteket, melyeknek száma ma már 27. Emellett 54 felnőtt körzetben, 162 üzemi orvosi órával állunk a lakosság rendelkezésére. A város 887 bölcsődei férőhellyel rendelkezik. Szociális ellátásunkban a területi ellátás megszervezésére helyeztünk nagy súlyt, 6 napközi otthonunk a legkorszerűbb körülmények között fogadja idős tagjait. Mivel egészségügyi intézményeink nemcsak Szeged várost, hanem a járást is ellátják, feladatkörükbe 270 ezer lakos egészségügyi ellátása tartozik. A szakorvosi ellátás napi 963 órában történik. Városunkban a gyermekellátás teljesen elkülönül a felnőttekétől, a Városi Gyermekkórház irányítása alatt külön ifjúsági szakorvosi rendelőintézet működik.

Szeged és a kultura kapcsolatáról annyit, hogy egyes források szerint a középkorban a szegedi kulturának országos jelentősége volt. Az akkori helyzetnek megfelelően természetesen minden az egyházi rendek kezében összpontosult. A város fiai jelentős számban külföldi egyetemeket is látogat-

tak 1705-től törekedtek közép- és felsőfoku tanintézetek létrehozására. Az 1920-ban a Kolozsvárról Szegedre települt egyetemmel beteljesült a város 200 éves vágya.

A harmincas években a tanárok, Szentgyörgyi, Sik és mások, valamint a hallgatók, pl. a szegedi fiatalok művészeti kollégiumának tagjai, a környék beható vizsgálata alapján számos égető, új problémára is felfigyeltek. A paprika tudományos nemesítése, az Alföld sokoldalu kutatása ekkor indult meg. Ahhoz azonban a mai világnak kellett eljőnnie, hogy teljesen otthon érezze magát Szegeden a határokat nem ismerő tudomány.

Az iskolaváros kifejezés jogosságát részletesen mutatják az alábbi adatok: a városban két egyetem, két főiskola, két főiskolai tagozat, 13 középiskola, 5 szakmunkásképző iskola, 2 egészségügyi szakiskola, 32 általános iskola és 69 óvoda van. Ezekben az intézményekben az 1975/76. tanévben nappali, esti és levelező tagozaton közel 45.000 fő oktatásával, nevelésével kell foglalkoznia a mintegy 3.400 oktatónak, nevelőnek. A tanulók száma Szegeden annyi, mint egy közepes magyar város lakossága, de a pedagógusoké sem kevesebb, - hogy a hasonlatnál maradjunk - mint egy községé.

A város pedagógusai mindig tevékeny kísérletezői voltak az oktatási reformtörekvéseknek. Ez a fajta utkeresés az utóbbi években újult erőre kapott; az iskolai eredmények, a

a különböző helyi és országos jellegű kísérletek jól mutatják ezt. A városban folyó magasszintű tudományos kutató tevékenység jó bázisa az oktató-nevelő tevékenységnek.

Engedjék meg e tevékenységről külön szólnom.

Az urbanizációs folyamat, az iparfejlesztés és a tudományos intézetek számának növekedésével párhuzamosan nőtt a humán és műszaki tudományos értelmiség száma, napjainkban megközelíti a 10 ezret.

Tudományok tekintetében a szegedi helyzetet a komplexitás jellemzi. Az öt tudományág közül négyben - társadalomtudomány, természettudomány, orvostudomány, agrártudomány - kiemelkedő eredményeket értek el kutatóink. Az iparfejlesztés következtében a műszaki tudomány is erőteljes fejlődésnek indult. A MTESZ rangos konferenciái, rendezvényei jól reprezentálják ezt. A multtról szólva csak néhány nevet említek: A matematika területéről Haár Alfréd, Riesz Frigyes és Szőkefalvi Nagy Gyula nevét, az orvostudományok területéről Szentgyörgyi Albertet, Jancsó Miklóst, Hetényi Gézárt; a kémia területéről Bruckner Győzöt, a biológiáról Kolosvári Gábort. Munkásságuk hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt ismert. A ma élő nemzedék méltó elődeihez.

A Magyar Tudományos Akadémiának jelenleg 14 tagja él és dolgozik Szegeden, a tudományok doktora fokozattal több mint 50 fő rendelkezik, a kandidátusi fokozattal rendelkezők száma

is meghaladja a 200-at.

Egyetemünkön nagyszabású tudományos munka folyik. A Dóm téri, Lenin köruti, Ady téri intézetek és klinikák falai között nemzetközi viszonylatban elismert eredmények születtek az orvostudományok, a matematika, a fizika, a biológia, a kémia és a társadalomtudományok terén végzett kutatómunka eredményeképpen. Főiskolánk is országos jelentőségű felsőoktatási intézmények.

A szegedi tudományos élet eredményeinek elismerése, a tudományos munka támogatása érdekében alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Bizottsága.

1973-ban avatták Szeged új tudományos intézetét, a MTA Szegedi Biológiai Központját. E jelentős intézmény nagyszabású alapkutatásokat folytat az életfolyamatok szabályozásával kapcsolatos jelenségek területén. Terveink szerint jövőben Ujszegeden lesz a szegedi biológiai kutatás központja.

A város tudományos kutatóinak elismerését kell látnunk abban is, hogy a tudományos kutatás irányító szervei az országos kutatási főirányokból kettőnek - a közoktatásfejlesztés, államelmélet és közigazgatás-fejlesztés - alcentrumát a József Attila Tudományegyetemen hozták létre.

E témánál kell szót ejteni a Gabonatermesztési Kutató-intézet munkájáról is. Az intézet a mezőgazdasági termelésben alapvetően fontos témákkal /buza, árpa, kukorica/ foglalkozik az ország szántóterületének 60-65 %-án. Az Élelmiszeripari Főiskolán az élelmezés számára nélkülözhetetlen alkalmazott fehérjekutatások folynak. A kutatóhelyek kollaborációja az utóbbi időben örvendetesen bővült.

A kulturában - a régi haladó hagyományokat továbbfejlesztve, és élve a decentralizációból fakadó lehetőséggel, egy kicsit vezető szerepet kell vállalnunk. A város párt- és tanácsi vezetése nagy erőfeszítéseket tesz, hogy kulturális, művészeti életünk is fejlődő, színvonalas legyen.

Színházunk, főleg annak operatagozata a városon kívül is elismert. A Szegedi Szimfonikusok Zenekara és a Zenekaratók Kórusa része az ország zenei életének.

Szeged irodalmi múltja jeles nevekkel büszkélkedhet: Dugonics, Mikszáth, Gárdonyi, Radnóti, József Attila, Babits, Balázs Béla irodalmi munkássága, - ha átmenetileg is, - városunk szellemi életéhez kapcsolódott. Tömörkény, Móra, Juhász Gyula egész életművével a mienk.

A mai szegedi írócsoportnak több József Attila-díjas író, költő is tagja. Itt szerkesztik az egyik legrégibb

irodalmi folyóiratot, a Tiszatájat, innen indul utjára - s ma is itt van műhelye - az általános iskolás gyermekek folyóirata, a Kincskereső.

A művelődés fontos bázisa két könyvtárunk, az Egyetemi és a Somogyi Könyvtár, közel egy millió kötetnyi anyaga rengeteg értéket hordoz.

Öröm számunkra, hogy reneszanszát éli városunkban a képzőművészet. A város 1970-ben 10 műtermes lakásból álló házat adott a művészeknek, s azóta is törekszik sokirányú támogatással a városhoz kötni őket. A képzőművészeti élet eredményeihez, az utánpótlás neveléséhez hozzájárul a szegedi művészetoktatás és képzés is.

A közművelődés hordozói még az öntevékeny művészegyüttesek, klubok, művelődési házak, hasznos tevékenységükről, szép eredményeikről nincs lehetőségem e helyen szólni.

Szólnom kell még a Szegedi Ünnepi Hetek rendezvényeiről s benne a Szabadtéri Játékokról. A Szegedi Szabadtéri Játékok hagyományai ismertek /Hont Ferenc rendezte 1931-ben először/. Az 1959-es felújítás bátor kezdeményezés volt és első jele annak, hogy Magyarországon vidéken is lehet országos jelentőségű, kulturális intézményt létesíteni.

A Szabadtéri Játékok minden fórumon elfogadott intézmény. Darabválasztásával, a szereplőgárda színvonalával magas szintű művelődési lehetőséget biztosított az eltelt 17 év alatt ideérkező másfélmillió hazai és külföldi vendégseregnek. 6100-as nézőterével a szó nemes értelmében az ország legnagyobb "népszínháza". Az Ünnepi Hetek rendezvényei a felujítás óta mintegy 6 millió embernek adtak lehetőséget a művelődésre. Nem vagyunk a számok bűvöletében, csak jelezni szeretnénk, hogy a Szegedi Ünnepi Hetek része annak a kulturpolitikai célkitűzésnek, amely magas színvonalu művészetet, nagy tömegek részére kíván tartósan biztosítani. Még az olyan látványos rendezvényeket is, mint a Vásár, bizonyos igényekkel az új formakultúra és az ipar találkozásának jegyében rendezik meg.

1976 nyarán az Ünnepi Heteknek mintegy 50 rendezvénye volt, kiállítások, zenei rendezvények, tudományos programok, sportversenyek, ifjúsági napok. Kulturpolitikai célunk, hogy nem a rendezvények számát növeljük, hanem azok színvonalának emelésére törekszünk.

Városunk gazdasági - kulturális életét az jellemzi, hogy nagyon sok csatornán keresztül kapcsolódik az ország vérkeringésébe. Gazdag eredményekben, jövőt rajzoló tervekben, de nem mentes a feszítő gondoktól sem. A 100 éves város egyszerre veti fel a megújítás gondjait, a dinamikus fejlődés még több lakást, szolgáltatást igényel, a közművelődés

számonkéri, hogy 1945 óta nem épült Szegeden új könyvtár, a város nagyságrendjének megfelelő művelődési központ; az új városrészek is igénylik a korszerű, kulturális intézményeket, és így tovább. Gyors iramban a ez a város, alig győzi teljesíteni az önmaga által teremtetett igényeket: központi könyvtárat, levéltárat kell építenünk, iskolák, óvodák sorát kell átadnunk az új városrészeinkben, meg kell tetézni művészeti életünk eddigi eredményeit, tovább kell gazdagítani olyan hagyományokat, mint a Szabadtéri Játékok, eleget tenni a fürdővárosi koncepciónak, a televízióval történt közös megállapodásnak a Szegedi TV Stúdió ügyében, mindennek előtt pedig új lakóházak ezreit kell felépíteni. Terveink megvalósulása további fejlődésnek nyit utat.

A MUNKÁSOSZTÁLY FOGALMÁRÓL

Aki nem ismeri a témáról immár másfél évtizede folyó vitát, azt gondolhatja, hogy a cím vagy egy nagyon praktikus előadás tartalmára utal /amelyből azt lehet megtudni, hogy a dolgozók milyen rétegei, csoportjai tartoznak a munkásosztályhoz,/ vagy pedig, hogy merőben teoretikus jellegű előadásról lesz szó. Nos, az előadásban beszélni kell erről is, arról is. A munkásosztály fogalmáról folytatott vita hosszú időtartama és rendkívüli szenvedélyessége azonban arra utal, hogy a kérdés mögött közvetlen politikai jelentőségű téma húzódik meg.

Ezuttal is erről van szó, hiszen valójában a vita nem évtizedes, hanem immáron több mint évszázados. Lenin mondta, hogy Marx tanításaiban az a legfontosabb, hogy felfedezte a munkásosztály történelmi hivatását: a szocialista-kommunista társadalom megteremtését. Már Marx is vitában fejtette ki álláspontját, és azóta minden nagyobb társadalmi fordulat, a termelőerők, a technika fejlődésének a társadalmi strukturára és a munkásosztály fejlődésére kiható minden nagyobb változása a vita újabb kiéleződésével járt. Így pl. az imperializmus kialakulása is a századfordulón végbe-
menő technikai fejlődés /a nehézipar, a közlekedés, a hír-

közlés forradalma/ a burzsoá ideológusok és a munkásmozgalomban jelentkező oportunizmus számára is lehetővé tették, hogy vitassák, tagadják Marx tételeit a tőkés társadalom elkerülhetetlen összeomlásáról, a munkásosztálynak, mint a tőkés társadalmi rendszer megdöntőjének szerepéről. A tőke demokratizálása, a kapitalizmus békés belenövése a szocializmusba, a középosztályosodás, stb. ismerős jelszavait a munkásmozgalomban a Bernstein-féle revizionizmus ötvözte szerves egységgé.

Az 1960-as években a munkásosztály fogalmáról kibontakozó vita előzménye a második világháború után végbemenő nagy társadalmi fordulat, a szocializmus győzelme számos országban, a szocialista világrendszer létrejötte, a fejlett tőkésországokban pedig a tudományos- és technikai forradalom volt. Az utóbbi az alapvető társadalmi képlet meghagyásával jelentős változásokat hozott az egyes osztályok, benne a munkásosztály helyzetében, nagyságrendjükben, egymáshoz való viszonyukban. Növekedett az ún. "fehérgallérosok", tehát a szellemi, értelmiségi dolgozók aránya általában és ami még figyelemreméltóbb, növekedett az arányuk az üzemekben, a termelő ágazatokban is, az ún. "kék-köpenyese", tehát a fizikai dolgozók rovására. Mindez együttjárt a dolgozó rétegek, köztük a proletariátus életszínvonalának egészen a jelenlegi válságig tartó jelentős növekedésével, amiben benne

volt először is a fejlettebb technikához érő munkaerő árának növekedése, továbbá az a törekvés, hogy enyhítsék a belső feszültséget, amelyben szerepet játszott a szocialista világrendszer pusztja léte, nyomása a fejlett tőkés országokban.

Ezek voltak azok az objektív körülmények, amelyek megszülték az ipari társadalom technostruktúrájáról szóló elméletet /Ld.R. Aron "Ipari társadalom", J. K. Galbraith: "Az új ipari állam" c. műveit/, továbbá a tőkés társadalom középosztályosodásáról, a proletariátusnak a tőkés társadalomban történő integrálódásáról szóló elméleteket. Ezek az elméletek vagy egyértelműen tagadták Marxnak a tőkés fejlődéssel, a szocialista társadalom elkerülhetetlenségével kapcsolatos tételeit, vagy pedig azt bizonygatták, hogy ezek a tételek legfeljebb a 19. század viszonyaira érvényesek és napjainkban elvesztették aktualitásukat.

A burzsoá ideológusokkal folytatott vitában a fejlett tőkésországok kommunista pártjainak és a szocialista országoknak a vitához kapcsolódó ideológusai kimutatták, hogy a középosztályosodás helyett tovább növekszik a bérből és fizetésből élők száma, és hogy a "fehérgallérosok" arányának növekedése - főként a termelő ágazatokban - nem a proletariátus létszámának csökkenését jelenti, hiszen a marxizmus-leninizmus soha nem állította, hogy a proletariátus kizárólag

a fizikai dolgozókat jelenti. Elismerve a proletariátus életszínvonalának viszonylagos javulását, hangoztatták, hogy ez mit sem változtatott a munkásság osztályhelyzetén, hiszen a munkás termelési eszközök híján ma is kénytelen eladni munkaerejét, sőt, a fejlettebb technika és a képzetebb munkaerő folytán jelenleg nagyobb mértékben növeli a tőkések profitját, mint bármikor korábban, nagyobb mértékben, mint ahogy saját életszínvonala növekedett.

A vitába, mint minden nagy történelmi sorsfordulónál, ismét bekapcsolódtak az opportunizmus különböző árnyalatu irányzatai. Így Marcuse, az "új baloldal" neves ideológusa, aki végeredményben a tőkés ideológusokkal azonos következtésekre jutott, amikor azt állította, hogy a proletariátus elvesztette forradalmiságát, hogy a soronlévő forradalom támaszai a diákság, egyes értelmiségi elemek és a proletariátus ún. marginális rétegei. Nagyjából ugyanezt az álláspontot hangoztatják Mao Ce-tung ideológusai, akik a "világ-falu" és "világváros" ellentétéből indulnak ki és a harmadik világ parasztságát, proletariátusát tekintik a forradalom fő erejének.

A különböző burzsoá nézetek jobboldali opportunistakoncepcióját Garaudy, Ernst Fischer, stb. "elit-elméletei" képviselik. Eszerint a részben lezajlott, részben még folyamatban levő tudományos- és technikai forradalom során nem-

csak a műszakiaknak a munkásosztályba való integrálódása ment végbe, hanem ezekből a rétegekből tevődik össze az új munkásosztály is.

A szocialista országok munkásosztályával kapcsolatban a leggyakoribb revizionista tétel az, hogy a hatalomra jutott munkásosztály képviselői a szocialista társadalom "új osztályát" jelentik. Ezt a tételt hasonló című könyvében először a jugoszláv Gyilasz fejtette ki. Ennek különböző változatai jelentkeztek Csehszlovákiában, Lengyelországban és hazánkban is.

x x x

Magyarországon az 1960-as években bontakozott ki a vita. Azután, hogy befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása, ami gyökeresen megváltoztatta az osztályviszonyokat, amennyiben a munkásosztály után a parasztság, értelmiség is rálépett a szocialista osztállyá, illetve réteggé válás útjára. A termelőerők, a technika fejlődése megváltoztatta az egyes társadalmi osztályok, rétegek nagyságrendjét, belső tagolódását, társadalmi eredet, szakképzettség, művelődési szint stb. szempontjából. Már korábban is, és az MSZMP VIII. kongresszusa után még erőteljesebben fel kellett lépni azon szektás-konzervatív állásfoglalásokkal szemben, amelyek nem ismerték fel a végbemenő társadalmi változások jelentőségét;

a munkásosztályról, parasztságról, értelmiségről beszélve még mindig a régi kategóriákban gondolkodtak. Velük szemben kellett bizonyítani, hogy a munkásosztály már nem a kisárutermelő, hanem a szocialista utra lépő parasztsággal és a származását, neveltetését tekintve egyre inkább szocialistává váló értelmiséggel szövetkezik, hogy megszűnjenek a kizsákmányoló osztályok, az egyes társadalmi osztályokat szembeállító antagonisztikus ellentétek, s hogy a dolgozó osztályok jelentős mértékben közeledtek egymáshoz.

A vita szenvedélyesebbé vált Hegedüs András "A szocialista társadalom strukturája" című, 1964-ben megjelent könyve után. Hegedüs könyvében abból a kérdésfeltevésekből indult ki, hogy a társadalmi struktúra fejlődésében a munkamegosztás viszonyainak, vagy a tulajdonviszonyoknak van-e nagyobb jelentősége. A két tényező társadalmi strukturát formáló hatása azonban nem egymással szemben, hanem egymást gyakran átfedve érvényesül, szembeállításuk tehát eleve helytelen volt. Ezen kívül az osztályokról szóló lenini tanításoknak ez a két tényezője kiegészül a jövedelemszerzés módja és mértéke ismerveivel. Amikor pedig Marx, Engels, Lenin egy-egy ország társadalmi, osztályviszonyait elemezte /pl. Marx a francia, Engels a német, osztrák, Lenin az orosz társadalmat/, akkor ezen kívül még számos nemzeti, az illető országra jellemző sajátossággal is számolt.

Hegedüs András mondanivalójában azonban nem ez volt a leglényegesebb, hanem az, hogy a szocialista tulajdon- és termelési viszonyok győzelme után a tulajdonviszonyoknak nincs jelentősége a társadalmi struktúra alakulásában. Társadalmi különbségek csak az általa sajátosan értelmezett munkamegosztási viszonyok szerint vannak. Arra a következtetésre jutott, hogy a munkáosztály, a parasztság ma már nem létezik, hogy a magyar társadalom hierarchikusan tagolt rétegek piramisszerű képződménye, melynek csucsan - bár ezt a szót soha nem írta le -, az új osztály, általa a vezetők és értelmiségieknek nevezett csoport áll. Ennek megfelelően már 1969-ben, egy Márkus Máriával írott cikkében arra a következtetésre jutott, hogy a tudomány és a gyakorlat egyaránt megcáfolta azt a feltételezést, hogy a szocialista állam a munkáosztály állama. Azóta a körülötte kialakult revizionista csoport eljutott odáig, hogy illúziónak minősítette a marxi szocializmust, csakugy, mint az osztályon kívüli kommunista társadalom megvalósítását. Az "új osztály" eszerint nemcsak a jelenlegi, hanem az egész további emberi fejlődésnek állandó kategóriája.

A másik álláspont tulajdonképpen az előbb már említett konzervatívnak nevezhető kategóriákban való gondolkodás egyik formája volt. Az ezzel kapcsolatos vita a 70-es évek elején a Társadalmi Szemlében zajlott le. A vitacikk szerzője a végén módosította az álláspontját, de most csak az

eredeti állásfoglalásra térek ki. Eszerint a munkásosztály egyenlő a gyáripari fizikai munkássággal, a parasztság egyenlő a mezőgazdasági fizikai dolgozókkal, az értelmiség pedig a diplomásokkal. Ez az álláspont egy sor korábban munkásnak tekintett dolgozót "törölt" a munkásosztály soraiból. Emellett az így felsorolt rétegek a foglalkoztatott lakoságnak mintegy 2/3-át fogták csak át. Nem adott választ arra a kérdésre, hogy hová kell sorolni a harmadik szektor fizikai és nem fizikai dolgozóit és a nem értelmiségi szellemi dolgozók egyre növekvő tömegét. A munkásosztály, a parasztság létének elismerése mellett ezek meghatározásakor munkájuk jellegéből indult ki csupán, negligálva a tulajdonviszonyok, és az osztályok meghatározásának más tényezőit.

x x x

Amint az előbbi fejtegetésből kitűnik, az egymástól merőben eltérő irányzatok és nézetek közös hibája a tulajdonviszonyok jelentőségének kisebbitése, vagy tagadása mind a jelenlegi tőkés, mind a szocialista társadalom fejlődésében. Visszatérve a szocialista társadalom strukturájának vizsgálatához, el kell ismerni, hogy a szocialista tulajdonviszonyok ma már nem olyan egyértelmű szerepet játszanak a társadalmi struktúra fejlődésében, mint az antagonisztikus, főként pedig a tőkés társadalomban. Az utóbbiakban az egyes társadalmi osztályok közötti különbségek, illetve

antagonisztikus ellentmondások lényegében levezethetők a tulajdonhoz való eltérő, illetve ellentétes viszonyból. Így a munkás és a tőkés - a technostruktúra elméletében teljesen mellőzött - ellentétes érdekviszonyaiból, illetve a munkás- és kistulajdonosok eltérő tulajdonviszonyaiból.

A szocialista társadalom építése során a tulajdonviszonyok szerepe a társadalmi struktúra alakulásában továbbra is döntő marad, de - különösen a szocializmus alapjainak lerakása után - elsősorban az egyes társadalmi osztályok közeledésének a tényezője lett, és csak emellett játszik szerepet a munkásosztály és a parasztság közötti különbség meghatározásában. Nevezetesen abban, hogy a munkásosztály és a parasztság közötti különbség alapja az egyébként egytipusu szocialista tulajdon két formájának a létezése.

Hegedüs András egyik írásában azt állította, hogy a szocialista tulajdon két formája nem játszik szerepet a társadalmi struktúra alakulásában, hogy a két forma létezése történelmi véletlen, legfeljebb annak következménye, hogy a parasztságot nem lehet kisajátítani, így a szocializmus-hoz vezető útja a szövetkezet, a csoporttulajdon.

Pártunk szövetkezet-politikai irányelveinek, továbbá a gazdasági reformmal kapcsolatos vizsgálatoknak az eredményei azonban, és maga a szocialista építési gyakorlat is megcáfolta ezeket a nézeteket. Beh bizonyosodott, hogy a szo-

cialista tulajdon két formájának egyidejű létezése nem csak és nem elsősorban történelmi okokkal magyarázható, hanem azzal, hogy az állami szektorban, illetve a mezőgazdasági szövetkezeti szektorban - a közeledés ellenére - ma is és a jövőben is még hosszú ideig jelentős mértékben eltér egymástól a termelőerők színvonala. Ez pedig egyrészt azt jelenti, hogy a két szocialista tulajdonforma létezése még hosszú ideig fennmarad, másrészt, hogy a két tulajdonforma termelőerőinek színvonalában a továbbiakban végbemenő közeledés a szövetkezeti forma fenntartása mellett annak jelentős belső tartalmi változását hozza magával, amely mindenekelőtt a társadalmasitottság színvonalának növekedésében jut majd kifejezésre. Ezt az álláspontot újra megerősítette pártunk XI. kongresszusa, illetve az ott elfogadott programnyilatkozat.

Javában folytak még a két tulajdonforma társadalmi strukturát meghatározó szerepéről folytatott viták, amikor maga a szocialista építés gyakorlata bebizonyította, hogy a két tulajdonforma létezése nemcsak a két osztály közötti különbségek meghatározásában játszik szerepet, hanem - ha nem figyelünk oda - a két osztály közötti ellentétek forrásává is válhat. Így például azzal, hogy a két társadalmi osztály közötti életszínvonalbeli különbségeknek a parasztság javára történő kiegyenlítődése után átmenetileg a parasztság életszínvonala gyorsabban növekedett, mint a munkásságé.

Az MSZMP KB 1972 novemberi határozata, az ipari munkásságnak nyújtott költségvetési eszközökből származó béremelése feloldotta ezt a feszültséget, csakugy, mint az aintézkedés, amely a nagyüzemek és munkásságuk helyzetének külön kiemelését szolgálja. S mint már az említett XI. kongresszusi határozat és programnyilatkozat előre jelezte is, a két osztály szövetségének megszilárdítását a közöttük lévő osztálykülönbségek csökkentése, a termelőerők és termelési viszonyok színvonalában lévő különbségek csökkentése szolgálja.

x x x

A tulajdonviszonyok szerepének a fentiekben csak röviden ismertetett tisztázása a szocialista társadalom strukturájának alakulása szempontjából a szocialista társadalom szerkezetének és a munkáosztály fogalma meghatározásának fontos elméleti kiindulópontja volt. A tulajdonviszonyok szerepének dogmatikus értelmezése azonban zsákutcába vezetett volna a valóságos társadalmi- és osztályviszonyok feltárásában. Pusztán a tulajdonviszonyokból kiindulva ugyanis olyan furcsa társadalmi kategóriák alakultak ki, mint a bérből és fizetésből élő munkás és alkalmazotti, értelmiségi rétegek, - mivel ezek valamennyien az állami-össznépi szocialista szektorhoz kapcsolódnak. Továbbá a szövetkezeti osztály, amely olyan egymástól merőben eltérő helyzetben lévő rétegeket kapcsolt volna össze, mint a szövetkezeti

paraszság, az ipari termelőszövetkezet, vagy éppen az ÁFÉSZ-ek stb. dolgozói. S végül a kistermelők, még egyénileg gazdálkodó parasztok, kiskereskedők és az un. szabad értelmiség csoportját. Ezek azonban nem osztályjellegű kategóriák.

A munkáosztály fogalmának a vizsgálata során tehát az össznépi szocialista szektorhoz való tartozás kritériuma mellett igénybe kellett venni Marxnak a termelőmunka és a termelő munkás meghatározásáról szóló tanításait. Marx a termelőmunka és a termelő munkás fogalmát a tőkés társadalom viszonyai között fogalmazta meg s legfontosabb ismervének azt tartotta, hogy profitot termel a tőkés számára. Csak mint kiegészítő szempontot említette meg azt a körülményt, hogy ez a profitra történő termelés általában valamilyen anyagi termékben jut kifejezésre. Mivel a marxista közgazdaságtudomány még adós a termelőmunka és a termelő munkás fogalmának meghatározásával a szocializmusban, vizsgálódásunkban a nemzeti jövedelmet termelő ágazatok, illetve az ott foglalkoztatottak helyzetéből indultunk ki. A termelőmunka marxista koncepcióját alkalmazva egyszerűnek tűnt, hogy termelő munkás mindenekelőtt az ipar, illetve az állami mezőgazdaság minden dolgozója, aki részt vesz az ipari, vagy mezőgazdasági üzemek által kibocsátott termék előállításában. A termelő munkás fogalma azonban Marxnál sem azonos a munkás fogalmával. Ugy láttuk, hogy nálunk is ez a helyzet: a szellemi és fizikai munka közötti különbség, továbbá a

vállalat vezető közgazdasági, műszaki kádereinek a helyzete, különösen ami a munkásokkal közösen birtokolt tulajdonnal való rendelkezés jogát illeti, még eltér. A vállalatoknak ezek a dolgozói, továbbá az irodai dolgozók nem sorolhatók a munkásosztályhoz. A kérdésről akkor is, és azóta is vannak viták. Kezdetről fogva vitás volt azonban az alsószintű műszakiak, a közvetlen vezetők /művezető, csoportvezető, aknász, stb./ besorolása. Az ő helyzetükben ugyanis a legegyszerűsebb a munkásosztályhoz tartozás, az állami szocialista szektor jelenlegi technikai fejlettségi színvonalán.

További problémákat vetett fel a munkásosztálynak az ún. harmadik szektorban foglalkoztatott, - ma már az ipari munkásság után legnagyobb létszámú - rétege. Ami a szállítás, a közlekedés, a hírközlés dolgozóit illeti, ezek munkásosztályhoz sorolása csak hazánkban okozott problémát. Kinek jutna eszébe pl. egy angol dokkmunkást alkalmazottnak nyilvánítani? Hazánkban azonban a Horthy-rendszer időszakában kisebb kedvezményekkel /így pl. a nyugdíjjogosultsággal/ és fokozottabb kötöttségekkel igyekeztek elszakítani a munkásoktól a vasutasok, postások sokezeres tömegeit. Marx a szállításban, hírközlésben foglalkoztatott munkásokat először is termelőmunkásnak tartotta, amennyiben munkájuk értéktermelő munka, növeli a megtermelt áruk értékét. Aligha kell ugyanis bizonyítani, hogy a termelés fontos feltétele az energia-hordozók, a nyersanyag és a késztermék szállítása.

Ez a munka mint termelési költség hozzátartozik a termék értékéhez. S mivel az ebben az ágazatban foglalkoztatott dolgozók meg voltak fosztva a termelés eszközeitől, a tulajdonhoz való viszonyuk szempontjából is munkásnak számítottak.

Marx rámutat, hogy még a kereskedelemben foglalkoztatottak egy része is értéktermelő munkát végez, főként a raktározás, tartósítás területén foglalkoztatottak. A termék eladásának területét és az eladó munkáját nem tekintette azonban értéktermelő munkának. Hangsúlyozta azonban, hogy az eladás a megtermelt értéket realizálva biztosítja az ujratermelés folyamatosságát, az eladó ezzel a munkájával a tőkés számára plusz munkát takarít meg, tehát profitot termel. Méginkább így van ez napjainkban, mivel az eladók helyzete az áruházak nagy létszámot foglalkoztató rendszerének a kiépülésével, illetve azzal, hogy a kereskedelmi jellegű szolgáltatások /igy pl. az un. szálloda-ipar/ dolgozói hasznos szükségleteket elégítenek ki, jelentősen megváltozott. Ezek után nem kell részleteznem, hogy milyen megfontolásokból soroltuk a munkásosztályhoz az ipari jellegű szolgáltatások dolgozóit.

Külön vitakérdés volt az ipari termelészövetkezetek, továbbá az ÁFÉSZ-ek és a mezőgazdasági termelészövetkezetek alkalmazottai osztályhelyzetének megítélése.

Az ÁFÉSZ-ek alkalmazottainak megítélése viszonylag könnyű: az ÁFÉSZ-ek létrehozói ugyanis a község, település dolgozó parasztjai voltak, akik azonban mint tagok nem alkalmazottai a szövetkezetnek. A szövetkezet alkalmazottai helyzetüket tekintve ugyanolyan kereskedelmi dolgozók, mint az állami kereskedelem alkalmazottai.

Nehézebb kérdés volt a kisipari szövetkezetekben dolgozók osztályhelyzetének megítélése. Lehetetlen a vitát ebben a terjedelemben részletesen ismertetni. A lényeg az, hogy a kisipari szövetkezetek fizikai és közvetlen vezető dolgozóit a munkásosztályhoz sorolta már a X. kongresszus, de a nemrég lezajlott XI. kongresszus is. A vitát két körülmény döntötte el: az egyik, hogy a kisipari szövetkezetek munkásainak többsége ma már nem volt kisiparos; a másik, hogy a volt kisiparosok kötődése a bevitt vagyonhoz ma már teljesen jelentéktelen.

Az történt ugyanis, hogy a kisipari szövetkezetek, eredeti elgondolásainkkal ellentétben a szocialista építés során modern kis- és középüzemekké fejlődtek, amit jól mutat, hogy egy 1972-es felmérés szerint átlagos munkáslétszámuk 170 fő volt. Emellett, a korábbi elgondolásokkal szemben, nem elsősorban szolgáltató tevékenységet folytatnak, hanem ártermelő tevékenységet, gyakran nemcsak a belföldi piacra, hanem exportra is. Emiatt gyakran éri őket szemrehányás, de áruikra, főként a választék növelése, egyéni igények kielégítése szempontjából szükség van.

Az itt dolgozó munkások helyzetében sokkal több az állami iparban foglalkoztatott munkásokéhoz való hasonlóság, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. A kisipari szövetkezetek gazdálkodásának állami irányítása, fejlesztése is sokkal közelebb áll az állami üzemekéhez, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez.

A vitában fölmerült, hogy a munkásosztályhoz kellene sorolni a termelőszövetkezetek bérből és fizetésből élő alkalmazottait is. Jelenleg mégis a szövetkezeti parasztsághoz soroljuk őket, még hozzá azért, mert munkájuk eredménye a szövetkezetet gazdagítja és érdekeiket tekintve a szövetkezeti csoport érdekeihez kapcsolódnak.

A kérdés azonban távolról sem lezárt, amit mutat az is, hogy a szakszervezetek legutóbbi kongresszusa megbizta a MEDOSZ-t a szövetkezet alkalmazottainak szervezésével. A kérdés jelentőségét növeli, hogy a szövetkezetek termelőerőinek fejlődésével, főként az ipari rendszerű eljárások kiterjedésével a szövetkezetekben foglalkoztatott alkalmazottak száma egyre növekszik /1965-ben mintegy 7 %, ma már mintegy 20 %, néhány megyében azonban a szövetkezet dolgozóinak mintegy fele alkalmazott/. A problémát bonyolítja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet munkájában az alkalmazottak szerepe egyre nő, de mert nem szövetkezeti tagok, a közgyűlésen nincs szavazati joguk.

x x x

A kérdésről folyó nemzetközi és hazai viták ismertetése, továbbá a társadalmi struktúra elvi megfontolásainak értékelése ebben a terjedelemben természetesen nagyon vázlatos, hiányos és bizonyára egy-két vonatkozásban torzító is. Hozzásegít azonban ahhoz, hogy érthetőbbé váljon pártunknak a munkásosztály társadalmi helyzetével, vezető szerepének növelésével kapcsolatos 1974 márciusi határozata. A határozat nem vágja el a további vizsgálódások lehetőségét, de a korábbi viták és tudományos kutatások szolid, megalapozott eredményeire támaszkodva állásfoglalt a munkásosztály fogalmával kapcsolatban. Ez az állásfoglalás elhatárolja magát /bár csak közvetve/ egyrészt a munkásosztály létét tagadó, másrészt az osztály határait leszűkítő nézetektől.

Abból indul ki, hogy a termelőerők, a technika fejlődésével a munkásosztály határai vertikálisan is, horizontálisan is kiszélesednek. Vertikálisan, amennyiben az iparunk mai technikai színvonalát figyelembe véve a határozat - először pártunk történetében - a munkásosztályhoz sorolta az alsó műszaki, közvetlen irányító munkát végző dolgozókat is. Ezek száma mintegy 250 ezer fő, velük együtt a munkásosztály mintegy 2 millió 950 ezer fő, az összes foglalkoztatottak kb. 58 %-a. A határozat továbbá a munkásosztályhoz sorolja a közlekedés, szállítás, hírközlés, továbbá a kereskedelem

és a kereskedelmi jellegű szolgáltatások, az ipari szolgáltatások dolgozóit és praktikus meggondolásból a különböző intézmények /iskolák, minisztériumok, kórházak stb./ dolgozói közül is a fizikaiakat.

A határozat rendkívül fontos megállapítása, hogy munkásosztályról lehet beszélni nemcsak a szó tudományos, szociológiai értelmében, hanem politikai értelemben is. A munkásosztályhoz tartoznak politikai értelemben mindazok a dolgozók, akik tudományos értelemben is a munkásosztályhoz tartoznak, tehát a mintegy 2 millió 950 ezer foglalkoztatott. A munkásosztályhoz tartoznak politikai értelemben a már nem foglalkoztatott, munkásból lett nyugdíjasok is. A Központi Bizottságnak ez az állásfoglalása nemcsak méltányos az egész életük során munkásként dolgozó nyugdíjasokkal szemben, hanem reálisabbá teszi pl. a párt munkástagságának számszerű értékelését is.

Ezen túlmenően a határozat a munkásosztályhoz sorolja a munkásból lett vezetőket is, természetesen csak politikai értelemben, mert egyébként tényleges osztályhelyzetük, társadalmi helyzetük szerint értelmiségiek, alkalmazottak. Mi akkor tehát az értelme az állásfoglalásnak? Semmiképpen sem az, hogy kiengesztelje azokat a munkásból lett értelmiségieket, akik /érzelmi szempontból szimpatikusan/ ma is munkásnak tartják magukat, vagy mint közülük egyesek /sajnos/

igy akarnak bizonyos, a munkásoknak járó kedvezményekhez /lakásépítési kölcsön, gyermekeik továbbtanulása stb./ jutni. A munkásból lett vezetők csoportjának politikai értelemben a munkásosztályhoz sorolása tehát nem nyújt ennek a csoportnak semmiféle kedvezményt, - mint ahogyan egyesek gondolják. A lényeg egészen más, nevezetesen az, hogy a szocialista építés egész időszakában biztosítani kell a vezetők és értelmiségiek utánpótlásában a munkásosztályból kikerülő kádereket.

Ez egyuttal válasz azokra a konzultációs kérdésekre is, amelyek általában úgy szólnak, hogy ha valaki doktor X. Y. az MSZMP KB tagja, akkor hogyan lehet a továbbiakban azt írni róla, hogy munkás. Arról van szó, hogy az illető életének egy jelentős részében munkás volt, és mint munkásból lett vezető vált értelmiségivé. Felmerül persze, hogy érdemes-e ezek után még mindig odairni, hogy munkás volt az illető. Feltétlenül! Két dologról van ugyanis szó. Az egyik az eredeti foglalkozás, a másik pedig a jelenleg betöltött munkakör, funkció. Hogy kiélezett példát említsek, ha holnap egy csepeli munkás bekerül a Központi Bizottság apparátusába, akkor attól kezdve a szociális helyzetét tekintve már nem munkás. De mint a munkásosztályból kikerülő dolgozó erősíti vezető és értelmiségi dolgozóink munkásokból lett csoportját.

Hadd jegyezzem meg, hogy ez a különbségtétel nem a nem-munkásból lett értelmiségiek ellen irányul. Egyéni tekintetben még értékrendet sem jelent az, hogy valaki munkásból-lett, vagy nem-munkásból-lett értelmiségi. Továbbra is fenntartjuk azt az álláspontunkat, hogy aki kommunistaként, vagy anélkül, hogy a pártba belépett volna, elfogadja a marxizmus-leninizmus világnézetét, a párt politikáját és igyekszik azt a maga munkaterületén érvényesíteni, a munkásosztály vezető szerepét valósítja meg, függetlenül eredeti foglalkozásától, vagy származásától. Egy dolog tehát az egyéni megítélés, más dolog azonban az a kérdés, hogy a nagy számok törvénye alapján a munkásosztály vezető szerepének megvalósítása az állami, gazdasági, ideológiai életben nem lehetséges az ott dolgozó káderek megfelelő arányú munkás-utánpótlása nélkül.

Napjainkban is fontos a munkásosztályon belül végbe-ment változások, az osztály határainak, a munkásosztály fogalmának figyelemmel kísérése. Arra kell ügyelni azonban, hogy a vizsgálódásban ne történjék olyan hangsúlyeltolódás, amely a munkásosztály fogalmának helyes felfogását torzít-hatja. Így pl. a változások ellenére a hangsúly napjainkban is azon van, ami a munkásosztályban - a változások ellenére, vagy azok által - állandó. Nevezetesen: hogy a legforradalmibb, a szocializmus építésének legérdekeltebb társadalmi osztály, amely a nemzeti jövedelem 75 %-át termeli, élén marxista-leninista pártjával, társadalmunk vezető ereje, a

legnagyobb létszámú osztály, társadalmunk döntő politikai ereje stb. Ami pedig a munkásosztály határait illeti, ennek figyelemmel kísérése is nagyon fontos, de a vizsgálat nem tolódhat el a periférikus, a határesetnek számító rétegek irányába. Alapvető követelménye a munkásosztállyal foglalkozó vizsgálatoknak, a politikai-ideológiai munkának, hogy figyelmét a legtipikusabb és ma már létszámát tekintve is legnagyobb munkáscsoportra, az ipari munkásságra, ezen belül a gyári-, nagyüzemi munkásságra irányítsa. A bányák, a kőhők, a nagyüzemek ipari munkásai jelentik ugyanis a munkásságnak azt a csoportját, amely helyzeténél fogva legérdekeltőbb a szocializmus építésében, a szocialista építés vívmányainak megvédésében, egyben szocialista irányu túlhaladásában is. Másrészt, ez az a munkás csoport, amely a munkahelyi körülmények, a nagyüzemi munka légköre, politikai nevelő hatása nyomán szubjektíve is a legalkalmasabb, legfőbb támasza a szocialista építőmunkának. Mindezt azért tartottam szükségesnek elmondani, mert a munkásosztály fogalmával kapcsolatos vizsgálatok és a jelen előadásom is - már a téma jellegénél fogva is - a munkásosztály fejlődésének új vonásait vizsgálta, ismertette, illetve mint ahogyan erről részletesen volt szó, - egy-egy periférikus réteg munkásosztályhoz sorolását indokolta.

A MUNKÁSZOSZTÁLY TÁRSADALMI HELYZETÉNEK ÉS SZEREPÉNEK
MAI ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Előljáróban szólni kell néhány olyan szemléleti vagy elvi problémáról, aminek alapján megítélhetjük, vagy kritika tárgyává tehetjük a munkásosztály társadalmi szerepéről vallott különböző nézeteket. Közismert, hogy ma a világméretű ideológiai - sőt, nem egyszer politikai - harcban központi kérdéssé vált a munkásosztály történelmi szerepének megítélése. Az európai kommunista pártok berlini értekezletén is, a mai helyzet elemzése során alapvető kérdésként vetődött fel a munkásmozgalom fejlődése, tömegbefolyásának alakulása.

A munkásosztály társadalmi szerepének meghatározásánál azokból az alapvető marxista tanításokból lehet és kell kiindulni, - Marx, Engels és Lenin nyomán - amelyek mindmáig igazak, sőt történelmileg megerősödtek. A marxizmus-leninizmusnak alapkérdése a forradalomról, a szocialista államról, a pártról és a munkásosztályról szóló tanítás. Amióta létezik ez az eszmerendszer, azóta mindig vitatták tartalmát, érvényességét. Legtöbbször az okozta a problémát, hogy a megváltozott körülményeket figyelmen kívül hagyva, az idevonatkozó tételeket leszűkítették.

Viták tüzeiben állt és áll ma is a munkásosztály vezető szerepének értelmezése is. Azt a tételt, hogy a szocialista forradalom, a szocialista társadalmi haladás forradalmi vezető ereje a munkásosztály, ma is igen sokan megkérdőjelezzik, elsősorban a tudományos-technikai forradalomhoz kapcsolódó revisionista és technokrata nézetek képviselői. A történelmileg különböző feladatok a kapitalizmusban és a szocializmusban szintén sok értelmezési vitára adnak okot. Ez érezhető a kommunista mozgalmon belül folyó vitákban, az egyes problémák különböző megítélésében is. A vezető szerep körül folyó vitában pártunk elméleti folyóirata a következőket írta: "Az öntudatos munkásoknak ahhoz, hogy hatalommá váljanak, meg kell nyerniük a többséget: nincs más út a hatalomhoz. Mi nem vagyunk blanquisták, nem vagyunk hívei annak, hogy egy kisebbség ragadja meg a hatalmat."

"A proletáriátusnak ahhoz, hogy győzzön, hogy megteremtse és megszilárdítsa a kommunizmust, kettős, illetve kettősségében egységes feladatot kell megoldania: először a tőke elleni forradalmi harcban... magával kell ragadnia a dolgozók és kizsákmányoltak egész tömegét... másodszor maga után kell vonnia a dolgozók és kizsákmányoltak egész tömegét, továbbá valamennyi polgári réteget az új gazdasági építés útjára, az új társadalmi kapcsolatok, az új munkafegyelem, az új munkaszervezet megteremtésének útjára... Ez a második feladat nehezebb az elsőnél, mert semmi esetre sem oldható meg egyetlen hősiesség fellángolásával, hanem a tömegek között végzett hétköznapi munkához szükséges leg-

türelmesebb, legálthatatosabb, legnagyobb hősiességet követeli meg. De ez a feladat lényegesebb is az elsőnél..." /Társadalmi Szemle 1975/10./

A szocialista társadalom fejlődésével együttjáró mobilitás természetes módon hatott az osztálystruktúra változására hazánkban is. Ebből is igen sok téves következtetést vontak le az elmúlt években. Többek között: a társadalom osztálystrukturájának változásából azt a következtetést vonták le, hogy nem az osztálykülönbségek, hanem a munka jellegében lévő különbségek lesznek a társadalmi mozgalom fő meghatározói. Ebből következően mondták, hogy a munkásosztály vezető szerepe már csak politikai jelszó, nem realitás, hiszen a képzetlenebb munkás nem vezetheti a képzetebbet.

I.

Ilyen és ehhez hasonló problémák, viták teszik ma is aktuálissá a munkásosztály társadalmi helyéről és szerepéről való eszmecserét. Pártunk politikája a munkásosztállyal, és annak vezető szerepével kapcsolatban, szilárdan építve a marxizmus-leninizmus alapvető tanításaira, figyelembevée a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét, annak mozgását, belső változását, és állandóan változó belső körülményeinket is, mindig elvi alapokon hozta meg döntéseit. Soha nem a pillanatnyi érdekeket tartotta szem előtt, hanem a szocializmus építésének perspektíváit, a munkásosztály valóságos érdekeit. Az elmúlt

években a munkásosztályt érintő vitákra is ez az igényesség és eszmeiség volt a jellemző.

Ez az, amit nekem teljesen felesleges bizonygatnom, hiszen elég, ha Blaskovits elvtársnak a munkásosztály fogalmáról szóló előadására hivatkozom. A lenini meghatározás alapján részletesen elmagyarázta, mit értünk osztály alatt, hogy például miért nem osztály az értelmiség. A Magyar Szocialista Munkáspárt munkáspolitikát folytat. És ha végigtekintjük azt a nem több, mint 20 esztendő, ami 1956 óta eltelt, akkor érzékeljük azt a szigorú logikai rendet, ami hozzásegít ahhoz, hogy megértsük, mely marxista tanításokon nyugszanak a különböző döntések, azok, amelyeket az MSZMP a munkásosztály, az egész társadalom érdekében tett.

Amikor a fegyveres ellenforradalom leverése még közvetlen napi feladat volt, azaz 1956 decemberében, a párt megalakuló, újjászerveződő ideiglenes intéző bizottságának a legelső dolga az volt, hogy a munkásosztály dolgait tegye rendbe. A párt 1956-os decemberi határozatában az akkori helyzetet elemezve, megállapította az ellenforradalmi lázadás okát, és ezt tekintette alapnak a további lépésekhez, a konszolidációhoz, stb. A párt és az egész társadalom fejlődése szempontjából a következő, nagyon lényeges lépés az volt, hogy a párt sorainak rendezése után, 1958 októberében ismét a munkásosztály helyzete és az ezzel kapcsolatos kérdések vizsgálata került a középpontba.

Az 1958-as határozat megállapítja, hogy a munkásosztály elfogadja a párt politikáját, helyesli a Magyar Szocialista Munkáspártnak a megváltozott nyíltságon, őszinteségen alapuló, a nemzeti sajátosságokat is figyelembevevő munkastilusát és gyakorlatát, valamint azokat az intézkedéseket, amelyeket a munkásosztály társadalmi szerepének növelése érdekében hoz. A határozat a bérügyi, szociális, kulturális, egészségügyi helyzet javítása szempontjából is meghatározó jelentőségű volt, de kihatott az egész társadalom életére is. Ennek eredményeként meggyorsult a gazdasági építőmunka, soronkövetkező lépésként kiktűzték a második hároméves tervet. A mezőgazdaság szocialista átszervezése szintén a munkásosztály érdeke és érdeme volt. A munkásosztály részéről ez anyagi áldozatot is követelt, első sorban azonban szervezői munkával segítette paraszt testvérét, hogy elérje azt a célt, ami az egész népnek érdeke volt.

Amikor ezeket kiemelem, azért teszem, mert most már nyugodtan visszatekinthetünk erre az időszakra és válaszolhatnak erre is, hogy tulajdonképpen mi volt a gyors konszolidációnak az oka, mi volt az, ami lehetővé tette a gyors helyreállítást, a szervezett és fegyelmezett munkát, az építésnek azt a növekvő ütemét, ami 1956 után bekövetkezett. Ennek az volt a titka - és azért szeretnék erről beszélni, - hogy a munkásosztály élt saját hatalmával, hogy elutasította a szocializmussal ellentétes elképzeléseket. És éppen ez az időszak bizonyította be, hogy a munkásosztály nem fordult szembe se a pártjával, se a saját hatalmával.

A munkásosztály pártjának ütőképességét 1956-ban az csökkentette csak, hogy a forradalmi erőknél nem volt szervezett központja. 1953 után ugyanis megbomlott az egység a munkáspártban, az akkori Magyar Dolgozók Pártjában, ezért nem volt képes vezetni a munkásosztályt és forradalmi erőit. Az ellenforradalmi erőknél viszont nagyon is megszervezett központja volt idehaza, sőt külföldről is szervezett irányítást kaptak. Ezt igazolták az 1956. november 4. után következő hónapok is, hiszen amikor megvolt a forradalmi központ, amikor megvolt az a centrum, ami irányított, ami szervezte a munkásosztály forradalmi erejét és figyelmét, akkor gyors változás következett be és gyors fejlődés kezdődött. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány volt az, ami mint forradalmi központ leleplezte az ellenforradalmi helyzetet, bemutatta az ellenforradalom igazi arculatát. Mindezt egy kis kitérőként csak azért mondtam el, hogy emlékeztessék, a párt mennyire tudatosan törekedett a munkásosztály társadalmi szerepének, társadalmat átformáló tevékenységének megvalósítására.

1972-ben és 1974 márciusában, amikor a párt Központi Bizottsága ismét foglalkozott a társadalmi fejlődés kérdéseivel, megint csak a munkásosztály vezető szerepének, helyzetének összefüggésében vizsgálta a helyzetet. Rámutatott, hogy a szocialista társadalom teljes felépítésében sem csökken a munkásosztály vezető szerepe, sőt, éppen a megváltozott belső és külső körülmények eredményeként megnőtt a társadalom igénye a párttal és a munkásosztállyal szemben.

Amikor munkásosztályról és annak társadalmi helyéről beszélünk, akkor arról is kell szólni, hogy mind az 1972-es novemberi, mind az 1974-es márciusi központi bizottsági határozat nyomán jelentkezett néhány helytelen nézet. Van ugyanis egy olyan veszély is, hogy egyesek a munkásosztállyal való törődést, a munkásosztály ügyének napirenden tartását jelszószerűségbe fullasztják.

Gyakori, hogy elemként, kötelező elemként, "körítésként" használják fel a munkásosztályt, mert másképp bizonyos nézeteiket, vagy gyakorlatokat nem tudnának elfogadtatni. Eleve hamisan cseng a dolog így is, hátha még az érvek mögé is benézünk, akkor méginkább rájövünk ennek veszélyességére és tarthatatlanságára. Van egy ellentétes irányból fakadó nézet és gyakorlat is, mely szerint semmi sem indokolja ma már a munkásosztály vezető szerepét és - ugymond - a munkásosztály első helyre helyezését. Arra hivatkoznak, hogy már a X. Kongresszus határozata kimondta, hogy társadalmunk politikailag, az alapvető politikai kérdésekben egységes. És ebből következően e nézet hívei, miután a társadalmat politikailag egységesnek tekintik, feloldják vagy próbálják elvetni a munkásosztály vezető szerepének fontosságát és szükségességét. Mindkét megközelítés tulajdonképpen tagadja a munkásosztály vezető szerepét. Igaz, a mi társadalmunk alapvető politikai kérdésekben egységes, és azért dolgozunk, hogy ez az egység erősödjék, és olyan irányban fejlődjék, hogy a társadalom minden vonatkozásban vegye át

a munkásosztály nézetét, szervezettségét, stb. Abból azonban, hogy társadalmunk politikailag egységes, nem következhet a munkásosztály vezető szerepének a tagadása, nem következhet bizonyos rétegeknek előnszerzése, vagy a munkásosztály vezető szerepe elleni támadás. Megemlítem, mert minden szempontból indokolt, és feltétlenül helyes volt a származás szerinti megkülönböztetés eltörlése, de az akkori határozatok egyben azt is hangsúlyozták, hogy ennek eltörlésével egyidőben mindent meg kell tenni azért, hogy a munkásosztály, illetve annak a gyerekei, megfelelő segítség és támogatás mellett, legalább olyan arányban legyenek képviselve a különböző helyeken és intézményekben, mint előtte, sőt jobban. Ez egész fejlődésünk szempontjából nagyon lényeges kérdés, mert, ismétlem, itt is a munkásosztály vezető szerepéről, illetve annak biztosításáról van szó.

Van a munkáspolitikával kapcsolatban olyan demagóg gyakorlat is, hogy egyes munkáscsoportok, vagy rétegek saját véleményüket kívánják elfogadtatni, az egész munkásosztály nevében próbálnak beszélni. A munkásosztály - még később erről is szólok - valóban változáson ment keresztül, nem egységes mindenben, soraiban is vannak elmaradott rétegek, akikre építeni ugyanolyan veszélyes, mint elfogadni a vezető szerepet tagadók érvelését. A munkásosztályt, mint osztályt, mint egészet kell figyelembe venni, és nem szabad kirekeszteni a nekünk nem tetőző csoportok, rétegek szemléletét sem. Amikor ezeket mondom,

akkor ismételten azt szeretném érzékeltetni, hogy a munkásosztály vezető szerepe a fejlett szocialista társadalom építésében is szükséges.

II.

Ezek után a munkásosztály néhány aktuális kérdéséről szólnék. Említettem már: a XI. Kongresszus határozatilag szolt arról, hogy biztosítani kell a munkásosztály vezető szerepének a társadalom minden szférájában való maradéktalan érvényesítését. Ez a munkásosztály politikájának következetes érvényesülését is jelenti. Ezt kihangsúlyozva a továbbiakban inkább az-zal foglalkoznék, hogyan merült fel a munkásosztály képvisellete a vezető szerephez tartozó funkciók gyakorlásában, hogyan jelentkezik ez különböző társadalmi szervek életében, illetve tevékenységében. Azért is kell ezzel foglalkozni, mert bár a politika a lényeges, a meghatározó, ha a különböző szervezetben a munkásosztály számszerű képvisellete egy bizonyos szint alá esik, akkor ez is politikai kérdéssé válik. A tudományos-technikai forradalom kapcsán pedig elég gyakran hivatkoznak arra, hogy mivel a munka és a foglalkozás szabja meg a fejlődést, a munkások pusztá jelenléte a különböző szervezetben már nem lényeges dolog.

Nézzük meg előbb a pártban a munkásosztály képviselétét. Ezzel összefüggésben bizonyos áttekintést is adnom kell a jelen gondjairól, azért, hogy a mostani döntést megértsék. A kér-

dést tehát csak úgy lehet és kell vizsgálni, hogy előre is tekintünk. Jelenleg a Magyar Szocialista Munkáspártban a munkásképviselet több mint 45 %. Ez, mondhatnánk, még nemzetközi mércével mérve is jó arány. Ha viszont ezt a 45 %-ot jónak ítéljük, akkor felmerülhet a kérdés, miért foglalkozik mégis a párt azzal, hogy a munkásarány ne csökkenjen, vagyis hogy a munkásarány növekedjék. A probléma megértéséhez persze át kell tekintenünk, hogyan is alakult a pártban a munkásarány, hogyan is merült fel a történelemben ez a probléma. Az előzőekben már utaltam arra, hogy a munkásarány szinte a társadalmi fejlődés különböző szakaszának tükörképeként jelenik meg. A bekövetkező változások, a fejlődés és az azt kísérő nézetek ereje vagy változása mindig befolyásolják a munkások orientálódását. Az MSZMP országos pártértekezlete - 1957-ben - a munkásarányt 51 %-ban állapította meg. De az akkori rendszer más volt: akkor a katonaságnál, a Belügyminisztérium állományában dolgozó korábbi munkásembereket is mind a munkásosztályhoz soroltuk. 1972-re ez az arány 36 %-ra csökkent. Ez a csökkenés annak ellenére következett be, hogy - a kongresszusi ciklusok közötti időszakot véve alapul - a munkások száma abszolút értelemben növekedett. Ugyanakkor növekedett más rétegek, osztályok aránya. Természetesen itt hullámzó fejlődést lehetett megfigyelni. 1958-ban, a központi bizottsági határozat után, emelkedett a munkások pártba való jelentkezése és ennek következtében az arányuk is. Javitotta a munkásarányt a mezőgazdaság szocialista átszervezése is. De az 1960-as évek közepén, amikor a szövetségi politika, érthető okból, mint történelmi

szükségyszerűség, előtérbe került, akkor megkezdődött a pártban a munkásarány csökkenése. 1956 után és a mezőgazdaság átszervezésénél megkülönböztetett figyelmet fordítottunk a munkásfelvételre, a fizikai dolgozók jelenlétére, az 1960-as évek közepétől azonban - még egyszer mondom - igen helyesen, a szövetségi politika következményeként, előtérbe került a többi osztály-réteg pártba való felvétele. Ennek következménye ez az arányváltozás is. És 1972-ben, mint említettem, 36 %-ra csökkent a pártban a munkásarány, ezen belül az iparban dolgozó párttagok aránya 29 % volt. Ez már felvetette a kérdést: tűrhető-e tovább a csökkenés? Ez ekkorra ugyanis már politikai problémává vált. Ezért került 1972-ben, egy átmeneti és adminisztratív intézkedésként arra sor, hogy a felvetteknek bizonyos százaléokban munkásoknak kell lenniük, a növekedési ütemet is kerek számban kellett meghatározni. Így sikerült a tendenciát megváltoztatni. Ma tehát az említett 45 %-os arány helyesnek, jónak minősíthető.

De a munkásarány megváltozása közben egy másik folyamat is lejátszódott. A pártban lévő munkások tömegei a legkülönbözőbb szinteken tanulni kezdtek, és az eddig munkáskategóriába tartozók, a különböző szintű iskolai végzettség eredményeként, vezető beosztást kaptak, így megszűntek munkások lenni. Amikor ezeket az okokat boncolgatom, szeretném azt is elmondani, hogy az arányoknál nem lehet szó automatizmusról. Magyarán: ha a magyar társadalomban a munkásosztály a legnagyobb létszámú osztály, akkor ez nem jelenti automatikusan azt, hogy a pártban

is csak a munkásság lehet a legnagyobb arányban képviselve /bár a munkásarány jelenleg a legmagasabb/. De ugyanezt el lehet mondani másik osztályra, vagy más rétegre is. A szellemi és értelmiségi foglalkozásuak például a társadalomban elfoglalt arányuknál jóval nagyobb arányban vannak képviselve a pártban.

A munkásoknak a párton belüli arányánál ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy jelenlétük szükséges nemcsak a párttagok között, hanem a vezető testületekben is. Miért kell erről külön is szólni? Mert megváltozott a struktúra, amit három jelentős tényező befolyásolt. Először is, a különböző beruházások, központi, vagy helyi változások, az ipar fejlesztése eredményeként a munkásosztály száma is növekedett. Ez a tendencia nyilvánvalóan a jövőben is érvényes lesz. De nem csupán egyszerűen arról van szó, hogy a munkásosztály növekszik, hanem arról is, hogy a munkásosztály soraiba mind több fiatal és mind több nő is belekerül. Tehát itt már a rétegpolitikát is figyelembe kell venni. Hatéves folyamat eredménye, hogy a pártba a felvételre jelentkező nők aránya a korábbi 20-22 %-ról 32-32 %-ra emelkedett. A fiatalok arányának változását ezenkívül még az is indokolja, hogy mivel a pártban az átlagéletkor 45 év körül van, az előregedést, amely az elkövetkezendő években gyorsulni fog, csak a munkásfiatalok jelenlétével lehet ellensúlyozni.

Amikor mi munkásokról beszélünk a pártban, akkor elsősorban politikai szempontból kell megfelelő figyelmet fordítani a nagyüzemi munkásra. A politikai megközelítés szempontjából hadd éljek azzal a hasonlattal, hogy munkás az is, aki a csepeli acélolvasztóban dolgozik, és az Operaház asztalos is. De a párt és a tömegkapcsolat szempontjából, vagyis a politika szempontjából, azt hiszem, a két munkás között jogosan tehetünk különbséget. Tehát ezzel csak azt szeretném ismételten mondani, hogy a nagyüzemi munkásokra megkülönböztetett figyelmet kell fordítani és a köztük lévő politikai munkának elsőleges szerepet kell biztosítani.

Egy másik jelentős változás, ami ugyan a társadalom osztályszerkezetében ment végbe, de a pártban is érezteti hatását, a parasztság soraiban történt nagy átalakulás. Itt sem csak arra gondolok, hogy a mezőgazdaságból élők aránya állandóan csökken, ennél mi lényegesebbnek tartjuk a tsz-parasztság gondolkodásában végbement változást. A parasztság ugyanis gondolkodásában és szokásaiban, egyszóval életmódjában mind közelebb kerül a munkásokhoz, ami társadalmunk egységesítését segíti elő.

Az a harmadik, nagyon lényeges vonás, amit a párt építésénél, szervezésénél ugyancsak figyelembe kell venni, az, hogy az elmúlt esztendőkhöz meggyorsult és jelentőségében is megnövekedett az ún. terciális ágazatok fejlődése. Ez a növekedés eleve felvetette az értelmiség arányának és képviselőitének problémáját. Ebben a vonatkozásban ismételten szeretném hangsúlyozni,

hogya ma az arány jó. Amíg a munkáosztály aránya 45 %-os a pártban, addig a szellemi foglalkozásuké, vagyis az értelmiségieké 36 %.

Ha pedig külön csak az értelmiséget vizsgálom, akkor annak 28 %-os képvisellete van a pártban. Nem egyforma azonban a párt számszerű és politikai befolyása az értelmiségre. A műszakiak, a közgazdászok, a pedagógusok között igen jó, de sokkal gyengébb az orvosok, a művészek, jogászok között. Ez eleve megszabja a feladat differenciáltságát. De ha ezt a kérdést vizsgáljuk, nem szabad szem elől téveszteni azt sem, amiről a XI. Kongresszuson volt szó, azaz, hogy, a származását és gondolkodását tekintve az ún. "népi" értelmiség soraiban a párt szervező munkája is könnyebb.

Ha ezt a kérdést még tovább boncolgatom, akkor - mint már említettem - a vezető funkcióknál is megfelelő arányban kell a munkáosztály képviselétét biztosítanunk. Azzal is kell számolnunk, hogy társadalmunk strukturaváltozása és nyitottsága most is fennáll. A XI. Kongresszus is felhívta a figyelmet arra, hogy nemcsak azt kell figyelni, hogy az osztályok aránya hogyan változik, hanem azt is, hogy az osztályon belüli mozgás hogyan megy végbe. Az osztályon belüli mozgás persze adott, és ez nagyon lényeges a jövőt illetően is. Ez egyben azt is jelenti, hogy a munkáosztálynak a jövőben is kell és szükséges a vezető funkciók betöltéséhez a lehetőséget biztosítani. Nyilvánvaló, hogy az elkövetkezendő években

is elsősorban az egyetemet, főiskolát végzetteknek kell vezető funkciókba kerülniök. De ugyanakkor politikai okból az is szükséges, hogy a munkásosztály legjobbjai, legképzettebbjei is ott legyenek a vezető funkciókban. Sajnos, sokan azt hiszik, hogy ezzel a folyamattal ma már nem kell sokat törődni, hogy ez már lekerült a napirendről. Noha a Szovjetunió már a forradalom 60. győzelmes évhez közeledik, mégis politikailag fontosnak itéli, hogy biztosítsa a munkásképviseletet a különböző szervezetben. Nekünk is kötelességünk tehát, hogy a munkásosztály tagjait a legkülönbözőbb módon, eszközökkel segítsük vezetői funkciókra alkalmassá válni.

Természetesen nem arról van szó, hogy a munkásoknak a vezető helyekre való beáramlása ezután is olyan látványos, olyan nagyságrendű lesz, mint mondjuk, a fordulat éve után, 1948-ban volt. Viszont most is lesznek és vannak olyan munkások, akik a termelő tevékenységtől kerülnek vezető funkcióba. Az azonban ritka eset lesz, hogy valaki az esztergapadtól jut a vezérigazgató helyére. Itt a fokozatosságot kell szem előtt tartani, a folyamatosságot kell biztosítani. Meg kell teremteni a feltételeket és azokat az eszközöket, amelyek ebbe az irányba hatnak.

Felmerülhet a kérdés - mert hallhattak ilyen kísérletekről is - , hogy jó-e az, hogy érettségivel nem rendelkező gyerekeket egyetemi előképzőre küldtek. Szeretném elmondani, hogy itt valóban kísérletről van szó. A jó kiválogatás, az érdekeltek szorgalma és munkája alapján azt mondhatjuk, hogy a kísérlet ered-

ményes. A jövőtől azt várjuk, hogy a már érettségivel rendelkező, termelő munkában résztvevők is mind többen kerüljenek be az egyetemekre. Ezen túl még egyéb lehetőségeket is ki kell próbálni, azért, hogy a munkásosztálynak azok a tagjai, akik termelési tapasztalattal rendelkeznek, vezetésre alkalmasak, kellő szakmai, politikai felkészültséggel bírnak, különböző szintű vezető beosztásokba kerülhessenek.

Én most csak régi számokat tudok mondani, /azóta szerencsére változás következett be/, de az tényleg nem volt helyes, hogy 1970-ben az üzemi párttitkároknak csak a 30 %-a végzett termelő tevékenységet, a többi 70 % vagy irányító funkcióban volt, vagy alkalmazotti munkakörben dolgozott. Természetesen az üzemi titkároknál se szabad ragaszkodni ahhoz, hogy csak fizikai munkások lehetnek, de az sem jó, ha a tulnyomó többségük nem fizikai munkás.

Ugyanezt persze elmondhatnám a szakszervezeti képviselőről is. Másként jelentkezik azonban ez a probléma egy olyan városban, mint Ózd, és másként egy olyanban, mint Mezőtúr, amely még mindig jellegzetesen mezőgazdasági város.

Szeretném egy gyakori félreértésre is felhívni a figyelmet. A különböző testületek nem akkor és nem csak akkor foglalkoznak a munkásokkal, a munkáspolitikával, hogyha a napirend címében ott van, hogy munkásosztály. Ha ugyanis történetesen az ifjúsággal foglalkoznak, akkor is tulajdonképpen a munkás-

osztály egyharmadával is foglalkoznak, mert az iparban dolgozók 32 %-a a fiatal korosztályhoz tartozik. Ha a nők helyzetét tárgyalják, akkor is, mivel az iparban foglalkoztatottak 42 %-a nő, tehát az iparban dolgozók felével foglalkoznak. Tehát nemcsak az a munkással való foglalkozás, ha kimondottan az üzemi munkással törődünk, mert területi elhelyezkedésben, nemben, korosztályban, műveltségben, képzettségben és sok egyéb vonatkozásban is e problémával szembe találjuk magunkat.

A következő téma, amit kiemelnék, az üzemi és munkahelyi demokrácia, illetve annak egy-két vonatkozása. A XI. Kongresszus határozatában az olvasható, hogy a társadalmi fejlődés történelmi tapasztalatai világosan megmutatták, hogy egy rendszer demokratizmusát nem annak formális szervezeti keretei határozzák meg, hanem alapvetően és mindenkor az, kinek a kezében van a hatalom, és hogy ez a hatalom melyik osztály számára, milyen kérdésekben, mire biztosított beleszólási jogot az állam, a társadalom ügyeibe. A demokrácia jellegét tehát alapvetően az határozza meg, mondja a pártkongresszus határozata, hogy van-e a dolgozóknak tényleges döntési, ellenőrzési lehetőségük. Hazánkban azért hoztuk létre a magasabbrendű demokratizmust, a szocialista demokráciát, mert nálunk megszűnt a kizsákmányoló, a kapitalista és földesuri osztály, a termelőeszközök köztulajdonban vannak, a társadalmunkat alkotó dolgozó osztály és rétegek alapvető érdekeik közösek. Ez biztosítja, hogy képviselők résztvegyenek a hatalom gyakorlásában. A mi szocialista demokráciánk demokrácia a szó szoros értelmében, a nagytöbbség, a nép uralma és a nép érdekeit szolgálja. De

feltehető a kérdés: mi mutatja a szocialista demokrácia lényegét egy adott időszakban, mivel mérhető annak haladása, mitől függ a haladás iránya? Először is a szocialista demokrácia fejlettségét az mutatja, hogy a szocialista demokrácia ismérvei mennyire érvényesülnek, milyen annak a multja, milyen a megjelenése a proletárdiktatura különböző intézményeiben. Nagyon lényeges dolog, hogy a gyakorlatban valóban jelen van-e az, amiről beszélünk: a többség, a dolgozók alapvető érdekeinek kifejeződése, annak megfelelően megy-e a munka. Szóval a szocialista demokrácia leglényegesebb mutatója a munkásosztály valóságos érdekeinek állandó jelenléte. A demokratikus vonások érvényesülése a termelés irányításában az egyik legfontosabb követelmény.

A második tényező, amivel mérni lehet a demokráciát, a különböző osztályok, a társadalom és egyén központi érdekeinek egyeztetése, annak megvalósulása. A harmadik a tömegek részvétele, - közvetlen vagy közvetett részvétele - a társadalmi folyamatok irányításában, az állam, a közelet, a gazdaság, a kultúra, a művelődés különböző területein, az ösztársadalmi feladatok megoldásában. Ha ezt a három mutatót együttesen kezeljük, ennek alapján vizsgáljuk a társadalmi valóságot, akkor nagyon sokrétű, nagyon lényeges változásokról adhatunk számot. A párt következetes politikájának folytán állandóan növekedett pl. a társadalmi szervek részvétele a közügyek, a társadalom irányításában, a problémák eldöntésében. Gyakori azonban, hogy nálunk az érdekvédelmi tevékenységet csak a szak-

szervezet hagyományos feladatának tartják, holott éppen a párt XI. Kongresszusa érdekvédelmi tevékenységgel ruházta fel az ifjúság szervezetet és a nőmozgalmat is, és valamenyi tömegszervezettől, mozgalomtól kérte a jelzőrendszer tökéletesítését, a helyzet bemutatásához, a politikai helyzet kialakításához szükséges vélemények közvetítését. Hogy ez azóta gyakorlattá is vált, arra jellemző példák vannak. A törvények előkészítésében például ezek és tizezrek vesznek részt. Csak a családjogi törvény esetében, éppen a Magyar Nők Országos Tanácsa közreműködésével 44 ezer észrevétel, javaslat hangzott el. De ugyanezt lehetne elmondani most a környezetvédelmi törvény, és sok más törvény vagy törvényerejű rendelet kibocsátásával kapcsolatban is. A tömeges részvétel mutatja a demokrácia fejlettségét és a népnek a társadalmi élet alakításában való részvételét is.

Ezzel együtt gyakran hangzik el a kérdés: miért szükséges a szocialista demokrácia fejlesztése? Először azért, mert a nép - jó értelemben véve - így tanulja meg a hatalom gyakorlását, és nemcsak megtanulja, hanem ezzel együtt mindinkább magáévá is teszi a szocialista rendet. De van egy másik összetevője, indoka a demokrácia fejlődésének, mégpedig az, hogy a gazdasági alapon olyan változások történtek, ami eleve feltételezi, igényli a demokrácia fejlesztését, változását. Ezt szemléletesebben úgy tudnám megmutatni, hogy amikor a gazdaságirányítási rendszerünkben, de hozzátehetném nyugodtan azt is, hogy a politikai irányítási mechanizmusunkban változást hajtottunk végre, pl. növeltük a területi állami gazdasági

szervek önállóságát, amikor gazdaságilag, pénzügyileg megalapoztuk ezt az önállóságot, akkor nyilvánvaló, hogy ezt követnie kell egy olyan változásnak is, ami a tömegek irányításban való részvételében, annak hatékonyságában következik be. Ugy is mondhatnám, hogy ha a gazdaságirányítási rendszernél fejlesztettük az irányítás mechanizmusát, ha lehetőséget adtunk a kezdeményezésekre, az adottságok kifejlesztésére, kibontakoztatására, akkor ehhez biztosítani kell a tömegek részvételét is, garanciát kell adni ahhoz, hogy ezzel az önállósággal élni is tudjanak. Amikor gazdaságirányítási rendszerünket kifejlesztettük, akkor nyilvánvaló, hogy az egyéni felelősséget is növeltük, de a lehetőségek kihasználásának hatékonysága azt is megköveteli, hogy benne a tömegek részvételét is fokozzuk. Ez egy nagyon lényeges kérdés, mert itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a tömegeknek nemcsak az ellenőrzésben való részvételét hangsúlyozzuk, hanem az irányításban való részvételüket is szorgalmazzuk.

Ezt, mint folyamatot, ugy is lehetne értelmezni, hogy amikor a hatalomért folyt a harc, amikor az üzemi bizottságok és más népi szervek útján ellenőriztük a közigazgatást, a termelést, bankokat és más intézményeket és szerveket, akkor az ellenőrzési funkció volt előtérben. Később elkezdődött és bizonyos esetekben korlátozott keretek között meg is valósult az irányításban való részvétel is. Most azonban megfordult a sorrend: most először az irányításban és a feladatok kidolgozásában való részvételt szorgalmazzuk, és csak ezután a hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzését.

Még egy dolog indokolja a szocialista demokrácia fejlesztését, ez pedig a két rendszer versenye. Ismert, hogy az a bizonyos "harmadik kosár" a helsinki előkészítő tanácskozáson igen sokat szerepelt. Itt ismét utalnék a kongresszusi határozatnak arra a részére, amelyik azt mondja, hogy nem a szervezeti keretek szabják meg és mutatják meg a demokrácia helyességét, hanem a tömegek részvétele. És bármit mondjanak a nyugati demokrácia szépségéről és nagyságáról, az igazi demokracizmust, a tömeges részvételt ott nem tudják biztosítani. Ezzel szemben nálunk éppen a termelőeszközök köztulajdonából, az állampolgárok megváltozott viszonyából következik, hogy a tömeg részvételét szervezetileg és politikailag is igényeljük, sőt, biztosítjuk is a legfontosabb kérdések eldöntésében.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése nem cél, hanem eszköze a mi társadalmi fejlődésünknek. Viszont ha a formákat nézzük és a forma oldaláról vizsgálódunk, én azt hiszem, hogy talán jobb, hatásosabb és könnyebb is lenne, ha a jelenlegi formákat tökéletesítenénk, ha a jelenlegi formák biztosította lehetőségeket, kereteket használnánk ki jobban. Vegyük pl. a különböző választott, vagy nem választott testületi tevékenységet, mint keretet. Azt hiszem, hogy ez elegendő is, alkalmas is a szocialista demokrácia számára. Más kérdés az, hogy milyenek a mi értekezleteink, hogy milyen témákban kérünk véleményt, hogy meghallgatjuk-e a véleményeket és alkalmazzuk-e az elhangzott észrevételeket, stb. Tehát ilyen irányba kellene nekünk sok-

kal nagyobb lépéseket tenni, hogy a demokrácia hatékonyságát növeljük.

Vannak, akik elég kategórikusan azt ajánlják, hogy a közvetett demokráciáról térjünk át a közvetlen demokráciára. A történelmi igazság mondatja velem azt, hogy ez is, az is kell. Mert akár a közvetett, akár a közvetlen formát nézzük, a legkülönbözőbb szinteken, a legkülönbözőbb helyeken jól megférnek egymás mellett. Van, amikor a közvetett szükséges és lehetséges, van amikor a közvetlen sem megy. Ezt mint formai problémát említem, amiből nem kell kardinális kérdést csinálni. Nyilvánvaló, hogy ahol lehet, a közvetlen demokráciát kell alkalmazni, ebbe az irányba kell menni. De, ismétlem, nekünk nem a formára kell a fő figyelmet fordítani, hanem a tartalomra, a vélemények valóságos cseréjére. A demokráciával kapcsolatosan természetesen azt is tudatosítani kell, hogy a jogok és kötelességek nem választhatók el egymástól.

Van a demokráciának olyan oldala is, amit felelősségnek hívunk. Vannak bonyolult társadalmi folyamatok, nem beszélve technikai folyamatokról, amit közösen kell előkészíteni, megvitatni, amikről közösen kell dönteni. De gépkocsit közösen vezetni baj nélkül nem lehet. Szóval, amikor már elhatároztuk, hogy hová akarunk menni, kikkel, hogyan, miért, minek, akkor utána már csak egy gépkocsivezető kell. És hogyha nem tetszik menetközben, akkor a gépkocsivezetőt le is válthatjuk, de a kormányt csak egy ember foghatja. Ezt csak azért mondom,

mert gazdasági, állami életünkben szükséges a testüleg meghallgatása, a vélemények kérése, de utána az egyéni felelősséget nem moshatjuk le, az egyéni felelősséget a vezető nem oszthatja meg. Nem szabad a felelősséget parttalanná tenni, nem szabad a felelősséget feloldani, nem lehet azt albizottsággal, időszaki bizottsággal, stb. helyettesíteni. Az egyéni felelősséget kell érvényesíteni, éppen azért, hogy a demokrácia tisztasága és hatékonysága megmaradjon.

dr. Vonsik Gyula

A MUNKÁSMŰVELTSÉG VIZSGÁLATÁNAK NÉHÁNY ÁLTALÁNOS
ALAPELVE

Mielőtt a munkásosztály műveltségének vizsgálatáról bármit is mondunk vagy írunk, fel kell tenni két kérdést: lehet-e beszélni külön a munkásosztály műveltségéről, illetve, hogy mi a különbség a munkásosztály és az egyes munkás műveltsége között.

Az első kérdés, azon túl, hogy igennel válaszolunk rá, összefügg egy igen lényeges kérdéssel: mit kell értenünk a munkásosztály fogalma alatt napjainkban. A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szempontjából a társadalmat nagy egységekre lehet bontani. Ennek megfelelően az ott foglalkoztatott embercsoportok is sajátos jegyekkel rendelkeznek, ami megkülönbözteti őket más csoportoktól. Vonatkozik ez a műveltségre is.

Ha a műveltséget nem valami önálló, mindentől független életet élő társadalmi jelenségként fogjuk fel - ahogyan ezt sokáig felfogták -, hanem az ember mindennapi tevékenysége egyik oldalának, részének, feltételének és eredményének, akkor automatikusan következik annak elfogadása is, hogy ha más a tevékenységi terület, akkor másnak kell lenni a hozzá kapcsolódó műveltségnek is. Ez az első ok, amiért külön beszélhetünk

a munkásosztály műveltségéről. Nem kisebb jelentőségű ma még a multból hozott örökség szerepe sem. Igaz, napjainkban igen gyakran hangzik el az a megállapítás, hogy "nem az a fontos, hogy honnan jövünk, hanem hogy hová megyünk". Valamennyien a szocializmus, majd a kommunizmus felé megyünk, de ez nem jelentheti a most még meglévő különbségek figyelmen kívül hagyását!

A jelen a mult és a jövő között van, tartalmát ezért nem kis mértékben a mult határozza meg. A mult viszont minden nagy társadalmi egység számára a műveltség szempontjából is más volt. Az értelmiségnél pl. azon túl, hogy nagyobb volt a jártassága a szellemi értékekben, a nagyfokú individualizmus, a nacionalizmus és arisztokratizmus is jellemző volt.

A parasztság esetében fokozottan beszélhetünk pl. a vallásosságról és az egoizmusról. A munkásosztálynál is kimutatható néhány pozitív sajátosság: szolidaritás, kollektivitás, természetes vonzódás a szocialista ideológiához, stb. és néhány negatív: kevés jártasság a tudományban, csekély művészi izlés, ebből táplálkozó igénytelenség a szórakozásban, stb. Ezek hatása nem mult el nyomtalanul. Végül is nyugodtan mondhatjuk, nemcsak lehet, hanem kell is külön beszélni a munkásosztály műveltségéről.

A másik kérdésre adandó válasznál abból kell kiindulni, hogy a műveltség az egyén kulturája, vagyis a műveltség nem más, mint amit az egyén a kulturából a magáévá tett. Ez a mun-

kásokra is vonatkozik. Minden munkás szert tesz valamilyen műveltségre, amelynek tartalma és színvonala különbözhet egymástól az egyes munkás tudása, képessége és készsége tekintetében, de csak egy meghatározott kereten belül. Ezt a keretet tevékenységük alapvető jellege adja, amit meghatároznak az adott termelési viszonyok, az adott termelőerők színvonala az iparban, a politikai szabadság kivivott foka, stb. Az osztály műveltségen tehát nem az egyes munkások műveltségének számtani összességét értjük, hanem azokat az általános jellemzőket, melyek az egész osztályra általában vonatkoznak. Ezen belül az egyes munkásoknál az általánoshoz képest lehetnek pozitív és negatív eltérések.

A továbbiakban tehát a munkáosztály műveltségéről lesz szó, abban az értelemben, ahogyan ezt az osztályt a társadalmi munkamegosztás szempontjából értelmezzük.

I.

Néhány általános megjegyzés

Általános igazság - a műveltség esetében is -, hogy a társadalmi lét meghatároz és egyben feltételez is. A társadalmi gyakorlat - a termelő, a politikai, a megismerő és a fogyasztói, stb. - szükségessé tesz egy meghatározott műveltséget, de ugyanakkor a gyakorlat egyben eredője is ennek a műveltségnek. A munkáosztály műveltségének vizsgálatánál is abból kell ki-

indulni, hogy a műveltség az embereknek nem valami külső tartozéka, hanem valamennyi élettevékenységük része, oldala, vagyis magán hordja mindazon jegyeket, ami az osztályt társadalmilag megkülönbözteti más osztályoktól.

Mi azt valljuk, hogy az egyén és az osztály műveltségi szintjét a társadalom rendszerének szociális-gazdasági jellege, anyagi-technikai bázisainak fejlettsége, a tömegek politikai öntudata és az ezt kifejező gyakorlati tettei, a nép ragaszkodása a maga korának haladó eszméihez, a humanista eszményekhez való hűsége, erkölcsiségének fejlődése határozzák meg, illetve az, hogy milyen fokon sajátította el a tudományos, materialista világnézetet.

A műveltség az ember életének olyan tényezője, amely lehetővé teszi a jelenének megértését, jövő célkitűzéseinek megfogalmazását és megvalósítását. A műveltség legfőbb jellemzője tehát, hogy a gyakorlati tevékenységben jelentkezik, formálódik. A műveltség ilyen funkcionális felfogásához szorosan hozzátartozik az is, hogy a műveltség igazi ismervének a műveltséganyag elemeinek kapcsolatát, összefüggését, szemléleti egészbe rendeződését, "gyakorlattá" válhatóságát tartjuk.

Szabó Ervin írta már 1918-ban, hogy az igazi műveltség "A tudás, az érzés, az akarás egybeforrása. Megismerni mindent, kiválogatni a legjobbat, hinni benne a szeretet erejével és heroikus elszántsággal megvalósítani belőle minden nap minden lehe-

tőt..." Ezek a szavak ma is elmondhatók és elfogadhatók a munkásosztály esetében is.

Amennyiben általában elfogadjuk a műveltség legfőbb kritériumát, a gyakorlatra válthatóságát, vagyis a tartalomnak azt a követelményét, hogy a társadalmi gyakorlat során felhasználható legyen, így ezt az elvet kell elsődlegesen alkalmazni a munkásosztály esetében is. A gyakorlati tevékenység keretei sohasem szubjektív mérlegelés eredményeként alakulnak ki, hanem mindig történelmieket, magukon hordják az adott kor és a konkrét társadalmi formáció jegyeit. Az így felfogott gyakorlat szempontjából a műveltség is magán hordja ezeket a meghatározó jegyeket.

A munkásosztály gyakorlati viszonyaira ma két nagy tendencia, két nagy erő hat: az egyik a társadalmi forradalom, vagyis a szocializmus, mint megvalósuló társadalmi valóság, ahol az osztály vezető erőként jelenik meg és a másik, a tudományos-technikai forradalom, ami elsősorban az ember-és-természet-víszonyában jelent lényeges változást. Ez a két forradalmi változás a kölcsönös egymásrahatás jegyében megy végbe ma.

Ha a műveltséget tartalma szerint vizsgáljuk, akkor benne megtaláljuk az ismereteket - az ideológiai, a szakmai és az általános ismereteket, - a készséget az ismeretek felhasználására, szilárd világnézetet, vagyis meggyőződést, meghatározott erkölcsiséget, fogékonyságot az új iránt, képességet a kor tendenciá-

inak lereagálására, a társadalomban való elhelyezkedésre, korszerű izlést, kommunista magatartást; stb. Mindezek együttesen adják a műveltséget. A műveltség mindig a társadalom anyagi életéhez idomul, a műveltségigényeket és elvárásokat csak a társadalmi szükségletek jegyében lehet és szabad megfogalmazni. Ezért a munkásműveltség kapcsán nem egyszerűen a tények és szabályok összességének ismeretét keressük, hanem a kommunizmus eszméi által megvilágított, elmélyült ismereteket és meggyőződést, az erre alapuló tetteket. Most pl. a dolgozók tudományos látókörének kialakítása azt jelenti, hogy felvértezzük őket a természetre, a társadalomra és a gondolkodásra vonatkozó marxista világnézettel és a szocialista termelés fejlődése, valamint a társadalmi élet valamennyi területén kibontakozó tevékenység megkövetelte alapos műszaki, szakmai és általános ismeretekkel. A műveltség fogalma alatt mi az integrális műveltséget értjük, a tudást, a képességet, a fogékonyságot minden modern tudományos és emberi törekvés felfogására, figyelemmel kísérésére, és gyakorlati alkalmazását mindannak, amit az ember tud. Ennek a műveltségnek alapját a törvényszerűségek ismerete alkotja és jellemzője, hogy az egész világot egységben látja.

A műveltség szociális funkciójából adódik, hogy ne csak a jelen feladatainak megoldásában játszott szerepét vizsgáljuk, hanem legalább ilyen fontosnak tartjuk irányultságát is. A műveltség irányultsága alapvetően három vonatkozású: aktívan részt vesz a természet leigázásában, a társadalom átalakításában és az ember önmaga átalakításában. Mindhárom irányu tevékenység színvonala a

benne megtestesülő energia és aktivitás, stb. egyben a műveltség színvonalát is jelenti. Jelentőségével különösen kiemelkedik ebből az összefüggésből a hagyományokhoz, a tradíciókhoz való viszony, a továbbélésüket vagy legyőzésüket jelentő folyamatok. Korunkban a tradíciók és hagyományok életkora végtelenül lerövidült, ami a változások gyors egymásutániságával áll kapcsolatban. Az idő meggyorsulása, a kulturális értékek felhalmozódásának egyre növekvő üteme, a felhalmozott értékek és az ember közötti kommunikáló eszközök egyre szaporodó száma mind együttesen rövidítik le a ma még elfogadott, de holnap már hagyományként kezelendő jelenségek élettartamát. A műveltség tehát magába foglalja a változás ütemének tudatát és a vele való azonosulás képességét is.

A munkásműveltségnek is, mint minden műveltségnek, legszembetűnőbb jellemzője az állandó dinamizmus, amelyet a társadalom anyagi életéhez való kapcsolatából vezethetünk le. A társadalom anyagi életében végbemenő folyamatok egyoldalról feltételezik a műveltség egy adott tartalmát és színvonalát, más oldalról viszont, mint szükségletet váltják ki az adott színvonal és adott tartalom elérését. Ebből adódóan a munkásműveltséget sem lehet másként megközelíteni, mint úgy, hogy a társadalmi célkitűzéseket és szükségleteket vesszük vizsgálat alá.

Ebből a meghatározásból is az következik, hogy a műveltség tartalma szakadatlanul változik, hogy azt az alkotó elmélet újabb és újabb eszmékkel, a termelőerők és a tudomány egyre

rohamosabb előrehaladása újabb és újabb ismeretekkel tágitja és gazdagítja, miközben az elavulttól megfosztja. Éppen ezért az ember művelődése, tanulása az iskolai oktatással nem ér véget, mert az iskolai oktatási rendszer az ember életében általában időhöz kötött, a tudomány, a technika viszont állandóan fejlődik. Az állandóan fejlődő tudomány megismerése is megköveteli, hogy állandóan tanuljanak. A dolgozók ilyen tudásának, képességének és készségének alakításában fontos szerepet játszanak a műveltség tömeges terjesztésének eszközei: iskola, könyv, különféle tanfolyamok, sajtó, rádió, televízió, színház, mozi, stb. Ezek a szocialista műveltségért folyó harcnak is igen fontos eszközei.

Az így felfogott műveltség természetes és szükségszerű követelménye a szocialista építésnek. A munkásosztály, amely forradalmi szerepet játszik a szocializmus építésében, nem teljesítheti történelmi küldetését az egyre magasabb szintű műveltség megszerzése nélkül. A műveltség eszköz a munkásosztály kezében, hatalmas társadalomalakító feladat megoldásának eszköze. De a műveltség nemcsak az osztály egészének céljaihoz szükséges, hanem az osztály minden egyes tagjának a marxista értelemben vett szabadság kivívásához is. Dolgozni a szocializmus körülményei között is akkor lehet jól, ha valaki ismeri a szakmáját, ha kellő szakismerettel rendelkezik. De ez viszont kevés ahhoz, hogy az emberek meglássák munkájuk értelmét, ahhoz már korszerű műveltség kell. Arra pedig, hogy a dolgozók lássák a munkájuk célját és értelmét, hogy életük ne csak jobb, hanem értelmesebb is legyen, most különösen szük-

ség van, mivel a társadalmi munkamegosztás egyre nagyobb méreteket ölt. Amilyen mértékben végez egy munkás egyre inkább részfeladatot, olyan mértékben van szüksége a műveltség emelésére ahhoz, hogy a részfeladat mellett képes legyen meglátni az egészet is, üzemi és társadalmi méretekben egyaránt. Ez a feltétele a társadalmi és gazdasági közigazgatásba való bekapcsolódásnak is.

Különösen fontos helyére tenni az értelmi képzés problémáját is. Ha abból indulunk ki, hogy a szocializmus megvalósulása egyet jelent a fizikai és szellemi munka közötti szakadék megszüntetésével, akkor egyben azt is élismerjük, hogy az értelmi képzésnek csak ott és akkor van jelentősége és szerepe, ahol szorosan kapcsolódik az ember gyakorlati tevékenységéhez. Az önmagában álló informáltság, tudás még nem műveltség, hanem csak feltétele a műveltségnek. A műveltség feltétele az informáltság, de az informáltság még nem műveltség. Ezt az összefüggést nem lehet megfordítani. A tárgyi tudás számonkérése, az emlékezeti tudás megkövetelése önmagában kevés, ha nem párosul a kornak megfelelő tájékozódási készséggel, olyan tartalmi meghatározottsággal, amely lehetővé teszi a valóság egyre tudományosabb megértését és átalakítását.

Végző következtetésként álljanak itt Goethe szavai: "nem elegendő tudni, alkalmazni is kell; nem elég akarni, cselekedni is kell". A műveltség tehát nem merül ki értelmi tulajdonságokban, következményeinek elsősorban nem is az intellektuális,

hanem a szociális és morális szférákban kell megmutatkozniok.
Ez érvényes a munkásosztályra is.

A munkások műveltségi színvonalának emeléséért folyó
harcban ugyanis kettős feladatot kellett megoldani. Először:
felkelteni és növelni kellett a műveltség iránti igényt, má-
sodszor: meg kellett változtatni az igény tartalmát, mert nem
abból kellett többet elsajátítani a munkásoknak, amiből a ka-
pitalizmusban is részük volt; hanem új, magasabbrendű művelt-
séget kell kialakítani.

Ennek az új, magasabbrendű műveltségnek az objektív és
szubjektív feltételei a gazdasági és politikai fejlődéssel
együtt teremtődtek meg. A hatalom megragadása, mint alapvető
feltétel, tette lehetővé az egész művelődési és iskola-poli-
tika átalakítását és a szocializmus építésének szolgálatába
állítását. Ez azt jelenti, hogy az osztály, amely az anyagi
termelés eszközeivel rendelkezik, ezzel egyuttal a szellemi
termelés eszközeivel is rendelkezik. A kérdés most az, hogy
az osztály hol tárt az önmaga által teremtett feltételek ki-
aknázásában, művelődési céljainak megvalósításában.

II.

A munkásműveltség vizsgálatának elvi alapjai

A munkásosztály és az egyes munkások műveltségének vizsgálatánál is abból az alapvető igazságból kell kiindulni, hogy az egyes emberek műveltségének foka, minősége lehet különböző, de a műveltség alapvetően ahhoz a marxi értelemben felfogott gyakorlathoz kapcsolódik, - elsősorban a termelő munkához, - amiben és amivel az ember létrehozza világát és önmagát. Az emberi gyakorlat mindig olyan meghatározott tudást, készséget, tapasztalatot követel, ami lehetővé teszi a történelmileg jelentkező feladat elvégzését.

A munkásosztály esetében is fel kell tenni a kérdést: mi-
ben fejeződik ki a munkásosztály tökéletesedése, a marxi érte-
lemben vett emberebb emberré válása? Általában a szellemi mű-
veltségben, a tárgyi ismeretek sokaságában, vagy az alkotó, a
természeti és társadalmi környezetet átalakító, megváltoztató
gyakorlatban? A válasz, amennyiben marxista alapon fogalmazzuk
meg, feltétlenül a gyakorlat lesz. A műveltség jelentősége is
ebben, vagyis a gyakorlati tevékenység egyre magasabb szintre
való emelésében van.

Ma tehát a munkások műveltségének központi kérdése a köz-
vetlenül a termelő és politikai tevékenységhez kapcsolódó tudo-

mányos ismeret, tapasztalat, készség, stb. Erre van szükség, és ennek a feltételei a társadalmi gyakorlat oldaláról meg is vannak. Nem abból kell kiindulni, hogy mit nem csinálnak ma a munkások a művelődés kapcsán abból, amit régen csináltak, vagy amit mások csinálnak, hanem abból, mire van szükségük, milyen fontossági sorrendben ahhoz, hogy az osztály egyre magasabb szinten oldja meg történelmi hivatását.

Ezért a munkásosztály műveltségének vizsgálatánál mindig az osztályhoz legközvetlenebbül tartozó funkciókból kell kiindulni. A munkásosztály a társadalmi termelési folyamatokban elfoglalt hely szerint - mint a termelőerő része - mindenkor kötött az adott technikai színvonalhoz, az adott eszközök és munkaszervezési tényezőkhez, mindahhoz, amely a legfontosabb élettevékenységben, a munkában szerepet játszik. A társadalmi munkamegosztásban ilyen formán elfoglalt hely adja a műveltség elsődleges meghatározóját.

Az adott társadalmi formáció termelési-technikai alapja, a munka jellege, a társadalom szervezeti formái, stb. határozzák meg, hogy a természeti és társadalmi törvényszerűségek milyen körét és mélységét kell ismerni a további változtatásokhoz. Az osztálynak azokra az ismeretekre van szüksége, ami a természet és társadalom átalakításában való aktív részvételt biztosítja. A termelőerőnek - a munka jellegének általános meghatározóján - a műveltség tartalmának determinálásán kívül van egy olyan motiváló szerepe is, ami a műveltség fejlődésének ütemére, a fejlődés irányára van hatással. Ez a munkában lévő

fizikai és szellemi hányad viszonyának változásából adódik. A munka technikai felszereltsége, a munkafolyamat szervezettsége, a munkában jelentkező fizikai és szellemi hányad, stb. közvetlenül befolyásolják a szakműveltség fejlődését, de közvetetten a műveltség más összetevőit is.

A gyakorlati tevékenységekből kiindulva röviden a következő rendszerben foglalható össze a munkásművelődés vizsgálata:

1./ Termelő tevékenység: Itt alapvetően a gazdasági viszonyok az objektív meghatározó tényezők, amelyek egyaránt jelennek lehetőséget és szükségletet is. Ezeket is két nagy csoportra lehet osztani: termelőerőkkel és a termelési viszonyokkal kapcsolatos tényezőkre.

a./ Termelőerőkkel kapcsolatos tényezők

- A munka jellege, technika, technológia, munkaszervezés, fizikai és szellemi hányad, élő és gépi munka aránya, stb.
- Az adott termelési tevékenység korszerűsödésének üteme, a fejlesztés iránya és intenzitása.
- A munkaerő növekedési üteme, belső strukturájának alakulása, az utánpótlással járó változások.

- A munkahelyi demokrácia, a termelés irányításába való bevonás szervezeti feltételei.
- Az át- és továbbképzés szervezettsége, tudatosításának mértéke.

b./ A termelési viszonyokkal kapcsolatos tényezők

- A termelők tulajdona és ennek tudatosítása.
- A munka társadalmi szerepe és ennek társadalmi rangja, becsülete, az erkölcsi ösztönzők.
- A jövedelem nagysága, közvetlen és közvetett juttatások, anyagi ösztönzés.
- Társadalmi követelmények egysége, a több, jobb, szebb teljesítésének társadalmi elismerése.
- Érdekvizonyok - társadalmi és egyéni érdek összhangja.

2./ Közéletiség - politikai tevékenység: Alapvetően kapcsolódik az osztálynak a társadalomban betöltött vezető szerepéhez, hatalmi funkciójához. Ennek megértése, a vele való azonosulás, annak gyakorlása a legfontosabb.

Meghatározó tényezők:

- A hatalom jellege;
- Demokratizmus szükséglete, annak formális és nem formális tartalma;
- A párt és az állam tudatos szervező munkája, művelődéspolitikája;
- Mozgalmi szervek szervező, nevelő, mozgósító tevékenysége;
- Az ideológiai követelmények nyíltsága, egyértelműsége, következetessége.

3./ Megismerés: A kultúra demokratizálása útján a művelődés és azon belül a megismerés állandó szükséglet, ami a termelői és politikai tevékenységből, az ott lévő szükségletekből következik elsősorban. Ezen túlmenően természetesen az emberré válás eredménye és eszköze is.

Az itt szerepet játszó főbb tényezők a következők:

- A meglévő ismereti szint és az általa determinált igények.
- A társadalom objektív szükségletei és ezek tudatosításának mértéke.
- A kínálat mennyisége, szervezettsége, a választás megkönnyítése.
- A művelődési intézmények kiépítettségének foka, minősége, működésük hatékonysága.

- A lehetséges anyagi és szellemi erők koncentráltasága, felhasználása.

4./ A fogyasztás, mint élettevékenység, szintén rányomja bélyegét a művelődés tartalmára, az igények formálódására és a kielégítés ütemére is. Ezen belül a leglényegesebbek a következők:

- Tradíciók és szokások az étkezésben, öltözködésben, az itt lévő szükségletek kielégítése, az arra fordított anyagi és szellemi energia.
- A szórakozás és pihenés formái, az e fajta szükségletek milyensége és mennyisége.
- A fogyasztáshoz kapcsolódó izlés és erkölcsiség tartalma, azok elfogadottságának mértéke.
- Az emberi kapcsolatok mértéke, milyensége és gyakorisága - vendégeskedés, utazás, ajándékozás, stb.

5./ Az életmód, mint az élettevékenységek módja magában hord, meghatároz, kivált, erősít vagy gátol különböző művelődési folyamatokat. Ezen belül főként az életmód olyan tényezői kapnak szerepet, mint:

- A család nagysága, strukturája, a családon belüli mobilitás, műveltségi különbségek.
- A lakásbeli adottságok, a lakóhely jellege, az urbanizáltság foka.
- A rendelkezésre álló szolgáltatások, és azok igénybevehetősége.
- A szabadidő nagysága és strukturája.

Mindezek kölcsönös kapcsolatban állnak egymással, hatást gyakorolnak egymásra.

A legfontosabb összefüggések a következők:

- 1./ Ha a termelési folyamatot szemügyre vesszük, akkor az első, amit meg kell állapítani az, hogy rohamos léptekkel modernizálódik, ami egyben azt is jelenti, hogy gyorsan növekszik benne a szellemi hányad is. Ezért a műveltség változása ebből az irányból kapta és kapja a legnagyobb impulzusokat. A szakmai ismeretek - a természettudományos, a műszaki és a technikai ismeretek, készségek, stb. így válnak egyre fontosabb részévé a munkások műveltségének is. Ezen túlmenően természetesen hatást gyakorolnak más tudattartalmakra is, mint pl. esztéti-

kai érzék, erkölcsiség, stb. Ebből következik, hogy a munkásosztály műveltségének most központi kérdése a szakmai műveltség. A korszerű szakmai műveltség, ami nem egyszerűen a szakmai tevékenységhez kapcsolódó tudást jelenti, hanem egy, a társadalom, a termelés, a tudomány és technika adott színvonalát tükröző, a tevékenységben funkcionáló tartalmat takar, amelynek alapvető meghatározója az állandó változás, a társadalmi szükségleteknek megfelelő korszerűsödés.

Különösen kiemelendő ezekből az általános összefüggésekből a szocialista munkaviszonyok alakulása, ami elsősorban részvételt jelent nemcsak a munka elvégzésében, hanem a munka tervezésében, szervezésében és irányításában, sőt, még a végzett munka ellenőrzésében is. A szocialista munkaviszonyok létrejötte és megerősödése, mint objektív történelmi szükségszerűség a kényszer erejével határozzák meg a munkások ismereteinek meghatározott irányban való gyarapítását.

A munkások szellemi életének fejlődésében - figyelembevételével annak teljes bonyolultságát, - első számú meghatározó a társadalmi, korlatnak ilyen determinánssként való felfogása. Ha most a munkások műveltségét vizsgálat tárgyává tesszük, akkor elvileg felvázolt rendszerünk analógiáján azt kell keresnünk,

milyen tartalmak - vagy értékek - találhatók meg a munkás műveltségében a termelésre vonatkozólag. Pl. általában megállapítható, hogy a munka a munkások többsége számára egyre inkább élettevékenysége elengedhetetlen részévé válik, ezért vallanak róla úgy, hogy szeretik. Ennek tudható be, hogy ma a munkások úgy elméletileg, mint gyakorlatilag magasabb szinten ismerik a munkájukat, mint régen, képebbé váltak a bonyolultabb gépek kezelésére, megnőtt a szakmájuk és más munkák egységben való látásának a képessége, stb. Az osztály egyre nagyobb része jut el oda, hogy a szakmai ismeretek gyarapításának útját ne csak a tapasztalatok, hanem a tervszerű képzés útján is növelje.

Objektív okoknál fogva most növekvő mértékben párosítják a szakmai műveltséget a szaktudásnak mind magasabb szinten való elsajátításával, a szakmai tudást megalapozó természettudományos műveltség ismeretével. Ez fejeződik ki a kvalifikált munkások számarányának növekedésében, mint objektív folyamatban, és az ehhez kapcsolódó műveltségi szint emelésében is. A szakmai műveltség növekvő színvonala igen szemléletesen kiolvasható abból a változásból, ami a szakmunkások arányának növekedését mutatja. 1938-ban az összes munkások 34 %-a volt szakmunkás, 1970-re ez az arány közel 50 %-ra emelkedett. Ugyanezen idő alatt a segédmunkások aránya 24 %-ról megközelítőleg 15 %-ra csökkent.

A munka hatásáról természetesen nemcsak pozitív, hanem negatív értelemben is lehet beszélni. A műszaki technikai fejlődés meggyorsulása ellenére az iparban még igen magas a nehéz fizikai munkát végzők aránya. Az ipari munkások 50 %-a dolgozik úgy, hogy a munkájában az élő munka aránya meghaladja a 40 %-ot /energia-meghajtás nélküli eszközökkel, kéziszerszámokkal való munkavégzés/. Csak a minisztériumi iparban a nehéz fizikai munkát végzők aránya közel 30 %-ot tesz ki. A műveltség és még inkább a művelődést meghatározó tényezők között igen lényeges szerepet játszik, hogy a munkások milyen százaléka végez kiegészítő /szállítás, anyagmozgatás, raktározás, stb./, illetve mennyien végeznek alaptevékenységet /olyan munkát, aminek eredményeként új termék jön létre/. Jelenleg a munkásoknak csak kb. 60 %-a végez alaptevékenységet, ami igen kevés. A kb. 40 %-nyi kiegészítő tevékenységet végző munkásgárda a munkája oldaláról csak igen kis ösztönzést kap a művelődéshez. A munka ilyen belső struktúrája nem ad kellő impulzust a műveltség emeléséhez. A nehéz fizikai munka, és általában a kiegészítő munka nem ösztönöz művelődésre.

A munkásosztály műveltségi szintjét nagyban befolyásolja belső struktúrájának változása, az, hogy honnan, milyen műveltségi szinttel rendelkező társadalmi csoportokból kapja utánpótlását. Különösen nagy jelentősége volt ennek a nagy mobilitású korszakokban, amikor az extenzív iparfejlesztés következtében az osztály létszáma gyorsan

növekedett. Nálunk a munkásosztály létszáma a fordulat éve óta több, mint kétszeresére nőtt; a munkásosztályból kiemelt vezetők /kb. negyedmillián/ politikai érettségben és műveltségben legfejlettebb munkások voltak, ugyanakkor az utánpótlás a parasztságból, tehát a kulturálisan, ideológiailag elmaradott csoportokból került ki. A mai munkásoknak nagyobb része csak a felszabadulás után vált munkássá, csak kisebb %-a származik munkáscsaládból, s nagyobb része parasztcsaládból.

A munkásosztály művelődése természetesen nemcsak a termelőerőkkel van szoros kapcsolatban, hanem a termelési viszonyokkal is. A termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vétele kétségkívül legfontosabb általános anyagi alapja és feltétele a munkásművelődés fejlődésének. Ez teremti meg a műveltség demokratizálásának, a kultura "köztulajdonba" vételének lehetőségét. Ezen a közös alapon egy általános fejlődés és egy kulturális átrétegződés is végbemegy az új iparágak, ágazatok megteremtésével, az egész népgazdaság szerkezetének átalakulásával.

Az itt felsorolt tényezők közül a munkásművelődésre a legközvetlenebb hatással az anyagi jövedelem, az egyén anyagi érdekeltsége van. A megelőző években azonban többnyire az ilyen érdekeltség hiánya volt a jellemző. 1959-1964 között például a szakmunkások átlagos órábère az állami iparban 6,6 %-kal, a betanított munkásoké 7,8 %-kal, a segédmunkásoké viszont 14,6 %-kal emelkedett. Nyilván-

való, hogy egy ilyen tendencia fékezi a szakképzettség megszerzésére irányuló törekvés kialakulását.

Mindezek a pozitív, illetve negatív jelenségek egyaránt azt mutatják, hogy a termelőerők szocialista alapon történő fejlődése, az új szocialista viszonyok megjelenése és fejlődése, a szocialista munkamegosztás képezik a munkásműveltség alapját. A munkásosztály az anyagi élet termelésében meghatározott helyet foglal el és egyik oldalról a termelőerők, másik oldalról a termelési viszonyok határozzák meg a műveltségét is. A munkában, az anyagi javak létrehozásában születik az új munkás, aki kulturált, harmonikusan fejlett, tudományosan és technikailag képzett, akinek a műveltség életének szerves része.

- 2./ A gazdasághoz, a termelési tevékenységhez kapcsolódó műveltségen messze túlmutat a közéletiséghez kapcsolódó tudás, ismeret, készség és képesség alakulása. A munkásosztály vezető szerepe, a politikai életben való elhivatottsága adja meg a munkáséletnek azt a tartalmat, amely a tudatban jelentkezve alapvetően rányomja bélyegét a műveltségre is. A társadalmi lét meghatározó szerepe ebben az összefüggésben is úgy jelenik meg, mint ami szükségessé tesz és ki is vált meghatározott ismereteket, képességeket és készségeket, stb.

Ezért a munkásosztály műveltségének másik meghatározó tényezője az, hogy ez az osztály a társadalom politikai életében vezető szerepet tölt be. Ez a vezető szerep pedig megkülönböztetett formában megköveteli a gazdasági, politikai és ideológiai jártasságot, az ehhez szükséges ismereteket és készségeket.

Ezek közül kiemeljük a közéleti aktivitás döntő szerepét a művelődési igények keletkezésében és kielégítésében. /Ennek feltétele - és eredménye is - a demokratizmus./ A szocialista politikai szervezetek aktivitása általában tagságuknál jóval szélesebb körben fejleszti a művelődés igényét és részben szervezője is ezek kielégítésének /pl. pártoktatás, KISZ-oktatás, szakszervezeti, politikai és kulturális munka, stb./. Ezeknek a szakmai képzettség megszerzésére irányuló ösztönző szerepe is közismert.

A vezető szerep a társadalmi együttélés formáiban megmutatkozó erkölcsiségre is rányomja a bélyegét. Alapvető, hogy mennyire fejeződik ki benne a megváltozott társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás, az új szocialista osztályt jellemző egyéb tulajdonságok. A munkásosztály esetében mindenekelőtt a munka becsületének, a kollektivizmusnak, a szocialista tulajdonhoz való viszonynak, a pazarlás, a selejt, a lógás elleni harcnak, stb. a vizsgálata a fontos.

Itt olyan tendenciák figyelhetők meg, miszerint folyamatosan erősödik a munkásosztály politikai egysége, ami a politikai műveltség kifejezője is. Ez a fajta politikai műveltség azután egyre nagyobb arányban töltődik meg tudományos tartalommal is.

A marxizmus-leninizmus eszméinek megismerése, megértése és elfogadása jellemzi ma a munkásosztály nagy többségének gondolkodását. A műveltség kapcsán keresni kell, hogy a munkások gondolkodásában tömegméretekben hogyan van jelen az osztály történelmi szerepének és elhivatottságának felismerése és ennek tudatos vállalása, illetve hogy a szocializmusba vetett hit és az érte folytatott tudatos harc vállalása mennyire vált a munkásosztály jellemző vonásává. Pl. a munkások jelentős része már a gazda szemével nézi az országot, teszi szóvá mindazt, ami számára nem elfogadható.

Keresni kell, hogy milyen új erkölcsi értékek honosodtak meg, amelyek kifejezői a szolidaritásnak és a kollektivitásnak. Ezt fejezik ki szemléletesen pl. a szocialista brigádok. Egyre inkább megjelenik az erkölcsi értéketételeben is a lógásnak, a pazarlásnak, a selejtnek az elítélése, míg a másik oldalon megfogalmazódik a munka becsületének "külcsine" is, nemcsak tartalma. Egyre inkább a gondolkodás alapértékévé válik a "miénk" fogalma, és ezzel együtt válik másodlagossá az "enyém" fogalma.

3./ Nem kiemelten, de nem is lebecsülve, azt is vizsgálni kell, hogy rendelkezik-e a munkásosztály kora megismeréséhez szükséges általános ismeretekkel, ezen belül az irodalmi és művészeti ismeretekkel. Az általános ismeretek ugyanis nem önállóan funkcionálnak, hanem segítői valamennyi gyakorlati tevékenység egyre magasabb fokra való emelésének.

4./ Végül ide kell sorolni az izlést, de nemcsak a művészt, hanem általában a munkában, a közéletben, a fogyasztásban, a szórakozásban, stb. az esztétikusra való törekvést. Külön alá kell húzni, hogy a munkában megnyilvánuló esztétikai izlés és követelmény éppen az 50-es évek mennyiségi szemlélete miatt szintén megingott és az új munkásokra, akik akkor kerültek az iparba, már szinte semmi hatással nem volt. A szép munka becsületét szintén csak az ellenforradalom utáni időszak kezdte meg helyreállítani, de a káros hatás maradványai sokkal tovább élnek a munkásosztály tudatában.

5./ Az egész munkásműveltség alakulása szempontjából döntő jelentősége van a világnézet alakulásának. A marxista világnézet politikai alapja véglegesen megteremtődött és ezzel az új világnézet győzelmének feltételei biztosítva vannak. A materialista világnézet térhódítását leginkább le lehet mérni a vallásosság csökkenésén. Kifejezésre jut ez olyan jelenségekben, hogy a munkáscsaládok döntő többsége már nem engedi gyermekét vallásos oktatásra- és szertartásra,

hogy a vallási tanításoknak már nincs hitele a munkások többségénél, de természetesen a munkások között is van még egy meglehetősen széles réteg, akikről mindezt még nem lehet elmondani. A műveltségi változások a munkáosztály esetében egyben az alakuló új világnézet alapját is képezik. Amilyen mértékben sajátították el a munkások a marxizmus-leninizmus tanításait, amilyen mértékben ismereteik tudományossá váltak, olyan mértékben alakult át a világnézetük és válik materialistává.

Az eltelt 25 év alatt az egész munkáosztály műveltsége alapvetően megváltozott. Különösen gyors volt a változás az ellenforradalom után, mivel úgy a politikai, mint a gazdasági feltételek gyors változása ösztönzőleg hatott a munkások művelődési törekvéseire. A munkások tömegei kezdték megérteni, hogy a szocialista építőmunkához művelt emberek kelljenek. Művelt embernek pedig nem azt tekintik, aki csupán sokat olvas, hanem aki alaposan foglalkozik a világ tudományos megismerésével, magába szívja a tudomány kincseit, jól átgondolja az olvasottakat és tisztában van vele, hogyan kell a tudást, az elméletet a mindennapi gyakorlatban hasznosítani. A szocialista társadalom éppen azzal adott már eddig is többet más fejlett társadalmakhoz mérten, hogy benne az emberek, azon túl, hogy kellő szakismereteket, szakmai műveltséget szereznek, tudatában vannak annak is, miért cselekszenek; ismerik a

társadalom fejlődéstörvényeit, a változás irányát, stb. A szocializmus egyre inkább megteremti a társadalmi méretekben tudatosan cselekvő munkások tömegét.

III.

Néhány ellentmondás

A munkásműveltség korunkban sajátos ellentmondásokkal terhes. Közöttük is a legjelentősebb, hogy a munkásléthez képest tulzottan elmarad a szocialista embert jellemző harmonikusság kialakulása és mindenekelőtt ezen belül a szocialista embert jellemző ismeretek elsajátítása. Itt sem általában van szó az elmaradásról. Viszonylag széles politikai ismeretekkel rendelkező munkáskollektívákra jellemző az esztétikai gondolkodás, az izlés, a természet-tudományos tájékozottság alacsony színvonala. A politikai szférában kialakult döntési készség lényegesen magasabb szinten van, mint pl. a művészi kérdésekben való tájékozottság és az itt jelentkező döntés igénye.

Arra a kérdésre, hogy a munkásság műveltebb-e ma, mint volt a felszabadulás előtt, egyértelműen igennel kell válaszolni. Ez igaz még akkor is, ha közben végbement egy olyan folyamat is, amely ez ellen hatott.

1./ Sokszor hangzik el, hogy a jelenlegi munkásosztály műveltségében nem éri el azt a szintet, amelyen a felszabadulás előtti munkásosztály volt. Indoklásként azt szokták elmondani, hogy a munkásosztály feltöltődött a műveltségben elmaradottabb parasztságból, hogy az egyes munkás munkája során egyre inkább részfeladatok megoldójává válik, hogy az új munkások nem rendelkeznek kellő politikai tapasztalattal, stb. Ez valóban igaz, így van, egy történelmi folyamat tényei, de a belső strukturális változásnak csak az egyik oldalát jelentik. Ezekkel a változásokkal egyidőben végbement egy másirányú változás is.

A műszaki fejlődés, a munkaszervezés módszereinek tökéletesedése jelentős mértékben megváltoztatta az iparban, az építkezéseknél, a szállításban foglalkoztatott munkások szakmai strukturáját. Növekszik a szakképzettséget igénylő munka részaránya. Fokozatosan eltűnnek a kézi erővel végzett és a kevésbé gépesített nehéz fizikai munkák, új szakmák alakulnak ki, a régi szakmák jellege pedig megváltozik. Mindez pozitív változást eredményez a szaktudásban, a technikai készségek alakulásában.

A szocialista építés évei alatt hatalmas változások mentek végbe a munkások szellemi arculatában. Különösen gyors ütemben emelkedett a munkásosztály általános kép-

zettségi színvonala az utóbbi években, mivel sok 8 osztályt végzett fiatal került be a termelőmunkába. Gyorsan növekszik az érettségizett munkások száma is, a 18-25 év közötti munkásoknak csaknem 15 %-a ma már érettségizett. Különösen gyors a növekedés olyan szakmában, mint az elektroműszerészek, ahol jelenleg, már az érettségizettek száma eléri a 40 %-ot. Az új fiatal munkások alpműveltsége, amivel az üzembe kerülnek, mindig meghaladja a munkáosztály átlagműveltségét és szakmai tudásuk is természettudományosan is megalapozott. Fogékonyabbak az új iránt, korunk lüktetését könnyebben fogják fel és reagálják le, stb.

- 2./ Általános jelenség, hogy a műveltség kapcsán az egyetemes-ségre mutató ismeretek mennyiségét kérik számon a munkáosztálytól is. A tárgyi tudás alapján mondanak véleményt az osztály műveltsége felett, pedig az emlékezeti tudás számonkérése már régen idejétmúlt. Ugy látszik, még mindig kérdés, hogy az ember - így a munkáosztály tökéletesedésének döntő tényezőit miben látjuk, szellemi műveltségben, tárgyi ismeretek sokaságában, vagy az alkotó, a környezetet megváltoztató gyakorlatban. Az eddigi vitában mindenütt kísért ennek a kérdésnek a szellemi műveltség javára való eldöntése. A munkáosztály esetében is igaz az a felismerés, hogy a tételes tárgyi ismeret még nem műveltség, hanem csak része, feltétele annak. Ezért a műveltség tartalmának nem az ismeretek mennyiségétől kell

függnie, hanem attól, hogy mire kell ez a műveltség.

Sulyos gazdasági, politikai és kulturális károkhoz vezetne, ha a munkások művelődését a kulturális forradalom "egysége" jegyében művészeti, irodalmi kérdésként fognánk fel, és nem vennénk észre, hogy a munkásokhoz tartozó legfontosabb gyakorlati tevékenység milyen műveltséget követel meg. Régen elavult felfogás már, hogy a kultúra materiális részének először művészetre van szüksége, hogy kulturképes legyen. Ezzel együtt kiderült annak egyoldalúsága is, miszerint a kulturális tevékenység döntő területe a művészet és irodalom. Különösen így van ez, ha a munkásosztály műveltségét kívánjuk meghatározni.

A munkásműveltség vizsgálatánál is számolni kell azokkal az elméleti koncepciókkal, amelyek a műveltség általános felfogásában érvényesülnek. Az általános és szakmai műveltség szétválasztása és egymással való szembeállítás, amelyben az állandó alatt az általános, főként humán műveltséget értjük, helytelen vágányra viszi a műveltség vizsgálatát. Az ilyen szembeállítás csak arra jó, hogy kirekessze a műveltség szférájából a tudományos-műszaki és technikai ismereteket, a termeléshez kapcsolódó képességeket és készségeket.

A munkásosztály műveltségének vizsgálatánál, a fejlesztés főbb tendenciáinak kijelölésénél elsősorban ezt kell eldönteni, hogy mi az a tudás, képesség és készség, amire a hangsúlyt kell tenni. A műveltség tartalmán belül dönteni kell, hogy az ismeretek szempontjából az ideológiai, szakmai, vagy általános ismeretekre tegyük a hangsúlyt, milyen arányban szerepeljenek az ismeretek között a tudomány, technikai és művészi ismeretek, továbbá, hogy milyen arányok jöjjenek létre az ismeretfejlesztés, képesség és készségfejlesztés között, hogy mennyiben követeljük meg a fogékonyság, a meggyőződés számonkérését a műveltség különböző összetevőinél. Különösen fontos, hogy helyes elképzeléseket alakítsunk ki a célkitűzések szempontjából a művészeti ismeretek fejlesztése, az izlésfejlesztés, míg más oldalról a természettudományos és műszaki-technikai tudás emelése között.

A munkásosztályt egyre közelebb kell hozni a fejlődő tudományokhoz, hogy azt a szakadást, ami a történelmi fejlődés során a fizikai és szellemi munka között bekövetkezett, meg lehessen szüntetni. Ez azt is jelenti, hogy a munkásosztálynak a társadalomról és természetről a tapasztalat útján megszerzett ismereteit egyre inkább tudományos szintre kell emelni. A munkásosztály és annak minden egyes tagja mindig is rendelkezett bizonyos tudással, de ez csak a tapasztalatokhoz kapcsolódott, nem volt tudományos megalapozása.

Az ilyen tudást tudományos szintre kell emelni, amely tudományosságban a tárgyak objektivitása módszeresen fel-
tárul és igazolást nyer. Ehhez szükséges a társadalmi és
természettudományos, a műszaki és esztétikai ismereteknek
a munkáosztály tudatában való meggyökereztetése. A munkás-
osztály műveltségének emelése tehát egyet jelent a tudás-
nak a tudományosság színvonalára való emelésével.

Talán nem lesz szentségtörés, ha egyszer leírjuk,
- és most itt az alkalom rá - hogy bár a munkáosztály
is uralkodó osztály, nem olyan, mint a burzsoázia volt.
A két osztályt alapvetően az különbözteti meg, hogy az
egyik dolgozókból, a másik nem dolgozókból áll. A nem
dolgozó uralkodó osztály műveltségéisménye csak az iro-
dalommal és művészetekkel állt kapcsolatban, ami egyol-
dalúsága miatt nem felel meg az új uralkodó osztály szük-
ségleteinek.

- 3./ Lényeges ellentmondás az is, hogy a munkásoknál gyorsabban
nőnek a művelődési igények, mint amilyen mértékben változik
meg az igények tartalma. Ezért gyakran a növekvő igények a
multból örökölt polgári kultúra szférájára terjednek ki és
a kielégítésükért folytatott erőfeszítések lényegében ne-
gativ eredményeket szülnek. Különösen élesen jelentkezik
ez a probléma a művészetekkel kapcsolatban, ahol a mult-
ból örökölt hagyományok nagymértékben gátolják a tartalmi
változások megvalósulását. Az igazi művészettől elzárt

munkások a gépi szórakoztató ipar és a kommersz kultúra termékein nevelkedtek fel, ami azt jelenti, hogy a meny-nyiségileg növekvő igények is csak ezekben a szférákban jelentkezhetnek. A változást nagymértékben gátolja, hogy jelenleg megoldottnak tekinthető a művészetek hatása a munkásokra, de megoldatlan a munkások visszahatásának szervezett formája a művészetekre. Ezért az egyirányú kommunikálás megnehezíti a tartalmi változások létrejöttét.

Gyakran a műveltséget terjesztő intézmények és szervezetek tevékenységében előforduló nem szocialista irányzatok károsan hatnak a munkáosztályra is, a műveltség változására is, elősegítik a kapitalizmustól örökölt elképzelések és ítéletek továbbélését. A megváltozott tárgyi feltételek és a munkások részéről megnövekedett igények megteremtették a szocialista műveltség legfontosabb feltételeit, de ezek kihasználása a szocializmus alapjai lerakásának időszakában nem volt mindig megfelelő. Ezért a munkáosztály elmaradása - minden változás ellenére, - e téren a legnagyobb. Az esztétikai izlésben még sok a kapitalizmusból örökölt jegy. A megnövekedett igénynek a ki-elégítésében ma még akadályt jelent azoknak a kész érzelmi és esztétikai kliséknek a megléte, amelyek a műveltség különböző területein, elsősorban a művészetekhez való viszonyokból uralkodik. Ebből fakad, hogy a művészek jelentős része, arra való hivatkozással, hogy a széles munkás-

tömegek nem értenek a művészethez, elutasítják e tömegek véleményét és olyan jelszavakat fogalmaznak meg, hogy: "előbb neveljük meg a közönséget, aztán hallgassuk meg a véleményét". Ez az állapot csökkenti a művészetek hatását a munkásosztály tudatának változására. Amikor a munkások azt hallják, hogy állásfoglalásuk - mivel nem támaszkodik szakértelemre - formális, akkor ez a tudatukban a művészetekkel kapcsolatos téves állásfoglalásokhoz vezet. Pedig a munkások igényesek minden olyan dologgal szemben, ami számukra érthető. Viszont elfordulnak a számukra érthetetlenből, modorostól, moderneskedőtől, és inkább az érthető megszokotthoz fordulnak. Ez a munkások nagy tömegeinél a multba nézést jelenti, de természetszerűleg ez nem rosszabb, mint a moderneskedés elfogadása volna. A munkások öntudatos része ugyanakkor ma már elveti a felszínes, kasszasiker-elméletre épülő műveket, megvetéssel fogadja azokat.

- 4./ Szembe kell nézni azzal az elég széles körben elterjedt és a tevékenységet is meghatározó szemlélettel, miszerint az általános műveltség egyetemességre mutató szerepét kizárólag mennyiségi tényezőkben látják. Az ilyen koncepciók alapján születik meg az olyan elvárás, mely szerint a műveltség növelése nem más, mint az egyetemességre mutató tárgyi ismeretek gyarapítása. Ebből egyenesen következett, hogy a műveltséget úgy mérték, hogy az a műveltebb ember, aki több könyvet olvasott, aki többet járt színházba, mo-

ziba, akinek bőséges tárgyi ismeretei vannak a képzőművészetről, zenéről, stb.

A munkásosztály műveltségét vizsgálva, arra a kérdésre, hogy elég művelt-e a munkásosztály, a választ nem abban kell keresni, hogy mennyi könyvet olvasnak a munkások, hogy mennyit járnak színházba, moziba, hogy milyen az iskolai végzettségük, stb., hanem ott, hogy megoldják-e és milyen színvonalon azt a feladatot, amit a történelem állít az osztály elé. Ha igen, akkor művelt, ha nem, akkor nem. Minden mechanikus összehasonlítás más rétegekkel, vagy osztályokkal csak hamis választ adhat.

A valóság tehát sokkal bonyolultabb. Korunkban a szakismeret egyre inkább központi kérdésévé válik a műveltségnek. A tárgyi ismeret, az általános, mindenre kiterjedő tájékozottság jelentősége és szerepe ott tárol föl, ahol az ember kapcsolatba kerül a valóság tényeivel, vagy úgy, mint annak megváltoztatója, vagy úgy, mint annak felhasználója.

Az ember annak arányában, ahogyan szert tesz a valóság tudatos átalakítására, szert tesz a valóság jelenségeinek érzékelésére is. Az ember tevékenységéből kiindulva érzékeli a valóság jelenségét és összefüggéseit; ebben a folyamatban jelenik meg számára a tudás, az ismeretek elsajátítása, bizonyos készségek és képességek kialakítása.

5./ A munkáosztály műveltségével és művelődésével összefüggésben nem kis jelentőséggel bír az osztály belső strukturájából adódóan jelentkező ellentmondások egész sora. Az iskolai végzettség és a szakmai képzettség különbözőségén túl igen fontos szerepet játszik a munkában elfoglalt hely, mindenekelőtt az, hogy tevékenységét valaki szakmunkásként, betanított munkásként, vagy segédmunkásként végzi-e. Ugyanígy nagyon lényeges a kor, még az általánosan megegyező képzettségen túl is, mivel másként jelentkezik az új iránti fogékonyság, az újjal való azonosulni tudás a fiatal 25 éves munkásnál, és másként a 40-55 évesnél. Nem utolsósorban különbözik a művelődésre fordítható idő és annak felhasználása abból a szempontból, hogy kolonizált, bejáró, vagy munkásszálláson lakó munkásokról van-e szó.

Az sem mellékes, hogy azonos feltételek mellett - művelődési lehetőség, iskolai végzettség, stb. - milyen a nemek szerinti összetétel. Köztudott, hogy a családdal kapcsolatos gondokból ma még több hárul a nőre, ami elsősorban a szabadidő rovására megy. A közéletben való részvétel pedig ma még lényegesen nagyobb arányban jellemző a férfiakra. Amíg az előbbi a nők esetében a művelődés szempontjából negatív jelenség, addig a másik a férfiaknál pozitívnak mondható.

6./ Szóvá kell tenni a munkások művelődése kapcsán a környezet szerepét is. Talán érdemes egy kicsit jobban odafigyelni arra a környezetre, ahol a munkás az élete egy jelentős részét eltölti: az üzemre. Sokan ezt a kérdést elbagatelizálják, mondván, hogy ennek "csak" fiziológiai-biológiai jelentősége van. Pedig a tiszta, rendezett, áttekinthető, zaj nélküli, jól temperált stb. munkaterem nem "csak" fiziológiai hatásával játszik szerepet, hanem olyan szükségleteket is megalapoz, amelyek feltételét képezik a művelődés közvetlen formáinak. Hogy legyen ereje a munkásnak a tudománnyal, a művészettel foglalkozni, ha fáradtan, zugó fejjel érkezik haza a munkahelyéről? Lehet bármilyen értékes előadásokat tartani a szocialista eszméről és emberről, a természet törvényeiről, lehet tucatszámra kiváló képzőművészeti alkotásokat mutatni, ezek nem pótolják az ember valószínű környezetének harmóniáját. Ha komolyan vesszük a munkások művelődésével való törődést, akkor nem eshet ki látószögünkől az üzemi környezettel való foglalkozás sem.

Az irodalommal és más művészetekkel kapcsolatos műveltség elmaradottságánál talán hozzátartozik az igazsághoz az, hogy ezek esnek legtávolabb a gyakorlattá válhatóságtól. Amíg a művészetek szervezett formában hatnak a munkásokra /film, színház, rádió, stb./, addig a munkások viszonyításának a művészetekre nincsenek meg az ilyen szervezett formái. Az eljut a munkásokhoz, szervezetten /az írás, a képzőművészet, a zene, a film stb. segítségével/, hogy mi

a művészet véleménye róluk, de hogy mi a munkások véleménye erről és magáról a művészetről is, már közel sem rendelkezik ilyen szervezett csatornákkal. Biztosítani kellene tehát a munkásosztály szervezett hatását a művészetekre, biztosítani kellene, hogy a munkásosztály minden kulturális változásnak, eseménynek elsőszámu bírálójává váljon. Így az ilyen irányú ismeretek számára is biztosítanak a gyakorlattá válthatóságot és a megszervezés is vonzóbb lehetne. Az ilyen gyakorlat megléte szintén műveltségemelő tényező lenne.

- 7./ Végül számolni kell azzal is, hogy a munkásosztály műveltségének is megvannak a belső, immanens meghatározói. Így mindenekelőtt számolni kell a már meglévő műveltségi szinttel, mint egy, a művelődési igényt meghatározó tényezővel. Alacsonyabb műveltségi szint általában alacsonyabb foku igényekkel jár együtt. Éppen ezért a munkásosztály műveltségét meghatározó objektív feltételek mellett feltétlenül számításba kell venni azokat a tényezőket is, amelyek a már elért műveltségi szintből fakadnak. Itt azonban nagyon fontos két alapvető összefüggésre odafigyelnünk: mindenekelőtt látni kell, hogy a műveltségi szint és igény gyorsuló fejlődése állandó folyamat, amely abból következik, hogy a mind magasabbra jutó műveltség mindig nagyobb lehetőséget ad a további felemelkedéshez is. A másik fontos tényező, hogy minél alacsonyabb szinten áll a műveltség, annál nehezebb mozgásba hozni ezt a kölcsönösséget, vagyis a műveltségnek ezen az immanens oldalán belüli hajtóerői annál

nehezebben jönnek mozgásba, minél alacsonyabb szintű egy társadalmi csoport vagy réteg műveltsége. Vagyis ez azt jelenti, hogy bár a munkásosztályon belül az objektív feltételek azonos mértékben változnak, mégis a műveltség alacsonyabb fokán álló munkások műveltségi törekvései lassabban bontakoznak ki, mint a már magasabb szintet elért munkásoké.

Mindezekből azt a következtetést kell levonni, hogy nemcsak tudomásul kell vennünk az alacsonyabb szintű igényeket, hanem ki is kell elégíteniük, mégpedig nem az egyszerű ujratermelés formájában, hanem bővítetten, egyre magasabb fokon. Ez egyben azt is jelenti, hogy pontosan ismerünk kell a különböző szinteket. A kielégítés és továbbfejlesztés feladatait csak ezek figyelembevételével határozhatjuk meg, nem lehet lépcsőfokokat kihagyni, hanem biztosítani kell az egymásraépültséget.

x x x

Az objektív lehetőség csak az alapot adja meg a munkásosztály műveltségének emeléséhez. Hogy ez a lehetőség mennyire válik valósággá, az a konkrét gazdasági és politikai eredményeken, azoknak tudatosodásán múlik. A munkásoknak mindig volt valamilyen művelődési igényük, de az nem jelentkezett mindig azonos erővel. Ahhoz, hogy az ilyen igény teljes nagyságban kibontakozhasson, az szükséges, hogy a munkások érezzék ennek a műveltségnek szük-

ségességét és értelmét, lássák a felhasználás lehetőségeit és eredményeit. Itt az eredmény alatt nemcsak a társadalmi értjük, hanem az egyénit is, vagyis az egyéni és a társadalmi érdek egybeesését.

Mindenekelőtt azzal kell megbirkózni, hogy a munkások jelentős része még nem jutott el oda, hogy szellemi szükségletként érezze a hiányos ismeretek pótlását. Állandó, intenzív, meggyőző munkára van szükség ahhoz, hogy mindenki megértse: korszerű szakképzettségre, technikai ismeretekre és készségekre, ehhez kapcsolódó, tudományos alapokon nyugvó világlátásra van szükség.

Kiut ebből csak akkor van, ha nem tűzzük ki célul az összes vonatkozásban jelentkező elmaradás pótlását és a fejlődéssel való minden téren való lépéstartást. A feladatok között sorrendiséget kell kialakítani, ki kell jelölni az osztály számára, hogy hol kell a legnagyobb eredményekre törekedni. A célok, a sorrendiség megállapítása természetesen nem lehet szubjektív óhajok függvénye, hanem benne kifejeződésre kell jutni a fejlődés objektív törvényszerűségeinek.

Elsősorban a társadalmi és természettudományos ismereteknek szerepe növekszik, mivel elengedhetetlenül szükség van rájuk a szocialista termelési erők tervszerű fejlesztéséhez, és ezen keresztül a termelési viszonyok fejlesztéséhez is. A műveltségben lévő nagyfokú különbségek megszüntetését tehát nem

a művelődésnél kell kezdeni, hanem a munka folyamatában betöltött szerep megváltoztatásánál.

Dialektikus folyamattal van dolgunk ez esetben is. Az egyik oldalról a munkások társadalmi, gyakorlati tevékenysége által meghatározott műveltség visszahat a gyakorlatra és módosítja azt. Ezért az a megoldás, amely mozgásba hozza ezt a folyamatot, nem egyszerű, pusztán agitáció a tanulásra, a művelődésre, nem szervezeti formák és intézmények tömegének létrehozása, hanem olyan tudatos, komplex hatásokat figyelembevevő irányítás, amely eredményeként együtt változnak az objektív és szubjektív feltételek.

A munkások művelődésének alakulása objektív és szubjektív feltételek függvénye. Függvénye az olyan művelődéspolitikának, amelynek elsősorban a munkásművelődést kell biztosítani. A helyes művelődéspolitika feltételei közé tartozik tehát:

- a/ a társadalom anyagi és politikai folyamatainak pontos számbavétele;
- b/ a reális helyzetkép a társadalom különböző csoportjainak mindenkor adott, bár meglévő műveltségi szintjéről;
- c/ a közelebbi és távolabbi művelődéspolitikai célok reális, azaz a tudományosan előrelátható társadalmi /anyagi és szellemi/ lehetőségek és szükségletek, valamint a kultúra, a műveltség immanens fejlődési törvényeinek megfelelő meghatározása;

- d/ azoknak az optimális eszközöknek /a művelődési mechanizmusnak/, annak a legrövidebb utnak a kijelölése, amelyekkel, s amelyen a lehető leggyorsabban, leggazdaságosabban lehet elérni az adott helyzetből a helyesen kitűzött célokat.

Egyszóval, a helyes művelődéspolitikát mindenekelőtt tudományosan megalapozott művelődéspolitikát jelent, azaz előfeltételezi azoknak a társadalomtudományi ágazatoknak /pl. művelődésszociológia, művelődés-gazdaságtan, művelődés-pszichológia, művelődés-elmélet/ a meglétét, amelyek hivatottak, s képesek is az előbbiekből következő elméleti feladatok megoldására, s másodszor, előfeltételezi ezen tudományoknak és a gyakorlati művelődéspolitikának egymáshoz való, helyes /de itt most nem részletezhető/ viszonyát.

dr. Vonsik Gyula

A MUNKÁSOSZTÁLY MŰVELTSÉGÉNEK ÉS MŰVELŐDÉSI SZOKÁSAINAK
JELLEMZŐ VONÁSAI A KÉT VILÁGHÁBORU KÖZÖTT

A proletáriátus műveltségi arculatát, osztálytudatát, politikai és egyéb nézeteit alapvetően társadalmi helyzete határozta meg. A proletáriátus, mint a burzsoázia által kiszákmányolt osztály, minden tekintetben magánhordta a kapitalista társadalom minden jegyét. Ha tehát a proletáriátus műveltségének alapvető ismertető jegyeit kívánjuk meghatározni, akkor elsősorban ezekből az objektív tényekből kell kiindulni. Ezen kívül hatást gyakorol a műveltség alakulására sok más tényező is, mindenekelőtt a szubjektív elemek, mint pl. a forradalmi párt, amely ugyan nem függetlenül, hanem az objektív feltételek által meghatározottan formálja a munkásosztály tudatát.

Az objektív és a szubjektív feltételek minden ország proletáriátusánál meghatározzák társadalmi helyzetének alakulását, műveltségének formálódását. De az általános törvényszerűségek mellett minden ország proletáriátusa rendelkezik nemzeti sajátosságokkal, amelyek a fejlődés egyik útját megkülönböztetik a másiktól. A kapitalista ipar fejlődésének sajátos vonásai a

munkásosztály élet- és munkakörülményei és a strukturális helyzetének változásai, a munkásmozgalom, a párt tevékenységének lehetőségei és hatásai mind, mind egyéni szint adnak egy-egy ország proletáriátusa fejlődésének.

A legfontosabb sajátosságok a következők:

Magyarországon a proletáriátus munka- és életfeltételei a nyugati fejlett tőkés országokhoz viszonyítva igen elmaradtak voltak. Ez abból adódott, hogy az ipari fejlődés első szakaszában a proletáriátus kettős kizsákmányolás alatt élt. Kizsákmányolta a monarchia vezető burzsoáziája, az osztrák burzsoázia, de kizsákmányolta a magyar burzsoázia is. A kizsákmányoltság mérhetetlen nagysága nem szűnt meg az ország nemzeti függetlenségének kivívása után sem, mivel a sajátos társadalmi fejlődés - a kapitalista küzdőtérre késve érkező magyar burzsoázia kísérlete a lemaradás behozására - minden terhe a proletáriátusra nehezedett. A gyors eredmények elérésére törekvő burzsoázia tevékenységének eredménye "a gazdagság felhalmozódása az egyik póluson, egyúttal a nyomor, kinzó munka, szolgaság, tudatlanság, eldurvulás és erkölcsi lealacsonyodás felhalmozódása az ellenpóluson, azaz annak az osztálynak az oldalán, amely saját termékét, mint tőkét termeli". /Marx: A tőke I. köt. 599. old./ Ez jellemezte a magyar proletáriátust is az egész kapitalista fejlődés időszakában.

Sajátos jelensége volt a proletáriátus alakulásának, hogy az általános gazdasági elmaradottság következtében a tőkés ipar kezdeti szakaszában, 'de később is' az egész kapitalista fejlődés idején a proletáriátus soraiba való kerülés nem jelentett mindenkor és mindenki számára lecsuszást. A proletáriátusnál még súlyosabb körülmények között élő agrárproletáriátus - amely Magyarországon számszerűleg hatalmas arányokat öltött - a proletáriátus soraiba kerülve, életviszonyainak nem romlásával, hanem némi emelkedésével is számolhatott. Ez a helyzet a kapitalista ipar első világháború utáni fejlődésének időszakában, bár változott, de az ország általános gazdasági elmaradottságából és agrár-jellegéből kifolyólag véglegesen nem szűnt meg.

Harmadik sajátosság, hogy a nagyszámu agrárproletáriátus, valamint a társadalom egyéb rétegei tekintetében ez a főlős munkaerő Magyarországon mindig rendelkezésére állott a burzsoáziának. Az állandó tartalék, a kapitalista ipar fejlődésének egyes szakaszaiban még szaporodott is a proletáriátus soraiban keletkező munkanélküliekkel. Különösen élesen jelentkezett ez a probléma az első világháború után, amikor a katonaságtól leszerelt munkások ismét munkát akartak kapni, de helyüket már elfoglalták és a 30-as évek elején a nagy gazdasági válság időszakában. A nagyszámu főlős munkaerő akarva-akaratlanul - a munkásmozgalom érettségétől függően - kialakította a munkások egymás közötti versenyét is a munkalehetőségekért. Ez a tény a tőkés számára lehetőséget adott a minél alacsonyabb ér-

tékü munkaerő megszerzésére és viszont: a proletáriátus számára egyet jelentett helyzete rosszabbodásával. Magyarországon ez a kapitalista fejlődés minden periódusában fennállt.

Magyarország sajátos társadalmi helyzetéből adódóan az osztályá szerveződött proletáriátus soraiban igen sok volt kezdetben a nemzetiségiek - szlávok, szerbek, románok, stb. - száma. Az ipari forradalom időszakában a nemzetiségi dolgozók aránya nagyobb volt, mint a magyar, ami csak a fejlődés későbbi szakaszában változott meg lényegesen. Ez a tény úgy pozitív, mint negatív irányban mindvégig befolyásolta a munkásosztály gondolkodását, műveltségtartalmát. Ebből adódik, hogy a kapitalista Magyarországon az ipari proletáriátus volt a társadalom legvegyesebb eredetű osztálya.

Mindezek együttesen azt mutatják, hogy a magyar ipari proletáriátus objektív körülményei igen sok tekintetben különböztek a fejlett tőkés országok proletáriátusáétól. Abból, hogy a magyar ipar mindig magán viselte a késői kialakulás, valamint a nemzeti elnyomásból fakadó vonásokat, az is következett, hogy az ipari proletáriátus az ország összlakosságának mindvégig csak egy vékony rétegét alkotta. Száma, társadalmi súlya és szervezettsége szintén elmaradt a fejlett tőkés országok proletáriátusától. Ez a saját művelődési szokások kialakulását is nehezítette. Amíg a fejlett tőkés országokban a proletáriátuson belül jelentős munkásarisztokrácia alakult ki, addig a fejlődés sajátosságainál fogva Magyarországon ez a réteg igen kicsi volt. De igen nagy volt a prole-

táriátus általános heterogénitása, mivel a proletáriátus fejlődésének a paraszti és kispolgári beáramlás az egész kapitalista korszak alatt jellemzője volt.

Sajátosság, - és ez a művelődésre lényeges befolyást gyakorolt - hogy a magyar munkásokra kezdettől fogva három szubjektív tényező gyakorolt hatást: az uralkodó osztály a maga ideológiájával, a Szociáldemokrata Párt és az általa vezetett szakszervezetek, valamint a Kommunista Párt és a párt befolyása alatt álló intézmények és szervezetek. A munkáosztály politikai, műveltségi és tudományos arculatát a kapitalizmus idején az objektív feltételek mellett tehát ez a hármas határ alakította ki.

A kapitalista körülmények között végbement mindennemű változás a munkások politikai, gazdasági és egyéb tevékenységére is rányomta ezeket a sajátos körülményből fakadó jegyeket. Sőt, a harmincas évek közepétől - tehát a II. világháborúra való készülődés időpontjától - kezdve a magyar társadalom aktív politikai erőiként kell számontartani még a szélsőjobboldalt megtestesítő nyilasmozgalmat is, mert ez szintén befolyásolta a munkás kapitalizmus alatti utolsó éveit.

Az eddig érintett sajátosságok át- meg átszöttek a munkáosztály műveltségének fejlődését. A munkáosztály műveltségi fejlettségét legjobban azok a szembenálló pólusok jellemezték, amelyek az osztály egyes tagjai és csoportjai között különböző

kérdések megítélését illetően létrejöttek. Másrészt ezek az ellentmondások kifejezésre jutottak az egyes műveltségterületekkel kapcsolatos megnyilvánulások ellentmondásosságában is.

A munkásosztály műveltségbeli fejlettségének ellentmondásosságát sokszor megpróbálták elhallgatni, azzal a meggyőzővel, hogy ezek feltárása árt a munkásosztály forradalmi tekintélyének. Pedig a munkásosztály vezetésre való elhivatottsága, forradalmisága nem a különféle szubjektív véleményektől függ, hanem az a társadalom objektív fejlődési törvényének függvénye, amit a szubjektív hatások legfeljebb erősíthetnek vagy gátolhatnak. Sőt, az osztály fejlődéséért érzett felelősség kifejezetten megköveteli az osztály belső fejlődési ellentmondásainak - így műveltségi fejlődésének is - feltárását és azok valóságnak megfelelő elemzését.

I.

A munkásműveltség főbb jellemzői

A munkásosztály műveltségbeli fejlettségét, annak színvonalát mindenekelőtt az osztályharc és a munkával kapcsolatos tevékenység színvonalával lehet lemérni. A munkához, a munka termékéhez és a hatalomhoz való viszony az, ami első sorban megmutatja, hogy a munkásosztály mennyire ismerte fel saját érdekeit, illetve hogy mennyire tudatos, tudományos ennek az érdekeknek a felismerése. A munkásosztály gondolkodását pl. mivel két ideológia is befolyásolta, az ellentmondásosság

jellemezte. Az objektív helyzettől és a szubjektív hatásoktól függött, hogy az egyes ideológiai tudatformák terén meddig jutott el érdekei felismerésében. Mivel a burzsoázia és a proletáriátus között az alapvető ellentmondás a politikai hatalom és a tulajdon tekintetében jelentkezett, a munkásosztály gondolkodásának fejlettségét és tartalmát az ezzel kapcsolatos nézeteken lehet elsősorban lemérni.

Ezenkívül természetesen a műveltség megítélésében szerepet játszanak már ebben az időben is a műveltség más összetevői is. Ha a műveltség valóságos tartalmát megakarjuk határozni, akkor elsősorban az eddig elemzett objektív és szubjektív hatások tükrében kell azt vizsgálni.

Politikai öntudat:

A munkásosztály műveltségének fejlettségét a kapitalizmus körülményei között legjobban politikai öntudatának tartalmán lehet lemérni. Ez mindig attól függ, hogy a munkásosztály mennyire ismeri fel érdekeit - ez a felismerés pedig elsősorban a burzsoáziához való viszonyában fejeződik ki. Mivel az osztályérdekek legjobban a két szembenálló osztály társadalmi helyzetében tükröződnek, ezért a munkásosztály tudati érettségét az osztálynak a tőkés társadalomhoz való viszonya és a társadalomról alkotott nézetei közvetítik. A proletáriátus érdeke a kapitalizmus felszámolását követeli meg, következésképpen minden

osztályharcos fellépése a tőkés társadalom ellen egyben a munkásosztály politikai műveltségének érettségét is mutatja.

A politikai műveltség alakulását sok tényező befolyásolta a magyar munkásosztálynál is. Mindenekelőtt az, hogy bár a munkásosztály osztállyá szerveződése végbement már az 1800-as évek második felében, mégis, az osztály mindvégig létező heterogénitása az egész fejlődése során éreztette hatását, úgy az egyén, mint az osztály viszonyában. A munkásnak vagy valamely munkásrétegnek az osztályhoz való tartozása - az egyén és az osztály érdekeinek egybeesése - önmagában még nem jelenti, hogy az osztály tagja vagy egyes rétege tudatosan harcol is az osztály érdekeinek megvalósításáért.

Hogy az érdekek egybeesése mennyire válik a cselekvés mozgatójává, az függ egy sor objektív és szubjektív tényezőtől. Függ az osztályon belül elfoglalt helyétől, az életkörülményektől, a szervezettségtől, az ideológiai hatásoktól és nem utolsósorban a politikai ismereteitől is. Ezek és még egy sor tényező motiválja az osztály tagjainak gondolkodását, az osztály érdekeinek valóságos felismerését. Mivel Magyarországon ezek az objektív és szubjektív tényezők igen sokrétűek voltak, és mindvégig ellentmondásosan jelentkeztek, a munkásosztály politikai öntudata nem alakulhatott egységesen és következetesen.

A politikai öntudat alakulásában nagy szerepet játszottak a történelmi hagyományok is. "A magyar történelemben különös élességgel áll szemben egymással kétféle hagyomány: a forradalomé és az ellenforradalomé. Magyarországon győzött Oroszország után elsőnek a proletárdiktatura, de itt volt az idegen beavatkozás segítségével győzelmet aratott ellenforradalom, az első és leghosszabb időtartamu fasiszta diktatura is." /Kádár János: A szocializmus teljes győzelméért, Kossuth, 1962. 39-40. old./

A politikailag gyorsan öntudatosodó munkások tömegeinek első nagy fegyverténye a Tanácsköztársaság kivívása volt, ami akkor a munkásosztály politikai érettségét is mutatta. A munkások hatalmának megvédéséért folytatott harc még tovább erősítette ezt a munkáspolitikai öntudatot. A Tanácsköztársaság bukásának hatása azonban szintén mély nyomokat hagyott a munkásosztály tudatában. A Tanácsköztársaság leverése egyet jelentett a munkásosztály legöntudatosabb, legforradalmibb rétegének fizikai megsemmisítésével, vagy a mozgalomtól való hosszú időre való eltávolításával. A kommunisták legyilkolása és bebörtönzése, amellet, hogy a legöntudatosabb rétegtől fosztotta meg a munkásosztályt, mint kemény megtorlás és figyelmeztetés, a megfélemlítés igen hatásos eszköze is volt.

Azok az öntudatosodás útján elindult munkástömegek, akik még nem látták a társadalmi fejlődés menetét, akik még politikailag felvilágosulatlanok voltak, ennek kapcsán részben fé-

lelmükben elfordultak a kommunista eszméktől és nem vállalták a mozgalommal járó veszélyt, részben elhitték, amit megtévesztésükre mondtak, hogy becsápták őket a kommunisták. Ezek a tények azt eredményezték, hogy a munkásosztály politikai öntudata a Tanácsköztársaság bukása után egy időre viszonylag csökkent.

A Horthy-fasizmus alatt a munkásosztály politikai öntudata még azt a színvonalat sem érte el, ami a Tanácsköztársaság kivívásáért és megtartásáért vívott harc időszakában megvolt. Ennek alapvetően két oka volt: először, hogy a forradalmi erőktől már megfosztott munkásosztály erősen felhígult. A munkások soraiba került új munkások tömegei a munkásöntudat szempontjából igen elmaradottak voltak. Ez természetes is, mivel az újonnan proletárrá váló dolgozók nem járták végig a forradalom iskoláját, nem edződtek meg a munkáslétért folyó harcban. Ezekre a munkásokra könnyebben hatott a szociáldemokrácia opportunistamusa és a fasiszta demagógia is. Ugyanakkor szervezetlenségük-nél fogva nehezebben voltak elérhetők a Kommunista Párt számára. Ezek a munkások legjobb esetben csak az ösztönös munkásszolidaritásig jutottak el, ami azért szintén lépést jelentett a munkásöntudat felé, mivel a munkásszolidaritás már az öntudatnak egy bizonyos stádiumát jelenti. A csoport-érdekeknek ilyen szinten való tudatosodása azért is alakult ki viszonylag gyorsan az új munkásoknál, mert az öntudatos munkások nem tekintették tisztességes dolognak a külön, önálló utakon való járást. Ennek ellenére, éppen a nagy fluktuáció miatt, a mun-

kásöntudat színvonalának emelkedése nem jutott el osztályméretekben arra a fokra, ami a tudatos politikai harchoz szükséges lett volna. Az osztályöntudat nem jutott el arra a színvonalra ahol ez a tudat már nemcsak a munkás társadalmi helyzetének felismerését jelenti, hanem annak élettartalommal való megtöltését is, a történelmi hivatástudatot.

A másik ok, amely az osztályöntudat viszonylag alacsony színvonalát eredményezte, a szubjektív tényezők elégtelen volta. Az SZDP vezetői jelentős részének tudatos opportunizmusból, a KMP a korlátozott lehetőségek és a gyakori téves koncepciók alapján nem fordított elég gondot a proletáriátus politikai műveltségének állandó ébrentartására. Pedig a politikai öntudat pl. nem valami állandó, tartós állapot, amit egyszer létre kell hozni és utána megmaradt. A politikai osztályöntudat is olyan jelenség, amit állandóan erősíteni, megújítani kell. Ez adódik abból, hogy pl. a kapitalizmus körülményei között az osztálynak egy kis hányada jut el csak idáig, s ez a hányad sincs hermetikusan elzárva az osztálytól, másrészt abból, hogy az osztálynak erre a részére is hatnak a társadalmi változások és a burzsoá ideológia. Az igazság az, hogy politikai osztályöntudat csak akkor válik teljessé, ha a munkások megértik, hogy a harc a marxizmus és az antimarxizmus között érettek folyik. Ez pedig nem következik be automatikusan, társadalmi helyzetük negatív változásából, hanem az, a tényen túl, a tudatos nevelő, felvilágosító munka eredménye lehet csak. "A munkásosztály öntudata nem válhat igazi politikai öntudattá, ha a munkásokat nem tanítjuk meg arra, hogy az önkény és

elnyomás, az erőszak és a visszaélés minden és mindennemű esetére reagáljanak, bármelyik osztályt érintsék is ezek..."

/Lenin: Válogatott, I. kötet 236. old. Szikra, 1949./

Hiába volt meg - ha nem is nagy mértékben - a munkások ösztönös lázongása, társadalmi helyzetéből adódóan a politikai műveltséget nem sikerült arra a fokra emelni - éppen elmentmondásossága miatt -, hogy az egész osztályt mozgósította volna a forradalmi osztályharcra.

A burzsoá propaganda viszont jól értett ahhoz, hogy a szabadságért való küzdelemben kialakult sajátos nemzeti önérzetet hogyan lehet saját céljainak megfelelően felhasználni. Legjobban az a nacionalista demagógia hatott a munkásokra, amivel többek között a Tanácsköztársaság leverése után elszakított területek visszaszerzését hirdették. Hogy ez mennyire volt eredményes, mutatja, hogy a háboru előkészítésének kapcsán Magyarországhoz visszacsatolt területek megszállását sok munkás is nagy nemzeti tettnek tekintette. A nacionalizmus hatását mutatja a munkások tudatában többek között az is, hogy sokan a politikailag elmaradott munkások közül elfogadták a nemzeti szocializmus eszméit.

Összességében a munkáosztály politikai műveltségének színvonaláról a következőket lehet megállapítani. A munkások legöntudatosabb része eljutott a forradalmi harc szükségessé-

gének felismeréséig. A legszélesebb munkástömeg azonban csak odáig jutott el, hogy a tőkést ne "szociális partnernek" tekintse, akivel egyezkedni kell, hanem szembenálló félnek, aki ellen harcolni kell. A nyomoruságos élet, a kemény küzdelem, az osztályharcos tapasztalat és a tudatos felvilágosító munka kialakította azt a meggyőződést, hogy a burzsoáziával folytatott harcban csak győző és legyőzött lehet. Ugyanakkor a következetes burzsoá-ellenesség az egyik oldalról, más oldalról pedig a burzsoáziával való lepaktálás megzavarta a munkásokat. Amellett, hogy a forradalmi és opportunista eszmék keveredését eredményezte a munkások fejében, egyben lehetővé tette a burzsoá, sőt fasiszta ideológiának a munkásmozgalomba való behatolását is.

Sikerült ugyan a munkásosztály sorait és tudatát megzavarni, de ez a munkásosztály sohasem hódolt be semmilyen osztályáruló politikának. Ugyanakkor azt is alá kell huzni, hogy a munkásosztály a KMP minden erőfeszítése ellenére is jórészt ösztönösen járta a maga forradalmi útját, de minden botladozásával együtt sokszor lépett fel jelentős tényezőként.

- Ebből következik, hogy a munkások mozgalma nem válhatott szervezett, tudatos mozgalommá a kapitalizmus körülményei között. Az elemzett objektív okok, a szubjektív elem hatásának elégtelen volta, valamint a történelmi fejlődés szabta feltételek hatására a magyar proletáriátus politikai osztályöntudata ellentmondásokkal volt terhes és nem jutott el a Horthy-fa-

sizmus idején a tudatosságnak arra a okára, hogy az osztályt harcra mozgósította volna a társadalmi rend megváltoztatásáért. Nem alakult ki tömegméretekben az az erkölcsi erő sem, ami az osztályharc tudatos, nyílt vállalásához szükséges lett volna.

A munkásosztály termelési kulturája:

A munkásosztály gondolkodását, erkölcsi nézeteit és ítéleteit az osztályharcban való állásfoglalás mellett legjobban meghatározza a munkáról vallott elképzelés és a munkához, a munka termékéhez való viszony. A munkában jelentkeznek első-sorban az olyan tulajdonságok, mint a szakismeret, a szép törvényei szerinti alkotás, a munkásbecsület, a szolidaritás, a munkásönérzet, stb., amelyek a munkápszichológia alapvető jegyeit képezik. Természetes, hogy itt is, mint az osztályharc politikai síkján a vélemények és elképzelések magukon hordják a kapitalizmus ellentmondásait.

A munka például az ember legfőbb életmegnyilvánulása, önmegvalósulásának döntő tényezője. Ez az alapvető marxista tanítás érvényes a munkásosztály esetében is, függetlenül attól, hogy ez az osztály, vagy az osztály egyes tagjai milyen helyet foglalnak el a konkrét társadalmi termelésben. A munka, erkölcsi értelme szerint, az az erő kifejtés, amely megvalósítani törekszik azt, amit értékesnek tart. Ennek az értéknek az átélése nem választható el a tudatosságtól, an-

nak valamilyen fokától. Éppen ezért ebben az önmegvalósulásban nem kis szerepet játszik a tudatosság, mégpedig mindig azon a fokon, amilyen fokon a munkát megvalósító egyén vagy osztály áll. Ezért a munkához, a munka termékéhez való viszony mindig egyik legfontosabb fokmérője a tudati érettségnek.

Abból a tényből, hogy a munkásosztály a kapitalizmus körülményei között nem rendelkezik termelőeszközökkel, hogy a munkaerejét kénytelen áruba bocsátani, az következne, hogy a munkásoknál nincs semmilyen értékátélés, vagyis hogy a munkásoknak a munkához és a munkatermékéhez való viszonya csak ellenséges lehet. Ez természetesen igaz lehet, ha elvonatkoztatunk minden történelmi és társadalmi tradícióktól, és a hatásoktól, ha csupán "a tiszta logikai" következtetés síkján vonjuk le a végső következtetéseket. Mivel azonban a társadalmi valóság a maga ellentmondásosságában komplex módon hat minden jelenségre, így a tudati tényezőket sem lehet ezek alól kivonni.

A munkához való viszony tömör meghatározását adja a kapitalizmus időszakára vonatkoztatva Marx a "Gazdasági filozófiai kéziratok" c. gyűjteményes kötetének egyik írásában, amikor azt írja, hogy: "A munka a munkás számára külsődleges, azaz nem tartozik a lényegéhez, hogy tehát munkájában nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem

fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát... Ezért a munkás csak a munkán kívül érzi magát magánál lévőnek, a munkában pedig magánkívül lévőnek." /Idézett mű 47-48. old. 1960. Kossuth./

A kapitalista ipar fejlődésének sajátosságaiból adódik, hogy a munkás és a munka közötti ilyen viszony kialakulása igen rövid idő alatt ment végbe Magyarországon. Ennek oka részben az ipar függő helyzete, részben a gépi, különös szakismeretet nem igénylő munka arányának gyors növekedése. A technika fejlesztése, a racionalizálás, az "amerikanizálódás" azt hozta magával, hogy viszonylag mindig kevesebb tanult munkásra volt szükség. Ezért a két világháború között a munkásosztály belső rétegződése a munka kvalifikáltsága szerint negatív irányban változott.

	<u>1913</u>	<u>1929</u>	<u>1938</u>	<u>1943</u>
	%			
szakmunkás	43	37	30	27
betanított és tanulatlan	57	63	66	70
tanonc	-	-	4	3

/Tanulmányok a munkásosztályról: Kossuth, 1973. 37-41. old./

A tudás termelésben betöltött szerepének gyors csökkenése hatásában egyenes arányban volt a munka és a munkás közötti ellentmondás növekedésével. A betanított és segédmunkások arányának növekedése, a különböző akkord termelési rendszerek bevezetése egyre inkább elválasztotta a tudományt igénylő munkát a fizikai munkától. "... a tudomány embere és a termelő munkás között nagy a szakadék, s a tudomány, ahelyett, hogy a munkás kezében saját termelőerőit a maga számára növelné, csaknem mindenütt szembekerül a munkással... A tudás olyan eszközzé válik, amely a munkástól elválasztható és vele szembeszegezhető. /Marx: A tőke I. kötet, 391. old. 1948. Kossuth./

Az ismeretek, amelyek a gyáripárt megelőző kézmű- és kisiparban szükségesek voltak, többé már nem jelentenek szükségletet a munkában, mivel a munkás egyre inkább részmunkássá válik. Ebből következett, hogy a munkás munkájában a célkitűző jelleg egyre inkább háttérbe szorult, csökkent és így a munkában való önmegvalósítás mint szükséglet, egyre inkább hiányokat szenvedett. Ez a folyamat a magyar proletáriátusnál az elemzett objektív okok miatt igen gyorsan ment végbe.

A munka célkitűző jellegének csökkenése azt is jelentette, hogy a munka a munkás számára egyre inkább külső kényszerként lépett fel, emberi lényétől idegen tényezőként jelentkezett. Természetesen ez a hatás sohasem vált abszolúttá, hanem csak tendenciájában jelentett állandó távolodást a munkás és

a munka között. Ezzel párhuzamosan alakult a munkásoknál a tulajdonhoz és elsősorban a munka termékéhez való viszony is. A nevezett hatások következtében egyre inkább különvált a munkások fejében az "enyém", és a "nem enyém" fogalma, a "sajátom" és a "tőlem idegen" fogalma. Ez azt jelentette, hogy a munkás, miközben dolgozott, tudatában már nemcsak úgy jelent meg a munka, mint életmegnyilvánulás, hanem úgy is, mint munka, amit másnak végez. Ennek a tudata az ösztönösségtől a tudatos tudatig minden szinten megtalálható volt a munkások között.

Ugyanebbe az irányba hatott még a munkás fizikai létének rosszabbodása is. A kizsákmányolás fokozódásának gyors üteme, a munka és életkörülmények romlása a munkásoknak a munkához való viszonyában tagadólag hatott, a tudatban érlelte a munkának ezzel a formájával való szembenállást. A legjobban mutatta ezt az a hatalmas sztrájkmozgalom, ami a 20-as évek végére és a 30-as évek elejére kibontakozott Magyarországon. Ezek a megmozdulások, és ezek sokszori teljes eredménytelensége csak tovább érlelte a munkás és munka közötti ellentétet, és azt fogalmazta meg a munkás fejében, hogy számára ez a munka kényszer és a munka eredménye tőle idegen. Ennek tudatosodását segítette elő mindkét munkáspárt azzal, hogy szervezte a harcot a munka- és életkörülmények megjavításáért.

Emellett azonban a munka, mint emberi tevékenység magában hordja a sajátos belső ellentmondását is. A kapitalizmus körülményei között a munka egyrészt kényszer a munkás számára, de mint életmegnyilvánulás, szükségletként is jelentkezik. Ezt az ellentétes hatást a tőkés körülmények között nem lehet egymástól elválasztani. Nem véletlen, hogy a munkások munka közben nemcsak a munkadarab elkészítésére törekedtek, hanem annak olyan kimunkálására is, ami az esztétikai szépség jellemzőjét is magánhordja. A munkásönérzetében magában hord bizonyos ítéletet a munka eredményéről, annak külső formájáról is. A munkás, aki összeforrt a géppel, irányítója annak, igyekszik nemcsak jól, hanem szépen is elkészíteni a munkadarabot. Ez a törekvése, bármilyen csorbát szenved is a kapitalizmus körülményei között, sohasem semmisül meg, mert ez a munkával, mint életmegnyilvánulással, mint önmegvalósulással van kapcsolatban.

Ugyanakkor a munkás és munka közötti viszony alakulásában egyéb tényezők is szerepet játszottak a nevezett időszakban. Az a tény, hogy Magyarországon állandó nagy munkanélküli tartaléksereg állt a tőkés rendelkezésére, lehetővé tette a tőkés számára a legkülönfélébb kényszerítő eszközök felhasználását is. Az elbocsátás korlátlan lehetősége, a büntetés különféle formái a munkásokra úgy hatottak, hogy létérdekeükből kiindulva, kénytelenek voltak elfogadni a diktált feltételeket. De a tőkés a kényszerítő hatások mellett igyekezett kiaknázni a munkás anyagi érdekeltségéből származó lehetőségeket is. Különféle enged-

ményeket is tett, a nyereség egy kis hányadát többletjuttatásként a munkásoknak adta, lakás, jutalom és egyéb formákban. Ellenszolgáltatásként elvárta az engedelmességet, a kifogástalan munkát. Mivel ebből a munkásokra nézve nemcsak rossz származott, hanem jó is, így a tudatban is jelentkezett mindkettő tükröződése.

Sajátosan hatott a munkáosztály tudatának alakulására az a tény, hogy az osztály első tudatos elemei a külföldről bejött kiváló szakemberek voltak. Ez kialakított egy olyan szemléletet, hogy csak annak lehet követelése, aki a munkáját kifogástalanul ellátja. Sőt, azok a nemzeti önértékből fakadó törekvések, amelyek a külföldi szakmunkások munkájának színvonalban és mennyiségben való elérésére ösztönöztek, ugyancsak az egészséges verseny irányába hatottak. Részben a nemzeti önértékből fakadó versengés, részben az előzőekben elemzett okok a munkások gondolkodására úgy hatottak, hogy a munkát mindig becsületesen kell elvégezni, kitűnő munkát kell produkálni, mert a munkás olyan, mint a munkája.

Ezt a meggyőződést erősítette a társadalmi erkölcs, amely elítélte a becsstelen, rossz munkát, és vele együtt az ilyen munkát végző munkást is. A munkások tösgyökeres gárdája mindig büszke volt arra, hogy munkájával becsületet szerzett magának. A munkások maguk között is elítélték a rossz munkát végzőket, a hanyag munka mindenkor sértette a munkások önértékét. Természetesen ezt felismerte a tőkés is, és igyekezett felhasz-

nálni a saját érdekében. Rossz munkás nem kaphatott üzemi lakást, jutalmat, a gyereke nem lehetett szakmunkástanuló, stb. A vallás is erősítette a maga eszközeivel a munka becsületes elvégzésének gondolatát. A jó munkát istennek tetsző cselekedetnek hirdette ki és mivel a munkások között is voltak nem kis számban hívők, így ennek a törekvésnek is megvolt a hatása. És nem utolsósorban a munkásművelődésnek a tőkésék által támogatott formái is elősegítették a munkához való jó viszony alakítását.

A munkásoknak a munkához és a munka eredményéhez való viszonya ellentmondásos volt, amit Kádár János elvtárs tömören így jellemzett: "A régi világban is az akkori kommunis-ták és szocialisták mindig jó munkások voltak. Bizony, volt ebben belső ellentmondás. Mi a tőkés rendszernek, de a tőkésnek magának is legszívesebben kötelet tekertünk volna a nyakára. A munkánkat azonban akkor is elvégeztük, mert abból indultunk ki, hogy szava csak annak lehet, aki a munkáját becsületesen végzi." /Kádár János: A szocializmus teljes győzelméért, 382. old./

Másutt a kérdéssel foglalkozva ismét megjegyzi, hogy: "Még a Horthy idejében, amikor a tőkésnek dolgozott az ember, akkor is becsületbeli kötelességének tartotta, hogy rendszeren elvégezze a munkát, amire vállalkozott. Közben azért mi is verekedtünk a tőkessel, de az öntudatos munkásember

számára becsületbeli kérdés a munka." /Kádár János: Felszólalás a Szakszervezetek XX. Kongresszusán, jegyzőkönyv, 55. old./

Ha tehát a munkásnak a munkához való viszonyát és annak a tudatában való tükröződését vizsgáljuk, akkor itt két egymással szembenálló tényezőt lehet kimutatni. Ugyanaz a munkás, aki megtagadta a munkát, vagy ha kellett, szabotázszt is elkövetett, az elvállalt munkát becsületesen, munkásönérzetének megfelelően végezte. Elítélte és megvetette a hanyag, lusta munkást, a pazarlást, és az igénytelenséget.

A munka a munkás számára kényszer is volt, de ugyanakkor benne, mint életmegnyilvánulásban, a tökéletességre törekedett. A munkának ez a belső ellentmondása határozta meg a munkások munkával kapcsolatos gondolkodását.

Általános ismeretszint - műveltség:

A munkások általános műveltségének emeléséért folyó harc szintén osztályharc, amely osztályharcban szembenáll egymással a munkás és burzsoá érdek. A burzsoázia jól látta, hogy a tudás az osztályöntudat kialakulásának egyik legjelentősebb eszköze, ezért a tudást igyekezett minden irányban a maga érdekei szerint korlátozni. Ezzel szemben a munkáspártok és a szakszervezet, éppen a munkások osztályharcra való felkészítését tartva szem előtt, minden eszközzel harcoltak a munkások műveltségének emeléséért.

Az általános műveltségért folyó harc kimenetelét nagymértékben befolyásolta a munkásosztály és azon belül az egyes rétegek igénye és az igény kielégítésére való törekvése. A kapitalista Magyarország egyetlen rétegben sem élt olyan elemi erővel a tudás iránti vágy, mint a kvalifikált munkásokban. Ezt még a hivatalos kapitalista vezetés is kénytelen volt megállapítani, amikor kijelentette, hogy: "Alig van társadalmi réteg, amelynek kulturális érdeklődése olyan élénk és állandó volna, mint az üzemi munkásságé." /Bisztray Gyula: Munka és műveltség. Magyar Lélek, 1942. 11. szám./ "... a fiatal munkás csupa éhség és szomjúság: olvasni, tanulni és művelődni szeretne, nagyon komolyan hiszi, hogy a tudás hatalom - nem olyan bizonytalanul, mint némely egyetemet végzett értelmiségé." /Hankiss János: Művelt munkás. Magyar Lélek, 1944. 1. szám./

A munkásosztály egy részének nagy kulturéhsége, művelődési igénye alapvető pozitív jelentősége mellett magábanhordta annak negatív következményeit is. A burzsoázia felismerve ezt a tudásigényt, úgy igyekezett lekötni, hogy adjon is valamit, de ugyanakkor mégis megakadályozza a valóságos kulturális felemelkedést. Ezt legjobban az iskolapolitika mutatja. Az iskolákból, ahol az alpműveltséget lehetett volna megszerezni, kizorultak a proletár-gyerekek. "Amíg Csehszlovákiában 1928-ban 1.000 lakosnak 118 elemi iskolai hely állt rendelkezésére, Magyarországon mindössze 75. Az írástudatlanok arányszáma 1928-ban országunkban városi belterületen 21 % volt, külterületen és vidéken 34 %." /Kádár Iván: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. 107. old./

1930-ban 735.076 analfabéta közül 108.218 tartozott a proletáriátushoz. /Földes Ferenc: A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. 81. old./ "Az 1930-as években a munkásság részesedése a lakosságban 21,4 % volt, a középiskolákban azonban csak 3,8 %-os arányban foglalt helyet." /Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919-1945. között. 71. old./

Munkásság és polgárság arányai

	Munkások	Polgárok
lakosságban	21,4 %	26,8 %
középiskolában	3,8 %	82,7 %
képzőben	4,7 %	81,2 %
kereskedelmiben	5,8 %	85,8 %
mindez a lányoknál	2,1 %	90,8 %

/Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. Kossuth, 1974. 366. old./

Az iskolai végzettség megszerzésének alakulása szemlélteti legjobban az osztályalapon álló kulturát. 1930-ban a 10-17 éves koru gyerekek közül

- Nagy- és középiparos család minden gyereke
- Tisztviselők minden negyedik gyereke
- Kisiparosok minden tizenötödik gyereke

- Ipari munkások gyerekeiből

középiskolába minden 108.

felsőkereskedelmibe minden 430.

képzőbe minden 618.

gyerek jutott be.

/Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. Magyar munkásszociográfiák, Kossuth, 1974.

364. old./

Akik bejutottak az iskolába, azok sem szerezhettek korszerű műveltséget, mert az iskolák jelentős többsége az egyházak ellenőrzése alatt állt. A népiskolák 73 %-a, a gimnáziumok 50,8 %-a, a polgári iskolák 25 %-a és a tanítóképzők 80 %-a volt az egyházak kezén. /Király István: Társadalmi Szemle, 1946. júniusi szám./

Ennek eredményeként 1930-ban a lakosság 73,9 %-a végezte el legalább az elemi iskola 4. osztályát. Az írni és olvasni tudók, de még 4 osztályt sem végzettek aránya 16,5 %. 6 osztályt végzett a lakosság 48,5 %-a, középiskolát 3,6 %-a, főiskolát 1,1 %-a. /Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1936. 30. old./

Az írástudatlanok száma 1930-ban 735.076 volt, a 6 évesnél idősebb népesség 15,2 %-a. Ezen belül a megoszlás

paraszti rétegből	54,7 %
munkások közül	14,7 %
középrétegből	12,9 %
kis- és középbirtokosok közül	12,7 %
egyéb	5,0 %

/Könyv és Könyvtár. Gondolat, 1970. 348. old./

De a kapitalista Magyarország más eszközökről is gondoskodott a munkások befolyásolására. Az iskolán kívüli népművelés feladata volt a nacionalista és vallásos szemlélet ébrentartása és elmélyítése. Erre a célra alkalmas volt az állami apparátus, az egyházak képviselői és a különböző intézmények. A népművelés jelszava alatt igyekeztek behatolni a munkásmozgalomba. A műveltség legszélesebb befolyásolója volt a sajtó. A munkások többsége rendszeresen olvasott ujságot. Az uralkodó osztály igyekezett is sokféle ujságot kiadni. Az 1927-es évben a kormányt szolgáló ujságok száma 186 volt, és ezzel szemben a legális SZDP-nek csak 3 ujságja volt. /Szocializmus, 1927. 8. szám. A Magyar Sajtó./ A legtöbb napilap valóságos művelődési anyagot nem szolgáltatott, viszont helyette sok propagandisztikus írást közölt.

A hivatalos kulturpolitika céljai között szerepelt a szórakoztatásnak az a módja, amiiben a munkást igyekeztek a kisemizettségből, a nyomorúságból az álmokba, az izgalmakba vezetni. Ezt szolgálta a ponyvairódalom és a filmgyártás. A burzsoá-

zia ezt szellemi ópiumnak szánta és alkalmazta is, nem kis sikerrel. A hivatalos művelődéspolitikai is azt hirdette, hogy kell a betű, hogy a munkás elfelejtse kétségbeesztő anyagi helyzetét, szürke életét, hogy ne legyen ideje bizonytalan jövőjére gondolni. Az volt a céljuk, hogy a munkás az olvasmányban keresse mindazt, amit az életben szeretne elérni és más oldalról, hogy az olvasás közben felejtse. A könyvön keresztül valamiféle más világba igyekeztek a munkást a valóságból elvezetni, ahol szabadnak érezheti magát. A városi és üzemi könyvtárak igyekeztek ezeknek a célkitűzéseknek eleget tenni. A munkásmozgalomban, mivel ezekben a könyvekben sokszor csak az olcsóságot látták, úgy próbáltak harcolni ez ellen, hogy olcsó szépirodalmat igyekeztek kiadni.

A rádió szintén hasonló célok szerint folytatta a munkások gondolkodásának alakítását. Az 1935-ös év statisztikája szerint a rádió műsorának aránya a következőképpen alakultak:

felolvasás	34,0 %
tanfolyamok	1,5 %
istentisztelet	1,9 %
drámai műfajok	2,7 %
zenei adások	39,4 %.

Bár a munkások kis százaléka rendelkezett rádióval, a rádió befolyásoló szerepe sem lebecsülendő.

A mozik - ahol voltak - szintén ontották magukból a szellemi mérget. Ezek az intézmények - néhány kivételtől eltekintve - igyekeztek a munkások figyelmét elterelni saját sorsukról, és helyette a mesés karriereket és a mindenféle izléstelen szerelmi témákat állították a munkás kulturálódásának központi kérdésévé.

A tőkésék a 30-as évek elején tömegesen jöttek rá arra is, hogy a munkások munkán kívül töltött "szabadidejének" felhasználásáról is kell szervezeten "gondoskodni". Ebben az időben szaporodtak el az üzemi könyvtárak és tanfolyamok, valamint kulturházak. A Gyári Szabadidő Szervezetek Központjához tartozott 1943-ban már 226 üzem, ami azt jelentette, hogy a családtagokkal együtt körülbelül 500.000 emberre terjedt ki a befolyásuk. Ezekben az intézményesített szervezetekben a nacionalista vallásos jellegű ismeretnyújtás volt az elsődleges, majd később a nyílt fasiszta ideológia is helyet kapott benne. Az ilyen szervezeti rendszerbe tartozó könyvtárakban a könyvek többsége reakciós szemléleti, vagy színvonalatlan ponyvairódlom volt.

Nem utolsósorban a vallás is igyekezett közvetlen úton befolyásolni a munkások művelődését. Csak a katolikus egyháznak 126 különféle ujságja jelent meg Magyarországon. Emellett számtalan vallásos jellegű kulturális szervezet is igyekezett megnyerni a munkásokat, vagy legalábbis befolyásolni gondolkodásukat. Sikereket elsősorban az elmaradottabb munkásfiatalok között értek el.

Az érdeklődés, az igények rendszerébe ad betekintést a szórakozás gyakorlati arányainak vizsgálata. A 30-as években 741 munkás közül azt, hogy mi a legkedvesebb szórakozása, 262 nem tudta megnevezni, vagyis nincs rá ideje. 412 adott pontos választ, ezek közül:

mozi, színház, rádió	129
családi körben	48
ház körüli munka	31
kézimunka	16
olvasás	36
dalolás	25
sakkozás	8
fényképezés	1

/Könyv és könyvtár. Gondolat, 1970. 415. old./

Valamennyi intézmény és szervezet alapvető célkitűzése abban foglalható össze, hogy az uralkodó osztály igényeinek megfelelően alakítsák a munkás gondolkodását. A természettudományos műveltség helyett vallásosságot, a valóságos társadalmi ismeretek helyett nacionalizmust és sovinizmust, a művészi izlés helyett az olcsó, tartalmatlan szórakozást nyújtották a munkásoknak.

Ezzel szemben a munkásmozgalom szervei, a párt és szak-szervezet igyekezett a munkások nagy, tudás utáni vágyát kielégíteni. A szakszervezeti és pártkönyvtárak a munkások művelő-

désének központi helyeivé váltak. 1939-re már több, mint 300.000 kötettel rendelkeztek. A könyvtárakat a műveltebb munkások látogatták.

A munkások művelődését a Kommunista Párt úgy is segítette, hogy a legális szakszervezeti könyvtárak mellett illegális munkáskönyvtárakat is létrehozott. Ilyen működött például a Vasmunkások Székházában, vagy az Építőmunkások Könyvtárában. Ezekben a könyvtárakban megtalálhatók voltak a marxista klaszszikusok munkái: Marx, Engels, Lenin egyes könyvei, ezenkívül Dimitrov, Kun Béla, Sztálin, Kalinyin, Révai József, Rudas László és mások néhány írása, de hozzájutott itt a munkás Gorkij, Solohov, Ehrenburg, Hasek, Egon Ervin Kisch, Zola, Jack London és mások könyveihez is.

A munkások körében ezek a könyvtárak nem voltak nagyon ismertek, de az itt elhelyezett könyvek olvasottsága mégis nagy volt, mert kézről-kézre jártak. Ezek a könyvtárak nagyban hozzájárultak a munkások tudatosodásához, valóságos helyzetük és feladatuk felismeréséhez.

A munkások nevelésében nem játszottak kisebb szerepet a különböző kiadványok, folyóiratok, ujságok, röplapok, stb. sem. A 100 %, a Társadalmi Szemle, a Gondolat és más folyóiratok, ha nem is nagy példányszámban, de eljutottak a munkásokhoz. A Szabad Nép, a párt lapja, amikor megjelent, szinte abban kopott el, hogy egyik munkáskézből a másikba vándorolt. Az ille-

galitásból és a fasiszta terrorból fakadó nehézségek miatt ezek a politikai és ideológiai fegyverek csak kevés számban jelenhettek meg és a szükségletekhez képest még kevesebb helyre jutottak el. A forradalmi hitnek és a munkás-szolidaritásnak mégis ezek voltak a leghatásosabb eszközei.

A munkások tudatának szocialista formálódásában igen nagy szerepet játszottak a különböző kulturális egyesülések. .. KP tudatosan törekedett ilyen szervezetek létrehozására a legkülönbözőbb elnevezések alatt. "Alkoholelleses Munkásszövetség" "Eszperantista Munkások Egyesülete" "Magyarországi Munkás-Dalos Szövetség" stb. elnevezés alatt működtek különböző csoportok. A munkás színjátszók, a szocialista képzőművészek csoportjai és más egyesülések nemcsak a maguk képzésével foglalkoztak, hanem nevelő munkát is végeztek a munkástömegek között. "Sohasem csinálunk titkot abból, hogy nekünk sem az egyes kulturegyesületek, sem az egyes kulturegyesületek nem jelentettek öncélt. Eszközei, csataterületei, harci eszközei a munkásság felszabadulási küzdelmének, a munkásság harcának a kapitalizmus ellen." /loo %, 1929-30. III. évfolyam, 3. loo. old./

A munkáosztályon belül tehát számtalan kulturegyesület vállalkozott tagjainak művelésére. Sajnos olyan is volt közöttük nem egy, amelyikre a kulturálmódosítás volt a jellemző, amelyik az olvasást, az éneklést, a tanulást, az eszperantó nyelv megismerését öncélként kezelte, távoltartotta magát a világnézeti-ideológiai-politikai céloktól. Ezek az egyesületek a kul-

turálódást nem az osztályharc érdekében, hanem helyette kívánta fejleszteni. A kultúra szerepének tulértékelése nem egyszer jelentkezett úgy, hogy azt a szervezkedés helyett, a dalolást az osztályharc helyett valósították meg.

A KP a művelődés adta lehetőségek mellett kihasználta még a különféle sportegyesületekben rejlő nevelési lehetőségeket is. A munkások nevelésének ismert intézményei voltak: "Munkás Testedző Egyesület", a "Természetbarátok Turista Egyesülete" és más szervezetek. Különösen jól dolgoztak a kommunista aktívák a turista egyesületekben, ahol a különböző turák leple alatt tulajdonképpen a munkások felvilágosítása folyt. A turista egyesületekben folyó munkáról Gergely Sándor a következőket írta: "Munkás-turistának lenni is kettős munkásmozgalmi feladatot jelent: harcos tagjává lenni a politikai és gazdasági küzdelmeknek és ugyanakkor munkát vállalni a másik harcos területen - az osztályharcos felvilágosítás frontszakszán." /Gergely Sándor: Munkáskultúra, 1930. 37. old./

A háború éveiben a munkások tudatának, gondolkodásának formálódásához hozzájárult a párt illegális rádiója, a Kossuth Rádió is. Mint a párt illegális szócsöve, segített a munkásoknak a háború igazi céljának megismerésében, serkentette a munkásokat háboruellenes szervezkedésre. A munkások körében, bár kevesen hallgatták az adásokat, mégis széles körben terjedtek el a különböző felhívások.

II.

Néhány általános következtetés

A munkásosztály műveltségének színvonala az ország más dolgozó rétegeihez viszonyítva a legmagasabb fokon állt, de természetesen messze elmaradt a polgári demokrácia országainak munkásosztálya mögött. A magyar munkásosztálynak csak igen szűk rétege sajátította el a magasszintű demokratikus és forradalmi tartalmu műveltséget. Bár érezhető volt a kulturszomj kielégítésének kettőssége a tudatban, mégis a munkásosztály műveltsége alapvetően a burzsoá társadalom jegyeit hordta magán. Az is igaz viszont, hogy a burzsoázia minden erőfeszítése ellenére sem volt képes kivonni a munkásosztályt annak a művelődésnek a hatása alól sem, amely a műveltséget összekötötte az osztályharccal.

Hogy a forradalmi kultúra nem tudott az igényeknek és lehetőségeknek megfelelően hatni, ebben nagy szerepe volt az SZDP ellentmondásos tevékenységének. Erről írja Szilágyi János, hogy: "A munkásmozgalmon belül megnyilvánuló különféle káros művelődéspolitikai törekvések és ezek egymás ellen is vívott harca akadályozta az egységes, forradalmi munkáskultúra kialakulását, s akadályozta általában a fasizmus elleni harc kibontakozását is. /Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségének helyzete 1919-1945. között, 107. old./

Ezzel a véleménnyel csak egyet lehet érteni, mert a munkásosztály kulturigénye kedvezőbb feltételeket biztosított a proletár kultúra terjesztésének, mint amennyit ebből a valóságban felhasználtak. A politikai téren megnyilvánuló nagy belső ellentmondások itt is éreztették hatásukat, elsősorban a két munkáspárt nevelő tevékenységében. Ezért volt elsősorban hamis a magyar munkás kulturfőlényének jelszava, amelyet a burzsoázia oly sokszor igyekezett kihangsúlyozni.

Mindezekből következik, hogy a munkásosztály elméleti, világnézeti felkészültsége és nemcsak felkészültsége, hanem érdeklődése is nagyon alacsony fokon állt. A magyar munkásosztályra is érvényes Marxnak az a megállapítása, hogy: "az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg, amennyire a nép szükségleteit valósítja meg... Nem elég, ha a gondolat a megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is gondolatra kell törekednie." /Marx művei: I. kötet. 386. old. Kossuth. 1957./ Mivel a munkásosztály, mint osztály nem állított maga elé olyan közvetlen célokat, mint a hatalomért vívott harc, a proletárhatalom megszervezése, így az elmélet nem is jelentkezett elemi szükségletként és fordítva, mivel nem volt olyan helyzet, amelyben ezek a célok közvetlen feladatként jelentkezhettek volna, így az elmélet a munkásosztálynak csak egy szűk rétegét hatotta át.

A marxizmus-leninizmus ismerete a magyar proletáriátusnál igen alacsony fokon állt, aminek okát az objektív okok mellett

a forradalmi párt elégtelen tevékenységében is kell keresni. Ez az elégtelenség, mint ahogy már megállapítottuk, az illegitimitásból és a hibás szemléletből fakadt. Nem véletlen, hogy magánál a munkásosztály forradalmi pártjánál is sok tévelygés és hibás elméleti koncepció jelentkezett és hogy a munkásosztály egy része, ha ideiglenesen is, de behódolt a fasiszta eszméknek. A magyar munkásosztály minden erőfeszítése ellenére a szellemi fegyverek területén csak igen kis lehetőségekkel rendelkezett. Az elméletnek és a munkásosztálynak az az egysége, amiről Marx azt írja, hogy: "Miként a filozófia a proletáriátusban találja meg az anyagi, úgy a proletáriátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit..." /Marx: Művei I. kötet, 390. old. Kossuth, 1957./ a magyar munkásosztálynál tudatosan nem alakult ki.

Ezzel szemben viszont a munkásosztály tudatát megfertőzte a vallás. Ez elsősorban az isten-hitnek egy sajátos formájában, nem pedig abban jutott kifejezésre, hogy a munkásosztály tagjai tömegesen vettek részt vallásos szertartásokon. Kifejeződött ez a családnevelésben, az erkölcsi ítéletekben, stb. A munkásosztály tagjainak többsége következetesen szembenállt a vallás képviselőivel: a papokkal, mint nem dolgozókkal, de ugyanakkor a vallási alapon álló hittől nem volt mentes. Különbösen erős volt ez a hit a faluról bejáró dolgozóknál és a munkásosztály soraiba került, nem tősgyökeres munkásoknál.

Mivel állandóan áramlott a munkásosztály soraiba a falusi és kispolgári elem, így a vallás mindig megtalálta a maga rétegét. Ugyanakkor a harcot nem vállaló, megalkuvó elemek - amelyek szintén voltak, nem is kis számban - helyezkedésből, vagy néha meggyőződésből, ugyancsak a vallásos hitet erősítették a munkásosztály soraiban.

A vallásos hitet táplálta az a tény is, hogy a magyar burzsoá társadalomban a kizsákmányolásra épülő gazdasági viszonyok következményeként az emberek viszonyai, cselekedetei és a cselekedetek eredményei, a különböző erkölcsi és jogi viszonyok, a pénz, mint a cselekedetek eredményeinek értékmérője, idegen és külsődleges hatalomként, társadalom- és emberfeletti erőként jelentek meg. A társadalmi folyamatoknak ez a valósága, valamint a szocialista ideológia igen korlátozott hatása és nem utolsó sorban a munkásosztály műveltségének alacsony foka alkalmas talaj volt a vallás térhódítása számára.

A munkásosztály tudatának tartalmára rányomta bélyegét a tudományokban való igen alacsony színvonalu jártasság is. Bár a burzsoázián kívül a KMP, az SZDP és a szakszervezetek is foglalkoztak a munkások művelésével, - e hatásoknak elégtelen volta miatt - a munkásosztály ilyen irányu műveltsége messze elmaradt a nyugateurópai fejlett munkásosztály műveltsége mellett. A munkások többsége a műveltségnek csak arra a fokára jutott el, hogy megtanult írni és olvasni. De nem kis számmal voltak a munkások között analfabéták is.

A munkások műveltségét jól tükrözte az is, hogy ki mit és miért olvasott. "Igy a legöntudatosabb munkásrétegek a Szociáldemokrata Párt napilapját: a Népszavát olvasták. A politikailag elmaradott munkásrétegek a polgárság különböző bulvár-lapjait kedvelték. /Az Est, A Mai Nap, stb./ Viszonylag sok munkásolvasója volt a Friss Ujságnak, amely rendkívül alacsony színvonalon, szenzációhajhászással a különféle bűntények és botrányok részletes leírásával igyekezett olvasótábort szerezni. A munkásosztály politikailag elmaradott rétegei fasiszta és nyilas lapokat is olvasott. /Függetlenséget, Magyarorságot, Pesti Ujságot, stb./ /Szilágyi János: Idézett mű. 42. old./

Az olvasás - elsősorban a könyvolvasás - okai is különböztek voltak. A legelmaradottabb réteg nem olvasott, vagy ha igen, csak időtöltésből, éppen ezért válogatás nélkül mindent. Mások, a politikailag megalkuvók, a szentimentalizmust keresték, nyomorukból oda menekültek. Az olvasó munkások legnagyobb része természetesen művelődési igényénél fogva nyult a könyvhöz és már meg is válogatta, hogy mit olvasson. A munkások egy kis hányada, a legöntudatosabb réteg, amely tudatosan készült a társadalom megváltoztatására, már eljutott a marxista irodalomhoz is. Vagyis ez azt jelenti, hogy a politikai öntudat egyben mércéje volt a művelődési igényeknek és törekvéseknek is.

Említettük már, hogy a magyar munkásosztályra is hatott a burzsoázia által hangoztatott "kulturförlény" hamis jelszava. Pedig ez a kultúra valójában nem jelentett mást, mint a kispolgári giccset, nacionalista és kozmopolita izű szórakozást, és nem utolsósorban értéktelen ponyvairódalom olvasását.

Ebből következik, hogy a természettudományos műveltség terén a munkásosztály szinte a teljes tájékozatlanság szintjén állott. Ez egyenesen következett az alacsony iskolai végzettségből és a materialista világnézet kialakulását gátló burzsoá tevékenységből. Az ezen a téren meglévő hatalmas lemaradást a munkásmozgalom minden erőfeszítése ellenére sem tudta pótolni.

A munkásosztály szakmai és technikai műveltsége ennél lényegesen jobb képet mutatott, mivel a munkához való viszonyuk eleve feltételezte a szakmai ismeretek jó elsajátítását. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a szakmai ismeretet nem a műveltség intézményén, hanem a gyakorlati munka során sajátították el. Igaz ugyan, hogy a munkásságon belül a szakmunkások arányának csökkentése egyet jelentett az osztály szakmai műveltsége színvonalának csökkenésével, ezzel viszont szemben állt a szakma szeretetének nagy foka.

A magyar munkásosztály műveltségének elemzésekor elengedhetetlenül szükséges esztétikai, művészi ízlését is vizsgálat tárgyává tenni. A munkásosztály esztétikai ízlésének alakulása

szintén két alapvető folyamaton keresztül történt. Elsősorban a polgári, kispolgári szellemi kultúra alakította, mint ideológiai hatás.

Általában ez a szellemi kultúra a burzsoázia érdekeinek megfelelően a munkásosztállyal is létrehozta az általános igénytelenségen belül az esztétikai, művészi igénytelenséget is. Ennek hatására a munkások többségénél is kialakult egy olyan ítélet, amely az esztétikai tudat szférájában értékesnek és szépnek azt ismerte el, ami feledtette - ha pillanatnyilag is - a nyomoruságos életet. Az olyan filmek, szindarabok, irodalmi termékek, amelyek a kispolgári mentalitást és a kritikátlanságot terjesztették, közelkerültek a munkások többségéhez. Ebben nagy szerepe volt az újságoknak, rádióknak és a moziknak.

Ez alól a hatás alól két típusú kivétel volt. A faluról bejárók nagyrésztére inkább az a népi művészet volt hatással, ami a falvakban hagyományok formájában élt. A másik kivétel a munkásoknak az a szűk rétege volt, amely a munkásszervezetekben került kapcsolatba a demokratikus és szocialista kultúra hatásaival, és el is jutott a kispolgári és polgári izléssel való szembenállásig. Ennek a rétegnek a nevelésében nagy szerepet játszott a KMP.

De az esztétikai izlésnek az alakulása nemcsak az ideológiai hatások következtében ment végbe, hanem maga alakította a gyakorlati tevékenység, elsősorban a munka is. A munkához való viszony elemzésénél már rámutattunk arra, hogy a munkásnak a munkához való viszonyában volt egy olyan törekvés is, hogy a rábizott munkát mindig igyekezett becsületesen elvégezni. Ez a törekvés és igény kialakította a munkásokban azt az ítéletet is, hogy a munka becsülete a munkadarab külső formáján is lemérhető. A tősgyökeres munkások körében ez az igény igen erős volt. Amit ezek a munkások kiadtak a kezükből, az ítéletük szerint nemcsak jó, hanem szép is volt. Azt a munkást, aki az elkészített munkadarabot külső formáját tekintve nem csinálta meg izlésesen, hiába volt jó munkás, nem tartották sem becsületesnek, sem jó szakembernek. Nem véletlen, hogy a munkások között lévő ellentéteknek sokszor a munkával szembeni igényesség különbsége volt az oka.

Ezek után természetes, hogy a munkások egyrészénél - elsősorban a szakmunkásoknál és a bonyolultabb munkát végző be-tanított munkásoknál - kialakult a munkában egy magasfoku formaigény, egy magasfoku esztétikai izlés. A magyar munkásosztálynál a munkásönérvet szerve része volt a munkával szembeni esztétikai követelmény is.

Abból a tényből, hogy a magyar munkásosztály mindvégig igen heterogén volt, következik, hogy az esztétikai izlés tekintetében is lényeges eltérések voltak a munkásosztály egyes ré-

tegei és tagjai között. A faluról bejáró munkásoknál általában az esztétikai igény jóval alacsonyabb volt, mint a munkástörzsgárdánál. Volt különbség az egyes szakmák között is, még inkább a szak- és nem szakmunkások között. Mégis, e különbségek ellenére, a munkásosztálynál mint osztálynál a munkával kapcsolatos esztétikai izlés viszonylag magas fokon állt. Legtöbbször persze nem emelkedett a tudatos tudat színvonalára, hanem megmaradt a mindennapi tudat - a munkáspszichológia - szférájában, mégis lényeges jegyét képezte a munkásosztály műveltségének.

A munkásosztály műveltségi színvonalát tükrözte az is, hogyan éltek és szórakoztak az osztály tagjai. A létbizonytalanság, az állandóan romló élet- és munkakörülményekből eredő igénytelenség létrehozta a munkásoknak azt a nem kis csoportját, amely a szesz italban keresett menedéket, kiutat. Különösen nagyméretű volt ez vidéken és általában a tudatlan munkások körében. A politikailag tájékozatlan, az italhoz menekült munkások közül kerültek ki a lumpenproletárok és az olyan elemek, akik mindig a végletekben gondolkoztak, az oportunizmus és az anarchizmus között. Ezek száma nem volt ugyan nagy, de ott voltak a proletáriátus soraiban.

x x x

A magyar munkásosztály gazdasági elnyomásának a kapitalizmus körülményei között elkerülhetetlen következménye és eredménye volt az osztály politikai elnyomása, társadalmi megalázása, szellemi és erkölcsi életének eldurvulása és elsötétedése. Ez a munkásosztály úgy életén, mint gondolkodásán rajtahordta a történelmi fejlődés sajátosságaiból származó nyomokat, a korai és hosszú fasiszta ideológia hatásait és az osztályáruló szociáldemokrácia reformizmusának és opportunizmusának nyomait.

Más oldalról ugyanez a munkásosztály, a gazdasági és politikai harcok tüzeiben, a KMP nevelőmunkája eredményeként, rendelkezett olyan tulajdonságokkal is, amelyek a forradalmi osztályöntudatból fakadtak és az alakuló osztálytudat szocialista tartalmát képezték már a kapitalizmus körülményei között.

Éppen ezért minden eddigi általánosító véleménnyel szemben meg kell állapítani, hogy a munkásosztályon belül a műveltség relációjában is lényeges eltérések mutatkoztak a felszabadulás időszakában. Hibás minden olyan állítás, amely úgy igyekszik a magyar munkásosztályt jellemezni, mint osztályméretekben tudatosan cselekvő, következetesen a forradalmi osztálytudat talaján álló, a politikai harcban következetes elvet képviselő osztályt. Igaz, a munkásosztály tudati fejlődése minden káros, nem szocialista tendencia ellenére alapvetően progresszív folyamatot foglal magában, a társadalmi ellentmondások azonban, mint a tudat tükröződésének tárgyai, objektíve a munkásosztály tudatában is jelentkeztek.

A kapitalizmus körülményei között tehát a munkásosztálynak csak kis része jutott el a tudományos tudat színvonalára, ismerte fel társadalmi elhivatottságát és vele együtt vállalta a tudatos forradalmi harcot a burzsoázia ellen. Nagyobb százaléka csak elindult azon az uton, hogy a tudatosság szintjén tevékenykedjen. Az objektív okok következtében, de nem kis mértékben a szocialista ideológia korlátozott hatása miatt is, a munkásosztályon belül a forradalmi elemek mellett ott voltak az ösztönösen lázongók, a polgári életmód után vágyakozók nem kis csoportjai is, ők minden forradalmi harcot elvetettek. És végül ott volt, ha nem is nagy számban, a munkásarisztokrácia és annak sajátos vonzáskörzete a szakmunkások körében.

Mechanikus volna a munkásosztálynak ilyen, rétegek szerinti meghatározása, ha ugyanakkor nem hangsúlyoznánk, hogy a különböző kérdésekben az egyes csoportok közötti arányok különbözőképpen alakultak. Pl. másképpen jelentkeztek az erők az életkörülmények és a munkakörülmények javításáért folyó harcban és ismét másképpen a nacionalizmus és internacionalizmus szempontjából.

Mégis ezek után általában megállapíthatjuk, hogy a magyar munkásosztály többségének politikai felkészültsége, világnézeti tisztánlátása, általános műveltsége alacsony fokon állt, nem állt azon a szinten, amely a munkásosztály végső célkitűzésének megvalósításához elegendő lett volna. A magyar társadalom fejlődésének sajátosan kedvezőtlen menete a munkás-

osztály nem kis részének befolyásolhatóságát is kitermelte, ami abból adódott, hogy a demokratikus eszméktől lényegében elzárt munkásosztályt más oldalról egy igen reakciós burzsoázia is befolyásolni igyekezett.

A magyar munkásosztály léte a kapitalizmus körülményei között bebizonyította, hogy a kultúra csak akkor válhat problémává, ha a munkások életeterejét nem kötik le a pusztá lét-fenntartás gondjai. Például a 8 órán túli munkaidő - amiből mindig bőven volt a két világháború között - mértani arányban növelte a kimerülést. A kulturális érdeklődés alacsony foka többek között azzal is magyarázható, hogy nem volt ritka a 9-10-12 órás munkaidő.

Az is bebizonyosodott, hogy a szegénység kétféleképpen hat: a szegénynek se pénze, se ideje nincs, mivel a kettő összefügg egymással, - az idő pénz. A munkásgyerek nem mehetett volna iskolába hosszabb ideig, még ha az ingyenes lett volna sem, mert a család érdekében hamar a keresők sorába kellett lépnie. Hiába volt a könyvtár ingyenes, a munkásnak nem volt rá ideje. A szabadidő, ha volt is, csak arra volt elég, hogy egy kézbevert könyvet hónapokig olvasson. Ez is azt mutatja, hogy a kultúra kérdése egyszerűen kulturális síkon nem oldható meg.

A műveltségfejlődés objektív és szubjektív feltételei sajátos alakulásának és hatásának eredményeként a magyar munkásosztály minden káros befolyásolás ellenére az ösztönös józanság útját járta, ami kifejezésre jutott abban, hogy végső soron, minden káros hatás ellenére is, mindvégig megmaradt a forradalmi uton.

Ez az osztály minden belső ellentmondása ellenére a társadalom legforradalmibb osztálya volt, éppen objektív társadalmi helyzeténél fogva. Erről a munkásosztályról mondja Révai József: "bizonyos, hogy ez a munkásosztály sok rosszat is kap örökségbe. A munkásosztály is sárból és aranyból van, mint Goethe Embere, a munkásosztályt is a kapitalizmus termelte ki. De a munkásosztály nemcsak terméke, hanem sirásója is a kapitalizmusnak. A munkásosztály az az osztály, amelyben leginkább megtaláljuk a sár mellett az aranyat, a hőseket, a kapitalizmus sirásóit. /Révai József: A kulturforradalom kérdései, Szikra, 1952. 50. old./

A MUNKÁSOSZTÁLY TERMELÉSI KULTURÁJA

Mielőtt e rendkívül komplex és bonyolult téma összefüggéseinek hazai jellemzéseként - előrebozsátánám, hogy a teljesség igénye nélkül - néhány, részemről fontosnak tartott kérdést érintenék, engedjék meg, hogy felhívjam figyelmüket a hazai és nemzetközi gyakorlatban, tapasztalatokban és tendenciákban megfigyelhető néhány, e kérdéskörrel összefüggő jelenségre.

A ma egy kicsit divatosan is használt, de közgazdaságtanilag helyénvaló GAZDASÁGI NÖVEKEDÉST, az egyes nemzetgazdaságok és a világgazdaság termelési szerkezetének az átalakulását, - ezt a műszaki szempontból progresszív irányu fejlődést - nemcsak általában a foglalkoztatottság, hanem a munkaerő minősége, illetve ennek javulása mozditja elő. A foglalkoztatottaknak a munkaerőt alkotó lakossághoz való aránya ugyanis egyik olyan, a gazdasági fejlődés hatékonyságát tükröző mutató, amely lényegében azt tárja fel, hogy milyen mértékben képesek az egyes nemzetgazdaságok az emberi erőforrásokat ÁLTALÁBAN hasznosítani a gazdasági fejlődés során.

Megállapítható, hogy a foglalkoztatott dolgozó lakosság szakmai összetétele a munkatermelékenységben nemzetközileg mutakozó nagy eltérések egyik döntő oka. Az is megfigyelhető, hogy világviszonylatban a gazdasági fejlődés szintkülönbségei rendszerint megfelelnek a foglalkoztatottság jellegében, szakmai összetételében és a lakosság kulturális színvonalában mutakozó jelentős eltéréseknek. A gazdasági fejlettség színvonala, a termelés egy főre számított szintje a világ gazdaság különböző részeiben általában meghatározott szakmai összetétellel és kulturális színvonalal párosul. Eppen a szocialista országok fejlődése, ezek közül is legmeggyőzőbben a Szovjetunió példátlan gazdasági fejlődése igazolja a fenti összefüggések helyességét.

Rendkívül figyelemre méltó az a tendencia is, hogy a foglalkoztatott munkaerő ágazatok közötti megoszlásának változása és a szakmai összetétel színvonalának változása egymással összefügg. Mindkettő lényegében azonos tényezők hatására változik.

E tényezők közül kétségtelenül a legkiemelkedőbb jelentőségű a technikai-technológiai fejlődés. Közvetlen és viszonylag mindenki számára könnyen érzékelhető az összefüggés az új, vagy dinamikusan fejlődő iparágak /atomenergia-; számítógép-; vegyipar, stb./ technikai színvonala és a kiszolgálásukhoz szükséges szakképzettségi igény és

szint között, hiszen ezen iparágak termelésének technizáltsági szintjét a kor színvonala jellemzi, az pedig minden vonatkozásban magasabb mércét, de egyben jelentős anyagi ráfordítást is jelent. Ezért az új iparágakban világviszonylatban, így nálunk is jobb a szakmai összetétel, mint a régiekben, és a munka magasabb technikai felszereltsége következtében gépegységre vagy gyártmányegységre számítva is kevesebb, de magasabban képzett munkaerőre van szükség.

Ugyanakkor a hagyományos, nem ritkán hanyatló iparágakban általában a termelés technizáltsági szintje is elmarendottabb és a fejlesztés gyakran kényszerpályán valósul meg.

A kényszerpálya mozgatórugója döntően az, hogy egyre nehezebb és kilátástalanabb az alacsony színvonalon gépesített, többségükben nehéz fizikai és egészségre ártalmas munkakörökben a foglalkoztatást biztosítani. Ez a tendencia világviszonylatban csakugy megfigyelhető, mint hazánkban.

Azt szeretném tehát jelezni, hogy a gépesítés, az automatizáltság szintje - mindezekkel összefüggésben az alkalmazottak általános és szakmai kvalifikációs szintje - ezen iparágakban viszonylag lassabb ütemben és főleg az említett hatások súlyosságának, kiéleződésének függvényeként változik, fejlődik. Mindezek egyenes következménye az a nálunk is tényszerűen igazolható tendencia, hogy az egyes termelő ágazatok technizáltsági szintjének növekedése, a fejlődés dina-

mizmusa döntő hatást gyakorol az illető ágazatban dolgozók szakképzettségi szintjének, a foglalkoztatottak létszámának és strukturájának alakulására. E jelenségek hazai jellemzésére konkrétabb formában a későbbiek folyamán még visszatérek.

A termelési és szakmai kultúra szempontjából döntő fontosságú a munkaerő képzése és rendszeres továbbképzése. Az egyén munkájának értéke, munkaképessége jelentős mértékben általános politikai és szakmai képzettségétől függ. Ahogyan a műszaki paraméterek a technikai felszereltség színvonalát jellemzik, úgy jellemzi a képzettség a munkaerő színvonalát. A képzettséghez tartozónak nemcsak az ismeretek összességét /általános, politikai, szakmai/ tekinthetjük, hanem a munkával kapcsolatos tapasztalatokat és az alkalmasságot is.

Hiszen gondoljuk csak meg, hogy amig régebben a termelés fejlesztéséhez általában elegendőek voltak a gyártó szakemberek ismeretei, azok, akik a gyártás egyes műveleteihez összeválogatták az akkor ismert, kínált és számukra legmegfelelőbb berendezéseket, s azokon a szinteken általánosan elterjedt szaktudással, gondos munkával elő tudták állítani a megfelelő terméket, addig ma ez a módszer, különösen a legkorszerűbb termékek esetében, alig használható. Mindinkább az a jellemző ugyanis, hogy a gyártmány és a hozzá tartozó teljes technológia szerves egységet alkot.

Szerte a világon nagy kutató-fejlesztő intézetek dolgoznak olyan új technológiai rendszerek kialakításán, amelyek a gyártási tapasztalatok, a kiforrott és üzembiztos eljárások igen pontos, legtöbbször programozott kidolgozására irányulnak, melyek megismerése és elsajátítása nélkül nincs biztonságos, megfelelő minőségű és mennyiségű termelés.

Az előzőekben említett összefüggések kapcsán általában foglalkoztatottakról, munkaerőről, dolgozókról beszéltem. Ugy gondolom azonban, könnyen belátható és nem szorul különösebb bizonyításra az, hogy ezen jelenségek egyaránt vonatkoznak a termelés valamennyi posztján munkálkodókra, ezen belül, mint legdőntőbb és legnagyobb volumenű rétegre, a termelést megvalósító, kivitelező munkásokra is.

Utaltam már rá, ezért most szeretnék visszatérni néhány összefüggés hazai jellemzőinek bemutatására, amelyhez néhány meggyőző számadatot is segítségül hívnék.

A termelés technizáltsági szintjének jellemzéséről általában a bruttó állóeszközállomány fejlődését szokás figyelembe venni. /A technizáltsági szint és a szakképzettségi igény közötti összefüggést már az előzőekben érintettem./

Az állóeszközállomány bruttó értéke

/az év elején/

/összehasonlítói áron milliárd Ft/

	1960.		1965.		1974.	
	R	%	R	%	R	%
Ipar	150,1	100	214,2	142	410,1	273
Anyagi ágak együtt						
/ipar, építőipar, mezőgazdaság, erdőgazdaság, vízgazd., szállítás, hírközlés, belker., külker./	426,3	100	542,7	120	960,9	225

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1974. KSH 89. oldal

= 1960. adatainak százalékában.

A táblázatból egyrészt az olvasható ki, hogy az ipar bruttó állóeszközállományának növekedési üteme jelentősen meghaladja az anyagi ágak együttes növekedését, másrészt igen figyelemre méltó az, hogy a dinamikusabb fejlődés főleg 1965 után következett be. Erre a jelenségre, illetve ennek tartalmi következményeire még később visszatérek.

Ha az állóeszközállomány fejlődésének ütemét az ipar egyes ágazatainak viszonylatában megvizsgáljuk, - amivel nem kívánom most a hallgatóságot fárasztani, - egyértelműen

azt állapíthatnánk meg, hogy az új, illetve a gyorsabban fejlődő iparágakban a növekedés üteme nem ritkán az ipari átlag többszörösét is eléri.

Ugyancsak jól jellemzi a termelés technizáltsági szintjét a felhasznált összes villamosenergia mennyiségi változása, amely az állami ipar vonatkozásában az alábbiak szerint alakult:

<u>Év</u>	<u>Millió kWó</u>
1960.	5072
1965.	7391
1970.	9811
1974.	11762

A fejlődés dinamikus voltát jelzi a felírt számsor, amely azt mutatja, hogy az 1960. évi felhasználást 100 %-nak véve az 1974. évi felhasználás mértéke százalékban kifejezve 232 %, tehát jóval több mint a duplája.

Ha ágazati, iparági, illetve szakmai mélységben vizsgáljuk a változásokat, akkor még konkrétabb eredményekhez juthatunk el.

Az ipar számára az extenzív fejlesztés lehetőségei már csaknem teljes mértékben kimerültek. Számottevő átrétegződés ment végbe az ipari foglalkoztatottak körében is.

Megváltozott az ipari foglalkoztatott létszám megoszlása az alkalmazás minősége, a szakképzettség szintje, s a szakmastruktúra szerint is. Ezeket a szerkezeti változásokat alapvetően a technikai fejlődés, a termelési folyamat korszerűsödése által támasztott igények, valamint a dolgozók szakmai előbbrejutási törekvései eredményezték.

A változások egy részét jól érzékelteti "A munkások száma az alkalmazás minősége szerint" c., az állami iparra vonatkozó táblázat.

A munkások száma az alkalmazás minősége szerint^x

/Állami ipar/

év	Munkások Összesen	E b b ő l					
		szakmunkások		betanított munk.		segédmunkások	
		száma /1000fő/ az össz. munk. %-ában	száma /1000fő/ az össz. munk. %-ában	száma /1000fő/ az össz. munk. %-ában	száma /1000fő/ az össz. munk. %-ában	száma /1000fő/ az össz. munk. %-ában	száma /1000fő/ az össz. munk. %-ában
1960.	872,7	350,0	40,1	329,0	37,7	193,7	22,2
1965.	1002,7	427,2	42,6	376,4	37,6	199,0	19,8
1970.	1054,5	444,2	42,1	420,2	39,8	190,1	18,1
1974.	1067,0	483,6	45,3	419,5	39,3	163,9	15,4

A Statisztikai Hivatal által megadott adatoktól /Statisztikai Évkönyv 1974./ számolva.

X A bedolgozók és gebínesek száma nélkül.

A táblázat adataiból jól látható, hogy amíg 1960. évről 1965. évre több mint 16 %-os növekedés következett be, addig 1970. évről 1974. évre a munkások számában csak 1 % feletti az emelkedés.

Az állami iparban 1960. évben az összes munkások 40 %-a volt szakmunkás, ez a szám 1974. évre 45 % fölé emelkedett.

Növekedett a munkásnők körében is a szakképzettséggel rendelkezők száma, 51,3 ezer főről 91,3 ezer főre. Ez mintegy 80 %-os emelkedésnek felel meg. Még szembetűnőbb az emelkedés, ha a szakmunkásnőket az összes szakmunkás %-ában vizsgáljuk. 1974.évben a szakmunkásokból 18,9 %-ot tett ki a szakmunkásnők száma, szemben az 1960. évi 14,7 %-kal.

A betanított munkások aránya a vizsgált 14 év alatt csak csekély mértékben növekedett, s ez is abból adódott, hogy az iparban elhelyezkedő nők tulnyomó többsége már nem segéd munkásként, hanem betanítást igénylő munkakörökben helyezkedett el.

A segéd munkások százalékos aránya, ha nem is nagymértékben, de a 14 év alatt 22,2 %-ról 15,4 %-ra csökkent, az összes munkások százalékában kifejezve.

Jelentősen megváltozott a szakmastruktúra is. Nőtt a létszám részben a termelési szerkezet korszerűbbé válása következtében a különböző műszerész és szerelő szakmákban, másrészt az egyes szakmákon belül növekedett a szakképesítést szerzett munkások száma a betanított munkásokéval szemben.

A fontosabb szakmákban dolgozók létszáma és arányváltozása

/ Állami ipar összesen /

Szakma	Létszám 1975.szept.	1970-1975. %-ban	A létszámból szakmunkásarány %-ban	
			1970.IX.	1975.IX.
Mechanikai műszerész	14.447	124,3	77,6	74,5
Elektroműszerész	21.282	118,4	67,0	70,1
Autó- és motorszerelő	13.082	118,5	88,6	92,0
Finommechanikai mű- szerész	1.653	102,6	77,0	83,0
Kőolajfinomító	1.360	100,6	47,4	54,3
Gyógyszergyártó	4.687	100,0	29,7	34,4
Szerves vegyipari szakmunkás	11.098	81,3	29,3	43,7
Nyomdai gépmester	1.705	128,0	94,6	87,4
Kötő és hurkoló	2.387	82,3	59,5	73,4
Varrómunkás	27.513	103,9	49,3	57,6
Szabó	1.347	86,7	86,5	84,2

Forrás: Nyitrai Ferencné dr.: Az iparban foglalkoztatottak
átrétegződése, FIGYELŐ 1976.junius 9.

E táblázat az ipar különböző ágazataiból választott ki néhány jellemző szakmát az átrétegződés tendenciáinak érzékeltetésére. Ezek, valamint az ipar többi szakmúására vonatkozó

adatok alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:
A progresszív szakmákban a gyors ütemű létszámnövekedést a szakképzettségi szint emelkedése kíséri. Ez nemcsak a műszerész munkakörökre jellemző, hanem a vegyiparban a dinamikusan fejlődő kőolajfeldolgozás, gyógyszeripar és szerves vegyipar szakmáira is, ahol ugyan a kapacitásnövekedés a gépesítés és a technikai színvonal emelkedése következtében, az egyes szakmák összes foglalkoztatottjainak száma lényegesen nem változott, vagy éppen csökkent, ezeken belül azonban a szakmai képesítéssel rendelkezők aránya számottevően növekedett.

A szakmai követelményszint növekedésének igényét igen meggyőzően szemlélteti a táblázat alapján a könnyűipari rekonstrukció végrehajtása is.

A technikai-technológiai fejlődés, azon túl, hogy sok új ismeretigényt is feléleszt, elég egyértelműen azt is jelzi, hogy ezen ismeretigény tartalma más, amely a dolgozóval szemben is az eddigiektől eltérő követelményt támaszt.

Ezen követelményváltozást intézetünkben, az OTKI-ban folyó kutatás részeredményeivel^x mutatom be.

^x dr.Dobos Irma: Az automata gépek beállítását, kezelését végző munkások továbbképzési igényének feltárása a felvett kérdőívek elemzése alapján /Bp., 1975. december. Kézirat/

A vizsgálat ugyanis sort kerített az automata gépek beállítását, kezelését végző 90 gépipari munkás kérdőíves kikérdezésére.

A jelzett kérdőívek anyagából az NC gépek mellett dolgozók összesített válaszait mutatom be, tekintettel arra, hogy az V.ötéves tervben a gépipar egyik feladata éppen a szelektív iparfejlesztési politikához illeszkedő sajátos technológiák fejlesztése.

A követelményváltozás bemutatása előtt a szakképzettség és az általános képzettség alakulását, illetve a hagyományos gépipari gépekhez viszonyítva, fejlődését mutatnám be: 5 %-ot tesz ki a csak általános iskolai végzettséggel, 50 %-ot a szakmunkás, 28 %-ot a középfoku végzettséggel és 17 %-ot a középfoku végzettségű szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők aránya.

A követelményváltozás az alábbiakban foglalható össze:

- új elemek jelennek meg, amelyek beépülnek a szakmunkások felkészültségi rendszerébe. Ez az új elem a műszaki ismeretek növekedése.

A szakmai tudás fejlesztésének igényét érzékelik is a dolgozók, s ennek a megkérdezés során 55 %-ban hangot is adtak. A szakmai tudást fejleszteni akarók 80 %-ban 25 év feletti életkoruakból tevődtek ki;

- jelentkezik igény a magasfoku általános műveltségre, kulturáltság iránt is. /A válaszok 61 %-ban támasztják ezt alá./;
- változik, nő a szellemi igénybevétel. Ez viszont azt mutatja, hogy reális a dolgozók szakmai és általános műveltség emelésére vonatkozó igénye;
- nő a dolgozó felelőssége a munkafunkcióban /a válaszok 78 %-ban támasztják alá/. A felelősség növelhetősége és az általános műveltség növelése viszont szoros kapcsolatban van egymással;
- nő az idegi igénybevétel, az éberség, a figyelem iránti igény. 73 %-ban erre is rámutatnak a válaszok. A gép figyelésének átlaga 50 %-ot tesz ki, ami komoly idegi megtérhelés, mert ez a figyelem állandó készenléti állapotot is jelent;
- a reakció-készség iránti igény is változik. Ez természetesen összefüggésben áll a logikus gondolkodás igényének növekedésével;
- a szakképzettség tartalma pedig radikálisan átalakul. Ennek az átalakulásnak egyik része a "régi képzettségi elemek devalválódása". Elértéktelenednek a szakmunkás képesítésében eddig nagy szerepet játszó manuális munkakészségek, a fogások finomságai, az évtizedek alatt megszerzett tapasztalatok nagy szerepe.

A nemzetközi és a hazai tapasztalatok és adatok tehát eléggé egyértelműen azt bizonyítják, hogy a termelés műszaki, technológiai fejlődése a foglalkoztatottak munkások képzettségi színvonalának kvalifikációs szintjének állandó növelését igényli.

Ez a tendenciára vonatkozó megállapítás, ami nem új, inkább sok vonatkozásban "elcsépett", véleményem szerint azért érdemel kiemelt figyelmet, mert egyrészt ezzel - főleg közgazdász és üzemi berkekben - nem értenek egészen egyet, másrészt az is igaz, hogy magának a társadalomnak és a gazdaságnak az igényei is meglehetősen késve jelentkeznek, és meggyőzően ennél is később jeleznek. Nálunk ugyanis csak az 1970-es évek elejére alakult ki az a helyzet, hogy a gazdaság kezdte igényelni a műveltebb munkást, a szakmailag és politikailag is felkészültebb munkaerőt. Ekkor jutottunk el odáig, hogy a gazdaság mérlegelte azokat a társadalmi méretű szükségleteket is, amelyek a munkás szakképzettsége, általános és politikai kultúrájának magasabb foka iránt megnyilvánulnak, amelyeket felismerve, fokozni és gyorsítani lehet azokat a társadalomformáló folyamatokat, amelyeket nagy erőfeszítésekkel /maguknak a munkásoknak az erőfeszítésével/ eddig elértünk.

A kétségtelenül jelentkező késés, vagy finomabban fogalmazva, a tapasztalat, most azt mondhatja ki velünk, hogy a gazdaság fejlődésének összefüggéseit valóban komplexen kell vizsgálni, elemezni és a fejlesztés kérdéseit egyenrangúan,

sulyának megfelelően kell kezelni. És itt visszautalnék az előzőekben bemutatott néhány, a termelés technizáltsági szintjének fejlődését - velük párhuzamosan a kvalifikációs igényt is - elég nagy biztonsággal jelző összefüggés időbeni felismerésének lehetőségére és szükségességére.

Majd a továbbiakban, néhány gondolat erejéig, szeretnék visszatérni a kvalifikációs szint növekedésének szükségességét megkérdőjelezők véleményének értékelésére is:

A kérdés kapcsán a vélemények arra irányulnak, hogy a következő 10-15 év előrejelzései szerint, főleg szakmunkásokban, hiányokra egyáltalán nem, inkább túlképzésre számíthatunk, a komoly munkaerőhiány a tanulatlan /segédmunkás/ és a betanított munkaerő szférájában fog jelentkezni.

Ezek után érdemes lehet a problémát úgy megközelíteni, hogy hol tartunk a kvalifikáció iránti igények terén? Milyen kvalifikációs szintre van szükség a ma körülményei között? A vélemények egyik csoportja szerint teljesen felesleges a kvalifikáció növelése: "a műveltség szintjét vissza kell fogni, mert értelmetlen pénz- és időpocsékolás a kvalifikáció növelése a technika mai állása mellett, amikor jellemző, s teljesen szükségtelen, hogy a futószalag mellett magasan kvalifikált munkaerő álljon". Ebből az következne, hogy a futószalag-rendszer azonosulna a technikai haladással, ami azonban nagyon is idejétmúlt és valótlan azonosítást jelentene. A technikai haladás ilyen megítélése és felfogása

- a korábbi helyzethez képest, amikor a termelés fő figurája a szakmunkás volt - a termelés fő figurájává a betanított munkást teszi. Tehát: "ne pocskoljuk a pénzt, az energiát, az időt, mert a hosszú időt igénybevevő szakmunkásképzés helyett rövid idő alatt olcsón fel lehet készíteni a munkaerőt, mint betanított munkást".

"A betanított munkás, mint a termelés központi figurája", központi gondolata mindenféle dequalifikációs teóriának, amely Magyarországon még elméletben és a gyakorlatban egyaránt terjed. Hívei megtalálhatók a közgazdászok, de sokkal inkább a gyakorlati gazdasági vezetők között, akik főleg praktikus okok és a pillanatnyi érdekek miatt figyelmen kívül hagyják a távlati érdekeket. Mert csakis ennek jegyében jelentkezhetnek olyan igények, amelyek a szakmunkásképzés visszafejlesztésével, a betanított munkás, az olcsó munkaerő munkábaállításával kapcsolatos gondokat állítják előtérbe, vagy az olyan elképzelések, amelyek azon keseregnek, hogy csak a tanulatlan munkaerőben lesz hiány a következő években és ezt tartják a munkaerőgazdálkodás legfontosabb problémájának. Milyen megoldás kínálkozik erre az ellentmondásra? A tanulatlan munka tulfizetése. Jelenleg ez a helyzet. Van egy másik alternatíva is, a tanulatlan munka gépesítése, automatizálása. Mindenekelőtt az anyagmozgatás gépesítése. Kétségtelen, hogy ez nem olcsó dolog. Pillanatnyilag, rövid távon, valóban nem olcsó, de hosszú távon ez az egyetlen

kifizetődő megoldás. Hiába mondjuk ugyanis azt, hogy pillanatnyilag olcsóbb tulfizetni a tanulatlan munkaerőt, ez a továbbiakban tarthatatlan.

Akik így gondolkodnak, azok nem számolnak azzal, hogy a tanulatlan munkaerő sem akar ebben a helyzetben maradni, mert bár nem is béremelést akar, - mert béremelést nem nagyon kap, ha az anyagmozgatásról más területre, betanított munkára vagy szakmunkára áll át, - de egy belső igénytől hajtva tovább akar lépni, továbbképezve magát. Ha valaki egészséges munkásközegbe kerül, akkor ez is ösztönzi, a környezet is hajtja, hogy tovább lépjen, hogy ne maradjon meg tanulatlan segédmunkásként, anyagmozgatóként. Tehát még magas fizetésekkel, tulfizetéssel sem lehet tartósan az ilyen munkaerőt biztosítani. Következésképpen, reális alternatívának egy marad: a tanulatlan munka maximális gépesítése akkor is, ha ez pillanatnyilag jóval nagyobb anyagi erőfeszítéseket igényel, mint esetleg a tanulatlan munkaerő tulfizetése.

De jelentkezik ennek a dequalifikációs igénynek egy másik formája is, amelyet elsősorban mi érzünk, még akik a szakmunkásképzés tartalmi kérdéseivel foglalkozunk. Az igény fő mozgató rugója itt is a naprakész, a szűk munkahelyre vagy méginkább gyártmányra orientált munkaerő biztosítása. A felvetés vagy méginkább az előadás módja ez esetben azonban már sokkal megtévesztőbb, megkockáztatom azt a kifejezést

is, hogy rafináltabb. Itt ugyanis arról van szó, hogy "szakmásítunk", azaz szakmunkás rangra emeljük a nem ritkán betanított munka színvonalát is alig-alig suroló munkaköröket. Ezen igények mögött általában két fő dolog húzódik meg: ha a munkakör szakmunkás besorolásban van, akkor többet lehet fizetni, ezáltal jobban lehet a munkaerőt odakötni és ez nagyon lényeges kérdés; a másik a megtévesztés, az erkölcsi elismerés, a szakmai rang emlegetése és ígérgetése. Ime, mi megmutattuk, kiharcoltuk a szakmai és erkölcsi megbecsülést. A jelenség azért veszélyes, mert nagyon sok embert, társadalmi és politikai fórumot meg lehet vele tévesztetni.

E gondolatsort azzal szeretném bezárni, hogy szilárd meggyőződéseim szerint a kulturálódásban, általában az oktatásban, így a szakoktatásban is, nem lehet naprakészen, "piaci viszonyokra" orientáltan gondolkodni és tervezni.

Tisztelt Hallgatóság!

Az előadás elején jeleztem is, hogy a téma rendkívül komplex, sokrétű. A gondom az, hogy nagyon sokmindennel kellene még foglalkozni, sokmindent kellene és lehetne még bemutatni, elemezni, értékelni ahhoz, hogy az ember ezen alapvető kérdés tárgyalásához egyáltalán méltóvá váljék.

A továbbiakban - mivel lehetőségeim korlátozottak - arra törekednék, hogy néhány összefoglaló gondolatról, illetve a munkásosztály termelési és szakmai kulturáját nagymértékben befolyásoló oktatási és továbbképzési elhatározásról, eredményről is tájékoztassam a hallgatóságot.

Ami az általános alapképzést, szakképzést és továbbképzést illeti: ma már egyáltalán nem szorul bizonyításra, hogy a korszerű iskola nem vállalkozhat - semmilyen szinten és fokon - arra, hogy tanulóit szűkebb értelemben vett konkrét üzemi, munkahelyi feladatok ellátására készítse fel. Olyan szakember képzése, aki a diploma vagy a bizonyítvány megszerzését követő napon képes a szakma bármely feladatának tökéletes ellátására, illúzió volt már a múltban is. Persze, az ipari fejlődés következtében egyre inkább lehetővé válik, hogy például a korszerű gépet kiszolgáló munkás csupán néhány speciális munkafogás elsajátítására, illetve végzésére szorítkozzék. Ez a tény azonban nem téveszthet meg bennünket. Az ugyanis, hogy néhány munkafogás ismeretében is lehet eredményesen dolgozni, a problémának csak a technikai oldalát érinti, azt is csupán tulságosan leegyszerűsített formában. A csak néhány munkafogást ismerő munkás ugyanis még a technikai fejlődés oldaláról sem teljesítheti az iránta támasztott kívánalmakat, hiszen ha egy másik gép kezelésével bízzák meg, azonnal kiderül, hogy alaposabb technikai tudás, az alapok ismerete nélkül nem vagy csak rendkívül nehezen tud megbirkózni a feladattal.

Oktató-nevelő munkánk célját tehát a "naprakész" szakember követelménye nem szabhatja meg. Ilyen irreális célunk a szakmai képzésben sem lehet. Az alapokat, azokat a mozzanatokot kell jól megtanítani, amelyek az adott szakmában nélkülözhetetlenek, és az eredményes munka feltételei. Az alapozás mellett természetesen meg kell ismertetni a tanulókat az adott szakmára jellemző problémákkal, s azok megoldásának fő vonalaival, lehetséges módjaival is. Olyan jártasságokat, készségeket kell kialakítani bennük, amelyek lehetővé teszik az eligazodást a munkahelyi feladatokban, a felkészülést a speciális követelményekre, a fogékonyságot az új befogadására és igénylésére.

Mind az egyén, mind a társadalom számára tehát egyre nagyobb jelentőségű, hogy a szakképzés hatékonyabb, elmélyültebb, szélesebb körű legyen, illetve járuljon hozzá az általános műveltség, a kulturális színvonal emeléséhez.

Ez közvetlenül gazdasági, társadalmi, politikai érdekünk is: ha ugyanis az iskola megfelelő általános műveltséget is ad, könnyebb a pályaválasztás is.

A megfelelő általános és szakmai műveltséggel rendelkező szakemberek új iránti fogékonysága, szakmai sokoldalúsága sokkal nagyobb, mint az ún. specialistáké, aminek pedig közvetlen népgazdasági jelentősége van.

"A szakmai képzésben a hangsúlyt - olvashatjuk a Központi Bizottság 1972. júniusi határozatában - a képzési fokozatnak megfelelő elméleti alapokra, a munkafolyamatok egészének áttekintésére, az önálló szakmai tájékozódás kialakítására és olyan gyakorlati ismeretek elsajátítására kell helyezni, amelyek lehetővé teszik a munkahelyek speciális követelményeihez való gyors alkalmazkodást."

Szűk körű szakmai tudással rendelkező specialistákat képezni, persze, sokkal könnyebb feladat elenne, mint önálló szakmai tájékozódásra képes, sokoldalú szakembereket. Az iskola tehát akkor látja el valóban jól, a kor követelményeinek megfelelően a feladatát, ha olyan szakembereket képez és nevel, akik tudásukat több szakmában, szakterületen tudják gyümölcsoztetni. Népgazdasági érdek - és hosszabb távon üzemi érdek is - a több helyen felhasználható, a változó technológiai és technikai követelményekhez gyorsan alkalmazkodni tudó szakemberek kiképzése.

Az egyes munkakörökre jellemző speciális ismereteket mindenkinek az adott munkahelyen kell elsajátítania. Erre a szakmai továbbképzés rendszere teremt lehetőségeket. Ennek keretében kell biztosítani a specialisták kiképzését, gondoskodva a szakmai ismeretek elavulásának ellensúlyozásáról, az újabb dolgok, ismeretanyagok közkinccsé tételéről, befo-gadásáról, hasznosításáról.

Az igények ismeretében nem megnyugvással - hiszen bőven vannak további tennivalóink -, de bizonyos meglepéssel vehetjük számba azt a munkát, amit a szakmunkásképzés 1970 óta a fokozódó és megváltozott követelmények érvényrejtése érdekében elvégzett. Korszerűsített szakmunkásképzésünk szakmai és tartalmi strukturájában, a képzés alapkoncepciójában jól szolgálhatja azon követelmények teljesíthetőségét, amelyeket a termelés, a munkahely a szakmunkásokkal szemben támaszt.

Nem szabad azonban megfélekezni arról, hogy a népgazdaság által támasztott tartalmi igények is csak később, a szakmunkásképzés pedig - teljesen objektív okok miatt - mindig csak több-kevesebb késéssel elégíthetik ki ezeket. Elsőrendű feladatunk e késés csökkentése, az új ismeretek minél gyorsabb megjelenése a képzésben. Ez nagyon nagy feladatot jelent, és ha jobban belegondolunk, azonnal felveti a törekvés alapvető ellentmondásait is. Nehéz ugyanis megtalálni azt az észszerű, kívánatos és mindenki számára elfogadható határt, amely a képzésbe feltétlenül beépítendő új ismeretanyagot és a csak a továbbképzésben szóba jöhető ismeretanyagot elválasztja egymástól. A szakmunkásképzésnek tehát időben és tartalmasan fel kell készülnie a várható és szükséges változásokra.

Ennek érdekében: a szakmunkásképzés strukturáját - a szakmák követelményrendszerét tartalmazó szakmai szintek folyamatos gondozása mellett - időszakonként /két képzési ciklusként/ felül kell vizsgálni és hozzá kell igazítani a népgazdaság igényeihez.

A végrehajtás során szem előtt kell tartani a szakmunkásképzés reformjának azóta helyesnek bizonyult alapelveit, és mindenekelőtt az alap- és alapszakmai képzés továbbfejlesztését, kiterjesztését.

Mindazon szakmákban, melyeknek jellege megengedi, érvényesíteni kell a technológiai elvet.

Valamennyi olyan szakmában, melynek gyakorlása közben a szakmunkás akár javító-karbantartóként, akár kezelőként a korszerű gépekkel is kapcsolatba kerülhet, a képzésnek is korszerű, megalapozó jellegűnek kell lennie; néhány szakma esetében pedig ennél mélyebb, alkalmazásra érett /irányítástechnikai, mechanikus, pneumatikus, hidraulikus, elektromos/ ismereteket is nyújtania kell.

Mind a gazdasági életünkre ható főbb műszaki irányzatok, mind pedig a gazdaság tervszerű és arányos fejlesztése; a társadalmi termelés hatékonyságának az eddigieknél erőteljesebb növelése, a termelési szerkezetnek a megváltozott külső és

belső feltételekhez történő sokkal következetesebb és rugalmasabb alakítása feltételezi, illetve megköveteli a munkásosztály, különösen annak legkvalifikáltabb rétegének, a szakmunkások politikai, technikai és általános műveltségi szintjének fokozását, a számukra nyújtott ismeretek korszerűsítését.

A kérdés tárgyalása kapcsán szeretném felhívni a figyelmet még egy rendkívül lényeges tényre. Arra ugyanis, hogy munkásosztályunk aktív szakmunkás-rétegének kétharmadát intézményeink már a szocialista nevelés elvei alapján képezték szakmunkássá. Ezek a szakmunkások azóta nemcsak a természetben, hanem a politikai, társadalmi és állami életben is jól megállják a helyüket. Közülük például számosan vezető pozícióba is kerültek.

A fejlődés azonban újabb és újabb feladatokat támaszt. A tudományos-technikai fejlődés kibontakozásából, általános gazdasági fejlődésünkből, kulturális forradalmunk továbbfejlesztéséből éppugy, mint a két társadalmi rendszer közti verseny fokozódásából szinte naponta születnek következmények és követelmények mind a világnézeti, politikai és erkölcsi nevelésre, mind pedig az általános és szakmai képzésre vonatkozóan. Ezért szüntelenül keresnünk kell ezeknek eredményesebb megoldási lehetőségeit is. Semmiféle társadalmi

kérdés megoldását ugyanis nem lehet egyszer és mindenkorra befejezett, lezárt, kész, tökéletes folyamatként felfogni.

Röviden akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a társadalmi szükséglet és a munkáspolitikai a munkásoktól is hivatás-szerű munkát igényel. Ez egyúttal a szakmunka alkotó jellegű végzését is jelenti. Ez fejeződik ki az MSZMP Központi Bizottságának 1970. februárban hozott ifjúságpolitikai határozatában is, melyben megfogalmazódott, hogy "művelt, képzett emberekre van szükség, olyanokra, akik lelkesednek és harcolnak a haladást, a szocializmust szolgáló új tudományos technikai, társadalmi gondolatok megvalósításáért, akik ezt a harcot egyesítik az emberiség által felhalmozott anyagi és szellemi értékek továbbfejlesztésével ..., akik nemcsak várják a társadalmi gondok és problémák megoldását, hanem minden képességükkel küzdenek a közöny, a félmunka, a hanyagság ellen, s igyekeznek élenjárni az élet minden területén". ¹

Végezetül engedjék meg azt is, hogy néhány szóban a munkástovábbképzés jelenlegi helyzetét, eredményeit is bemutassam.

1. A párt ifjúságpolitikájának néhány kérdése. Az MSZMP KB. 1970.február 18-19-1 ülése. Kossuth Könyvkiadó, 1970. /76.old./

A továbbképzés rendszere mind a munkások, mind a közép-foku végzettségű szakemberek vonatkozásában kidolgozott, jogilag szabályozott, fokozatilag rendezett. Ennek keretében a különböző célu továbbképzések eredményesen és fokozatosan fejlődnek. A magasabb szintű szaktudást és a vezetővé válást segítő mester-szaktudás továbbképzést 1976., valamint az erre épülő művezetőképzést 1977. évektől vezetjük be.

A továbbképzés fokozatos kiterjesztéseként a IV. öt-tes tervidőszakban azt irányoztuk elő, hogy a feltételek folyamatos megteremtésével a munkások 8-10 %-át, ezen belül a szakmunkások 10-15 %-át kell bevonni a továbbképzésbe. A közép-foku szakemberek továbbképzésének megkezdését 1974-től ütemeztük.

Az előirányzat összességében és az ágazatok többségénél megvalósult, ami annyit tesz, hogy a tervidőszak végéig összesen 440 ezer munkás /a munkások 12,4 %-a/, közülük 196 ezer szak-, 140 ezer betanított- és 140 ezer segédmunkás vett részt továbbképzésben. A továbbképzésben részesült szakmunkások aránya 16,3 %.

Számottevő a nők részvétele is a továbbképzésben /1974-ben például a továbbképzett munkások 23,5 %-a/, de tömeges részvételüket ma még olyan objektív körülmények akadályozzák, mint pl. az általános iskolai végzettség, vagy a szak-

képzettség hiánya. Ezért most elsősorban e hiányok pótlására van szükség.

A továbbképzés tartalma szempontjából megállapítható, hogy minden ágazat területén a továbbképzés valamennyi típusában /ismeret-felujítótól a specializálóig/ indultak tanfolyamok. A műszaki, technológiai fejlődés által támasztott általános igényből eredően általában a felujító-korszerűsítő tanfolyamokat az ágazati tárcák kezdeményezték. A vállalatok az új technika, technológia és az új anyagok, az új minőségi követelmények megismerését szolgáló rövidebb időtartamu ismeretbővítő és specializáló, valamint a más szakmára, munkakörre, feladatra felkészítő tanfolyamok szervezését szorgalmazták.

Említésre méltó, hogy a könnyűipari tárca a nődolgozók részére egyéni tanulással kombinált szakmunkás továbbképző kísérleti tanfolyamot szervezett a nők időbeli ráfordítási terhelésének csökkentésére.

A továbbképző tanfolyamokon a korszerű szakmai ismeretek mellett politikai ismereteket is tanítanak, de a szakmainál kisebb mértékű az általános műveltség növelését és a szakmai továbbképzést is segítő társadalom- és természettudományi ismeretek oktatása.

Nem mondható ugyanakkor megnyugtatónak, hogy a továbbképzés hosszabb távu fejlesztési irányának kidolgozása még mindig nélkülözi a munkaerőre, a strukturális változásra vonatkozó népgazdasági igények pontosabb ismeretét.

IRODALOMJEGYZÉK

- A közművelődés kérdései III. /Szerkesztette és ellenőrizte: Ács Ferencné /MSZMP Budapesti Bizottságának Oktatási Igazgatósága, Budapest
- Statisztikai Évkönyv 1974. Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1975.
- dr.Dobos Irma: Az automata gépek beállítását és kezelését végző munkások továbbképzési igényének feltárása a felvett kérdőívek elemzése alapján Budapest, 1975. december, Kézirat
- Fukász György: A korszerű műveltség szerkezete
A szakmai műveltség és általános műveltség
MSZMP Budapesti Bizottsága Oktatási Igazgatóság, Budapest, 1974.
- Létási István: Az alapszakmai képzés összefüggései
Szakmunkásnevelés, 1969.
- Létási István: Egyes műszaki irányzatok gazdasági hatása
Szakmunkásnevelés, 1975. szeptember p.17-19.
- Nyitrai Ferencné: Az iparban foglalkoztatottak átrétegződése, FIGYELŐ 1976.junius 9.
- Pápai Béla: Munkáspolitikai és a munkásnevelés összefüggései
Szakmunkásnevelés, 1974. szeptember p.2-5

A MUNKÁSOSZTÁLY POLITIKAI MŰVELTSÉGE

Az előttem szóló előadók már elmondták Önöknek a munkásosztály fogalmával, mai társadalmi helyzetével és szerepével, általános műveltségével, valamint szakmai képzettségével, termelési kulturájával kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, így én minden különösebb bevezetés nélkül a tárgyra térhetek.

1./ "A munkásosztály politikai műveltsége", mint cím, mint rövidítés elfogadható, de önmagában helytelen, mert leegyszerűsítő szemléletet tükröz. Reálisan ugyanis ez a műveltség

/1/ mint politikai-ideológiai műveltség létezik, vagyis nem szűkíthető le a "politikai"-ra, hanem felöleli a politikai-, világnézeti-, etikai-, esztétikai értékrend egészét;

/2/ mint művelődés, mint aktív elsajátítás és személyiségfejlődés létezik, tehát nem statikusan, hanem dinamikusan értelmezendő;

/3/ csak mint az egész társadalmi gyakorlat összetevője létezik, vagyis nem szakítható el szemléletünkben a politikai szervezetek és mozgalmak tevékenységétől, a kereteikben megnyilvánuló tömeges politikai aktivi-

tástól, valamint a közvélemény, sőt a társadalmi tudat "működésétől". A "politikai műveltség" ugyanis csupán ebben az össztevékenységben funkcionál, s innen nyerhetünk tanulmányozásához, értékeléséhez, valamint fejlesztéséhez használható mércéket és kritériumokat.

Méginkább így van ez egy egész társadalmi osztály esetében, különösképpen a szocializmus építésében vezető szerepet betöltő munkásosztály esetében.

A munkásosztály társadalmi-politikai és ideológiai vezető szerepéhez ugyanugy hozzátartozik a politikai-ideológiai műveltség és aktivitás magas és egyre emelkedő szintje is, mint termelési funkciójának korszerű ellátásához az emelkedő szakmai és általános műveltség. Az MSZMP XI. kongresszusa a következőképpen értékelte a munkásműveltség fejlődését: "A X. kongresszus óta is tovább erősödött a munkásosztály vezető szerepe. Politikai állásfoglalása, tevékenysége, fegyelme, szemlélete egyre meghatározóbban befolyásolja a dolgozók minden csoportjának, rétegének felfogását. Politikai öntudata fejlődött, szakképzettsége, műveltsége gyarapodott, növekszik soraiban a magasan képzettek száma." /A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusa, 1975. március 17-22. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 158. old./

Ez az értékelés visszatükrözi azt a tényt, hogy a 70-es évek első feléig a magyar munkásosztály jelentős sikereket ért el a szocialista társadalom építésében: termelési és társadalmi-politikai funkcióinak teljesítésében, a társadalom és önmaga megváltoztatásában. Ezekre a sikerekre támaszkodva a hosszabb távlatot konkrétabban figyelembe vevő továbblépés is lehetségessé vált. Erről tanuskodik a 15-20 évre szóló Programnyilatkozat kidolgozása és elfogadása, amely ez idő alatt tervezi a fejlett szocialista társadalom megteremtését Magyarországon. Ebben az időszakban is megmarad és továbbfejlődik a munkásosztály vezető szerepe: "Szocialista társadalmunk vezető osztálya a munkásosztály. Vezető szerepe a szocializmus építésének időszakában mindvégig megmarad, társadalmi befolyása tovább erősödik. Növekszik politikai felkészültsége, általános és szakmai műveltsége. Soraiban emelkedik a magasabb képzettségű munkások száma, kifejlődnek olyan új igények és képességek is, amelyek elősegítik mind több munkás aktív részvételét a termelési folyamatok irányításában, a közéletben, a közügyek intézésében. Növekszik a munkásosztály szerepe a szocialista életmód térhódításában és általánossá válásában is. A munkásosztály általános műveltségének, szakmai képzettségének emelése, új és növekvő szükségleteinek kielégítése nem csupán gazdasági, hanem lényeges társadalompolitikai feladat is."

A Kongresszus anyagai - több összefüggésben - sokoldaluan elemezték a munkásművelődés, különösképpen a munkások politikai-ideológiai művelődésének és aktivitásának jelentőségét, és a fejlesztésére irányuló társadalmi, szervezeti és mozgalmi feladatokat. Mint legfontosabbakat, kiemeljük itt a pártszervezetek, a KISZ- és a szakszervezetek politikai-ideológiai munkáját, a szocialista brigádmozgalom és a közművelődési intézményrendszer tevékenységét. Ez a tevékenység a szervezeti, mozgalmi és intézményi keretek és feltételek, a feladatok oldaláról nézve meghatározó jelentőségű a munkásművelődés fejlesztésében. A célok felől tekintve a kongresszus a szocialista demokratizmus, különösképpen az üzemi-munkahelyi demokrácia fejlesztését, a hatékonyabb munkát, a személyiségek és közösségek szocialista vonásainak fejlesztését és a szocialista életmód és erkölcs általánossá válását jelölte meg, mint a munkásosztály - és az egész nép - politikai-ideológiai művelődésének, aktivitásának fejlesztendő tartalmát és elérendő eredményét.

- 2./ A magyar munkásosztály az elmúlt 3 évtized alatt hatalmas politikai-ideológiai tapasztalat birtokába jutott. Ez a tapasztalat igazolta és alátámasztotta a marxizmus-leninizmus eszméinek és alapelveinek helyességét és életképességét, egybehangzóan a szocialista közösség más országainak tapasztalatával. Egyben-másban gazdagította is a szocialista eszmék és alapelvek konkrét értelmezését és gyakorlati megvalósulását a szocialista forradalom és a szocia-

lista építés sajátos magyar feltételeinek és lehetőségeinek figyelembevételével. Ennek a tapasztalatnak fő letéményesei a munkásosztály osztályszervezetei, elsősorban a párt és a szakszervezetek. A munkásosztály egyes rétegei és tagjai azonban manapság még igen eltérő mértékben rendelkeznek azzal az óriási eszmei-politikai tapasztalattal, amit az osztály egésze, az osztály szervezetei útján, felhalmozott.

A fejlett szocialista társadalom felépítéséhez nélkülözhetetlen többek között ennek az aránytalanságnak a mérséklése is. Ma már lehetséges és kívánatos, hogy a magyar munkásosztály egyre nagyobb része személyesen is ismerje meg, sajátítsa el és formálja tovább ezt a tapasztalatot, járuljon hozzá ne csak egyetértőleg-jóváhagyólag, hanem aktív, alkotó-alakító módon, cselekvőleg és kritikusan, önkritikusan is, a fejlett szocialista társadalom feladatainak és problémáinak megoldásához, a szocialista munka, életmód és erkölcs általánossá válásához. Az ilyen személyes, felelős, politikailag, világnézetileg tudatos munkás-magatartás tömegessé válása az utóbbi egy-másfél évtizedben már elkezdődött, ami arról tanuskodik, hogy az osztály egésze, az osztályszervezetek révén tervszerűbben és hatékonyabban szervezheti meg és irányíthatja az egész társadalom gyakorlati tevékenységét, ha politikailag-világnézetileg aktív munkások növekvő rétegeire támaszkodhat.

A munkásosztálynak - becslés szerint - mintegy 1/4 része mutatott rendszeres személyes politikai aktivitást a 60-as évek elején. Ez az arány egy évtized alatt körülbelül az osztály 1/3 részére nőtt és emellett megjelent körülbelül ugyanekkor munkásréteg, amely érdeklődést mutat és esetenként aktiv, vagyis aktivizálható.

Ezek az adatok arról tanuskodnak továbbá, hogy a létszámában és összetételében a felszabadulás óta teljesen megújult magyar munkásosztály sikeresen valósította meg - ha kis késéssel is - a szocialista iparosítás hullámaival az osztályba "sodort" nem-munkás rétegek adaptálását, valamint saját gyerekeinek munkássá nevelését politikai-ideológiai értelemben is.

Köztudott, hogy ebben a folyamatban alapvető szerepet játszottak az osztály "hivatalos" szervezetei, elsősorban a párt és a szakszervezetek. A 60-as évek elejétől munkájuk, a munkástömegekre gyakorolt politikai-ideológiai nevelő hatásuk kiegészült a szocialista brigádmozgalomnak, e "félhivatalos", öntevékeny munkás-mozgalomnak az elterjedésével, majd tömegessé válásával. /1965-ben, mintegy 600 ezer munkás vett részt a mozgalomban, az osztálynak kb. 25 %-a. 1969-re ez a létszám 1 millióra, az arány kb. 37 %-ra nőtt. 1975-ben már másfél millió résztvevője volt a brigádmozgalomnak, vagyis felölelte a munkásosztály 50 %-át./

A szocialista brigádmozgalom hatalmas politikai és gazdasági, kulturális és morális jelentőségét nem lehet elvitatni a mozgalom nagy méretei mellett elkerülhetetlen formalizmusok ellenére sem. Fontos fóruma, kerete és eszköze a mozgalom az új munkások adaptációjának, amely akkor sem problémamentes, amikor már nem jönnek százezrével felnőtt korban először a gyárba az emberek, hanem az osztály utánpótlása túlnyomórészt a munkások többnyire szakmunkásképző iskolát végzett gyermekeiből áll. Nem kevésbé fontos a szocialista brigádmozgalom, mint az üzemi-munkahelyi demokratizmus egyik fóruma, fejlődésének egyik eszköze és formája sem. A vállalatoknak, vállalati kollektíváknak az új irányítási rendszerben megnövekedett önállósága a felelősség növekedésével jár, ez fokozza a követelményeket a helyi politikai szervezetek és mozgalmak tevékenysége iránt, növeli a munkások öntevékeny közéleti-politikai aktivitásának lehetőségét és jelentőségét.

Végül pedig abban is áll a szocialista brigádmozgalom, hogy ez a mozgalom a tanulást és az egyéni tudat és életmód formálását egybeötvözi a termelőmunka kollektíváival, a termelés aktuális és távlati feladataival, s így sikeresen alakíthatja az osztály tömegeinek szocialista tudatát, közvéleményét, ösztönöz a szocialista értékrend megismerésére és elsajátítására, annak "sajátkezűleg" történő kipróbálására.

3./ A megfelelő tartalmu és színvonalu politikai aktivitás feltételezi a tájékozottságot, a politikai-ideológiai művelődést, a marxista-leninista világnézet tanulmányozását. Ez egyesek magánérőfeszítései és érdeklődése nyomán is végbemegy, a munkástömegek számára azonban csak szervezeten és szisztematikus formában hozzáférhető. A politikai szervezetek régtől fogva gondoskodnak tagjaik politikai oktatásáról és neveléséről. A politikai oktatás jelentőségét a szocialista értékrend megismerése és elsajátítása szempontjából - az állami iskolarendszer, a tömegessé vált újságolvasás és rádióhallgatás, televíziónézés alapvetően szocialista tartalma és hatása mellett is - az adja meg, hogy ebben a munkástömegek az időszerű feladatokkal és eseményekkel szoros kapcsolatban, tapasztalt propagandista vezetésével, vitatkozás közben ismerik meg a marxista-leninista eszméket és alapelveket; ez az ismerkedés közvetlenül össze van kötve - az adott téma keretei között - ezen eszmék és alapelvek saját gyakorlatunkban történő érvényesülésének tanulmányozásával és megvitatásával.

A politikai-ideológiai oktatás általános célja: megismertetni a résztvevőket a szocialista politikai-ideológiai műveltség alapjaival, a marxista-leninista politika és világnézet, a szocialista erkölcs alapelveivel, a szocialista építés és a nemzetközi osztályharc tapasztalataival és problémáival; rendszeres információt adni a párt és más szocialista politikai szervezetek működéséről, te-

vékenységéről, terveiről és feladatairól, más szocialista országok és a nemzetközi kommunista- és munkásmozgalom helyzetéről, rendszeres információhoz jutni a résztvevők véleményéről az aktuális politikai-ideológiai helyzettel és a soronlevő feladatokkal és akciókkal kapcsolatban, és mindezek révén formálni a résztvevők szocialista meggyőződését, fejleszteni politikai, közéleti aktivitásukat, elősegíteni, hogy a marxizmus-leninizmus tanításait alkotóan tudják alkalmazni; szolgálni a szocialista társadalom politikai, erkölcsi és világnézeti integrációját.

Ennek az integrációnak, a szocialista politikai-ideológiai műveltségnek a fő tartalmát a marxizmus-leninizmus eszméinek és alapelveinek rendszere adja. Ezt az eszme- és elvrendszert, vagy divatosabb kifejezéssel szólva, értékrendszert, sokoldaluan kifejtették és elméletileg megalapozták a marxizmus-leninizmus klasszikus művei, a kommunista pártok dokumentumai, és ujabban a szocialista országoknak ezen értékrendszer realizálásában felgyült tapasztalatainak elméleti általánosításával próbálkoznak speciális kultúraelméleti és értékelméleti kutatások is. Végleges, vagy akár csak többségi vélemény még nem született politikai-ideológiai műveltségünk értékrendszeréről, hiszen a szocializmus és a szocialista társadalmi tudat is még csak alakuló valóság és nem befejezett állapot seholsem. Ezért az eszmecsere kedvéért ismertetem saját javaslatomat értékrendünk vázlatos hierarchiájára:

- a munkáosztály világtörténelmi hivatása: olyan osztálynélküli, a dolgozók szabad egyesüléseiből álló társadalom, a kommunizmus felépítésének lehetősége és szükségszerűsége, amelyben "az összesség szabad fejlődésének feltétele minden egyes egyén szabad fejlődése";
- a szocialista társadalmi rendszer, és a szocialista ember, mint a fenti cél mai megközelítése, s így a legfőbb szociális érték;
- a munkáosztálynak és marxista-leninista pártjának vezető szerepe és szövetsége az egész dolgozó néppel;
- a néptömegek történelemalkotó képessége a termelésben, a politikai cselekvésben és a társadalom szellemi életében;
- demokratikus centralizmus, kollektivizmus és egyenlőség;
- a képességek szerint végzett munka, mint az életöröm egyik fő forrása; a társadalmilag hasznos munka szerinti elosztás;
- a magánélet és a közélet összhangja; a személyes érdek és a kollektív érdek harmóniája, a kollektív érdek elsőbbsége mellett;

- a szocialista hazafiság és a szocialista nemzetközi-
ség egysége; a szocialista világrendszer országainak
egyenjogu együttműködése; szolidaritás minden hala-
dó, békeszerető erővel;
- a szocialista humanizmus;
- a szocialista realizmus, a népet, a haladást szol-
gáló művészet;
- a dialektikus materializmus elvei és értékei.

Ezek az alapelvek, eszmék és értékek összefüggő rend-
szert alkotnak és nemcsak külön-külön állnak szemben a nem-
szocialista, vagy antiszocialista eszmékkel és értékekkel,
hanem mint rendszer tagadják a régi világot, minden negatív,
retrográd vagy elavult értékével egyetemben, és igenlik, ve-
zérlik az új, szocialista, kommunista világ megteremtését,
az erre irányuló szervezett és kollektív, mozgalmi és sze-
mélyes erőfeszítéseinket. Ezek az értékek áthatják és értel-
mezik egymást, nem érvényesülhetnek egymás nélkül. A szocia-
lista eszmék, alapelvek, értékek egész rendszere az eszmei
iránytűje a szocialista társadalmi, közösségi, és egyéni-
és családi életnek, az eleven aktivitásnak.

Tapasztalati tény, de módszeres empirikus kutatásokban is feltárt igazság, hogy szocialista értékrendünket az elmúlt évtizedek közismertté és népszerűvé tették. Ez azonban nem jelenti azt, hogy általában egyénenként elfogadottá is vált volna már. Ez hosszabb időszak feladata, s valószínűleg egybeesik a fejlett szocialista társadalom felépítésével, "a szocialista életmód és erkölcs általánossá válásával." Ebben a folyamatban eddig is, ezután is alapvető a politikai-ideológiai oktatás szerepe.

- 4./ A politikai-ideológiai oktatás fő módszere a kiscsoportos szemináriumi formában, kvalifikált propagandista vezetésével folytatott vitatkozás előírt témák fő kérdéseiről. Erre a vitára a hallgatók is felkészül/het/nek: előadás meghallgatásával, tananyagok, klasszikus és mai művek részleteinek, dokumentumoknak, statisztikai adatoknak stb. tanulmányozásával. Az ilyen vita lehetővé teszi, hogy a résztvevők felismerjék a tények összefüggéseit, megtanulják összevetni az elméleti tételeket a tapasztalható valósággal, felkészüljenek ismereteiknek a politikai gyakorlatban való alkalmazására, jártasságra tegyenek szert a politikai-ideológiai irodalom feldolgozásában, a viták demokratikus és elvszerű kezelésében.

A politikai-ideológiai oktatás a hivatalos politikai szervezetek keretében folyik, központi irányítással, többnyire előírt tematika és tananyag alapján, amely a "hiva-

talos álláspontot" tartalmazza. A propagandista is ezt képviseli, ő a hivatalos politikai centrumok megbízottja. Az oktatás azonban sajátos politikai-ideológiai akció, amelyben a lényeg nem valamilyen szervezeti fegyelemmel alátámasztott döntés kialakítása vagy a vezető tetteinek határozatának végrehajtása, hanem a dolgok megismerése és megértése, a tényállások tisztázása, elméleti összefüggések vizsgálata, a szemlélet elsajátítása és megváltoztatása. Ezért a politikai oktatási keretben folyó munka szükségképpen "félhivatalossá", elvtársi-baráti személyes eszmecserévé válik, amelyben az ellenvélemény, a kétely, az álláspontok összeütközése kockázatmentes, hiszen nem kötelező érvényű, következményekkel járó döntésről van szó. Ezért a politikai-ideológiai oktatás túl nem becsülhető szerepet játszik a résztvevők politikai egyetértésének kimunkálásában, a világnézeti-erkölcsi integráció alakításában, a politikai centrum befolyásának nem a szankcionáló szervezeti **fegyelem**, hanem a leglényesebb, a meggyőzés útján való biztosításában.

A politikai-ideológiai oktatás központilag irányított, de szervezésében és végrehajtásában a helyi szerveknek és a tömegszervezeteknek meglehetősen nagy az önállósága és felelőssége. Ezért rugalmasan tud alkalmazkodni a helyi, ágazati stb. speciális igényekhez és lehetőségekhez, beleértve a speciális tananyagok, segédanyagok feldolgozását, az elméleti témának a speciális gyakorlati tapasztalattal

való összevetését és kiegészítését. Ezért konkrét és kritikai-önkritikai szemléletre nevel.

A propagandistának a helyi, speciális tapasztalat, szemlélet és érdek ismeretében és méltánylása mellett kell képviselnie a tárgyalt elméleti téma feldolgozása során az elméletileg feldolgozott, általánosított tapasztalatot. Ezért a propagandista az ideológiai-politikai oktatás kulcsembere. Tudnia kell "hidat vernie" a helyi tapasztalat és az országosan általánosított tapasztalat közé, az egyéni és az osztálytapasztalat közé, az elmélet és a gyakorlat közé. A propagandista felkészültsége, politikai és világnézeti meggyőződése, erkölcsi tekintélye és szakértelme egyre döntőbb tényezője a politikai-ideológiai oktatás vonzerejének és sikerének. Az utóbbi évek átlagában 80-90 ezer főre tehető a rendszeres politikai-ideológiai propaganda munkát végzők száma. /1973/74-ben a pártoktatásban 39 ezer, a szakszervezeti politikai oktatásban 26 ezer propagandista dolgozott./ Nagy részük társadalmi munkában, kisebb részük szerény tiszteletdíjért dolgozik, viszonylag kevesen /egyetemi, főiskolai marxizmus-leninizmus tanszékek oktatói, pártiskolai, szakszervezeti iskolai oktatók stb./ végzik fő foglalkozásként ezt a munkát.

Ez a munka igen fontos komponense a szocialista demokratizmusnak, nemcsak abban az értelemben, hogy hétről-hétre, hónapról-hónapra százezrek végzik társadalmi mun-

kában, hanem abban az értelemben is, hogy társadalmi életünk minden lényeges elméleti és gyakorlati kérdésére kiterjedő tömegméretű eszmecsere valósul meg ebben a keretben, amelyben a résztvevők - mint a "nagy" társadalom leegyszerűsített kis "modelljében" - megtanulják méltányolni és "kezelni", türelmesen egybevetni a különböző, olykor egyformán jogosult nézőpontokat, véleményeket, érdekeket, s ezek szintéziseként közösen "előállítani" az így valóban közös álláspontot a szóbanforgó kérdésben. Megtanulják - begyakorolják az elméleti igazság és a gyakorlati helyzet, tapasztalat egybevetését, az igazság konkrét és dialektikus jellegét, megtanulnak "tullátni" a mindennapi munka gyötrelmein és örömein, ezeket az egészhez, a multhoz és a jövőhöz mérni, ezek mélyebb értelmét felfogni, saját lehetőségeiket s azok történelmi korlátait helyesen értékelni.

A politikai-ideológiai oktatás szoros, mindennapi kölcsönhatásban van a politikai szervezetek és a szocialista brigádmozgalom egész munkájával: része ezek összetevékenységének, s ugyanakkor előfeltétele és relative önálló, katalizátor-jellegű része, amelynek színvonalától nagymértékben függ a politikai aktivitás direkt formáinak színvonala és tudatossága. És fordítva: az egész párt-, szakszervezeti és munkaversenymozgalom általános helyzete, színvonala meghatározza a kereteikben folyó politikai-ideológiai oktatás tartalmát, színvonalát, lehetőségeit.

5./ A politikai-ideológiai oktatás tartalmi és szervezeti irányítását felsőszinten az MSZMP vezető szervei és a KB Agitációs és Propaganda Osztálya, a tömegszervezetek vezető testületei és agitációs-propaganda osztályai /vagy propaganda és művelődési osztályai, kulturális vagy nevelési osztályai/, illetve a maguk területén az Oktatásügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, a fegyveres testületek megfelelő szervei végzik. A helyi irányítás az MSZMP budapesti és megyei bizottságainak, a KISZ budapesti és megyei bizottságainak, a szakszervezetek budapesti és megyei tanácsainak, a budapesti és megyei népfrentbizottságoknak a feladata.

A résztvevők száma a 60-as évek közepén elérte az évi 2 millió főt, s azóta ekörül mozog, legutóbb 2,2 millió ember vett részt a politikai-ideológiai oktatás különböző formáiban. Ezt elősegíti az a tény, hogy a politikai szervezetek - tagjaik részére - kötelezővé vagy legalábbis ajánlottá teszik a tanulást és továbbtanulást, így a marxizmus-leninizmus tanulmányozását is. A szocialista brigádmozgalomban pedig a kulturális aktivitás egyik jelentős mércéje és "versenyfeladata" a megfelelő foku részvétel a politikai oktatásban.

A résztvevők többsége természetesen alapfoku képzésben részesül. Ezek a tömegtanfolyamok és vitakörök mindig elsősorban aktuális és gyakorlati kérdésekkel foglalkoznak. Ezek mindig a szocializmus építésének a

leginkább vitatott, meg nem oldott, soronlevő kérdései, a nemzetközi helyzet, a nemzetközi munkásmozgalom aktuális problémái. Ezek a tömegtanfolyamok, politikai-ideológiai tematikával indított munkás-akadémiák, előadássorozatok és vitakörök nélkülözhetetlen információkat, orientációt közvetítenek, figyelmet és érdeklődést keltenek, esetleg hozzájárulnak a további, magasabb művelődési igények felkeltéséhez. Ezek a tanfolyamok központilag megadott és helyileg kiegészíthető, illetve módosítható, esetleg többféle változatban választható tematikájukkal rugalmasan képesek alkalmazkodni a helyi igényekhez, érdeklődéshez. Többnyire a kiscsoportos, "szeminárium" módszert alkalmazzák, több csoport számára összevont előadásokkal kombinálva, összekapcsolva aktuális - helyi, politikai és termelési - információval, nemritkán a munkástovábbképzés részeként /1972 óta/. Egyes alapfoku tanfolyamokon már központilag kiadott tananyagot használnak, legalábbis a propagandisták, a pártoktatásban a hallgatók is. Egyéb irodalmat még csak esetenként használnak az egyes témák feldolgozásához /pl. napilapokban közölt aktuális dokumentumot/, vizsga nincs. A foglalkozásokat kéthetenként vagy havonta egyszer tartják, 1-2 óra időtartammal. A szeminárium módszerű alapfoku tanfolyamok fizikai munkás résztvevőinek száma - megközelítőleg - így alakult /csak a pártoktatásban és a szakszervezeti politikai oktatásban/:

1959/1960	116 ezer
1964/1965	162 ezer
1969/1970	440 ezer
1973/1974	626 ezer

A politikai-ideológiai oktatás középfoku tanfolyamai relative jól megkülönböztethetők az alapfokuaktól, de a felsőfokuaktól már nehezebben. Itt már sor kerül a téma elméletileg összefüggő, rendszeres tárgyalására, bár még itt is dominál az aktuális és gyakorlatias megközelítés. A középfoku tanfolyamokat és iskolákat az jellemzi, hogy itt a résztvevők /1/ általában magasabb általános műveltséggel rendelkeznek, nagyrészüket érettségizett, /2/ sokan közülük párt- és szakszervezeti alapszervezeti vezetőségi tagok és aktivisták, szocialista brigádvezetők, közvetlen termelésirányítók, ezért jóval informáltabbak és politikailag tapasztaltabbak, mint az alsófoku oktatás résztvevői; /3/ mindezek következtében az ilyen tanfolyamok tananyagai már jóval igényesebbek és színvonalasabbak, elméletileg részletesebbek, s a tananyagok mellett segédanyagokat, kötelező és javasolt irodalmat is feldolgoznak. E tanfolyamok egy része /pl. a Marxizmus-leninizmus Esti Egyetem 3 éves alaptanfolyama/ komoly vizsgával záródik. Ezek a tanfolyamok már 2 hetenként vagy hetenként egyszer tartanak 2-3 órás foglalkozást.

Az ilyen tanfolyamok hallgatói között a fizikai munkások létszáma már alacsonyabb, de a 60-as évek végére itt is tömegessé vált: 1959/60-ban mintegy 10 ezer, 1964/65-ben körülbelül 50 ezer, 1969/70-ben 170 ezer, a 70-es évek közepén mintegy 200 ezer volt. /Ismét csak a pártoktatás és a szakszervezeti politikai oktatás együttes adatai./

A politikai-ideológiai oktatás felső fokán már érvényesülhet az elméleti diszciplinák szerinti rendszeres studium belső logikája, de a tematikába nem illő, nagyfontosságu aktuális kérdések megtárgyalására /pl. egy-egy kongresszusi anyag/ külön időt fordítanak, s a gyakorlat hangsúlyozott szempontja minden elméleti téma megtárgyalásában is érvényesül. /Felsőfoku tanintézetek marxizmus-leninizmus oktatása, magasabb foku pártiskolák, SZOT és KISZ Központi iskolák, Marxizmus-leninizmus Esti Egyetem 2 éves, államvizsgával záródó szakosító tanfolyamai, speciálkollégiumai, stb./ Erre a fokra a fizikai munkások már jóval kevesebben jutottak el, legalábbis eddig. Létszámuk emelkedése a felsőfoku politikai-ideológiai oktatásban elsősorban az érettségizett szakmunkások számának emelkedésétől várható.

Mindez csupán érzékelteti azt a hatalmas munkát, amely a politikai szervezetek és mozgalmak keretében a politikai-ideológiai oktatásban folyik. Ez a munka, ha szervezetiileg nem is, tartalmilag szoros kölcsönhatásban van a közoktatás és a közművelődés egészével.

Nem helyettesíti, hanem inspirálja az egyéb kulturális aktivitásokat, a részvételt, legalábbis a közművelődésben, de nemritkán az iskolai végzettség, vagy szak-képzettség magasabb fokának megszerzésére való törekvést is. Másrészt az emelkedő általános műveltség és szakképzettség önmagában véve is megadja az alapokat és igényeket fejleszt ki - jó esetben - a politikai-ideológiai művelődéshez és aktivitáshoz is.

- 6./ A mai magyar munkásosztály politikai-ideológiai műveltségének és aktivitásának alakulását tanulmányozva, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében elvégeztem az 1960-as évtizedben felvett kérdőíves vizsgálati anyag másodlagos elemzését. Tizenhét olyan kutatást tekintettem át, amely adatokat tartalmazott a munkások politikai-ideológiai ismereteiről és véleményeiről /ezek közül 3, a csepeli, a Pest megyei és a salgótarjáni csoportunk saját kutatása volt/. Összesen mintegy 30 ezer munkás politikai ismereteinek és véleményeinek alakulásáról kaptunk értékes adatokat. Ezen belül mintegy 15 ezer állami ipari és építőipari, közlekedési nagyüzemi munkás adatait, vállomásait elemeztem végig, kéttucatnyi nagyüzemből, ahol lehetett, összevetve parasztok és szellemi dolgozók hasonló adataival és nyilatkozataival.

Az elemzésből az derült ki, hogy a fentiekben vázlatosan ábrázolt tömeges politikai-ideológiai oktató-nevelő munkának "kézzelfogható" eredményei vannak: a politikai ismeretek színvonala a 60-as évek első felében még meglehetősen alacsony volt, a munkásoknak átlagosan mindössze 40-60 százaléka tudott helyes válaszokat adni bizonyos politikai ismeretet feltételező kérdésekre. /A parasztok között ez az arány kb. 30 %-os, a szellemi dolgozók között 75-80 %-os volt./ A 60-as évtized végén, a 70-es évek elején felvett anyagban az analóg kérdésekre kapott helyes válaszok aránya a munkások között már elérte a 60-70 %-ot. /A parasztok között 50 %, a szellemi dolgozók között 80-90 %./

Hasonló eredményre vezetett a munkásvélemények elemzése is: az általános, direkt-politikai kérdésekben nyilvánított munkásvélemények 90 %-ot meghaladó mértékben mutatnak nyíltan deklarált elkötelezettséget, vállalnak szolidaritást a szocialista rendszerrel, a szocialista értékrenddel; az elégedettség mértéke egy-egy konkrét politikai kérdésben, vagy munkahellyel, szakmával stb. átlagosan 66 %-os az évtized végén; ez a 2/3-os többség azonban nem kritikátlan, hanem jórésze kritikus, progresszív, javító szándéku véleményt nyilvánít; ez a 2/3-os többség, a becslés szerint kétszerese a rendszeres, személyes elkötelezettséggel járó politikai aktivitást vállaló munkásrétegnek.

Az ismeretek színvonalának és a vélemények megoszlásának elemzéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vizsgált évtized során jelentősen emelkedett az egész felnőtt lakosság politikai-közüéleti ismereteinek színvonalá, ezen belül a munkásosztályé, különösen a szakmunkás és művezető, technikus rétegeké. Ezek ma már nem, vagy alig maradnak el a "szellemi dolgozók" átlagos politikai ismeret-színvonalától. A vélemények megoszlásának alakulása viszont arra utal, hogy nemcsak az ismeretek színvonalá, hanem a politikai-ideológiai tudatosság, önálló ítélőképesség is jelentősen megnőtt illetve fejlődött a munkástömegekben.

Ez azt jelenti, hogy immár lényegében megvannak a szubjektív feltételek a továbblépéshez, a "mérce magasabbra emeléséhez". A politikai-ideológiai képzést és aktivitást igényesebbé és rendszeresebbé, hatékonyabbá lehet és kell tenni. Ez végülis azt jelenti, hogy a rétegenként erősen differenciált öszkép ellenére a XI. kongresszusnak a szocialista életmód és erkölcs általánossá tételéről hozott határozata találkozik a munkástömegek többségének megérett igényeivel és végrehajtási készségével is.

IRODALOM:

- 1./ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusa, 1975.
március 17-22. Kossuth, 1975.
- 2./ Politikai információ a Szovjetunióban, Kossuth, 1976. .
- 3./ Szöveggyűjtemény a tömegpolitikai munkát irányítók módszertani tanfolyamához. Kossuth, 1976.
- 4./ Szulczewski, Michail: A politikai propaganda, Kossuth, 1974.
- 5./ Kovács Ferenc: A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról, Kossuth, 1976.
- 6./ Olsanszkij, V.B.: Személyiség és társadalmi értékek, in:
Szovjet szociológia ma, Kossuth, 1971.
- 7./ Dr. Molnár László - Nemes Ferenc - Dr. Szalai Béláné: Ipari munkások politikai aktivitása, Kossuth, 1970.
- 8./ Az információtól a közéletig, Kossuth, 1973. .
- 9./ Drobnickij, O.: A szellemi értékek világa, Kossuth, 1969.
- 10./ Balló István: Új követelmények a pártpropagandában, Kossuth, 1969.

**A MUNKÁSOSZTÁLY MAGATARTÁSÁBAN MEGNYILVÁNULÓ
MŰVELTSÉGE**

A TIT Szegedi Művelődéstudományi Nyári Egyeteme kiemelkedően fontos témát választott, amikor vállalkozott a munkásosztály műveltsége témakörének elemzésére. Azt gondoljuk, e munka is hozzájárul pártunk XI. kongresszusa határozatainak megvalósításához. A kongresszus határozatában ugyanis a következőket olvashatjuk: "A szocialista építés alapvető követelménye - és a soron lévő feladatok végrehajtásának feltétele -, hogy a munkásosztály vezető szerepe a társadalmi élet egészében érvényesüljön. Tagjainak céltudatos eszmei nevelésével, általános és szakmai ismereteinek bővítésével növelni kell politikai felvértezetttségét, közéleti aktivitását. Gondoskodni kell megfelelően felkészített utánpótlásáról. E feladatok megoldásában is nagy segítőerő az országossá vált szocialista brigádmozgalom."

Amikor a munkásosztály műveltségéről, ezen belül a magatartásáról szólnunk, tudnunk kell, hogy a társadalom vezető erejéről alkotunk véleményt. E véleményalkotás mozgató rugója pedig csak annak felülvizsgálata lehet számunkra, vajon munkaterületünkön miként szolgálhatjuk a leghatékonyabban a munkásosztály politikáját, vezetőszerepének mind

gazdagabb és magasabb szintű kiteljesedését. A munkásosztály magatartásban megnyilvánuló műveltsége csupán egyetlen, de a társadalmi- tudományos-technikai forradalom kibontakozása során mind jelentősebbé váló tényező.

Hazánkban a munkásosztály a szocialista építőmunka több évtizedes folyamatában tett tanubizonytságot arról, hogy méltán a társadalom vezetőereje. Miközben létszáma gyors ütemben növekedett, emelkedett műveltsége is és mind következetesebben kibontakoztak ezen osztály legjobb tulajdonságai. Amikor ezt leszögezzük, ezzel azt is kimondjuk, hogy az egyes munkás műveltsége, magatartása is sokat fejlődött. Már a bevezetőben utalunk azonban arra, hogy nem szabad a munkásosztálynak sem műveltségét, sem ezen belül magatartását idealizálni. Az osztály és a különböző csoportok, az egyes munkások magatartásának pozitív összhangja mellett ugyanis az ellentmondásokkal is számolni kell.

Noha témánkkal kapcsolatban rövid visszatekintést is adunk, elsősorban a mával, és különösen a holnapi követelményekkel és feladatokkal kívánunk foglalkozni. Azt kutatjuk, miként segíthetnének a munkásosztállyal szembeni növekvő követelmények sikeres teljesítését. Hiszen végsősoron a feladat a világ marxista értelmezése és értelmes megváltoztatása, a jövő fejlődésének tudatos befolyásolása. E nagyszerű feladathoz munkásosztályunk számára jók a feltételek. Munkásosztályunk - és egyben a társadalom - vezetőere-

je, az MSZMP közelmúltban tartott XI. kongresszusán elfogadta társadalmunk fejlődésére vonatkozó 15-20 évre szóló programnyilatkozatát. E programnyilatkozat reális jövőtervet fogalmaz meg az ezredfordulóig tartó időszakra. Ezek a jövőtervek is jól mutatják a munkásosztály, a párt vezetete szocializmust építő társadalom fölényét a kapitalizmussal szemben. Nagyszerű bizonyítékát adják annak, hogy a társadalom számára reális perspektívát egyedül a munkásosztály, és annak marxista-leninista pártja képes adni. E perspektívát a munkásosztály a szocialista és kapitalista viszonyok között különböző módon adja meg: a szocializmus építése során - tulajutva a nagy politikai osztály-összeütközéseken -, az osztályok közeledésének folyamatában; a kapitalista társadalomban pedig szövetségeseiket gyűjtve a nagy politikai osztály-összeütközések sikeres megvívásához.

A munkásosztály magatartásának döntő eleme a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus követelményeinek ismerete és gyakorlása. Ennek számos műveltségi tényezője is van - a múlt, a jelen és a jövő marxista szemléletében egyaránt. A Szovjetunió, a szocialista közösség országai, a nemzetközi kommunista - és munkásmozgalom növekvő erejének eredményeként, az emberi haladás közös érdekéből vezéreltetve, mind sokoldalubban kibontakozik a békés egymás mellett élés. Ez hatalmas eredmény. Az eredményeknél jóval kisebbek, de nem hagyhatók figyelmen kívül azonban az olyan negatív melléktényezők, melyek a burzsoázia alkalmazkodási

készségéből adódóan jelentkeznek. Mert a burzsoázia polarizálódik. Egy része a régi módon harcol ellenünk, másrésze együttműködik velünk, de a fellazítási taktikát törekszik alkalmazni. Ilyen viszonyok között az együttműködés, a kapcsolatépítés és a harc magas követelményeket támaszt mindannyionkkal szemben.

Vagyis a munkásosztállyal szemben mind a hazai, mind a nemzetközi követelmények és feladatok legaább olyan ütemben növekednek, amilyen mértékben a munkásosztály sikereinek eredményeként a feltételek is pozitív irányban változnak..

A továbbiakban a következő kérdésekre kívánunk kitérni:

- 1./ A munkásmozgalom és a műveltség kapcsolatának néhány történelmi eleme, a mának szóló konzekvenciák;
- 2./ A munkásosztály termelési magatartása;
- 3./ A munkásosztály. ideológiai - politikai magatartása;
- 4./ A munkásosztály magatartása a családi és a magánélet területén.

E kérdések megközelítésének módja elsősorban társadalom-politikai tapasztalatokra alapozó következtetés, melyek során építünk a statisztikákra, az empirikus vizsgálatok eredményeire is.

1. / A munkásmozgalom és a művelődés kapcsolatának néhány történelmi eleme

A rövid történelmi visszatekintés célja nem több, mint jelezni a munkásosztály műveltségének jelenlétét a tudatos munkásmozgalom fejlődésének vonulatában.

Az ugyanis közismert, hogy a munkásmozgalom első ösztönös lépései a géprombolás szintjén álltak. A géprombolók még nem tudták mit jelent a gép a termelésben, ők úgy látták, hogy el fogja venni a kenyerüket. Ezért volt lényeges, hogy a munkásmozgalom kiemelkedő vezető személyiségei sokoldalúan foglalkozzanak a műveltséggel, mint a tudatos jövőformálás nélkülözhetetlen elemével. A műveltség gazdasági, társadalmi hasznosságát Marx előtt már Adam Schmith is /1723-1790/ megfogalmazta: "Ilyen képességeknek megszerzése - írja -, a megszerzőnek felnevelése, a tanulmányai vagy tanonckodása alatt szükséges fenntartással, mindez valóságos költséget jelent, ez mintegy az ő személyébe befektetett állótőke. Ezek a képességek a megszerző vagyonának egy részét alkotják, de hasonlóképpen azét a társadalomét is, amelyhez ő tartozik." Marx és Engels kritikailag értékelve hasznosították a forrásokban kifejtett nézeteket.

F. Engels: "A munkásosztály helyzete Angliában" c. művében a munkásosztály műveltségével kapcsolatban azt is meg-

állapítja: "Ha a burzsoázia csak annyit hagy meg az életből a munkásoknak, amennyi elengedhetetlenül szükséges, akkor nem csodálkozhatunk azon sem, hogy csak annyi képzettséget nyújt nekik, amennyit a burzsoázia érdeke megkíván."

K.Marxnak az a megállapítása, mely szerint "az emberiség jövője teljességgel a felnövekvő munkásnemzedék képzettségétől függ", jól mutatja, milyen jelentőséget tulajdonított Marx a társadalom vezető osztálya műveltségének.

A munkáosztály műveltségének különös jelentőséget tulajdonított Lenin is. Gondoljunk arra, hogy a 20-as évek elején az egyik legnagyobb feladatnak az analfabétizmus felszámolását tartotta. A Pravdában, 1913. június 13-i cikkében, ugyanis megállapította: "Oroszországban a lakosság 79 százaléka írástudatlan". A Népbiztosok Tanácsa 1919. december 26-án rendeletet alkotott az 50 évesnél fiatalabb analfabéták beiskolázásáról. Lenin már 1918-ban foglalkozott azzal, hogy "a népesség képzettségének és kulturájának fejlettsége a munkatermelékenység növekedésének egyik legfontosabb feltétele." Az analfabétizmus felszámolása egyszerre politikai, kulturális, ugyanakkor gazdasági kérdés is volt. A termelés és a műveltség összefüggéseinek vizsgálatával foglalkozó kutatások sokoldalúan foglalkoztak az analfabétizmus felszámolásának a termelésre kifejtett közvetlen hatásával.

A marxizmus klasszikusainak egyik érdeme éppen az, hogy vezetésükkel - és az értelmiség legjobb erőinek közreműködésével - belekerült az ösztönös munkásmozgalomba a világ értelmes megváltoztatásának tudatos programja is. Mind az a hatalmas eredmény, amit a munkáosztály küzdelmeiben elért, a növekvő műveltségének is következménye.

Hazánkban a munkáosztály mai műveltségéről és magatartásáról szólva is indokolt egy rövid történelmi visszapillantás. Ha e visszapillantás csak a felszabadulást megelőző évtizedekre korlátozódik, akkor a tények jól mutatják, hogy a 20-as, 30-as években csökkent a szakmunkások, és növekedett a szakképzetlenek számaránya hazánkban. Ezt a tendenciát az is befolyásolta, hogy időközben növekedett a nők számaránya a munkások körében.

Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság szociális helyzetképe c. tanulmányában 1940-ben a munkásság szakmai műveltségéről egyebek között a következő képet adja: "A szakmunkások és a napszámosok közti megoszlás természetesen iparáganként különböző. Legnagyobb a szakmunkások részese-
dése a nyomdaiparban /79,5 %/, a ruházati iparban /64,5 %/, a gépiparban /54,7 %/, és áramszolgáltató telepeknél /53,4%/. Legmagasabb a tanulatlan munkások /segédmunkások/ aránya a textiliparban /88,5 %/, a vegyészeti iparban /81,1 %/, a bőriparban /75,6 %/ és a kő-, agyag- és üvegiiparban /75,3 %/. A szakmunkások és a napszámosok aránya egyuttal

az illető iparág munkásságának kulturfokát is jelzi."

A munkások képzettség szerinti megoszlását, illetve a gyári munkásság szakképzettség szerinti megoszlását jól mutatják a következő táblázatok:

A munkások megoszlása képzettség szerint /százalékban:/

Munkásréteg	1913	1929	1938
Szakmunkások	43	37	30
Betanított munkások	-	-	42
Tanulatlan munkások	57	63	24
Tanoncok	-	-	4

A gyári munkásság megoszlása szakképzettség szerint /%-ban/

Munkásréteg	1938	1943
Szakmunkás	30	27
Betanított munkás	42	39
Segédmunkás	24	31
Tanonc	4	3

E rövid történelmi áttekintés mutatja, hogy hazánkban 1945-ben a munkáosztály magatartását mind szakmai műveltsége, mind politikai arculata, mind családi életmódja területén az alapvetően közös osztályvonások mellett lényeges heterogén vonások is jellemezték. Az elmúlt három évtized során e nagy különbségek fokozatos csökkenése az egységes szocialista munkáosztály megteremtése során dinamikusan bontakozott ki, és e folyamat napjainkban is tart.

A munkásosztály termelési műveltsége és magatartása

A szocialista társadalom mindenekelőtt termelői társadalom. A munkásosztálynak - többi között - éppen a termelésben betöltött kiemelkedő szerepe alapján realizálódik a társadalmi vezető szerepe is /a burzsoázia "fogyasztói társadalom" szemlélete éppen a munkásosztály vezető szerepének kétségbevonását is szolgálja/.

A munkásosztály termelési magatartásának fontos elemével foglalkozott Biszku Béla elvtárs is előadásában, amikor többek között kifejtette: "A gazdaságfejlesztés intenzív szakaszának kibontakozása, mindenekelőtt az ipar technikai színvonalának emelkedése, a korszerű iparágak, technológiák megjelenése, ennek révén a fizikai és szellemi munka közeledése gyakorolta a legnagyobb hatást a társadalom fejlődésére. A modern technika bevezetése és a korszerű termelési eljárások terjedése nagyobb követelményeket támasztott az iparban dolgozók munkájával szemben. Iparunkban a kézi munka és a géppel végzett munka aránya az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott. Minthogy mind több bonyolult, nagy szakismeretet igénylő gépet állítunk be a termelés minden területén ezentúl is, nagy számban vannak és kerülnek be a munkásság soraiba olyanok, akiknek tevékenységében már a szellemi munka dominál. Ezért 1974. márciusában, amikor a munkásosztály társadalmi helyzetével foglalkoztunk, már figyelembe

vettük ezt az új tényezőt, és a munkásság hagyományos fogalmát kibővítettük a közvetlen termelésirányítókkal és a művezetőkkel. Ez a két réteg nagyobb szakmai képzettségével, szélesebb műszaki-tudományos ismereteivel a munkásosztály szakmailag legkvalifikáltabb részét képezi. A szakmunkások szakismereteinek mai színvonala eléri vagy meghaladja a technikusok egy évtizeddel ezelőtti szakismeretét. Ez a szaktudás mennyiségi gyarapodása mellett jellemzően a tudáselemek minőségi kicserélődését, korszerűsödését jelenti. Még inkább így van ez a közvetlen termelésirányítók és művezetők esetében."

A munkásosztály magatartásának, életmódjának alapvető mutatója a termelési tevékenysége. Annak biztosítása pedig, hogy a munkások hatékonyan, takarékosan, ésszerűen termeljenek, széleskörű társadalmi feladat és felelősség. Ezért indokolt e kérdésekkel szélesebb összefüggésben is foglalkozni.

A történelmi visszatekintés azt mutatja, hogy a hatékony takarékoság, az ésszerűség nem új a párt politikájában, a szocialista építő munka több évtizedes gyakorlatában. A takarékoság a szocializmus építésének mindenkor alapvető elve és gyakorlata volt. Természetes ugyanakkor, hogy különböző történelmi időszakokban a társadalmi, a gazdasági élet alkotó erejével való takarékos gazdálkodás másként jelentkezik, más konkrét feladatokat tűz napirendre.

Lenin az 1920-as évek elején írásaiban, beszédeiben sokoldaluan foglalkozott a gazdaságossággal, a munkafegyelemmel, a termelékenységével. Nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a vakfegyelem helyébe az öntudatos munkafegyelem lépjen, utalt arra, hogy az építő munkát "a mindennapi munkafegyelem szilárd formáiban" kell végezni. Pártunk elmúlt három évtizedének dokumentumai is egyértelműen azt mutatják, hogy e kérdésekkel - különböző időszakokban, különböző jelleggel és mélységben - a mi pártunk is rendszeresen foglalkozott.

A Központi Bizottság a X. kongresszuson megállapította, hogy "a népgazdaság és a becsületesen dolgozók érdekeinek védelmében javítani kell a munkafegyelmet, amely részben a termelés elégtelen szervezése, részben a bérpolitikánk gyenge pontjai miatt a mi hibánkból is sok helyen fellazult". Kádár János, a Központi Bizottság 1972 novemberi ülésén - a többi között - ezt mondta: "Az irányítási rendszer nélkülözhetetlen része a közvetlen üzemi irányítás és munkaszervezés. És e tekintetben a "középkorban élünk". Mutassuk meg, hogy az üzemszervezést meg tudjuk becsületesen oldani, mert enélkül sántítani fogunk."

Hosszan lehetne még idézni a különböző pártdokumentumokból, amelyek egyértelműen a hatékonyságot, a gazdaságosságot, a tervszerűséget tartják a gazdasági élet központi feladatának. A felsorolás helyett egy, a pártunk közelmúlt-

ban tartott XI. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolójában megfogalmazott gondolatot idézünk: "Munkánk megjavításának fontos követelménye, hogy jobban éljünk azokkal a lehetőségekkel, amelyek az üzem- és munkaszervezésben, a munkaerőgazdálkodásban, a munkaidő-alapok jobb kihasználásában rejlenek."

Pártunk tehát rendszeresen és következetesen foglalkozott a gazdaságossággal, a hatékonysággal. Ennek szocialista fejlődésünk három évtizedében olyan nagy állomásai vannak, mint az államosítás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a tervgazdálkodás, a teljes foglalkoztatottság megteremtése, stb. A takarékos és hatékony termelés biztosításának nagy, extenzív korszaka mögöttünk van; az állami ipar a szocialista viszonyok között önmagában is a gazdaságosság irányába hat. A mezőgazdaság szocialista átszervezése ugyan csak elősegítette a csökkenő munkaerővel való hatékonyabb gazdálkodást, és a termelés gyors ütemű növekedését.

E téren mindjárt jelentkezik az összehasonlítás a kapitalista társadalom takarékosági gyakorlatával. A tőkés világban egy-egy vállalat olykor takarékosabban, gazdaságosabban termel, mint nálunk. De mindez nem feledtetheti velünk, hogy ott állandó a munkanélküliség. Ma is érvényes tehát Engels megállapítása, hogy kapitalista környezetben "a munkaeszközök gazdaságosabbá tétele egyuttal már eleve a munkaerő legkiméletlenebb elpocsékolásává válik".

A teljes foglalkoztatottság, amely a szocializmus nagy vívmánya, a gazdaságosság és takarékoskodás szempontjából is új feltételeket teremt számunkra. Amíg jelentős munkaerő-tartalék volt, addig a "miből éljünk" szociális kérdése szervesen kapcsolódott a "hol dolgozzunk" problémájához. S ahogy - mint erre a XI. kongresszus is utal - a "miből éljünk" kérdését a "hogyan éljünk" váltja fel, ez a változás termelési kultúránkban a "hol dolgozzunk" helyére a "hogyan dolgozzunk" életmódbeli kérdését állítja.

A "hogyan dolgozzunk" kérdésében az ésszerűség, a hatékonyság, a takarékoskodás követelményét a változó feltételek kényszerítő hatása is napirendre tűzi. Az egyik ilyen hatás kétségkívül a kapitalizmus általános válságának a gazdasági szférában való súlyos jelentkezése, és ennek hatása népgazdaságunkra. De kényszerítő hatása a társadalom termelési időalapjának stagnálása, vagy éppen átmeneti csökkenése is. Gondoljunk arra, hogy a XI. kongresszus határozatai alapján a mezőgazdaságban dolgozók nyugdíjkorhatára 5 év alatt a 60 illetve 55 évre csökken; a heti munkaidő csökkentése évek óta tartó folyamata társadalmi, gazdasági életünknek; helyes és indokolt népesedéspolitikai törekvéseink is járnak olyan következményekkel, hogy amunkaerő átmenetileg kikapcsolódik a termelésből; ifjúságunk iskolázottságával kapcsolatban az a törekvésünk, hogy mind többen tanuljanak, és szerezzenek végzettséget a középfoku oktatási intézményekben

szintén azt is jelenti, hogy egyes évjáratok később kapcsolódhatnak be a termelésbe. Mindez olyan viszonyok között jelentkezik, amikor nincs mobilizálható szabad munkaerő. Így, egy alig változó társadalmi termelési időalappal nemcsak egy adott fejlődési szint fenntartását kell biztosítanunk, hanem tudatosan megtervezett fejlődési programot is meg kell valósítanunk. Ez pedig csak és kizárólag a rendelkezésre álló időalap hatékonyabb alkalmazásával lehetséges. Tápasztalataink szerint agitációs és propaganda tevékenységünkben ezeket az összefüggéseket sokoldalúan és részletesen eddig még nem tudtuk a közgondolkodás meghatározó elemévé tenni.

Az ésszerű takarékoság fontos eleme a tervszerűség. Tervgazdálkodásunk immár bő negyed évszázados múltra tekint vissza, tervtörvényünk biztosítja az ezzel kapcsolatos társadalmi és joggyakorlat alkotmányos feltételeit. Fontos azonban, hogy jobban éljünk a jövőtervezés reális lehetőségeivel. Ide is kívánczik az összehasonlítás a kapitalista társadalommal. A kapitalizmust - antagonisztikus ellentmondásai következtében - nem lehet tervszerűen fejleszteni. Mi ezzel a szocialista tervszerűséget, mint a takarékoság, ésszerűség fontos tényezőjét tudjuk szembeállítani. Lényeges azonban, hogy a tervgazdálkodás vívmányait hatékonyabban, jobban hasznosítsuk. Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy a társadalmi tervek közösségi és egyéni tervekké adaptálódjanak, és együtt szolgálják az építőmunkát.

Szükséges foglalkozni a takarékoság és az érdekviszonyok problematikájával, hiszen ha kissé irónikusan is, de helyesen fogalmazza meg Marx, hogy "az eszme mindig felsült, ha különbözött az érdektől". Engels szavaival pedig: "egy adott társadalom gazdasági viszonyai mindenekelőtt érdekek képében jelentkeznek". Ha megvizsgáljuk, hogy az ésszerű és takarékos gazdálkodás hol helyezkedik el az érdekviszonyokban, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy érdekazonosság van az ésszerű, hatékony gazdálkodás és a társadalom egészének érdeke között. Ha a csoport és az egyéni érdeket ütköztetjük a gazdaságos és hatékony munkával, akkor itt már azonosságot és ellentmondást is fel lehet fedezni. Találunk olyan összefüggést, hogy a takarékoság lehet egy csoport vagy egyén "kézzelfogható" érdeke, s mint ilyen, egyszerűen felismert érdeke. De lehet "rejtett" érdeke is. Ez utóbbi felszínre hozása, megértetése nem kis feladat a politikai munkában. Ilyen érdek gyakran a szakmai és általános műveltség növelése, az új gépek és munkafolyamatok megismerése, a termelési szokások megváltozása /már Lenin is utalt arra, hogy a rossz szokás rettenetes társadalmi erő/, ide sorolható a végzett szakemberek megfelelő foglalkoztatásának megkövetelése, a termelés-elosztás-fogyasztás sorrendiségének megértetése, és lehetne még sorolni. S kár lenne tagadni, hogy a csoport-, vagy egyéni érdek akár hosszabb távon is ütközhet a társadalom gazdasági érdekeivel.

Ez esetben helyesen kell meghatározni az érdekösszeütköztetés "tűrési határát", és politikailag a magasabb rendű érdekek elsőbbségét biztosítani.

Politikai munkánk fontos követelménye együtt szólni a problémákról és az eredményekről, gondoskodni a helyzetmegítélés realitástartalmáról és előrehaladásunkkal kapcsolatban reális társadalmi optimizmus biztosításáról. Ehhez a politikai munkában komplexen, kiegyensúlyozottan, de markánsan kell foglalkozni a hatékony gazdálkodás hosszú távu feladataival is. Érzékeltetni kell, hogy a gazdaságosság egy része már "napi lelkiismeretességgel", a "villanyoltás munkaidő után" szintjén megoldható. Ezt az egyébként valóban lényeges fogyasztói takarékossgot azonban a "termelési takarékoság" teszi teljessé amikor a nagy hatékonysági tartalékok rövid, közép, és hosszú távu fel-tárásában együttműködünk.

A felvetett néhány kérdés tömör összefoglalásához Németh Károly elvtárs szavait idézzük: "A XI. kongresszus hangsúlyozta, hogy az ötödik ötéves tervidőszakban a gazdasági növekedés szinte kizárólagos forrásává a termelékenység emelkedése válik.

A gyorsuló növekedési ütem ellenére még elmaradunk a nemzetközi élvonaltól. A termelékenység színvonalában számottevő az elmaradásunk mind lehetőségeinkhez, mind a hozzánk hasonló fejlettségű szocialista országokhoz képest. Ezt nem

indokolja a technikai színvonalban levő különbség, fő oka az üzem- és munkaszervezés viszonylag alacsony színvonalában keresendő.

Döntő fontosságu, hogy mennyire tudunk előrehaladni az üzem és munkaszervezés fejlesztésében, a rendelkezésre álló munkaerő racionális, takarékos felhasználásában, a munkaerő-gazdálkodás javításában.

Az üzem- és munkaszervezés fejlesztéséről szóló központi bizottsági határozat végrehajtásában az eltelt közel négy év alatt nem kevés eredményt értünk el. Tervszerűbbé vált a szervezési munka, javultak a személyi és a technikai feltételek. Nem mondhatjuk azonban, hogy a szervezés fejlesztése a vállalatoknál általánosan alkalmazott, rendszeres, a termelési és fejlesztési feladatokkal szervesen összehangolt tevékenység lenne. A szervezés, a szervező nálunk még nem foglalja el az őt megillető helyet, pedig a növekvő feladatok megoldása, tartalékaink kiaknázása magas fokú szervezettséget követel."

E helyen utalunk a szabadidő és a munkaidő rendeltetésének biztosításával kapcsolatos problémák egy részére, azok szemléleti okaira. Nem haszontalan talán e téren is egy rövid történelmi visszapillantás. Különösen az 50-es

évek első felére az volt jellemző, hogy - gyakran szükség-szerűségből, nem ritkán indokolatlanul - a törvényesen biz-tositott szabadidőt összekevertük a munkaidővel, az előbbi rovására, és tulajdonképpen a munkaidő a gyakorlatban a sza-baidő jórészét is igénybe vette. A 60-as években viszont némi túlzással fogalmazva, egy másik tendenciára kellett felfigyelni. Miközben helyreállítottuk a munkaidő és a sza-baidő törvényes rendjét, mintha esetenként összeolvadt vol-na azok hátára és olykor mintha a munkaidőt összekevertük volna a szabadidővel, - ugyancsak az előbbi rovására.

Találónan érzékeltette e problémát Kádár János elvtárs a budapesti pártértekezleten 1975-ben tartott felszólalásában: "Elmondtam legutóbb a Ganz-Mávagban is: lelkes hive vagyok az ötnapos, 40 órás munkahétnek; ha rajtam volna, már régen be-vezettük volna. Csakhogy ez nem olyan egyszerű. Mert ahol most papíron 44 óra a munkaidő - s az ország nem kevés munkahelyén már ennyi -, ott a 44 óra valójában csak 41,5 óra. Mert van fizetett ebéidő, ami jó dolog. Fizetett is marad, ezt nem változtatjuk meg. Mi azonban föltaláltunk valamit, ami igazi magyar találmány: azt, hogy az ebéidő jogilag munkaidőnek számít. Ezzel nem lehet egyetérteni. Ha napirendre kerül az ötnapos, 40 órás munkahét bevezetése, nem csökkenthetjük négy órával azok munkaidejét is, akik most heti 41,5 órát dolgoznak és két és fél órát ebédelnek - jogilag munkaidő alatt.

Azt talán nem is kell mondani, hogy ha mindenütt valóban kidolgoznák a teljes munkaidőt, akár már a következő hétfő reggeltől be lehetne vezetni az ötnapos, 40 órás munkahetet. A jelenlegi körülmények között azonban nem lehet. Mert ma még sok munkahelyen attól számítják a munkaidőt, amikor az illető látótávolságba kerül és kívülről integet ... És sokan háromnegyed órával a munkaidő vége előtt mennek kezét mosni, öltözködni, készülödni. Így nem tudunk 40 órás munkaidőt biztosítani. Akik ezt nem értik meg, akik azt hiszik, hogy lógással nyernek valamit, tévednek, önmagukat csapják be: az így okozott kár - más vonalon - őket is sújtja, legfőljebb közvetlenül nem érzékelik."

Azt gondoljuk, hogy a fejlett szocialista társadalom építésének menetében mindenképpen teljesebbé kell tenni a munkaidő és a szabadidő eltöltésének helyes gyakorlatát. A munkaidőt mindenkinek kivétel nélkül a munkára kell fordítania. A munkaórákat, a munkaperceket hatékonyan, szervezeten a termelésnek, alkotásnak kell szentelni. Itt még nem kis tartalékok vannak. Fontos azt tudnunk, hogy a munkafegyelem szilárdításában a munkásság nagyobbik részére biztosan számíthatunk. De nem kevésbé jellemző ez a parasztság, az értelmiség nagy részének magatartására is. Mégis, valószínűen nem rövid távú feladat a társadalom munkaidőalapjának optimális hasznosítását biztosítani.

Ami a szabadidőt illeti, ott azt a marxistai alaptételt kell figyelembe vennünk, hogy a szabadidő pihenőidő, és magasabb tevékenységre való idő. Ezzel kapcsolatban mindegyik előtt az a fontos, hogy a törvényesen biztosított szabadidőt általában biztosítani kell a dolgozók számára, ettől csak kivételesen indokolt esetben lehet eltérni. A másik fontos elem, hogy természetesen biztosítani kell a pihenés lehetőségét, feltételét is. E téren - azt gondoljuk - különösebb elemzésre szoruló általános problémákkal nem találkozunk. Sokkal inkább tisztázatlan a szabadidő "magasabb tevékenységre való idő" tartalma és az ebből adódó mai feladatok. Ezért itt erre kitérni kívánok.

A magasabb tevékenységre való idő szerintünk több oldalról megközelíthető. E helyen csupán néhány momentumot említünk. Az egyik a politikai, közéleti rendezvények kérdése. A közösségért vállalt és végzett politikai, társadalmi munka legdöntőbb eleme természetesen a munkában való helytállás, a termelési magatartás. A közélet azonban számos olyan munkát ad az állampolgároknak, amelyek túlnőnek a gép- és íróasztal melletti helytálláson. Nos, a korábbi években-évtizedekben kialakult egy olyan gyakorlat, hogy ezt a közösségi munkát is nem-ritkán a termelési időalap rovására oldottuk meg. Ezen a gyakorlaton változtatni kell. A közösségi munkának ezt az elemét a munkaidőn kívülre kell helyeznünk, hiszen a növekvő szabadidő ezt lehetővé, a csökkenő munkaidő-alap szükségessé teszi. Ezért törekszünk arra,

hogy a társadalmi, politikai rendezvények zömét is munkaidőn kívül tartsuk.

A magasabb tevékenységre való idő megközelítésében a másik tényező a tanulás, önképzés. Ahhoz, hogy a csökkenő munkaidő alatt többet tudjunk alkotni, ismereteink állandó növelésére, felfrissítésére van szükség. A mai szabadidő-gyakorlatunkban e téren még komoly lehetőségeink vannak. Az elmúlt évtizedek fejlődése itt is szükségszerűen sajátos gyakorlatot teremtett. Általánossá vált, hogy a tanuláshoz különböző kedvezményeket adunk. Ez valószínűen még hosszú távon fennmarad, és indokolt lesz. Meg kell azonban néznünk azt is, hogy a tanulásnak melyek azok az elemei, formái, amelyeket a növekvő szabadidőben kell megoldani.

Itt foglalkozunk a termelési magatartás fontos elemével, nevezetesen a tudományos-technikai forradalom hatásával a munkásosztály tevékenységére. Ahhoz ugyanis, hogy a tudományos-technikai forradalom feltételei között is mind hatékonyabban biztosítsuk a munkásosztály vezető szerepét, ennek konzekvenciáival is foglalkozni kell. Alapvető feladatunk és kötelességünk a munkásosztály általános és szakmai műveltségének, ideológiai kulturáltságának állandó emelkedése, hiszen ezzel járulhatunk hozzá leghatékonyabban vezetős szerepeinek a kultúra területén való gyakorlásához. E helyett most nem foglalkozunk a tudományos-technikai for-

radalom definiálásával, és számos összefüggésével. Néhány számadattal jelezzük csupán, hogy noha a munkásság szak-képzettsége jelentősen emelkedett az elmúlt évtizedekben, a jövőt illetően mind mennyiségi, mind az ismeretek minősége szempontjából dinamikusabb növekedésre van szükség.

E helyen ismét utalunk a társadalom termelési időalap-jának állapotára, s ebben az összefüggésben arra, hogy a tudományos-technikai forradalom hatékony alkalmazása a fejlődésünk egyik alapkérdése. Persze látnunk kell, hogy nálunk sajátos a helyzet e téren. Bizonyos egyszerűsítéssel a termelési technikában együtt van jelen egy megkésett ipari forradalom, és egy - már jelentkező - tudományos-technikai forradalom. Mit követel ez a szakma-tanulással kapcsolatos közgondolkodástól? Az állandó tanulás, az önképzés szükségességét viszonylag nem nehéz annak felismerni, aki a legkorszerűbb gépen dolgozik. Annál nehezebb azonban azzal elfogadtatni, aki az elavult eszközökre kénytelen dolgozni. Itt tulajdonképpen azt kell megértetni, hogy egy elavult technika felcserélése a legkorszerűbbre - megfelelő feltételek esetén - néhány hét alatt megoldható, az emberi ismeret széleskörű felujítására azonban ennyi idő nem elegendő, ez csak folyamatos tanulással biztosított.

A munkások szakmai felkészültségét illetően idézzünk néhány mutatót:

Aktív keresők száma 1950-1985

	1950 évi népszámlálás	1960	1970	1985 /tervszám/
segédmunkás	760.000	1.300.000	1.310.000	850.000
betanított munkás	230.000	690.000	980.000	1.580.000
szakmunkás	470.000	820.000	1.150.000	1.340.000
szellemi dolgozó	400.000	840.000	1.290.000	1.580.000
egyéb	2.220.000	1.110.000	260.000	-
Aktív keresők sz.				
Összesen:	4.080.000	4.760.000	4.990.000	5.350.000

Figyelemre méltó - és a nők szakképzésének különös fontosságára hívja fel a figyelmünket - a szak-, a betanított- és segédmunkások nemek szerinti megoszlása:

Év	% -ban					
	szakmunkás		betanított munkás		segédmunkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1959	85,0	15,0	54,9	45,1	62,7	37,3
1964	84,6	15,4	48,4	51,6	58,6	41,4
1967	83,0	17,0	44,2	55,8	58,6	41,4

A szakképzettség növekedésének arányát mutatják a szovjet munkáosztály összetételével foglalkozó adatok is:

Állománycsoport	1925	1950	1959	1965
	az összes munkáslétszám %-ában			
Szakképzett és magasan szakképzett	18,5	49,6	51,7	65,0
Alacsonyabb szakképzettségű	41,3	47,9	46,4	35,0
Szakképzetlen	40,2	2,5	1,9	
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság prognózisa a következő várható összetételt jelzi: "az iparban a szakmunkás-betanított munkás-segéd munkás megoszlási arány /százalékban/ 1985-ben várhatóan 50-35-15 körül lesz, az iparhoz számítva a bányászatot és az építőipart is. Majd 2000-ig a szakmunkások arányának további, viszonylag lassu ütemű növekedését, a betanított és segéd munkások arányának további csökkenését várhatjuk, úgy, hogy a megoszlási arány /százalékban/ az ezredforduló körül hozzávetőlegesen 60-30-10-re becsülhető. A mezőgazdaságban és a terciér szektorban /szolgáltató ágazatban/ a fejlődés iránya valószínűleg hasonló lesz, de lényegesen kisebb szakmunkás- és jóval nagyobb betanított munkás-arányokkal".

A realitásokhoz azonban hozzátartozik az is, hogy az 1971. január 1-i állapot szerint az aktív keresők közül 19,4 százalék volt a szakmunkás, 60 százalék a betanított és segédmunkás. /Az új munkaerő 40 százaléka nem mint szakmunkás, hanem mint betanított és segédmunkás kezdi pályáját./ Az aktív keresők közül - noha a fejlődés üteme meglehetősen gyors - 38,7 százalék nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát, 42,2 százalék nyolc általános végzettséggel rendelkezik, és 13,8 százalék érettségizett."

Figyelembe véve a realitásokat és a várható igényeket, a szakiskolák szerint a következő évtizedben a fiatalok mintegy 60-65 százalékát szakmunkássá kell képezni.

Néhány konzekvencia mindenképpen adódik a fenti táblázatokból és jelzett tendenciákból:

- növekszik a szakmunkásképzés jelentősége a felnővekvő ifjúság körében;

- növekszik a felnőttképzés szerepe és jelentősége a szakmunkássá nevelésben /megjegyezzük, hogy 20 év alatt 1,2 millió szakmunkás; az összes szakmunkások 40 %-a felnőtt korban szerzett bizonyítványt/;

- a munkásműveltség emelésének fontos eleme nemcsak a szakmai, hanem az általános műveltség emelése is. Az e téren jelentkező feladatokat jól jelzik a következő adatok:
"Hazánkban az általános iskola nyolc osztályának elvégzése

az iskolai végzettség alapkövetelménye. Ez a szakmunkás-képesítés megszerzésének is elengedhetetlen feltétele. Egyre inkább feszítő társadalmi probléma, hogy az ország felnőtt lakosságának 40 %-a nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel. A problémát súlyosbitja, hogy az iskolaköteles koru fiatalok 15 %-a nem fejezi be általános iskolai tanulmányait. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy évenként kb. 15.000 tizenhat éves fiatal kerül a vállalatokhoz segéd- és betanított munkásként. Ez a viszonylag fiatal réteg nem rendelkezik az intézményesített továbbtanuláshoz szükséges alapképzettséggel."

Minden előrejelzés azt mutatja, hogy még hosszú távon dolgoznak betanított és segéd munkások az iparban. A velük való foglalkozás ugyancsak kiemelkedő jelentőségű a termelési műveltség növelésében.

Az általános és szakmai műveltség formálásának feladataira utalva Óvári Miklós idézzük: "A közművelődésnek jelentős szerepe van mindenekelőtt a munka, a termelés emberi feltételeinek, szellemi, politikai és erkölcsi tényezőinek formálásában. A tudományos, technikai forradalom egyre inkább érvényesülő hatása további követelményeket támaszt a közművelődéssel szemben. Nemcsak a dinamikusan fejlődő technika elsajátításához és szüntelen tökéletesítéséhez, megújításához szükséges szellemi erőforrások feltárására és kiak-

názására van szükségünk, hanem arra is, hogy a modern technika és civilizáció vívmányait emberhez méltóan tudjuk felhasználni. Elitéljük azokat a nézeteket, amelyek a korszerű szocialista termelés és fogyasztás megteremtését kizárólag technikai és közgazdasági kérdéssé szűkítik. A szocializmus anyagi alapjainak bővítéséhez nélkülözhetetlenek a technikai és gazdasági feltételek, de a szocialista társadalmat csakis a politikailag tudatos és művelt dolgozók építhetik fel."

A termelésre nevelésnek fontos eleme az ifjúság szocialista munkakulturára nevelése. Ebben a népművelők és pedagógusok, valamint az üzemek sokoldalu együttműködése vezethet csak eredményre. A továbbiakban e kérdés néhány elemével foglalkozunk.

Az oktatás, népművelés hatása a termelésre több olyan területen bontakozik ki - az ismeretek mennyiségében és minőségében, az alkotóképes tudás gyakorlati elsajátításában stb., -, amelyekben jelentős a pedagógus szerepe. A pedagógus tevékenységét az általános munkakulturára nevelésben vizsgálva fel kell figyelniünk a termelés és oktatás szervezettsége közötti történelmi ellentmondás tudatos feloldásának várható jelentkezésére. Figyelembe véve a gazdasági élet történelmi fejlődését és ezzel párhuzamosan az oktatásügy fejlődését, általában - de házáinkban különösen egyértelműen - megállapíthatjuk, hogy az oktatásügy munkakulturája mindenkor szervezettebb volt, mint a termelése. Ez az oktatásügy sajátos

szervezettségéből adódott. Következésképpen objektív ellentmondás keletkezett a kevésbé szervezett termelés, és a szervezettebb képzés ténye között. Hiszen, amióta szervezett oktatás létezik, azóta a tanóra, a tanrend, az órarend, a tanmenet, a tankönyv, az értékelés és a naponta történő ellenőrzés egy viszonylag pontosan körülírt szervezeti mechanizmusban realizálódik. Ezzel szemben a termelés belső szervezettségét a történelemben hosszú ideig - a gazdálkodás objektív fejlődése következtében - társadalmi méretekben a szervezetlenség jellemezte.

Napjainkat tekintve visszautalunk Kádár János 1972-ben mondott - és már idézett - megállapítására: "Az irányítási rendszer nélkülözhetetlen része a közvetlen üzemi irányítás. És e tekintetben a "középkorban élünk". Mutassuk meg, hogy az üzemszervezést meg tudjuk becsületesen oldani, mert enélkül sántítani fogunk." Ha a belső vállalati üzem- és munkaszervezést "középkori" szintűnek tartjuk, akkor az oktatásügy belső üzem- és munkaszervezéséről elmondható, hogy legalábbis "ujkori" színvonalu. A természetes követelmény, hogy mindkettő a "legújabb kori" kritériumoknak feleljen meg. Tehát a termelés belső szervezettségének követelménye ne legyen alacsonyabb, mint az oktatásügy belső szervezettségének szintje. Nem kétséges, hogy az iskolának komoly feladatai vannak a munkaerőképzésre, munkafegyelemre való felkészítésében. E nevelés eredményességét azonban nagymértékben növeli, ha a termelés munkaszervezési, hatékonysági követelményei

azonosak vagy magasabbak, mint az iskolai elvárások. A felnövekvő fiatalokat ma kell az iskolai és a termelési követelmények szinkronjában a holnap nagyobb feladataira felkészíteni. Ugy véljük, hogy a szervezés- és neveléstudomány nagy közös kutatatandó területe lehetne e probléma gazdasági és pedagógiai vonatkozásainak kimunkálásában.

A következő években a munkaerőkölcsekre nevelés iskolai követelményeinek és a munkaerőkölcssel szembeni termelési elvárásoknak a szinkronját kell megteremtteni. Ha a termelés és az oktatásügy összefüggéseit ebből a szempontból vizsgáljuk, akkor a következő fejlődési szakaszban éppen a termelés munka- és üzemszervezési hatékonysági mutatóinak kényszerítő hatása, összességében a termelési kapacitások hatékonyabb kihasználása új követelményeket támaszt az oktatásüggyel szemben is. A termelési kapacitások társadalmi igényének növekedésével tehát szükségszerűen felmerül a nevelési kapacitások jobb kihasználásának, az iskolai üzem- és munkaszervezés hatékonyságának igénye. A munkakultúra, mint termelési tényező - és mint követelmény a kiképzővel szemben is - hazánk fejlődésének következő szakaszában jelentős kérdés lesz.

A pedagógus nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a tanulóknak a társadalmi termelésre való felkészülés során a külső értékmérő normák belső értékmérő normákká váljanak.

A szocialista társadalom fontos követelménye az, hogy az egyéni alkotóképeség teljes kibontakoztatása a közösség javára ne csak a társadalom igénye, hanem az egyén - saját boldogulását is jelentő - törekvése is legyen. Figyelembe véve azt a tendenciát, hogy a társadalmi termelésre történő szakmai felkészítés hazánkban is mindinkább az oktatás-ügy hatáskörébe kerül, a pedagógusokon sok mulik a kulturrált termelési életvitel belső indítékainak kialakításában.

A pedagógusnak a termelési folyamatra kifejtett hatása a társadalom objektív igénye szerint létező valami. A pedagógus-hivatás várható változásai előrejelzőinek egyik felelőssége éppen az, hogy erre felhívják a figyelmet. A pedagógusok pedig ne a termelés kényszerítő hatása alatt, hanem a hivatás belső indítékaitól vezéreltetve gondolják végig feladataik ujszerű jelentkezésének konzekvenciáit.

A szocialista jövő alkotóinak nevelésében különleges, de nem egyedülálló a pedagógusok szerepe és felelőssége. Hiszen a tanulókat - témánknál maradva - nemcsak az iskolában érik hatások a társadalmi termelés alapvető területtéről, a munkáról. Az üzemi, szakmai gyakorlatok, az üzemi és tsz-látogatások, az őszi betakarítási munkában való részvételük megannyi lehetőséget teremt ahhoz, hogy jövőendő munkájukról benyomásokat szerezzenek. A termelésben dolgozóknak mindenképpen érdeke, hogy a hatékony, fegyelmezett munka példáját és követelményét állítsák azok elé,

akkal holnap a munkapad vagy a tervezőasztal mellett együtt fognak dolgozni.

A munkásosztály ideológiai, politikai műveltsége és magatartása

A felszabadulást követően a munkásosztály ideológiai, politikai műveltségében és magatartásában nagy változások következtek be. Kádár János. elvtárs országgyűlési felszólalásában - 1972. áprilisában - minderről a következőket mondotta: "Korunkban a munkásosztály a társadalom legforradalmibb osztálya, amely saját felszabadítását és történelmi céljait csak úgy valósíthatja meg, hogy egyidejűleg minden más elnyomott osztályt és réteget felszabadít, s az egész társadalom előtt megnyitja az általános felemelkedés útját. Ez történt nálunk is. Hazánkban ma már csak egymással szövetségi, testvéri viszonyban álló dolgozó osztályok vannak. Az alkotmány a tényleges helyzetnek és a kérdés elvi, politikai jelentőségének megfelelően foglalkozik a dolgozó osztályok egymáshoz való viszonyával, és helyesen leszögezi, hogy a társadalom vezető osztálya a munkásosztály.

Hazánk munkásosztálya magára vállalta a felelősséget a nemzet sorsáért. A hatalmat első ízben birtokolja történelmünk során olyan osztály, amely nem arra használja fel, hogy a maga számára kiváltságos helyzetet biztosítson, hanem a jogokkal arányosan részt kér és vállal a felelősségből is.

Munkásosztályunk az elmúlt negyedszázadban történelmi jelentőségű feladatokat oldott meg: kivivta a hatalmat; kisajátította a kisajátítókat; megszervezte és fejlesztette a szocialista ipart; a földesuraktól elvette és a parasztnak juttatta a földet, majd segítette őket a mezőgazdaság szocialista átszervezésében; megtörte a régi kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumát; elmélete, világnézete és erkölce kihat az egész társadalomra; élen jár, példát mutat a szocializmus építésében.

A köznyelvben gyakran - és helyesen - "a munkásosztály, a nép hatalma" kifejezést használjuk. Ebben is kifejeződik, hogy a munkásosztály hatalma az egész nép érdekeit szolgálja, amit a szövetkezetekben tömörült parasztsággal szövetségben, az értelmiséggel és a társadalom többi dolgozó rétegével együtt gyakorol. Pártunk helyesli, hogy alkotmányunk új szövegében ez is egyértelműen megfogalmazást nyer.

Az alkotmánytervezet módosított szövege azt is kimondja: a munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje.

A munkásosztály legmagasabb rendű politikai szervezete a párt, amely élcsapatként halad elől, amelyen keresztül az osztály megoldja kormányzati feladatait, és megvalósítja történelmi céljait. Pártunk mindenkor kötelességé-

nek tartotta, hogy egyidejűleg kifejezze a munkásosztály történelmi céljait, és képviselje a dolgozók napi érdekeit. Az alkotmány-előkészítő bizottságnak az a javaslata, hogy alaptörvényünk új szövege rögzítse a párt vezető szerepét, nagy megtiszteltetés egész pártunk, minden kommunista számára.

Pártunk mindenkor hangoztatta, hogy a társadalomban betöltött vezető szerepét, kormányzati feladatait nem valamiféle "uralkodásnak", hanem szolgálatnak, a nép becsületes és hű szolgálatának tekinti. Az alkotmány ide vonatkozó megfogalmazását mindenneelőtt a Magyar Szocialista Munkáspártnak, a párt minden tagjának az egész társadalom előtti megnövekedett felelősségeként fogjuk fel. A magyar kommunisták arra törekednek, hogy a jövőben is rászolgáljanak a bizalomra, hiven szolgálják a népet, igaz hazafiak módjára élen járjanak a Magyar Népköztársaság felvirágoztatásában."

E nagy fejlődésben jelentős a propaganda, a nevelés szerepe. Ez teszi az ideológiai, politikai műveltséget mindinkább az általános műveltség kiemelt, de szerves részévé a munkások körében is. A propagandamunka eredményeként a munkások mind nagyobb tömegei ismerkedtek meg a marxizmus-leninizmus klasszikusaival, és ez az érdeklődés állandóan növekedik.

A Szovjetunió iránti barátság az elmúlt három évtizedben is nemzeti ügy lett. A termelési, az üzemi kapcsolatok is, a barátság ápolásának fontos elemei. Gazdagodik a munkásosztály szocialista hazafias, proletár internacionalista magatartása. Ennek összefüggéseivel a munkások körében folyó ismeretterjesztő munka során a jövőben egyre sokoldalubban kell foglalkozni.

A hazai fejlődéssel kapcsolatban utalunk még a munkásosztály ideológiai politikai műveltségének néhány tartalmi elemére is. A munkásosztály közösségi felelőssége a szocialista építőmunkában az elmúlt évtizedek mindennapjaiban meg nyilvánult. Vezető szerepe és szövetségi politikája a szocialista népi nemzeti egység gazdagításának alapvető feltétele. A munkásosztály vezetőszeropét azonban tovább kell gazdagítani. A szocialista demokrácia szélesedése következtében a munkások állampolgári műveltségének növelése a demokratikus gyakorlat egyik fontos feltétele. Jelenleg e téren még komoly gondok vannak. Fontos az is, hogy a munkásosztály jól értse a proletárdiktatura különböző funkcióinak különböző történelmi időszakokban való jelenlétét.

A munkásosztály közösségi magatartásának fontos mutatói a szocialista brigádok, illetve a törzsgárda-tagok számának és munkájának fejlődése. A szocialista brigádmozgalom nemcsak termelési, hanem közösségi-társadalmi tényező is. A fejlett szocialista társadalom építésének mindenképpen egyik fontos

eleme a társadalom eme kis közösségeinek szocialista magatartása. Természetes, hogy az osztály közössége nem azonos a kisközösségek "matematikai" összegével, de a kis közösségek szocialista magatartása nélkül nem lehet társadalmi magatartásról beszélni. Figyelembevéve a szocialista brigádmozgalom nagy tartalmi fejlődését, e téren jelentősek az eredmények. Ugyanakkor nem lebecsülendő az sem, hogy még ma is fennáll az indokolatlan fluktuáció a munkások körében is. Ennek csökkentése a politikai munkának is fontos része.

A munkásosztály közösségi magatartásának fontos eleme alapvető szövetségesével, a parasztsággal való kapcsolata. A munkásparaszti szövetség több évtizedes politikai fejlődésben kovácsolódott és szilárdult. Ennek olyan nagy történelmi állomásai voltak, mint a földosztás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szocialista mezőgazdaság megszilárdítása, a vidéki ipartelepítés stb. Ez a szövetség ma is erős. Fel kell azonban figyelni arra, hogy az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók kapcsolatát esetenként próbára teszik a "piaci" feszültségek /a hiánycikkek az üzletekben, a magas zöldség-árak, stb./. Téves volna azonban a két osztály kapcsolatát ezekből megítélni! És ami a legfontosabb, a jövőt illetően, tudatosan kell erősíteni a termelési, politikai kapcsolatokat. A különböző termelési kooperációk, találkozik ehhez mindenképpen hozzájárulnak. A közművelődés viszont nem kis feladata elősegíteni, hogy a két társadalmi osztálynak egymásról reális képe legyen.

A munkások és értelmiségiek kapcsolata is széleskörű. Az értelmiség jelentős részét képező műszakiak együtt élnek, dolgoznak a munkásokkal. Az üzemeken kívül tevékenykedő értelmiségiek meglévő munkáskapcsolatára itt csak röviden utalunk. Az üzemek és iskolák kapcsolata terén például nagyon jelentős az üzemek iskolákat segítő munkája - sportpályaépítés, tatarozás, szemléltető eszközök biztosítása, stb. illetve a diákok munkája a különböző üzemekben. E kapcsolatokat politikai kapcsolatokká kell tovább szélesíteni. Az "egy üzem egy iskola" együttműködését tovább gazdagítja a szocialista brigádok, iskolai osztályok - a kisközösségek - kapcsolata és együttműködése. A fiatalok helyes társadalmi szemléletének, a munkásélet tiszteletére nevelésének ezek fontos lehetőségei.

Alkotóak azok a kapcsolatok is, amelyek a művészek és a munkások között bontakoznak ki. A képzőművészek, az írók rendszeres üzemlátogatásai, a munkásbérletek, - tárlatok gazdagítják mind a munkások, mind az értelmiség politikai arculatát. E téren is azonban van még számos kihasználatlan lehetőség.

A közművelődés sokat tehet azért, hogy a munkásság településpolitikai ismeretei gazdagodjanak. Egy-egy társadalmi munkaakció megszervezése sokkal tudatosabb, hatékonyabb, ha a közművelődés annak szükségességét, távlatait sokoldalúan ismerteti. A TIT munkásakadémiái jó fórumai ennek.

A munkásság szerepe nagyon jelentős a szocialista közgondolkodás formálásában. E téma különös súlyt kapott pártunk XI. kongresszusának dokumentumaiban. A programnyilatkozatban a következőket olvashatjuk: "Országunk fejlődésének most következő időszakában növekszik a tudati tényezők szerepe. A fejlett szocialista társadalom építése olyan emberek munkáját és aktivitását igényli, akik társadalmi céljaink megvalósításában fegyelmezett, jó munkájuk mellett a közügyekből is kiveszik részüket, ismerik és megtartják a szocialista erkölcs normáit, akik számára szocialista hazánk szeretete elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetköziséggel."

El kell érni, hogy a javuló anyagi feltételekkel szocialista módon éljünk. Egész társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele tehát a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása."

A szocialista közgondolkodás fejlődésének folyamatában az első és alapvető a párt és általa a munkásosztály vezető szerepének biztosítása érdekében, a párt-közgondolkodásban az ideológiai, politikai, szervezeti; összességében a cselekvési egység biztosítása. Az a nagyfokú ideológiai, politikai érdeklődés és aktivitás, amely a kongresszusi dokumentumok feldolgozásában megnyilvánult, egyértel-

műen mutatja pártközgondolkodásunk nagy erejét, érettségét. Ennek kialakulásában nagy jelentőségű a pártdemokrácia, amelynek a határozatok előtt a vélemény-nyilvánítás jogában és kötelességében kell megnyilvánulnia, a határozatok után pedig az egységes cselekvésben.

Ezért nagy jelentőségű a párttagok tájékoztatása a párt előtt álló feladatokról, az eredményekről, és a gondokról, illetve a párt vezető szerveinek informálása a párt közvéleményét foglalkoztató kérdésekről, a párton belüli agitációs és propagandamunka állandó fejlesztése. Soraink és egységünk állandó szilárdítása azért is fontos, hogy a párt példát mutathasson a szocialista életelvek gyakorlati megvalósításában is, s a párt minden tagja érezze kötelességének a párt normái szerinti magatartást. E téren a párt-szervezeteinkben jelentős a fejlődés, ugyanakkor reálisan látnunk kell azt is, hogy a lenini megállapítás nálunk is érvényes - "lehetetlenség, hogy valaki bizonyos társadalomban éljen, és ugyanakkor független legyen ettől a társadalomtól". A társadalom negatív hatásainak kivédése, illetve a társadalom pozitív fejlődési tendenciáinak erősítése a feladata a pártközgondolkodásnak és a kommunista magatartásnak egyaránt. A szocialista társadalmi tudat fejlesztésében fontos a pártközgondolkodást a munkásosztály saját szemléletévé is tenni. A munkásosztály éppen azért tudja betölteni vezető szerepét, mert olyan vezető

pártja van, amely történelmi osztályküzdelseiben erősödött és edződött. A munkás-közgondolkodás erősítésében alapvető feladat a munkásosztály szervezeti, politikai erősítése, a termelési helytállás feltételeinek mind sokoldalubb biztosítása. Figyelemreméltó, hogy a munkás közvéleményben az utóbbi években jelentősen növekedett a politikai és a szakmai képzettség sulya, rangja és jelentősége.

A munkásosztály szocialista tudatának társadalmi közszellemmé fejlesztésében a legfontosabb feladat a szövetséges osztály, a parasztság közgondolkodásában a szocialista elemek erősítése. A falusi életmód változása, a korszerűbb életkörülmények, a mezőgazdasági munka átalakulása, a közműveltség gyarapodása kedvezően befolyásolja a parasztság életfelfogását. Pontos körülmény az is, hogy a falu ma már nem egyszerűen mezőgazdasági település, hiszen a lakosság egyre nagyobb hányadát ott is munkások teszik ki, a munkásosztály ideológiai, erkölcsi hatása tehát a falvakban, a mezőgazdasági lakosság körében is fokozottabban érvényesül.

A politika és a tudomány szövetségében és egymásra utaltságában nagy a szerepe az értelmiségi közgondolkodásnak is. A tudományos-technikai forradalom kibontakozása, a társadalmi fejlődés egyre magasabb szintje törvényszerűen növeli az értelmiség szerepét és felelősségét a szocialista építőmunkában. Az értelmiségi közszellemben is erősödnek a szocialista vonások.

Társadalmi fejlődésünknek ezek szerint olyan szakaszában vagyunk, amikor a szocialista közgondolkodás és erkölcs kibontakoztatása növekvő szerepet kap.

Mögöttünk is fontos korszak van. Az a korszak, amelyben a munkáosztály életszemléletének, erkölcsének normái a társadalom nagy tömegeinek normáivá lettek. Most e téren is az intenzív, a dolgok mélyére hatoló, az oldalgyökereket is átformáló munka következik, amely nem látványos, de annál fontosabb feladat.

A munkáosztály műveltsége és magatartása a családi és magánélet területén

A szocializmus családközpontu társadalom és a munkáosztály hatalma gyakorlása közben nagy erőfeszítéseket tett a szocialista családi élet feltételeinek megteremtéséért saját soraiban, illetve társadalmi méretekben is. Azok az erőfeszítések, amelyek a nemzetközi szintéren a béke biztosítását szolgálják, a családi létbiztonság megteremtésének is részei. Hazai viszonylatban a szocialista családi élet feltételei biztosításában olyan nagy állomásokat sorolhatunk fel, mint a felszabadulást követően az újjáépítés, a munkáshatalom kivívása, megvédése és megszilárdítása, összességében a politikai létbiztonság, amelyet a szocialista törvényesség szavatol. Döntő jelentőségű a teljes foglalkoztatottság biztosítása, amelynek fontos eleme a szocialista mező-

gazdaság megteremtése és a vidéki ipartelepítés. Ez utóbbi során a lakóhely és a munkahely nagymértékben közel került egymáshoz, amelyet azok tudnak igazán nagyra értékelni, akiknek hosszú időn keresztül hetenként csak egyszer volt módjukban családjukkal találkozni. A lakásprogram, a munkás-lakás építési akció, a jövedelempolitikában a béreknek a végzett munka szerinti differenciálása és a jövedelmek szociális alapon történő nivellálása a családi létbiztonságnak ugyancsak fontos elemeit jelentik. De idesorolhatjuk a gyermekekről és az öregekről való gondoskodást, ide a társadalom mobilitás biztosítását a felnövekvő ifjúság körében, a szolgáltatások fejlesztését, a nők egyenjogúságának fokozott napirenden tartását, és más témákat.

E változások nagymértékben átalakították a családok tudati viszonyát, a társadalom erkölcsi magatartását. Ahogy társadalmunkban, úgy természetesen annak alapsejtjében, a családi életben is a szocialista erkölcs tendenciái erősödnek. Ugyanakkor fel kell figyelni a munkások körében is, de társadalmi méretekben is néhány problémára. Korábbi népesedéspolitikai problémáink egyértelműen mutatták, hogy a feltételek javulásával a tudat automatikusan nem fejlődik. A válások indokolatlanul magas száma arra hívja fel a figyelmet, hogy a jobb feltételek önmaguktól nem erősítik a családi kapcsolatok "szakitó szilárdságát". Az elhagyott gyermekek magas száma a szülői felelőtlenség példáira is.

felhívja a figyelmet. Miközben a nők bekapcsolódtak a termelésbe, és ezáltal a családi létbiztonság megteremtésének fontos részesei lettek, sok családban még nem alakult ki a "házi munkák területi újrafelosztása". A családban elkényeztetett és munkára nem szoktatott gyermekek is nem kis társadalmi gondokat okoznak. Előfordul, hogy miközben társadalmi méretekben a termelési szemlélet a mérvadó, a családi szemlélet fogyasztás-centrikussá válik.

Sorolhatnánk még azokat a problémákat, amelyek arra hívják fel a figyelmünket, hogy nem elegendő a szocialista családi élet feltételeit megteremteni, hanem arra nevelni, az irányba a közgondolkodást formálni is hasonlóan fontos feladat. Közművelődésünk számára e téren is nagy lehetőségek vannak még.

x x x

Vázlatosan áttekintve a munkásosztálynak termelési, közéleti, magánéleti műveltségét és magatartását, a summázás mindenképpen az eredmények nagysága mellett szól. Ez a tendencia, ez a jellemző. Nem volna helyes azonban, ha a pozitív tendencia eltakarná előlünk a negatív jelenségeket, a megoldandó problémákat. Közös célunk, a fejlett szocialista társadalom építése a műveltség és életmód területén egyaránt növekvő feladatokat jelent valamennyiünknek. Nem könnyű megfelelni, de lehetséges. A közművelődés nagy lehetősége és

felelőssége, tehát az, hogy hozzájáruljon a maga eszközeivel a műveltség és magatartás és a növekvő követelmények összegyűjtéséhez pártunk programnyilatkozatának szellemében, amely megállapítja: "A termelőerők és a szocialista termelési viszonyok további fejlődésével egységesebbé válik társadalmunk osztályszerkezete. A társadalmi osztályok és rétegek között csökkennek a még meglévő osztályjellegű, illetve osztályeredetű különbségek.

Szocialista társadalmunk vezető osztálya a munkásosztály. Vezető szerepe a szocializmus építésének időszakában mindvégig megmarad, társadalmi befolyása tovább erősödik. Növekszik politikai felkészültsége, általános és szakmai műveltsége. Sorában emelkedik a magasabb képzettségű munkások száma, új igények és képességek is kifejlődnek, amelyek elősegítik mind több munkás aktív részvételét a termelési folyamatok irányításában, a közéletben, a közügyek intézésében. Növekszik a munkásosztály szerepe a szocialista életmód térhódításában és általánossá válásában is. A munkásosztály általános műveltségének, szakmai képzettségének emelése, új és növekvő szükségleteinek kielégítése nem csupán gazdasági, hanem lényeges társadalompolitikai feladat is.

Irodalomjegyzék

1. Biszku Béla: A XI.kongresszus a társadalmi viszonyok fejlesztéséről. Országos Agitációs és Propaganda Tanácskozás, 1975 szeptember 29- október 1. Kossuth Kiadó.
2. F.Engels: A munkásosztály helyzete Angliában. A marxista pedagógia története dokumentumokban. I. kötet. Összeállította a magyarázatokat és jegyzeteket írta: Vág Ottó. Tankönyvkiadó, Budapest 1967.
3. Fábri Tibor-Tóth Tibor: A szocialista brigádmozgalomról. Kossuth Könyvkiadó, 1973.
4. Gazsó Ferenc-Csákö Mihály-Havas Gáborné: A szakmunkásképzés néhány társadalmi összefüggése. Társadalomtudományi Intézet, Budapest 1975.
5. H.Sas Judit: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Akadémia Kiadó, Budapest 1976.
6. P.A.Ignatovszkij: A fejlett szocializmus. Kossuth Könyvkiadó 1975.
7. Kádár János: A fejlett szocialista társadalom építésének útján. Kossuth Könyvkiadó, 1975.
8. Kádár János: Válogatott beszédek és cikkek. 1957-1973. Kossuth Könyvkiadó 1974.
9. A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1975.

10. Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó. 1974.
Molnár Erik /Szentmiklóssy Lajos/ A magyar munkásság
osztályszerkezetének változásai a kapitalizmus általá-
nos válságában.
11. Karl Marx: Instrukciók az Ideiglenes Központi Tanács
küldöttjei számára. A Kommunista Párt Kiáltványa. A
marxista pedagógia története dokumentumokban. I. kötet.
12. Dr. Miklós Károly: A szakmai és általános műveltség egy-
másra utaltsága. Szegedi Nyári Egyetem, 1973. 3.sz.
13. Németh Károly: A gazdasági építőmunka feladatai. Orszá-
gos Agitációs és Propaganda Tanácskozás. 1975 szept.29-
október 1. Kossuth Kiadó.
14. Óvári Miklós: A társadalmi tudat és a művelődés fejlesz-
tésének időszerű feladatai. Országos Agitációs és Propa-
ganda Tanácskozás. 1975. szeptember 29-október 1.
Kossuth Kiadó.
15. Pápai Béla: Munkásnevelés- munkásképzés. Kossuth Könyv-
kiadó 1975.
16. Dr. Pogány György: A foglalkoztatottság szerkezeti vál-
tozásai 1949-1970. I. II. Társadalomtudományi Intézet,
Budapest 1975.
17. Adam Smith: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természe-
téről és okairól. I. kötet. Budapest 1950.
18. Szántó Miklós: Munkaidő-csökkentés és életmód. Szocioló-
giai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.

19. Sztaniszlav Sztrumilin: Az oktatás gazdaságtana a Szovjetunióban. Az oktatás tervezése. Tanulmányok. Fordította: Kemény István. Tankönyvkiadó 1968.
20. Tanulmányok a munkásosztályról. Kossuth Könyvkiadó, 1973.
21. Turgonyi Julia-Ferge Zsuzsa: Az ipari munkásnők munka- és életkörülményei. Tanulmányok a munkásosztályról. Kossuth Könyvkiadó 1973.

A MUNKÁSOSZTÁLY IZLÉSE

A munkásosztály tudatának, esztétikum iránti érzékének alakítása, formálása mindig megkülönböztetett feladata volt a szocialista magyar művelődésnek. Igaz, e művelődés harminc esztendő történetében mindig más-más intenzitással, eszközökkel, módszerekkel történt ez a kulturális forradalmakra jellemző, tudatosan vállalt művelődéspolitikai beavatkozás.

A szocializmus építésének jelenkori szakaszában a kultúra, a művelődés iránti igény /szükséglet! / nemcsak fokozódott, hanem differenciálódott. A jó-izlés társadalmi presztízse napjainkra a szocialista közművelődés központi kérdésévé vált. És mennyivel inkább az a vezető osztály soraiban, a különböző munkásrétegek között! A munkásosztály izlésének helyzetelemzése, vizsgálata tehát szocialista művelődésünk /művelődéspolitikánk/ egyik kulcskérdése.

Előadásom címe - "a munkásosztály izlése" - azt sugallhatja, hogy részletesen elemezzük ez osztály olvasói érdeklődésének, látáskulturájának, zenei igényességének szintjét, fejlődését a nyolc osztályt el nem végzett segédmunkásoktól, az érettségivel rendelkező szakmunkásokig. Nem ezt tesszük. Mindez

több-kevesebb részletességgel, árnyaltsággal megtalálható a nagy számu, témával foglalkozó tanulmányokban; H. Sas Judit, Losonczi Ágnes könyvein át Kamarás István népszerű dolgozataiig, vagy Németh Lajos, Vitányi Iván elmélkedő, problémafeltáró törekvéseiig.

A szociológiai közelítés helyett jelen esetben sokkal szerencsésebbnek véljük néhány olyan vitatható és vitatott elvi kérdésről szólni, amely kérdések szorosan kapcsolódnak a munkásság izlésének, egész műveltségének problematikájához.

Induljunk ki egy kézenfekvő, s e témán belül aligha megkerülhető kérdésből: keressünk választ arra, amire már a XVII-XVIII. század fellendülő izléskutatása is - Stanislaw Pazura^{1/} lengyel esztétikátörténész, izléskutató kimutatása szerint - választ keresett, nevezetesen: a jó izlés bizonyítására milyen lehetőségek és eszközök állnak rendelkezésünkre... S amikor erre keressük a választ, előkerülnek azok a problémák is, amelyek felvetését jeleztük.

Az első kérdésre a felelet egyértelmű: a munkásosztály izlése fejlődhet, fejlődött és fejlődik, alakul, formálódik napjainkban is. Ez mennyiségileg mérhető, egész sor példával illusztrálni is lehetne. De elégedjenek meg csupán néhány példával a saját kutatásainkból. A debreceni Közművelődési Közkönyvtárnak 1932-ben 2520 fős olvasótábora volt. Ezek között mindössze 3.43 % volt munkás, és 1.94 % gazdálkodó /ez volt a kü-

lönböző paraszti rétegek jelölése ebben az időben/. Ugyanakkor a mintegy 120.000 fős Debrecen dolgozó lakosságának 8-10 %-a volt munkás, és 16-18 %-a paraszt. Vagyis az összlakosság közel 30 %-át kitevő két alapvető osztálynak a művelődésben való részesedése - a könyvtári tagság alapján - alig érte el az 5 %-ot.^{2/} És ha tovább differenciálnánk rétegek szerint, arra jönnénk rá, hogy a 3 %-ot alig meghaladó munkások és a 2 %-ot el sem érő gazdálkodók is a két osztály jobb módú, tehetősebb rétegeiből került ki. Vagyis éppen a legszegényebbek azok, akik még a könyvtárig sem jutottak el. S mint ismeretes, ilyen vagy ehhez hasonló volt a helyzet országosan is. Könyvásárlásról, házikönyvtárról ezeknél a rétegeknél egyáltalán nem is beszélhetünk. A Biblia, néhány kalendárium jellegű kötet, A Tolnai Világlapja, s egy Petőfi kötet már kifejezett érdeklődést mutatott.

De hol vagyunk ma már azoktól az időktől, amikor a munkásrétegek zömét például a komoly zene, a képzőművészet egyáltalán nem érdekelte! A kevés számú olvasó között is két alapvető típust lehetett megkülönböztetni. 1. akik azért olvastak csak, hogy szórakozzanak, töltsék az időt. Ösztöneik, szenvedélyeik kielégülését várva a könyvektől. Ezen igényeknek érthető módon, a ponyva és egyéb fércművek feleltek meg. 2. akik keserű, hányatott sorsuk elől a könyvek álmvilágába szerettek volna menekülni, legalább itt keresve, s remélve boldogságot.^{3/} Joggal írta róluk 1937-ben Kassák Lajos: "... napjainkban az olvasás tulnyomó nagy részben narkotikum, menekülés".^{4/} Földes Ferenc

pedig így írt: "A kisemmizettségből, a szürkeségből az álmokba és az izgalmakba menekül a kisember. A modern korban élő szegényeknek és kisembereknek olyan a ponyva, mint a kínai néptömegeknek az ópium."^{5/}

Az idősebbek számára mindez rossz emlék, a fiatalabb generáció számára történelem. Innen valóban - alig egy emberöltő alatt - messzire jutottunk. És ma már ezt természetesnek is vesszük. Mint ahogy azt is, hogy a holnap minden bizonyosan a mán is tullep.

1966-ban pl. négy debreceni üzemben végeztünk felméréseket a munkások között. Mintegy 24-26 %-uk volt akkor rendszeresen olvasó.^{6/} A "Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon" c. kiadvány - a 60-as évek első felének helyzetét elemezve - 22 %-ra teszi a rendszeresen, 43 %-ra az időnként és 34 %-ra az egyáltalán nem olvasó munkások számát.^{7/}

Az 1968-ban, Mándi Péter által írt, és a KTKK Piackutató Csoportja által közreadott "A munkások és a könyv" c. kiadványban már 35 %, a rendszeresen olvasó munkás, s 37 % az, aki nem olvas.^{8/} Kamarás Istvánnak a NPI gondozásában 1969-ben közreadott "A munkások és az olvasás" c. munkája pedig már több mint 40 %-ra teszi a rendszeresen olvasó munkások számát, s kimutatja, milyen jelentős, meghatározó különbségek vannak a különböző iskolázottsági szintű munkások között.^{9/}

Az olvasás gyakorisága

	8 általá- nos alatt	8 álta- lános	érettsé- gizett
rendszeresen olvas	29,2 %	51,9 %	72,2 %
nem olvas	48,2 %	17,6 %	9,- %

Ebből világosan kitűnik, hogy a 8 osztály elvégzése döntő jelentőségű, szinte vizválasztó az olvasásban, művelődésben. Napjainkra tehát a munkásoknak mintegy 50 %-a /fele! / több-kevesebb rendszerességgel olvasó emberré vált. A mennyiségi fejlődés tehát egyenesvonalúnak mondható. Az "olvasni, olvastatni" célját részben már sikerült megvalósítani. Bár átlagolt kép ez, s tudatában kell lennünk annak, hogy éppen a szakképzetlen munkásrétegek /segéd, betanított munkások/ azok, akik a legiskolázatlanabbak is, még az átlagszám /50 %! / felét sem érik el olvasási kulturájukban!

Igy tehát még mennyiségi gondjaink is vannak az olvasatásban. Az egyáltalán olvasni, "mennyit" olvasni kérdése azonban szorosan összefügg a "mit" és a "hogyan" olvasni kérdésével. Bár dialektikus kapcsolat van a mennyit, mit és hogyan között, időben mégis egymásra is épültek. Hiszen ismeretes, hogy a 40-es évek végén, 50-es évek elején kétségtelenül a "mennyit"-en volt még a hangsúly. A 60-as évek /annak is inkább második felére! / a "mit" szorgalmazása a jellemző, s csak a kulturális forradalom harmadik évtizedé-

ben jutottunk el társadalmi méretekben a hogyan olvasás méréséhez, differenciáltabb olvasási módszerek kidolgozásának igényéhez, átadásához.

Említettem, hogy mennyiségi gondok is vannak még a munkásosztály izlése - olvasási intenzitása tekintetében. S ez egyáltalán nem lebecsülendő, elhanyagolható kérdés. Mégis úgy vélem, hogy jelenünkben már a mit és főképpen a hogyan jelenti a nehezebb problémát. Bár Kamarás István, Gondos Ernő és mások tanulmányai, valamint saját felméréseink tapasztalatai is meggyőzően bizonyítják, hogy már a mit kérdésében is történtek változások. Főképpen a 60-as évek elejétől indult meg ez a folyamat, amikor a romantikusok iránti meghatározó vonzalom helyébe egyre több munkásnál a mai magyar irodalom olvasása lépett, a jelen kérdéseinek, problémáinak felismerésével-érzékelésével együtt. A későbbiekben pedig a modern világirodalom alkotásaival is kiegészült ez az olvasási lista. Az olvasó többség azonban még mindig nem jutott el idáig.

Természetesen lehet azon vitatkozni, hogy hol "szorít jobban a cipő", azoknál-e, akik még egyáltalán nem jutottak el a könyvhöz, vagy nem úgy jutottak el a könyvhöz, mint rendszeres műveltségadó, katarzist jelentő élményhez, akiknél a műveltség megszerzését Passuth László, Dallos Sándor, vagy Zsigray Julia művei, a katarzisélményt pedig Dumas, s Jókai Mór romantikája jelenti.

Mindenesetre, a "mit" és "hogyan" alakulását éppen úgy befolyásolják a különböző tényezők, mindenekelőtt a társadalmi tényezők hatásai, ahogyan a műveltséghez, a könyvhöz való eljutást, a "mennyit" is. Pozitívan és negatívan is, természetesen. A 60-as évek végén jelent meg Balogh István "A munkásifjuság helyzetéről és társadalmi szerepéről" című kis könyve.^{10/} Számomra rendkívül tanulságos volt az, ahogyan a tudományos-technikai fejlődés és a munkásifjuság kapcsolatát elemezte. Ebben egyfelől világosan megfogalmazódik, hogy a munkásosztály sorsa össze van kötve a termelési eszközökkel, ezért alapvető érdekei végső soron igénylik és megkövetelik a termelési eszközök technikai színvonalának minél gyorsabb emelkedését, hiszen ez saját felemelkedésének is döntő forrása. Másfelől viszont a KSH mikrocenszusainak adataira hivatkozva - amelyek a 60-as évek első felének helyzetét rögzítik - az alábbi adatokat közli. A gimnáziumi érettségivel rendelkezők 19,9 %-a és az ipari érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők 8,6 %-a nem tartja szükségesnek a megszerzett végzettséget munkája ellátásához. Ebből úgy tűnik, mintha túlképzés lenne. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy hány fiatal szakember /mérnök, közgazdász, technikus stb./ panaszkodik napjainkban, hogy nem végzettségéhez méltó, végzettségének megfelelő munkát végez - némi meggondolatlansággal általános túlképzésről beszélhetnénk.

Csak hogy itt meg kell különböztetni - ahogyan Balogh István is teszi - a szakképzést és az általános képzést. Ha ezt tesszük, megállapítható, hogy a túlképzés néhány szakmára vonatkoztatható csupán, másrészt már a jelen is azt követeli tőlünk, hogy a jövő

igényével is gondolkozzunk. Mindent összevetve, szakemberképzésünkben valóban élenjárunk. Ugyanakkor az a néhány százalék, aki valóban nem végzettségének és képességének megfelelő helyen dolgozik, s még a megtanultakat sem tudja kellő mértékben kamatoztatni, beszűkül, visszafejlődik, ami más irányú tevékenységére és izlésére is kihat, kihathat. Azonban nem ez a mi fő kérdésünk, problémánk.

Az igazi problémát viszont az általános képzés veti fel. Hiszen még a 60-as évek közepén is az állami iparban dolgozó 18 és 25 év közötti munkások mintegy 20 %-a nem végezte el az általános iskola 8. osztályát sem. /Középiskolát 7-8 % végzett./ A 25. éven túliaknál ennél is rosszabb a helyzet. A 70-es évek elején nem is volt megfelelő érdeklődés a dolgozók iskolája iránt. Ugyanakkor már utaltunk arra, hogy a művelődésben a kiválasztó éppen a 8. általános elvégzése. És nem kell hangsúlyoznunk, hogy a szakképzés - amely területen tehát általában jól állunk - csupán az ismeretszerzés meghatározott területeire korlátozódik. Az esztétikum jobb megértését, megélését, a jó izlés kialakulását az általános képzés tudja első sorban segíteni. A jó izlés formálódása szempontjából tehát az általános képzés foka, szintje a meghatározó. Hiszen, ha - példánknál maradva - a részben iskolázott el is jut a könyvhöz, legjobb esetben teljesíti is a mennyiséget az olvasásban, a minőségben, a "mit"-ben és a "hogyan"-ban - ahogyan ezt a különböző hatásvizsgálatok is igazolják - nem tud előbbre lépni. Itt válik ez politikai kérdéssé, a művelődéspolitikai lényeges

problémájává. Iskolázottság és izlés, műveltség és izlés ugyanis elválaszthatatlanul összefüggnek. Vagy itt van egy másik példa: a világnézet, világkép, világszemlélet és az izlés összefüggéséről. Hazai és nemzetközi szakirodalomban egyaránt van példa arra, hogy úgy állítják be ezt a kérdést, mintha az embernek a világnézeti és az esztétikai értékelő, ítélkező tudati szférája nem különbözhetnének tartósan egymástól.^{11/} Vagyis a haladó világnézet maga után vonja a jó izlést és fordítva - mondják. Azért tartjuk ezt veszélyes elméletnek, mert azt hitetjük el politikailag érett, iskolázott, világnézetiileg fejlett emberekkel, munkásokkal, hogy nekik az izlésük is jó, s a jó izlés megszerzésének érdekében semmit nem kell tenniük. Természetesen összeeshet a kettő, mint ahogy nagyon sok esetben össze is esik; azoknál elsősorban, akik a jó izléshez szükséges esztétikai ismeretek megszerzésén is már tuljutottak. Egyébként éppen empirikus tapasztalataink szolgáltatnak megannyi példát arra, hogy politikailag iskolázott, világnézetiileg fejlett emberek, munkások izlése megrekedt a magyar nótáknál, vagy az operettnél a zenében, megrekedt a giccsnél a képzőművészetben, s a lektürnél az irodalomban. Vagy sok a kettős tudattal rendelkező is közöttük; akiknél jól megfér egymás mellett a giccs és Munkácsy, a modernnek azonban már nem képesek eljutni.

Másik oldalról közelítve, az is ismeretes, hogy a jelenben és a múltban is előfordult, hogy retrográd világnézetű ember remekműveket alkotott. Gondoljunk a királypárti, roya-

lista Balzacra, vagy a vietnami agressziót helyeső, azt támogató Steinbeckre. Következik ez már a tudati szférák egyenlőtlen fejlődésének közismert marxista tételéből.

Ugyanakkor aligha tagadható a különböző tudati szférák hosszú távon való egymásra hatása. Ám ez nem automatikus. A jó irodalmi ízléssel rendelkezőt, hogy képzőművészeti ismereteit is fejlessze, inspirálhatja, hogy látáskulturájában is a jó ízlést sajátjává akarja tenni. Így elképzelhető ez a világnézetnél és az ízlés esetében is. A politikailag, világnézetiileg csiszolt munkás törekszik egyéb ismereteit is tágítani. A haladó világnézet azonban önmagában, automatikusan nem hozza meg a jó ízlés iránti érzéket is. /Szeretnék minden félreértést elkerülni. Ezért hangsúlyozom, hogy az ízlés nem egyenlő csak az ismeretek megszerzésével. Mint ahogy nem valami önmagában létező intuitív képesség sem. Ám a tudás, az ismeret elősegíti a jó ízlés kialakulását. Szántó Miklós után - szabadon - úgy is fogalmazhatnánk, hogy minél elmélyültebb, szélesebb a tudása valakinek, annál magasabbra jut el azon a lépcsőfokon, amely a jó ízléshez vezet./^{12/}

Természetesen az is igaz, hogy az ember diszpozíciókkal születik. Már a család önmagában is több választási lehetőséget kínál az egyénnek. Ugyanakkor az emberben több ízléskör együttélése is megfigyelhető. Ez ugyanúgy természetes, mint ahogyan az is, hogy az ízlés és az esztétikai ítélet az egyénél nem esik mindig egybe. Van, aki esztétikai ítélete szerint

Petőfit fogadja el a legnagyobb magyar költőnek. Szabad óráiban azonban ízlése szerint Tóth Árpád vagy Juhász Gyula verseit olvasgatja, mert őket szereti, egyéniségéhez, lelkületéhez ők állnak közelebb. Az ember ízlésében tehát a szabad választás lehetőséget nyitva áll. Elismerhetem én Thomas Mannt nagy írónak, ha nem az én ízlésem szerint írok, s nekem pl. Hemingway tetszik. Azonban ez a választás a jó ízlésű embernél csak az esztétikum, az esztétikai ítélet szabta határon belül lehetséges: József Attila és Ady Endre, John Osborne, vagy Max Frisch, Bartók Béla, vagy Kodály Zoltán, Somogyi József vagy Pátzay Pál között. Itt a választás a jó ízlés határain belül történik.

De ha valaki Németh Lászlót összekeveri P. Howarddal, vagy az olcsó könyvtár sorozattól nem tudja megkülönböztetni a Friss újság zsibogói, pult alatt kapható példányait, az kifejezetten rossz ízlést jelent. A lektürt, a ponyvát olvasó, a giccsben gyönyörködő ízlését esztétikai ítélettel nem igazolhatom. Éppen ezért a jó ízlés határán kívülre kell rekesztenem. /Azt mondtam, hogy az ízlést az esztétikai ítélet igazolja. A szakirodalomban nagyon sokszor ízlés-ítéletről olvasunk, vagyis arról, hogy az ízlés egyenlő az ítélettel. Egyre többen választják azonban külön az ízlést az ítélettől. G. Apreszjan pl. úgy véli, hogy az ízlés megléte előfeltétele az ítélet kialakításának.^{13/} Itt tehát az ízlés és az ítélet között dialektikus kölcsönhatás van. A jó ízlés előfeltétele a helyes ítéletnek. A jó ízlést "visszaigazolja" a szigorú normákon nyugvó esztétikai ítélet is./

Természetesen ez a diszpozíciókkal induló ember - akitől példámban beszéltem - egyaránt hajlamos lehet a jó ízlés elsajátítására és meg is rekedhet ízlése. Ebben a már hangoztatott társadalmi tényezőknek döntő szerepe van. Sokszor hangoztatjuk az életmód változásának fontosságát az ízlés alakulásában. Olykor mégis hajlamosak vagyunk csak kulturális, művelődési kategóriákban gondolkozni, valamiféle aufklárizmus hatására a művelődési javakban rejlő össz-emberi lehetőséget tulbecsülni. Előfordul, hogy kulturális eszközökkel akarunk olyan kérdéseket is megoldani, amik egyéb társadalmi képződmények feladatai. Ilyenkor jutunk el aztán a látszat-megoldásokhoz. Itt van pl. a szocialista brigádok kulturális vállalásainak, vagy egyéb munkás művelődési mozgalmak példája, mint Hajdu-Biharban a Korunk Valósága. Ezek - amellet, hogy igen helyesen, igyekeznek megoldani a munkásosztály művelődését - több vonatkozásban problematikussá, formálissá váltak.

Nézzünk egy példát! Van Debrecenben egy minden vonatkozásban jól működő középüzem, ahol sok nő dolgozik. Sok az érettségizett szakmunkások száma. Döntő többségüknek igényük van a művelődésre, ízlésük csiszolására. Ám a nőknek ugyancsak döntő többsége családjára, akik munka után óvodába, bevásárolni, hazafele sietnek. Szívesen részt vesznek brigád megmozdulásokon alkalmanként. A szocialista brigádok vetélkedőjének előírásai viszont állandó, permanens művelődésre serkentenek, hiszen a vetélkedők a helyi selejtezőktől a megyei döntőig egész éves munkát, felkészülést jelentenek. A következő évben pedig kezdődik mindez előlről. Így hát ebben az esetben a folyamatos műve-

lődés helyes követelménye szembekerült a dolgozó nők kevés szabadidejével, ütközött családi, gyermekei iránti kötelezettségek teljesítésével. Bizonyíték: azok a brigádok is, akik jó helyezéseket értek el, azt kérték: - ne minden évben ugyanazon brigádok versenyezzenek. Kerüljön minden második, harmadik évben rájuk csak a sor. Pedig az üzemvezetés különböző anyagi és erkölcsi ösztönzőkkel is támogatja, szorgalmazza a részvételt. Ugyanezen üzem igazgatója, párttitkára, s néhány vezető munkatársa így fogalmazta meg a tanulságokat: Összességében hasznos lenne pl. a Korunk Valósága szocialista brigád vetélkedő. De csak akkor, ha az valóban önkéntes és ha nem "profikat" akarunk versenyeztetni. Itt már sokszor a versenyen van a hangsúly - nem a művelődésen. Igazat kell adnunk nekik.

Két évvel ezelőtt ugyanezen üzemben a kérdések között olyanok is szerepeltek, mint pl. az, hogy Radnóti Miklós kézíratait milyen körülmények között, mikor, hol találták meg. Kérdezzük! az ilyen lexikálisnak mondott kérdések - amelyek megválaszolása szakemberekre tartozó feladat - mennyiben segítik a szép érzék, a gondolkodási képesség, a jó ízlés fejlődését? Vonzanak-e az ilyen melléfogások, vagy taszítanak...

Ezen példákból is kiviláglik, hogy egyfelől a társadalmi tényezőknek, másfelől a módszereknek mennyire meghatározó szerepük lehet a munkások művelődésében, ízlésük alakításában. De kiviláglik az is, hogy ahol nincsenek megteremtve a feltételek

a permanens művelődésre, ott ezeken a szorgalmazott vállalkozásokon minél hamarabb tud akarnak lenni, ott nyűgnek érzik, - s ahogyan ezt el is mondták nekünk - nem pedig benső meggyőződésből, igényből fakadónak. Mert ha nem vesszük figyelembe, mennyit bír az ember - jelen esetben, hogy a családanyák menyire képesek az éveken át megújuló versengésre - akkor helyes céljaink visszájára fordulhatnak. Nem beszélve, hogy a művelődés eszközével egyáltalán nem oldjuk meg problémáikat. A példát pedig olyan helyről hoztuk, ahol jól, rendben megy minden. Így megengedhették maguknak azt is, hogy őszinték legyenek.

Tisztelt Hallgatóság!

Az eddigiekben azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a munkásształy izlése fejlődött és fejlődik. Elsősorban az olvasás, a könyvhöz való viszony példáján keresztül rámutattunk arra is, hogy a művelődéshez, a könyvhöz való eljutás dialektikus összefüggésben van a mivel művelődni /mit olvasni/ és a hogyan művelődni /olvasni/ kérdésével. Láttuk azt is, hogy olykor legnemesebb céljaink is visszájára fordulhatnak, s hogy a művelődés egyoldalú erőltetése, ott, ahol meghatározóan más gondok vannak még, nem mindig céljainknak megfelelő, nem mindig eredményes. Közben utaltunk az egyéni izlés néhány sajátosságára, specifikumára. Hangoztattuk az életmód, a társadalmi tényezők meghatározó szerepét az izlés formálódásában, s rámutattunk az izlés és a műveltség, az izlés és tudás, ismeretek szoros kapcsolatára.

Említettük, s számokkal illusztráltuk az olvasásban való mennyiségi fejlődést a munkások között. Utaltunk arra is, hogy az olvasás minőségében a 60-as évek elején kedvező folyamat indult el /a magyar irodalomhoz, a modern világirodalomhoz közelítése a munkásoknak/.

Véleményünk szerint ennek a kedvező folyamatnak a lendülete azonban - a "mit" és a "hogyan" kérdésében - megtört a 60-as évek legvégén, s a 70-es évek első éveiben. Többen az új gazdasági irányítási rendszernek /mechanizmusnak/ rótták fel ezt a kultúrában ideológiailag, politikailag veszélyesen jelentkező piaci szemléletet.

Nézzünk néhány példát azokból a nyíltan is folyó vitákból, amelyek az izlés nevelését - alakítását /s így a munkáosztály izlésének formálását is/ közvetlenül érintették. E viták - amellet, hogy egyértelműen bizonyították a széleskörű felelősséget, a szocializmus féltéséből fakadó tudatos kiállást a szocialista művelődési és művészeti eszmények mellett - arra is rámutattak, hogy elsősorban a kispolgári élet-szemlélet ujratermelődéséből következő üzleti szellem a kellenél is nagyobb mértékben felszínre került.

Különösen éles viták folytak - az izlést döntő mértékben befolyásoló - a könyvkiadás területén. "A gazdaságirányítás új módszereinek alkalmazása a kultúra területén torz, gyakorlati kivitelezés zsákutcájába tévedt!"^{14/} - írta Kardos György, a 72.238/1967. Kiadói Főigazgatósági rendeletet bírálva. /A

gazdasági mechanizmus alkalmazása a könyv-szakma területén./

A viták meglehetősen sokszor hivatkoztak Marxra: "A kultúra értékei nem árúk!" Még Lukács György is beállt a vitakozók táborába, s ilyen mondatokat fogalmazott meg: "...még a személyi kultusz korszaka is respektálta", már mint az említett marxi tételt. /Kortárs, 1969. 4. szám/

Vajon indokoltak voltak-e az ilyen súlyos megfogalmazások? Nézzünk néhány példát: 1964-ben a prózában Jókai Mór: Az aranyember c. műve jelent meg legnagyobb példányszámban /110.000/, 1969-ben azonban már Rejtő Jenő /P. Howard/: Egy bolond száz bajt csinál c. fércműve 221.000 példányban. Második helyet Agatha Christie: Holttest a könyvtárszobában c. könyve 182.000 példányban.^{15/}

1970-ben 40.000 példányon felül 90 szépirodalmi könyv jelent meg Magyarországon. 18 közülük művelődéspolitikai céljainkkal ellentétes. Mégis összpéldányszámuk kerekén 1.730.000, valamennyi regény. A többi prózai mű - 362 könyv - 6.000.000 példányban jelent meg. Az arány önmagáért beszél: a 18 detektív és kalandregény az összprouzai termelés példányszámának 1/5-e volt.^{16/}

A példák azt bizonyítják, hogy bár a lektúr eluralkodásáról nem beszélhetünk, rohamos előretöréséről azonban igen. Voltak pedig, akik ennek várható következményeire előre, nyil-

vánosan is rámutattak. Szombathelyi Ervin például így irt: "A vállalatok nyereségérdekeltűek lesznek, ezért természetesen a könnyen eladható, jó üzleti haszonnal járó könyveket akarják venni. Ilyen formán a kereskedelem is ebbe az irányba befolyásolja a kiadói tevékenységet. Márpedig tudjuk, hogy a kultúrában nem mindig esik egybe a jó és a keresett."^{17/}

Nem mindenki látta természetesen így a helyzetet. Pl. Varga Sándor arról irt, hogy "művelődésügyünk számára még nem azok képezik a legfőbb veszélyt, akik véglegesen megrekednek a lektürnél, és arra a bizonyos továbblépésre egyáltalán /azaz soha, egész életükben/ nem lesznek hajlandók, hanem azok a semmit sem olvasók, akik meg is rekednek e semmit nem olvasásnál."^{18/} Más helyen pedig egyenesen kétségbevonja az üzleti szellem eluralkodását, a lektür - belletrisztika veszélyes terjedését könyvkiadásunkban és könyvkereskedelmünkben." Lehet, hogy a kalmárlelkület beszél belőlem, sőt, hogy könyvkereskedői létem már torzítja tudatomat, de én ilyen veszélyt nem látok."^{19/}

A vita természetesen szélesebb ivben hullámozott, s egész kulturális forradalmunk menetének "hogyan továbbját" érintette, ebben természetesen az izlésformálás hogyanját is.

Ugy véljük, veszély nem volt, de olyan káros tendenciák igen, amelyek éppen az izlés, a jó izlés befolyásolására voltak káros hatással a munkásosztály soraiban is. Az MSZMP mű-

velődés és művészetpolitikájának irányítói időben felfigyeltek erre. "Megjelentek külföldről átvett és hazai silány izlésromboló, károsan ható művek is. E negatív jelenségeket határozottan vissza kell szorítani."^{20/} A tömegkommunikációs eszközök is bírálatot kaptak: "Gyakran közvetítenek alacsony színvonalu, kispolgári izléstelenségeket árasztó s különösen az ifjúság erkölcsi fejlődését károsító műsorszámokat. Határozottan fel kell lépni az ilyen tendenciák, a burzsoá dekadencia, a kulturális selejt terjesztése ellen."^{21/}

És itt szeretnénk rámutatni megint egy lényeges momentumra. A jó izlés elterjedése, gyökeret eresztése nagy mértékben éppen attól függ, hogy mennyiben tudunk a szórakoztatásba /szórakozásba/, mint természetes emberi szükségletbe, számunkra megfelelő tartalmakat adaptálni.

Mert a szórakozás problémája nem szűkíthető le egyszerűen kulturális kérdéssé, nemcsak az egyéni izlés gondja csupán a munkásság soraiban sem, hanem - éppen az életforma, a "hogyan éljünk?" dilemma szálán keresztül - szorosan kapcsolódik legátfogóbb társadalmi kérdéseinkhez is.

Sokan beszélnek a tudat elmaradásának ismert marxista tételéről is, igazolni akarván a művészetben az alacsonyabban jelentkező igényeket. Meg kell jegyezni, hogy a tudat elmaradásának általános igazságából nem következik, nem következhet a belenyugvás, a semmittevés, az ideológiai közömbösség. S a jelenlegi izlés tudomásul vétele és kodifikálása sem.

Látható, az átlagolt, kiegyensúlyozottnak tűnő kulturális fejlődést mi minden befolyásolhatja és befolyásolja, s vele együtt az izlés, a jó izlés alakulását is. Nagy igazság - s ezt ma már mindenki világosan látja -, hogy az emberek tudatának, izlésének fejlesztésére nem lehet úgy öt éves terveket csinálni, mint ahogyan a gazdasági életben. Az ember lassan, sok közvetett és közvetlen összetevőn, lépcsőfokon át jut el a jó izlés birtoklásáig.

Ezért hát a fejlődés, a tényszerű előremozgás ellenére napjainkban is találkozhatunk az izlésformálás gondjaival. Persze, nem takarékosági, pénzkérdés ez elsősorban - ahogyan azt oly sokszor hallani. Nyilván nem mellékes ez sem. De a szemlélet, a látásmód, a hivatásérzet mindennél fontosabb meghatározók!

A közelmúltban a munkások izlését elemző tanulmányában Kamarás István^{22/} hangsúlyozta: nem azt akarja mondani és ábrázolni, hogy "ez van", hanem azt, hogy "ilyen is van." Izlésformálási gondjaink fogalmazódnak meg azokban az esettanulmányokban, amelyeket közreadott. Bemutatja a céltalanul élőket, azt, akit iparkodónak, vagy lelkesnek, tervekkel induló típusnak nevezett el. Bemutatja a szívósan, szívvel dolgozókat, vagy azokat akik lázadoznak, és erőfeszítésük révén végül is felülkerekednek a művelődésben is.

Jó és rossz példákat mai tapasztalataink alapján mi is hozhatnánk. Ám - időnk lassan lejárván - csak egy dologról szólunk még. Közművelődésünkben, izlésformáló munkánkban különösen fontos a fiatal munkásokkal való foglalkozás. Szociológiai felméréseink, esettanulmányaink arra figyelmeztetnek, hogy sok közülük az olyan, aki nem tud mit kezdeni szabadidejével, s önmagával sem.

Berkovits György megfigyelései alapján mióta az emberek ujságot olvasnak, rádiót hallgatnak, televíziót néznek, legfeljebb tájékozottabbak lettek. De a tájékozottság önmagában csupán civilizációs eredmény - mint pl. az összkomfortos lakás. A falusi munkáskulturát elemezve - úgy véli - változtatásra van szükség. De ehhez először az életmódnak kell megváltoznia. Arra a kérdésre ugyanis, mit csinálnak a fiatalok, a 18 éves futószalag mellett dolgozó munkás-lány így válaszolt: "Szórakozom, mint más." Olyan filmeket néz, amiken nagyokat lehet röhögni, s ha ezt nem lehet, csak azt nézi meg, ami krimi. A 20 éves betanított munkás-fiu pedig így felelt: kirándulok, meccsre járok. S ha rossz az idő, vagy nincs foci? Akkor unatkozom, vagy a haverokkal lógok. A 20 éves szövőgyárban dolgozó munkás-lány pedig randevuzik. S ha nincs randevuja, unatkozik vagy bánkódik. Tehát még eszükbe sem jut az, hogy hasznosan töltsék el ezt az időt, művelődjenek, ismereteket szerezzenek, muzeumba, könyvtárba, művelődési otthoni rendezvényre menjenek el.

A közművelődés munkásainak van hát tennivalójuk, feladatok bőségesen, a művelődési igény felkeltése, az izlés nevelése, formálása tekintetében. Persze - az előbbi példánál maradva - az első előfeltétel a fiatalok /és idősebbek/ megnyerése. És itt egyeztetni kell a mi elképzeléseinket az ő igényeikkel - lehetőleg elvi engedmények nélkül. Mert ne felejtjük el, hogy a művelődés, s benne a jó izlés megszerzése csak az egyén sajátos küzdelmének keretében történhet, s így a művelődés az egyén egész élete megszervezésének fontos eszközévé, tényezőjévé is válhatik.

Ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy a művelődés, a közművelődés munkása ne csak feladatokat kapjon, hanem feltevéleket is annak végrehajtásához, s mindenekelőtt sok-sok segítséget. Hiszen csakis így válhatik a közművelődés, s benne a munkásosztály izlésének formálása, az egész társadalom ügyévé. Mert az izlés fejlődése - amint azt már jeleztük - nagy mértékben tulmutat önmagán. Vele együtt az egyén értékrendje, személyisége, egész alap- és életbeállítódása is jó irányban változik.

Ezért is érett meg a helyzet ma már annak megfogalmazására: a jó izlés társadalmi presztízse a szocialista közművelődés létkérdése.

IRODALOMJEGYZÉK

- 1./ Stanislaw Pazura: Zametki o znacsenii isszledovanijsztorii ponjatie vkusza. Studia Estyczne 1974. IX. kötet.
- 2./ Sz. Szabó László: Adalékok a Debreceni Városi Könyvtár működésének muzeumi éveihöz /1928-1944/ Déri Muzeum 1968-as évkönyve. Debrecen. 1970.
- 3./ Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világ-háboru között. /1920-1944/ Akadémiai Kiadó, Bp. 1961.
- 4./ Kassák Lajos: Könyv és kultúra. Népszava, 1937. 7. sz.
- 5./ Földes Ferenc: A munkásság és a parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Cserépfalvi Kiadó Bp. 1941.
- 6./ Sz. Szabó László: Munkásolvasók között. Alföld, 1966. 12. szám.
- 7./ Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. KTTK Bp. 1965.
- 8./ Mándi Péter: A munkások és a könyv. KTTK. Bp. 1968.

- 9./ Kamarás István: A munkások és az olvasás. NPI Bp. 1969.
- 10./ Balogh István: A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1968.
- 11./ Szabó György: Izlés és világnézet. Társadalmi Szemle, 1966. 6. sz.
- 12./ Szántó Miklós: A művészi közizlés a szociológus szemével. Valóság, 1967. 6. sz.
- 13./ G. Apreszjan: Voproszi teorii eszteticzeszkogo voszpitanija. MG. Moszkva, 1970.
- 14./ Kortárs, 1969. 4. sz.
- 15./ Dr. Varga Alajosné: Könyvkiadás és olvasás. Statisztikai Szemle, 1971. 3. szám.
- 16./ Iszlai Zoltán: Szűk keresztmetszet. Társadalmi Szemle, 1971. 10. szám.
- 17./ Szombathelyi Ervin: Könyvkiadás - de hogyan? Népszava, 1967. augusztus 22.

- 18./ Varga Sándor: A gazdasági reform és könyvkereskedelem.
Kortárs, 1969. 9. sz.
- 19./ Varga Sándor: A nemzeti irodalom jelenléte. Élet és Irodalom, 1971. július 10.
- 20-21./ Az MSZMP X. Kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról. Népszabadság, 1970. nov. 29.
- 22./ Kamarás István: Az irodalmi érték esélye lektürolvasóknál.
NPI. Bp. 1975.
- 23./ Berkovits György: Művelődés zárójelben. Kultura és közösség. 1975. 2-3. szám.

A SZABADIDŐ-SZOKÁSOK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

I.

Történelmi változások következtek be hazánk fejlődésében az elmúlt időszakban. Az emberi történelem előtörténetéből az átlépés a valódi történelembe a szocialista forradalom kibontakozásával vált valóra. A szocialista fejlődés, a szocializmus alapjainak lerakása jellemzi az elmúlt időszak történelmi fejlődését. Magyarország történelmének új szakasza ez, ami új, azelőtt ismeretlen lehetőségeket nyitott meg a társadalom, az egyén számára, életmódja, munkája, valamint szabadidő tevékenysége szempontjából is.

Mindezeknek a problémáknak tisztázásához a kiinduló pontot a társadalmi-gazdasági alakulat fejlettségének foka, a hatalom állapota adja meg. Létrejött a proletárdiktatura és a szilárd munkáshatalom, aminek kifejeződése az ellenforradalmi lázadás leverése óta a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, a hatalom kulcsa pedig a munkásosztálynak a társadalom fejlődésében betöltött vezető szerepe. A szilárd munkáshatalomhoz nyújt alapot a kizsákmányolás felszámolása nyomában a szocialista tulajdonviszonyok megteremtése és fejlesztése is. A szocialista forradalom kibontakozásának keretei

között a fejlődés jellegzetes ága a kultúra terén megvalósuló átalakulás: a szocialista kulturális forradalom megvalósulása Magyarországon. A volt kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumának megtörése és felszámolása, a tömegeknek a kultúrához, a kultúrának a tömegekhez való eljuttatása összekapcsolódik a szocialista kultúra, s ezen belül a szocialista művészet megteremtésével. A szocialista kulturális forradalom létrehozta azokat a művelődési intézményeket, amelyeknek átfogó hálózata alkalmas arra, hogy eljuttassa a kultúra értékeit a tömegekhez. Ennek alapja az oktatási rendszer fejlesztése, az általános iskola megvalósítása. Több, mint 3800 közművelődési könyvtárnak /nem számítva az iskolai könyvtárakat, szakkönyvtárakat/ 2,2 millió beiratkozott tagja van. A muzeumokat évente 7,1 millióan látogatják, míg a művelődési központokat évente 50 millióan keresik fel. Ehhez tegyük hozzá az évi 5,5 millió színházlátogatót és 80 millió mozilátogatót, valamint a komolyzenei koncertek évi 800 ezer főnyi közönségét. Mindez mutatja, hogy a szocialista kulturális forradalom fejlődése, s keretei között a művelődési intézmények hálózata reális alapokat teremt a szabadidő művelődésre való felhasználásához. A hagyományos művelődési intézményekhez még hozzá kell számítani a tömegkommunikációs eszközöket is: a közel 2,5 millió TV előfizető, a több mint 2,5 millió rádióelőfizető láttán megállapíthatjuk, hogy az ország gyakorlatilag teljesen ellátott azokkal az eszközökkel, amelyek a művelődést is szolgálják. Mindez közvetlenül is meghatározza

a szabadidő helyzetének, értékének alakulását, a szabadidő lehetőségeinek, valamint a szabadidő iránti igényeknek a jelentkezését, ezen igények szintjét is: a műveltség foka közvetlenül is hat a szabadidő-szokások jellegére.

A szocialista fejlődés keretei között félreérthetetlenül hat a szabadidő helyzetének, felhasználásának alakulására a korunkra oly mélyen jellemző tudományos technikai forradalom, a technika szocialista alkalmazásának nyomán keletkezett követelményekkel. Ezek között is mindenekelőtt említést érdemel a munka jellegének átalakulása, a szocialista munka fejlődése és nyomában a termelékenység ugrásszerű növekedése. A fejlődés ebben a vonatkozásában is megalapozza a munkaidő fokozatos csökkentését, s ezzel a szabadidő lehetőségeinek gyarapodását. A technika szocialista alkalmazása, a szocialista viszonyok között kibontakozó tudományos technikai forradalom olyan alapvető változásokat hívott életre, mint a gyors industrializáció, valamint a társadalom egész életét mélyen befolyásoló urbanizáció. Jellemző az élet felgyorsulása, a nem csak biológiai szinten, hanem társadalmi vonatkozásaiban is tapasztalható acceleráció. Gyorsul az ország motorizációja, terjed a turizmus. Mindezek közvetlenül is beletorkollanak az elmúlt időszakra jellemző életmód-változásokba, a korszerű szocialista életmód kibontakozásának folyamataihoz vezetve.

A társadalmi változások és kereteik között a szocialista életmód fejlődése közvetlenül is hat a szabadidő problémáinak jelentkezésére. Az ismertetett nagy horderejű társadalmi változásokba beágyazva értelmezhető csak helyesen a szabadidő problematikája, ezek függvényeként, ezen társadalmi determinánsok által meghatározva jelentkezik és változik a szabadidő jelentősége, szerepe a társadalom és az egyes emberek életében, értékrendjében. A fejlődési folyamat összefüggéseiben válik érthetővé a szabadidő jelentőségének növekedése. A társadalom egésze változásaiból kell kiindulni, s nem kiragadva ezek közül, önállóan, izolálva értelmezve a szabadidőt.

Mindezeknek a változásoknak a szövetébe beillesztve válik érthetővé: miért nő a szabadidő jelentősége a társadalom fejlődése szempontjából a szocialista életmód megközelítésében, miért kerül előtérbe a szabadidő problematikája a társadalmi viszonyok függvényeként. Az elmondottak alapján bizonyosodik be, hogy mennyire nem autonóm probléma a szabadidő, s mennyire torz optikát jelentene a szabadidőnek önmagában való vizsgálata, kiszakítva a társadalmi viszonyok bonyolult szövetéből.

A szabadidő a fejlődő, egyre korszerűsödő szocialista életmód egyik fontos feltétele jellegzetes része. Az életmód keretei között igényel vizsgálatot a szabadidő helye,

szerepe szocialista életünkben. Ebben a megközelítésben tárul fel jelentősége a szocialista életmód fejlődésében. Ebben a keretben válik élő problémává a "három nyolcas" megvalósítása: a munkásosztály osztályharcának ugyanis mindig is fontos feladata volt a normális munkafeltételekért, valamint ehhez kapcsolódva az emberséges munkaidőért folyó harc. /Szocialista fejlődésünk eredményeinek értékeléséhez érdemes utalni Marx megrázó soraira, amelyeket a Tőke I. kötetében olvashatunk a gyermekmunka, valamint az embertelenül hosszú munkaidő elleni harc mint az osztályharc feladatairól./

Szocialista fejlődésünk tette lehetővé a heti 48 órás munkaidő megvalósítását, majd a további munkaidőcsökkentést, először az egészségre ártalmas munkakörök, valamint a különösen nehéz fizikai munkakörök területén.

Időszerűvé vált az idő felhasználásnak tudományos elemzése. Nemzetközileg is élenjáró tudományos tett volt tehát a Központi Statisztikai Hivatalban Ferge Zsuzsa által vezetett időmérlegvizsgálat, aminek eredményeit "A nap 24 órája"¹ c. uttörő jelentőségű munka tartalmazza. Nemzetközileg is nagy figyelmet keltettek Szalai Sándor akadémikus nemzetközi összehasonlító időmérlegvizsgálatai, amelynek eredményeképpen 12 ország - köztük szocialista országok és ezen belül

1/ A nap 24 órája. KSH 1965. 155 old.

Magyarország - időmérleg-tapasztalatait összegezték. E vizsgálat eredményeképpen jelent meg 1972-ben a *The Use of Time* c. kötet.^{2/} A vizsgálatok kapcsolódtak a szabadidő helyzetének átalakulásához, az időfelhasználásban jelentkező új tendenciákhoz és az időmérlegvizsgálatok elsősorban az idő felhasználásának kvantitatív mutatóit tanulmányozták. Ezzel együtt megindultak azok a szabadidő vizsgálatok is, amelyek a percekben és órákban mérhető idő kvantitatív megközelítése mellett előtérbe állították a szabadidő kvalitatív mutatóit, kutatva, hogy a szocialista életmód keretei között hogyan helyezkedik el az emberek szabadidő tevékenysége, hogyan funkcionál az életmódban a szabadidő tevékenységek rétege, hogyan hat a pihenésre, szórakozásra, továbbképzésre, művelődésre, társadalmi aktivitásra, hogyan érvényesülnek a szabadidő keretei között a szocialista társadalom alapvető értékei. Ahogyan a szabadidő tevékenységek jelentősége növekedett a szocialista életmód szerkezetében, úgy került előtérbe a szabadidő kutatása is a hazai társadalomtudományi kutatásokban, mindenekelőtt a szabadidő szociológiai, valamint filozófiai, közgazdasági, pszichológiai, pedagógiai, szociálpszichológiai stb. megközelítésében, jelezve, hogy mennyire jellegzetesen interdiszciplináris vizsgálatokat igényel a szabadidő rendkívül bonyolult társadalmi problémája.

2/ *The Use of Time*. Edited by A. Szalai. Hága, 1972.

II.

Korszakalkotó jelentőségű változást hozott a szabadidő helyzetében az MSZMP IX. Kongresszusa. A Kongresszus határozatában kimondta, hogy a heti munkaidőt 48 óráról 44 órára kell csökkenteni, mihamarabb annak feltételei megérlelődnek. A munkaidőcsökkentés módszereként a kéthetenkénti szabad szombatok bevezetésére került sor. A munkaidőcsökkentés révén Magyarország felzárkózott a szocialista országok, valamint az iparilag fejlett országok szintjére, a heti törvényes munkaidő hosszát illetően. A tudomány, technika eredményeinek egyre intenzívebb alkalmazása nyomán a munka termelékenységének növekedése érleli a feltételét a munkaidő csökkentése számára. Ezzel együtt 75 %, 3 millió ember dolgozik már heti 44 órás munkaidővel. A Minisztertanács Határozata szerint 1977 végéig pedig a munkaidőcsökkentés ezen rendszerét teljessé kell tenni. A munkaidőcsökkentés elsősorban politikai döntés volt, nem csupán gazdasági kérdés. Nem kizárólag a termelékenység növekedése nyomására vált szükségessé a munkaidő csökkentése, hanem mindenekelőtt a szocialista fejlődéshez kapcsolódó politikai szükségletek kifejeződéseiképpen: megteremteni a lehetőségeket a szocialista életmód számára oly fontos szabadidő fejlesztéséhez.

A munkaidőcsökkentés közvetlenül beletartozik az MSZMP életszínvonal-politikai elgondolásainak megvalósításába. Az életszínvonal mérése tekintetében nem kizárólag az anyagi

javak bősége, az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem, vagy a lakosság tartós fogyasztási cikkeit /autó, stb./ való ellátottságának foka jöhet számításba. Legalább ennyire lényeges az életvitel, az életstílus, s a szabadidő-, szokások által is minősített életmód jellege. Egy ország szabadidő szokásai jellegzetesen megmutatják a gazdasági életszínvonal-mutatók mellett, ezekhez kapcsolódva a társadalom életvitelének, életszínvonalának állapotát is. A munkaidőcsökkentés nem csupán azért számít életszínvonalpolitikai, gazdaságpolitikai tényezőnek, mert nyomában az ország munkaidő alapja mintegy 8 %-kal csökkent. Gazdaságpolitikai, életszínvonalpolitikai döntés alapján került ugyanis sorra a munkaidő csökkentése, hiszen a szocialista társadalom fejlődése, benne az egyén, a személyiség fejlődésének lehetőségei igényelték a személyiség kibontakoztatásához szükséges lehetőségek, a szabadidő-keretek kibontakoztatását.

A munkaidő csökkentése új helyzet elé állította a művelődéspolitikát is. Hiszen a művelődéshez szükséges idő mennyisége jelentősen megnövekedett. Ennyiben a munkaidőcsökkentés és a szabadidő politikai alakítása művelődéspolitikai kérdés is. Korántsem véletlen, hogy a KB közművelődésről szóló 1974. márciusi határozata a közművelődés helyzetével, fejlesztésének feladataival foglalkozva, az ezt ösztönző társadalmi tényezőket áttekintve, nagy súlyt

helyezett a szabadidő növekedésére, ill. a munkaidő csökkentése révén nyílt új lehetőségekre. A művelődéspolitikának nagyon erőteljesen számításba kell vennie a szabadidő szocialista felhasználása érdekében szükséges tennivalókat: nagyon sok mulik azon, hogy a munkaidőcsökkentés révén megnövekedett rendelkezésre álló idő kulturált felhasználására mennyire nyílnak meg a lehetőségek, mennyire lesz a szabad időből szabadidő, vagy éppen a feltételek híján elporlik-e a rendkívül nagy társadalmi értéket jelentő időmennyiség.

A szocialista társadalom fejlődése szempontjából nagy jelentőségű és növekvő fontosságú kérdés, hogy a munkaidőcsökkentés és nyomában a szabadidő lehetőségeinek megnövekedése mennyiben segíti a szocialista ember személyiségének kibontakoztatását, korszerű szocialista életmódjának fejlesztését. E kérdések tulmutatnak természetesen a művelődéspolitikai hatáskörén, az egész szocialista fejlődést érintik, s a szocializmus teljes felépítéséért folytatott politika szerves részeként értékelendők, nem szűkíthetők le mindez csupán a probléma művelődéspolitikai megközelítésére.

Átfogó szabadidő-politika kidolgozásának alapjait fektette le az MSZMP IX. Kongresszusának határozata, majd ezt továbbfejlesztve a XI. Kongresszus határozata is, ki-

emelve ebből a munkaidőcsökkentés stratégiai céljait. E határozatokra építve a KB több határozata és állásfoglalása is konkretizálta a szabadidő-politika újabb és újabb területeit. Mindenekelőtt a KB-nak a közoktatásról hozott határozatának, valamint a közművelődésről hozott határozatnak van rendkívüli fontossága az átfogó szabadidő-politika koncepcióinak kidolgozásában. Nemcsak az egyes ember ügye, hanem az egész társadalom ügye, társadalompolitikai jelentőségű kérdés, hogy mi történik az emberek szabadidejével, a munkán kívüli idő valóban értékes szabadidővé válik-e, közvetítve a szocializmus alapvető értékeit, kiegészítve ezekkel a szocialista munka által fejlesztett társadalmi értékeket, vagy pedig elpazarlódik ez az idő, elhalványul társadalmi haszna és jelentősége az egyén számára. Mindig szem előtt kell tartani, hogy a hét 168 órájából 44 óra a munkaidő, s a többi 124 óra, levonva az alvás és egyéb fiziológiai szükségletekre fordított időt, a szabadidő az ember életének nagy részét teszi ki. Nem közömbös, hogy mi történik az életnek ezzel a szakaszával, mindez indokolja az átgondolt, a szocialista társadalom értékeit e tekintetben is hasznosító, átfogó szabadidő-politikai koncepció kidolgozását és következetes érvényesítésének szükségességét. Egy átfogó szabadidő-politika kidolgozása a szocialista társadalom nagy jelentősége. Nem véletlen, hogy a szabadidő-kutatás polgári szakértői is nagy figyelemmel fordulnak a szocialista országok ez irányú kísérleti tapasztalatai felé, várakozással te-

kintenek a szabadidő-politika kidolgozására és megvalósítására. Szorgalmazták a szabadidő-politika kidolgozását tőkés viszonyok között is, amint ezt a francia Dumazedier tette, 1973 tavaszán, Brüsszelben tartott előadásában. De ő maga is tudja és ennek hangot is adott 1974 őszén Budapesten, a II. Nemzetközi "Szabadidő és Művelődés" Konferencia vitáiban, hogy a szabadidő-politika egységes koncepciójának kialakítása csakis a szocialista társadalom talaján képzelhető el. Ilymódon elismerte, hogy ez a szocialista társadalom nagy lehetősége. Ez is kötelez bennünket arra, hogy a mai időszakban, a szabadidő fejlődése új történelmi időszakában megkülönböztetett figyelmet fordítsunk a munkaidőcsökkentés és a szabad szombatok és a szabadidő problémáira.^{3/}

3/ A kutatás számára a szabadidő problémái ma elsősorban a hétvégi szabadidő vonatkozásában jelentkeznek, a szabad szombatos rendszer formájában végrehajtott munkaidőcsökkentés szabadidő tapasztalatainak elemzése érdekében. Természetesen a szabadidő problémái nem korlátozódnak a hétvégi szabadidő kérdésekre. Szabadidő problémákat kell tisztázni a napi időelosztás vonatkozásában, az évi szabadidő /szabadság/ terén, valamint az életidő megközelítésében is: a munkaképes kor utáni időszak sajátos problémái /nyugdíjas kor, aminek jelentősége egyre növekszik, minthogy a lakosságnak mintegy 15 %-a már nyugdíjas korban él/, valamint a munkaképes kor előtti idő tekintetében is, külön problémát jelent az iskolás kor és a szabadidő problémái a tanuló fiatalok életében.

Társadalmi jelentőségű politikai kérdés a szabadidő tartalmas felhasználása. A szocialista társadalom lehetőségeit és felelősségét hangsúlyozta Brezsnyev elvtárs a szovjet szakszervezetek XV. kongresszusán elmondott beszédében,^{4/} jelezve a szabadidő kihasználásának jelentőségét. Brezsnyev elvtárs értékelve a szabadidő marxi koncepcióját, kimutatta: "... Ámde a szabadidő csakis akkor tekinthető valóban közkincsnek, ha az ember és képességei mindenoldali fejlesztésének érdekében, következképpen az egész társadalom anyagi és szellemi potenciáljának hatványozására használják fel." Köztudott, hogy a szocialista társadalom hogyan teremti meg a szabadidő értelmes felhasználásához szükséges feltételeket. Brezsnyev elvtárs is szölt arról, hogy: "A szocializmus megteremtette ezekhez a feltételeket, elegendő szabad időt adott a szovjet embernek a pihenésre, képzettségének és általános műveltségének és testi fejlettségének fokozására, a gyerekek nevelésére és más hasznos dolgokra." Ez a háttér ahhoz, hogy ezek alapján joggal fogalmazódjék meg a kérdés: hogyan élnek az emberek az így nyert lehetőségekkel, vajon valóban arra használják-e fel, ahogyan erre a társadalom számított? Képesek-e arra az emberek, hogy megfelelően tudjanak élni az így megteremtett lehetőségekkel? Brezsnyev elvtárs válasza nemcsak a Szovjetunióra vonatkozóan érvényes negatív

4/ Pravda, 1972 március 21. L.I. Brezsnyev beszéde a Szovjet Szakszervezetek XV. kongresszusán.

válasz: "...De vajon elmondhatjuk-e, hogy a hazánkban megteremtett feltételeket, a szovjet embereknek megadott szabadidőt mindenütt éppen olyan dolgokra használják fel, amelyek minden dolgozó és az egész társadalom szempontjából egyaránt hasznosak? Sajnos, ezt még nem mondhatjuk el."

A hazai szabadidő-kutatás a konkrét politikai szükségleteknek megfelelően tüzte napirendre a szabad szombatok tapasztalatainak vizsgálatát. Különösen a szabadidő szociológiája tett sokat a szabad szombatok tapasztalatainak feldolgozása terén^{5/}. De csatlakozik a szabadidő szociológiai kutatásokhoz a közgazdaságtan, a pedagógia, a pszichológia, a filozófia kutatómunkája is.

A szabad szombatok bevezetésének tapasztalatait a tudományos kutatás a társadalmi, politikai igények kielégítése céljából köteles tisztázni. Korántsem mindegy, hogy mi történik a munkaidőcsökkentés nyomán: növekszik-e a szabad idő, vagy elenyésznek a munkaidőcsökkentés eredményei? Értékelik-e az emberek a munkaidőcsökkentés eredményeit, a szabadidő értékeit, vagypedig lebecsülik ezeket az értékeket és alárendel-

5/ v.ö. Szántó Miklós, Rudas János, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa, Fedor Béla, H.Sas Judit, Losonczy Ágnes cikkeit. Ebben a körben figyelmet érdemel a SZEKI által szervezett és a cikk szerzője által vezetett csepeli és győri vizsgálat anyaga. Erről ad számot Fukász: A szabadszombat bevezetésének hatása a munkások hétfégi tevékenységének alakulására. Szociológia, 1973.4.sz.492-518.old.

lik más, egyéb értékeknek, mindenekelőtt a szerzés, a fogasztás öncélúvá emelt értékeinek.

A munkaidőcsökkentés időszakában éppen a probléma óriási társadalmi jelentősége kapcsán fogadta felfokozott várakozás a szabad szombatok bevezetését. Kiváltképpen a szabadidő művelődési hasznának növekedését, valamint a társadalmi aktivitás fokozódását várta a közvélemény a szabad szombatok bevezetésétől. Ennek a várakozásnak a valóság tényeivel való szembesítése tudományos kötelesség, ami egyszersmind szilárd, reális alapot nyújthat a szabadidő-politika tervezése számára is.

A szabad szombatok bevezetése valóban jelentősen növelte a keresők számára a művelődés fejlesztésére is rendelkezésre álló szabadidőt. Kérdés, hogyan éltek az emberek e lehetőségekkel? Tapasztalataink szerint a szabadidő felhasználása terén a szabadidő-tevékenységek volumenének és jelentőségének növekedése révén, a korszerű szocialista életmód fejlődése tekintetében a szabad szombatok bevezetése után eltelt időszak még csupán kezdeti eredményeket hozott. A kutatások feltárták, hogy a tulzott elvárások illuziókat táplálnak: illuzió volna arra számítani, hogy a munkaidőcsökkentés egy magában, azonnal a szocialista életmód korszerűsödéséhez, a művelődési tevékenységek szaporodásához vezetne. A kezdeti eredmények azonban hosszabb távra egyértelműen fejlődő tendenciákat ígérnek,

ezek folyamataiba illeszkednek be a munkaidőcsökkentés révén növekvő művelődési lehetőségek is.

A szabad szombatok révén valóban növekszik a művelődés lehetősége az országban. Újabb vizsgálatok mintegy 30 %-ra teszik a lakosság "aktív művelődő" rétegének arányát. Ez a megközelítő arány a szocialista fejlődés korábbi szakaszaihoz kapcsolódik: a népi demokratikus fejlődés kezdetein a volt uralkodóosztályok műveltségi monopóliuma megtörésének, a szocialista kultúrforradalom kibontakozásának időszakában meredeken emelkedő tendenciát mutatott, kifejezve a tömegek kultúra iránti éhségét, lehetőségeit. Az utóbbi időszakban azonban lassult ez a tempó, és ebben a szabad szombatok bevezetése újabb lendületet jelentett a szabadidő egy részének művelődésre való felhasználása kapcsán. Természetesen a szabadidő felhasználását, művelődési tevékenységekre történő hasznosítását nagyon sok tényező befolyásolhatja. Olyan tényezők, mint pl. az életkor szerinti különbségek - jellegzetesen eltérő ugyanis a fiatalok és az idősebbek szabadidő szokásainak helyzete. Ugyancsak szignifikáns különbségek érvényesülnek a nők és férfiak szabadidő aktivitásai és a szabadidő lehetőségei tekintetében. A szabadidő felhasználását befolyásolják a jövedelmi feltételek, a képzettség szintje, a családtípus jellege, a lakáshelyzet, a munkahely és a lakás közti távolság és a közlekedésre fordított idő, valamint nem utolsósorban a társadalmi struktúrában

elfoglalt hely.) /Nem lehet azonosítani a nagyvárosban élő ipari munkások szabadidő-szokásait a tanyasi parasztemberek helyzetével; jellegzetesen eltér az értelmiségiek tevékenység-strukturája is, benne a szabadidő helye, szerepe, a munkások vagy parasztok szabadidő szokásaitól. Mindezek a tényezők a szabadidő művelődési szokásai szempontjából is jellegzetes szóródást idéznek elő. Szociológiai vizsgálatok kimutatják, hogy az erősen művelődők rétege mindenekelőtt a fiatalabb évjáratokra jellemző. Míg a szakmunkások között 30 %-os az erősen művelődők aránya, addig a paraszti sorban levők közt ez jóval alacsonyabb, mindössze 10 %-os. Igen erőteljes az érettségizett munkások, szakmunkások közt a művelődés iránti szándék: ez is mutatja, hogy a műveltség mennyire fontos tényező a szabadidő szokások alakulása szempontjából: nagy az affinitás a műveltség magas szintjén, s ez további művelődést vonz.

A vizsgálatok feltárják, hogy bár a szabadidőnek a művelődésre való felhasználásában nagyon fontos az idő tényezője, legalább ennyire fontos a tömegek politikai, világnézeti, morális fejlettsége, kulturális aktivitása. Sőt, az idő-tényezőt túl fontos szerepet játszanak a pszichikai mozzanatok és az idő szabadidőként való el-

töltésében. Különösen jelentős a tömegek alkotó aktivitása, a fejlődő kreatív potenciál művelődést serkentő hatása. Ezt a kreativitást fejleszti már az iskolás kor, s a felnőttoktatás is a kreativitás fejlesztésére törekszik, a képzés, továbbképzés - élethosszig tartó művelődésébe beillesztett - mozzanataként.

Mindezek alapján félreérthetetlenül kiderül, hogy mennyire leegyszerűsítő lenne a szabad szombatok bevezetését azonnal a tömegek művelődésének automatikus fejlődésével azonosítani. Az elmúlt évek tudományos vizsgálatai egyöntetűen feltárták, hogy a szabad szombatok révén valóban megváltozott időháztartásban domináló szerepet játszik a tömegkommunikáció hatása az emberek életvitelére; az idő jelentős részét azonban jövedelemszerzésre használják fel, a nők között pedig a szabadidő lehetőségeit elviszi a háztartási munka.

A "tömegkommunikációs forradalom" hatásai Magyarországon is alapvetően beleszólnak a szabadidő szokások alakulásába: szociológiai vizsgálatok egybehangzó tanúsága szerint a TV nézés köti le az emberek szabadidejének jelentős részét^{6/}

6/ v.ö. Szabadidő és művelődés. Bp.1974. TIT. Különösen: Lovas Anna: Szabadidő és tömegkommunikáció. 269-302. old.

Világszerte jól ismert tendencia a TV igen nagy időlelőttő szerepe. A CBS 1973. évi adatai szerint az átlagos amerikai heti 22 órát tölt TV készülék előtt. Csepei munkásoknak több mint 81 %-a tekinti leggyakoribb tevékenységének a TV-nézést és mintegy 55 %-a a rádiózást. A TV mágnesként vonzza az emberek szabadidejét, pregnáns hatást gyakorolva a szabadidőszokások alakulására. Ez nagy felelősséget jelent a TV műsorpolitikája tekintetében, a TV közművelődési funkciójának kibontakoztatása érdekében. A TV, a rádió új és nagy hatású eszközei a művelődés terjedésének. De akkor válnak igazán hasznos forrássá, ha egybekapcsolódnak a művelődés hagyományos és megújuló eszközeivel. Éppen ezért nem érdektelen, hogy bár nem fejlődik kellőképpen a szabad szombatok nyomán olyan hagyományos művelődési tevékenységek szerepe, mint a színházba járás, koncertek látogatása, sőt még a moziba járás is egy időn keresztül észrevehetően visszaesett - nem csökkent a tömegek olvasási kedve, sőt a szociológiai vizsgálatok adatai szerint a megkérdezett csepei munkások közel 50 %-a tekinti gyakori tevékenységének az olvasást. Ez önmagában is eleven cáfolata Macluhan hangzatos jelszavakba foglalt tévedések, amely a tömegkommunikáció terjedése jegyében a "Gutenberg galaxis" végét jósolja. /Nem véletlen, hogy a Csepei Munkásotthon keretei között szervezett "Olvasó munkások klubja" olyan sikeresen működik./

A művelődés fejlődésének adataival együtt azonban nem hunyhatunk szemet afölött, hogy a munkaidőcsökkentés nyomán megnyílt lehetőségek még nagy tartalékokat rejtenek magukban a szabadidő értelmes felhasználása terén. Köztudott, hogy az idő jelentős része nem szabadidőként kerül felhasználásra, hanem pénzkereső munkára fordítják, másodállásként, mellékfoglalkozásként, fusizás stb. formájában. Megállapításunkkal nem elítélni kívánjuk mindezt, csupán jelezzük a tényt, és a lehetőségekre hívjuk fel a figyelmet a szabad idő szabadidővé tétele tartalékait ismertetve. Természetesen sok oka van a felszabadult idő ilyenfajta hasznosításának: a szándék a jövedelem növelésére, a foglalkozás szerinti munkától eltérés lehetősége, sőt még az is serkenetheti ezt a tendenciát, hogy nem tudnak mit kezdeni az idejükkel /művelődési lehetőségekkel kevésbé ellátott falvak, tanyák lakosságának kedvezőtlen helyzete ebben a vonatkozásban "kulturális fehér foltot" jelent/. Sőt, az is ösztönözheti a szabadidő jövedelemszerzésre való felhasználását, hogy a tartalmas, de sokszor eléggé költséges szabadidő tevékenységek finanszírozásához szükséges anyagi fedezetet igyekeznek megteremteni a fusizással.

Mindezen tényezők mellett azonban arra is fel kell figyelni, hogy sokan még nem értékelik, nem becsülik szabadidejüket. Presztizs-skála-vizsgálatok és más szociológiai

vizsgálatok figyelmeztető adatai arra hívják fel figyelmünket, hogy sokan lemondanának anyagi juttatások fejében a szabad szombatokról. A szabad szombatok bevezetése időszakában egyik vizsgálat kimutatta, hogy a megkérdezettek közel 1/3-a "adta volna el" szabad szombatját, többnyire anyagi juttatások /fizetés emelés, árak csökkentése, olcsóbb gépkocsiárak, telekárak stb./ fejében. S ebben a körben különösképpen figyelemreméltó, hogy a legértékesebb rétegek /szakmunkások s a szabad szombatokról lemondó fiatalok/ aránya még magasabb. A családalapítás, az önálló egzisztencia-teremtés korában levő fiatalok 63 %-a adta volna el a szabad szombatját, elsősorban anyagi juttatások fejében. Ezek a kutatási adatok is jelzik, hogy milyen nagy a társadalom felelőssége a szabadidő értelmes felhasználása feltételeinek megteremtése tekintetében: létre kell hozni, meg kell érlelni a szabadidő okos felhasználásához szükséges objektív feltételeket /a jövedelmi színvonal emelésével, szolgáltatások rendszerének javításával/, valamint a szubjektív feltételek megérlelése is szükséges a szabadidő okos felhasználásához; fejlesztve a tömegek szabadidő tudatát. A két feladat szerves egységet alkot egymással, bármelyiknek az elhanyagolása súlyos torzulásokat, károkat okozna: a szabadidőre nevelés a szabadidő objektív feltételeinek megteremtése nélkül, az időfaktor eltulzása jegyében jellegzetes felvilágosító torzulás lenne, mintha neveléssel, a tudat keretei között oldódnának meg az objektív társadalmi

viszonyokban jelentkező tényleges problémák. Nem kevésbé veszélyes az ellenkező előjelű tulzás, a szabadidőre való nevelés lebecsülése a spontaneitás jegyében, holott a szabadidő értelmes felhasználására való nevelés társadalmi fejlődésünk mai szakaszában az ideológiai-politikai nevelőmunka egyik legfontosabb területévé válik.

Minden vizsgálat egyöntetű tanúsága szerint a szabad szombatok bevezetése nyomán nem növekedett a nők számára a tényleges szabad idő. A felszabadult idő tetemes részét a háztartási tevékenységek viszik el. Társadalmi jelentőségű ügy segíteni a nőknek abban, hogy életvitelüket korszerűbbé tegyék. Ez azonban nemcsak nevelőmunka kérdése - az is, rossz tradíciókat kell leküzdeni, hiszen sokszor tekintik a háztartási tevékenységet a nők legfőbb értékmérőjének. De meg kell teremteni a szolgáltatások fejlesztésével, a háztartások gépesítésének fokozásával, a félkész, konyhakész, termékek nagyobb mennyiségének, választékának és hozzáférhetőbb árának kialakításával, valamint a családon belüli munkamegosztás ókonzervatív tradíciójának felszámolásával a nők tényleges egyenjogúságának megvalósításával az elengedhetetlen feltételeket ahhoz, hogy a szabad szombatok révén megnövekedett szabadidő a nők életében is valóban szabad időt jelenthessen.

III.

Világszerte növekszik a szabadidő jelentősége, nemcsak a szocialista országokban, hanem vezető tőkés országokban is előtérbe került a szabadidő kutatás. Nemzetközi tanácskozások, kongresszusok /mint pl. a torontói Szociológiai Világkongresszus/, konferenciák /mint a II. Szabadidő és Művelődési Konferencia Budapesten/ számos közös problémát hoztak felszínre. Látszólag az invariáns elemek dominálnak, mintha ugyanaz lenne a probléma tőkés és szocialista viszonyok között. Valóban számos területen jelentkeznek hasonló problémák, s ezek tisztázása közös gond. A hasonlóságok sem takarhatják el azonban a szabadidő osztály-analízisének szükségességét: ennek révén tárulnak fel a szabadidő és felhasználása terén jelentkező variáns elemek: az alapvető eltérések a szabadidő tőkés és szocialista viszonyok közti jelentkezése között.

A felszabadulás óta eltelt évek tapasztalatai is meggyőzően tanuskodnak arról, hogy a szabadidő megteremtése a szocialista életmód fejlődése szempontjából mennyire az osztályharc problémája.

A szabadidő fejlődése tagadhatatlan tény a mai viszonyok között a vezető tőkés országokban. A szabadidő növekedése eredménye a munkásmozgalom erőfeszítéseinek, amelyek összehatalálkoznak a tőkés termelés jellegzetes érdekeivel, a

technika tökéletes felhasználása következményeivel. Hogy mi történik a szabadidővel a tökéletes társadalomban, az már nem marad pusztán az egyes ember magánügye - bármennyire is hirdetik, hogy a szabadidő magánügy -, hanem nagyon is társadalmi osztályérdekek határozzák meg a szabadidőnek és felhasználásának az alakulását. Közismert a szabadidővel való manipuláció kiterjedt rendszere. Köztudott, hogy a szabadidő az egyik legnagyobb üzlet vezető tökéletes országokban. Az US News and World Report c. amerikai lap egyik cikkében ennek jegyében ír a szabadidő-üzlet példátlan arányu fellendüléséről,^{7/} kimutatva, hogy az amerikai gazdasági életben a hadiipar után a szabadidő-ipar, a szórakoztató ipar a második legnagyobb gazdasági ágazat. Mindezek alapján utalhatunk arra, hogy a szabadidő a mai kapitalizmus viszonyai között is a kizsákmányolás által deformáltan létezik.

Alapvetően eltér ettől a szabadidő szocialista felhasználása. Nem véletlen, hogy óriási érdeklődés tapasztalható a szabadidő szocialista alternatívái tisztázása iránt, hiszen ez éppen a szocializmus förlényének konkrét érvényesítésére alkalmas; a kizsákmányolás által nem zavart módon példamutatóan jelentkeznek a szabadidő problémái. Ezzel összefüggésben is nagy fontosságú kérdés a szabadidő-politika

7/ US News and World Report, 1972. 16. sz. A szabad idő üzlet példátlan arányu fellendülése.

megtervezése, kidolgozása. A szabadidő az ember javára, a szocializmus értékeinek érvényesítésére irányul. Ez az alapja a szocialista társadalomban a társadalmi tervezés keretei között a szabadidő tervezése igényeinek, lehetőségeinek.

A szabadidő szocialista alternatívájának jellegzetes vonásait találjuk meg a szabadidő tervezhetőségében és tervezésében, a tőkés felhasználástól jellegzetesen eltérő szerkezetet produkálva. Ennek talaja az életmód eltérésében, s benne az emberek tevékenység-szerkezetének jellegzetes képleteiben, a tevékenységek jellegének értékelésében található meg. Ennek jegyében játszik nagy szerepet - objektív feltételeinek megteremtése, s a szocialista kulturális forradalomból fakadó tudatos kulturpolitikai tervezés következtében is - a szabadidő-tevékenységek között a művelődési tevékenységek oly fontos rétege. Ennek fejlődése nem csupán a társadalom tudás-kincsének gazdagságát minősíti, hanem a szocialista ember sokoldaluan kibontakozó személyiségének, a szocialista életmódnak, s benne az ember alkotóképességének sokrétű kibontakoztatása alapfeltételét is jelenti.

A kreativitás feltételeinek megérlelődése, tömegessé válása szempontjából alapvető jelentőségű a munka és a szabadidő közti viszony alakulása, s ennek helyes értéke-

lése a szocialista fejlődésben. Tőkés viszonyok közt legzetes a munka kizsákmányoltságából fakadó következmény: a munka belső lényegét is torzító elidegenettsége. A szabadidő - az elidegenedett munkával szemben - mintha kompenzativ funkciót tölthetne be. Ez a dichotomikus szerkezetbe épített viszony, s kompenzáció azonban - virtuális, s nem lényegi kompenzációként - csak látszat-megoldást jelenthet, pótkielégülést fejezhet ki, mert maga a szabadidő-réteg is az elidegenülés hatókörében létezik. A megoldás csupán a munka elidegenedettségének felszámolása jelentheti - ennek forrása a kizsákmányolás megszüntetése. Ezért is jelent új helyzetet a szabadidő vonatkozásában a szocialista társadalom: a munka-szabadidő-dichotomia talaját veszíti a munka szocialista jellege fokozatos kibontakozása során, s mindezekelőtt a munkában megtestesülő alkotó mozzanatok kibontakoztatása, fejlődése eredményeképpen. A munka kizsákmányolt voltának a felszámolása a szocialista forradalom eredményeképpen, s nyomában a munka elidegenedettségének a fokozatos eltűnése kihuzza a talajt a kompenzálás igénye, szükségessége alól. A munka és a szabadidő egyaránt lehetőséget teremt az ember számára alkotó mivolta érvényesítéséhez, s ember-volta, emberi lényege megvalósítására. Ennek fő területe az ember munkája, s csupán ehhez kapcsolódóan, másodlagos szféraként jön számításba a szabadidő-tevékenységek köre. Így oldódik fel a munkaidő-szabadidő korábbi, a kizsákmányolás viszonyai közt; merev szembenállása a marxi koncepció jegyében, "a szabadság birodalma" megvalósításával. Így kap

"a rendelkezésre álló idő szabadabb jelleget"^{8/}, s ez jelenti a valóságos gazdagság mércéjét is: "A gazdagság nem több-letmunkaidő feletti parancsnoklás, hanem rendelkezésre álló idő."^{9/} Marx kimutatja, hogy "A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabadidőnek, azaz egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére,^{10/} s így nem marad marad a munkaidő-szabadidő elvont ellentéte.

A marxi szabadidő-konceptió^{11/} tanulmányozása meggyőzően bizonyítja, hogy a szabadidő mennyire nem tisztázható a munka problémáitól elszakítva, s mennyire csakis a marxi elméleti alapokra támaszkodva tárulnak fel a ma szabadidő-problémái megértésének és megoldásának a tendenciái, feltételei.

IV.

A szabadidő marxi koncepciójának feltárása, elemzése adja meg az alapokat a szabadidő perspektíváinak a tisztázásához is. A fejlődés iránya egyértelmű. Ennek a töretlen

8/ Marx: Értéktöbbletelméletek III. 232. old.

9/ Marx-Engels Művei 46. köt. II. 170. old.

10/ Marx-Engels Művei 46. köt. II. 174-175. old.

11/ v.ö. A szabadidő koncepciója Marxnál. Budapest, 1974.

fejlődési trendnek a továbbfejlesztése jelzi: a munka társadalma, a szocializmus, majd a kommunizmus társadalma mennyire épít a szabadidő növekedésére, s az ebben rejlő nagy lehetőségekre. De a munka társadalmaként, s nem a "munka megszüntetése" révén, a "szabad idő társadalmaként", ahogyan gyakran megfogalmazzák, munka-ellenes alapon, a szabadidő perspektíváját.

A modern szocialista életmód, s további fejlődése a munka és a szabadidő egységének kiaknázását igényli. Ennek feltételein kell munkálkodni egy átgondolt szabadidő-politika tudományos eszközeivel a szabadidő további fejlődése feltételeit megteremtve.

A TURIZMUS JELENTŐSÉGE A MUNKÁSFIALOK NEVELÉSÉBEN

I.

Az MSZMP XI. kongresszusának határozata kimondja: "a szabadidő értelmes, kulturált eltöltése társadalmi ügy, jelentősége mind az egészség megőrzésében, mind a személyiség formálásában növekszik".

A fentiek értelmében tehát egyre nagyobb jelentőségre tesz szert társadalmi méretekben is a turizmus, mint a szabadidő eltöltésének egyre általánosabbá váló formája.

A tudományos-technikai forradalom nemcsak jelentős szabadidőt szabadít fel, hanem a motorizáció következtében csökkenti a távolságot, elérhetővé teszi a Föld bármely pontját, s felgyorsítja az egy országon belüli mozgást is.

A turizmus tömegméretekben való elterjedése jelentős részben gazdasági tényezőktől függ, de ugyanakkor ez a fejlődés visszahat magára a gazdaságra is. Ebben a folyamatban viszont a turizmus is fejlődik, átalakul, minőségileg változik.

A turizmus, mint társadalmi tevékenység, osztály-jellegű, s ez megszabja tartalmát is. A szocialista országok, ahol a politikai hatalom a dolgozó nép kezébe került, azon fáradoznak, hogy széles körben keltsék fel a turisztika iránti igényeket, s azt a feltételek állandó javításával igyekezzenek is kielégíteni.

A törekvés célja világos: a testi-szellemi harmónia útján az egészséges életmód kialakítása, a világról alkotott kép teljesebbé tétele, a természettel való állandó bensőságes kapcsolat, a növekvő szabadidő kulturált, hasznos eltöltése.

Népünk a szocializmus teljes felépítéséért dolgozik. Politikai, gazdasági céljainkat csak a marxista világnézet erősítésével, népünk ideológiai - világnézeti nevelésével tudjuk megvalósítani. Az ideológiai - világnézeti kérdések sorában pedig fontos szerepet tölt be a hazafiság problémaköre.

A haza szeretete Lenin megfogalmazása szerint "egyike a legmélyebb érzéseknek, mely elkülönült hazánk évszázados és évezredes fennállása során gyökeresedett meg." A szocialista hazafiság elválaszthatatlan a haladó történelmi hagyományoktól, kulturánk, történelmi harcaink megbecsülésétől, épölésétől.

A szocialista hazafiságnak tehát az is fontos feltétele, hogy a fiatalok szoros értelmi és érzelmi szállal kötődjenek a jelenkori Magyarországhoz, ismerjék hazájuk tájait, szocialista építésünk eredményeit, iparunk, mezőgazdaságunk sajátosságait. Mint ahogy a haza szeretetét nem lehet könyvből megtanítani, úgy a hazafias ismereteknek is minél több személyes élménnyel, tapasztalattal kell párosulniuk. A hazaszeretet fogalma tehát elválaszthatatlan a haza ismeretének fogalmától.

Ezen a ponton találkozunk a turizmus és a hazafiságra való nevelés, itt jelentkezik a turizmus mint a hazafias nevelés eszköze, a turizmus mint a hazafiság és a proletár internacionalizmusra való nevelés gyakorlati eszköze.

Az igazi hazafiság sohasem volt provincionális érzés, minden korban összefonódott az egyetemes emberi érdekekkel, a haladásban legjobban érdekelt társadalmi osztály érdekeivel. Napjainkban a hazafiság a proletáriátus nemzetközi harcával, a szocializmusért vívott világméretű harccal van elválaszthatatlan kapcsolatban.

Fontos feladat tehát a Szovjetunió és a szocialista országok népei iránti internacionalista érzés erősítése ifjúságunkban is, s mivel a turisztikai tevékenység során a magyar fiatalok sokszor találkoznak a szocialista országok együttműködésének konkrét példáival, s külföldi utjaik alkalmával is mód nyílik a szocialista országok építőmunkájának, eredményei-

nek megismerésére, a turizmust a társadalmi érintkezés egyik fontos formájaként értékelhetjük.

A szocialista államok külpolitikája a különböző társadalmi rendszerű országok közt és egymás mellett élésének elvén alapszik. Ennek a politikának fontos eszköze napjainkban a turizmus, ami a széles tömegek között teremti meg a személyes érintkezés sokoldalú lehetőségét. A turisták, ha fiatalok, különösen fogékonyak az új, a hazai viszonyoktól eltérő iránt.

A rendszeres utazás átformálja az ítélőképességet is. Ha valaki sokat utazott és látott, megértéssel fogad olyan nézőpontokat is, amelyek sajátjától eltérnek, könnyebben alkalmazkodik a hazaitól eltérő viszonyokhoz is. A nyitott szemmel utazó ember, aki megismeri a külföldön látható árucikkeket, a korszerűbb építési, gyártási módszereket, hazatérve megkísérli azokat otthon is alkalmazni.

Mivel elsőrendű feladatunk a közösségi emberek nevelése, feltétlenül a szervezett és a csoportos turizmust kell előtérbe helyezni. A szocialista társadalomnak ugyanis olyan közösségi emberekre van szüksége, akik nemcsak a maguk cselekedeteiért érzik magukat felelősnek, hanem embertársaik cselekedeteiért is, akik számára magától értetődik, hogy a közösség érdeke felette áll az egyéni érdekeknek.

Az ifjúsági turizmusban is nagyszerű lehetőségek adódnak a közösségi nevelésre. A lehetőség abban rejlik, hogy a turisztikai tevékenység alatt összekovácsolódott közösségek a mozgalmi munka más területén is komoly eredményeket tudnak elérni. A turizmus jó eszköz és jó lehetőség az ifjúsági közösségek kialakítására is. Egy-egy tura alkalmával a csoport tagjai közelebb kerülhetnek egymáshoz, az ifjúsági vezetők, az idősebb dolgozók is szorosabb kapcsolatot tudnak kialakítani a csoport tagjaival, s a közösség szálai is megerősödhetnek egy-egy jól szervezett turisztikai akció eredményeként.

A szocialista tudat része a munkához való szocialista viszony és a gondosság a szocialista tulajdonnal szemben. A turisztikai tevékenység során mód nyílik a közösségért végzett alkalmankénti munkára - táborépítésre, karbantartásra, turista-utak felujítására is. Ráirányítja a figyelmet a társadalmi tulajdon védelmére. A táj, az erdő, a szálláshelyek, a közlekedési eszközök megóvása, a rongálások elkerülése, az erre való nevelés is fontos feladata tehát az ifjúsági turizmusnak.

A városok, a falvak, a táj, a természet szépségeinek bemutatása közben sok lehetőség adódik a fiatalok esztétikai nevelésére is. A turisztikai tevékenység közben alakítható a fiatalok izlőse, szépérzéke. A természetben szerzett esztétikai benyomások pedig kifejlesztik az igényt újabb esztétikai élmények iránt.

A turizmushoz szorosan kapcsolódik a testi nevelés. Az esetek döntő többségében egy-egy tura komoly fizikai megterhelést jelent a fiatal számára, de ezen túl a természetes tényezők is elősegítik a fiatal szervezet fejlődését.

A turizmus, de különösen az ifjúsági turizmus új lehetőséget teremt a politikai nevelőmunka direkt formáira is. Az ifjúsági turizmusban a KISZ irányító munkájának hatására kezdettől fogva érvényre jutott ez a felismerés, melynek hagyományai a munkásmozgalomban, a haladó ifjúsági mozgalmak tradícióiban gyökereznek. A II. világháború előtt Magyarországon a természetjárás szinte kizárólagosan a munkásosztály sportja volt, s a mozgalomban is a turisztikát összekötötték a politikai munkával.

Napjainkban az ifjúsági szövetség alapszervezetei sokszor a kirándulások, a turák keretében tartanak politikai oktatást, foglalkoznak a marxizmus kérdéseivel, látogatnak el a felszabadító harcok színhelyeire, megkoszorúzzák az elesett hősök sirjait, s emlékműveit. Gyakran történelmi emlékhelyeken rendeznek találkozót, megemlékezéseket, oda szerveznek csillagturákat, s ott ünneplik a társadalmi ünnepeket.

Az ifjúsági turizmus napjainkban az ifjúsági mozgalom egyik jelentős munkaformájává vált. Mint a fiatalok közötti kapcsolatok aktív formája, jelentősen elősegíti a barátság és az egymás iránti megbecsülés elmélyítését, a személyes

élményeken alapuló megismerést, az emberi, baráti kapcsolatok kialakítását, egyszóval a hazafiságra és a proletár internacionalizmusra való nevelést. Az ifjúsági turizmusban rejlő nagy nevelési lehetőségeket felismerve, ifjúsági szervezetünk sokat tett az ifjúsági turizmus lehetőségeinek bővítése, az ifjú nemzedék turisztikai kapcsolatainak szélesítése érdekében.

Hiba lenne az ifjúsági turizmus helyzetét az általános magyar idegenforgalomtól elkülönítetten tárgyalni, hiszen az ifjúsági turizmus része a magyar idegenforgalomnak, jellemzői sok esetben azonosak vele, annak ellenére is, hogy feladatai nem mindenben egyezők.

II.

A nemzetközi idegenforgalom a II. világháborút követően valóságos népvándorlás jelleget öltött. A világ népességének ma már több mint 5 %-a vesz részt valamilyen formában a nemzetközi idegenforgalom körébe tartozó helyváltoztatásban; csak a KGST-országok népességéből évenként mintegy 40 millió ember elégíti ki utazási igényét! Hazánk is egyre jelentősebb szerepet játszik a nemzetközi idegenforgalomban.

A Magyarországra látogató külföldiek száma az elmúlt öt évben közel 50 %-kal nőtt és 1975-ben 9,4 millióra emelkedett. A külföldről érkezők mintegy 90 %-a a szocialista, elsősorban KGST tagországokból érkezett.

A külföldre utazó magyar állampolgárok száma 5 év alatt három és félszeresére növekedett és elérte a 3,5 millió főt. A külföldre utazóknak is több mint 90 %-a a szocialista országokat kereste fel.

Magyarország az utóbbi öt évben jelentős idegenforgalmi országgá vált, ez annak köszönhető, hogy ma már politikailag is egyértelműen eldöntött az idegenforgalom helye, szerepe hazánkban. Idegenforgalmi politikánk nemcsak lehetővé teszi a turizmus fejlődését, hanem hatékonyan segíti is, hogy az ország egyre növekvő sullyal vehessen részt a nemzetközi turizmusban, a hazai lakosság pedig növekvő színvonalon elégíthesse ki életszínvonal-politikáinkkal szerves összefüggésben idegenforgalmi, turisztikai igényeit.

A belföldi turizmus fogalma a magyar lakosság országhatáron belüli üdülési és kirándulási célú utazásait fogja össze. Alapvetően társadalompolitikai jelentőségű feladat, mert szerves része az életkörülmények, az életszínvonal alakulásának és a lakossági kereslet kielégítésének egyik fontos tényezője. A belföldi turizmus társadalompolitikai jelentőségének megfelelően az elmúlt években több kormányhatározat született a fejlesztés érdekében is.

Az alapvető cél az, hogy a hazai lakosság turizmusának növekedése legyen összhangban az életszínvonal növekedésével, az életkörülmények változásával. E feladat megoldása nem kis

gondot jelent, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ma már az 1 főre jutó szabadidőnap eléri az évi 100-at, s ebből egyre nagyobb rész jut - és juthat - a turizmusra.

A szociálturisztikai üdülésben 5 év alatt a vendégek száma több mint 20 %-kal növekedett, a magyar lakosság üdülési, pihenési lehetősége sokoldalúvá, széleskörűvé vált. A jelentős növekedés ellenére mégis fokozódó feszültségek keletkeztek, elsősorban a szálláskapacitásból adódó problémák miatt. Az ország kereskedelmi szálláskapacitása megközelíti a 150 ezret, 5 év alatt mintegy 26 %-kal emelkedett. Ezzel a szálláskapacitással azonban nemcsak a belföldi, hanem a nemzetközi turizmus igényeit is ki kell elégíteni, s ez adott helyeken, és adott időpontokban az igények egybeesése miatt megoldhatatlan feladatokat ad az idegenforgalom gazdái számára.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy a magyar idegenforgalom a fejlődés ellenére is gondokkal küzd, s e gondok megtalálhatók az ifjúsági turizmus területén is.

Megítélésem szerint azonban az ifjúsági turizmust - a közös vonások ellenére - sem lehet azonosítani a felnőtt turizmussal. Nem lehet azonosítani azért, mert a fiatalok érdeklődési köre nem engedi meg a turizmusban megszokott sablonok alkalmazását a programok kialakításánál, a szolgáltatások biztosításánál; de az ifjúsági turizmuson belül is eltérők az igények az életkori, a szakmai sajátosságoknak meg-

felelősen. Éppen ezért akkor járunk el helyesen, ha tudomásul vesszük, hogy az ifjúsági turizmus feladatai nem egyszerűen csak turisztikai szolgáltatások biztosítását jelentik, hanem jelentős segítség - s így fontos nevelési feladat is - a hazafias, internacionalista nevelésben.

Azt hiszem, hogy az ifjúsági turizmusnak soha ilyen kedvező feltételei nem voltak hazánkban, mint napjainkban, s ennek alapján a várható jelentős fejlődésen túl, számtalan olyan kedvező feltétel is megteremtődött, amely az ifjúsági turizmusban rejlő nevelési lehetőség jobb kihasználására ösztönöz.

III.

Az ifjúsági turizmusról hozott 2025/1971. számú minisztertanácsi határozat óta öt év telt el. Ezen idő alatt a határozat célkitűzéseinek végrehajtása az illetékes irányító szervek és a tanácsok intézkedéseinek, valamennyi érdekelt szerv együttes erőfeszítésének, az ifjúsági szövetség sajátos mozgalmi eszközeinek hatására jelentős eredményeket hozott.

A kormányhatározat megvalósítására tett intézkedések hatására az 1971-es állapothoz képest kedvezően változott az ifjúsági turizmus helyzete. Különböző forrásokra /KISZ KB, SZOT, BkM, OIT, tanácsok, vállalatok, ÁIB - Központi Ifjúsági Alap/ támaszkodva számottevő mértékben növekedett tömegessége, erősödött szociálturisztikai /kedvezményezett/ jellege és haté-

konyabban tesz eleget az ifjúság nevelésében megmutatkozó sajátos feladatainak. Fejlődésében azonban egyenetlenségek és aránytalanságok is tapasztalhatók.

A kormányhatározat végrehajtására hozott összes intézkedés eredményeként 5. év alatt mintegy kétszeresére emelkedett a turizmusban és ezen belül az üdülésben résztvevő fiatalok száma, jelentősen nőtt a kedvezményezett üdülésben - országjárásban részesülők aránya, mindenekelőtt a nem kereső és a pályakezdő fiatalok körében. Az ifjúsági törvény vállalati végrehajtása eredményeként jelentősen nőtt a vállalati üdülésben részesülő fiatalok száma. Mindezek ellenére - valamenyi üdülési és egyéb turisztikai formát figyelembe véve - még ma is csak a gyermekek és fiatalok kisebb hányada jut évenként üdülési, turisztikai lehetőséghez.

A kormányhatározat előírásai szerint az ifjúsági turizmus rendelkezésére álló szálláshelyek bővítése érdekében

- meg kellett kezdeni a belföldi turizmus fejlesztéséről szóló kormányhatározat alapján létesítendő kiránduló bázisok közül az ifjúság részére kijelölt ifjúsági üdülő- és kiránduló központ kivitelezését;
- biztosítani kellett, hogy az oktatási-nevelési intézmények szálláshelyeit a szünidőben - térítés ellenében - elsősorban az ifjúsági turizmus rendelkezésére bocsássák;

- helyi erőforrásokból is elő kellett segíteni az ifjúsági turizmus fejlesztését, a fiatalok üdülését.

A kormányhatározatnak megfelelően 1972-ben megkezdődtek a belföldi turizmus fejlesztésére biztosított központi forrásokból épülő Velencei Ifjúsági Üdülő- és Kiránduló Központ munkálatai és 1974-ben megkezdődött a részleges üzem is. Kiépítéséhez eddig a Belkereskedelmi Minisztérium mintegy 39 millió Ft-ot, a Velencei-tavi Intéző Bizottság, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium és az Országos Vízügyi Hivatal pedig - terület-előkészítő infrastrukturális munkák elvégzésére - mintegy 50 millió Ft-ot biztosított központi forrásból. Építésében az elmúlt három évben csaknem 1.500 építőtáboros fiatal vett részt, akik az elkészült táborrészen ingyenes jutalomüdülésben részesültek. Az áthúzódó beruházásként megvalósuló létesítmény építésének üteme a megfelelő beruházási program és a szükséges költségfedezet hiányában 1975-ben lelassult.

Az oktatási-nevelési intézmények szálláshelyeinek szünetidőben az ifjúsági turizmus céljaira történő biztosítása érdekében kiadott miniszteri utasítás megfelelő eredménnyel járt, az intézmények többsége nem zárkozott el az ifjúsági turisztikai igénybevétel elől.

Jelentős erőfeszítések történtek a tanácsok részéről is, hogy saját erőforrásaikból is elősegítsék az ifjúsági turizmus fejlesztését, a fiatalok üdültetését. Az ifjúsági és uttörőlé-

tesítmények - köztük a turisztikai létesítmények is - kormányhatározat alapján az állami szervek kezelésébe kerültek, így a helyi tanácsai szervek érdekeltté váltak azok fejlesztésében. Ez az intézkedés is hozzájárult ahhoz, hogy 1971-75. között a tanácsok 15 különböző ifjúsági-uttörő üdülési-kiránduló objektum létesítéséhez biztosítottak - a Központi Ifjúsági Alap segítségével is - költségfedezetet. Néhány megyében az érdekelt szervek és idegenforgalmi vállalatok külön helyi kezdeményekkel is növelik a fiatalok részére a szállások számát.

Kedvezőtlenül hat ugyanakkor - különösen a fiatalok országjárására -, hogy éppen a legolcsóbb szálláshelyek, a turistaházak nem állnak megfelelő arányban az ifjúsági turizmus rendelkezésére, illetve, hogy a kempingeknek csak kis hányada /mintegy 15 %-a/ rendelkezik az ifjúság számára is igénybe vehető szálláslehetőséggel /faházzal, bérelhető sátorral/. Így - a kedvezményes utalványok, valamint a megyei idegenforgalmi vállalatok jószándéka ellenére - e vonatkozásban csak kismértékű az előrehaladás.

A kormányhatározat értelmében az ifjúsági turizmus nagyobb arányú állami támogatását a Központi Ifjúsági Alapból kell biztosítani, kidolgozva az ifjúsági turisztikai kedvezmények rendszerét és egyszerűsítve az utazási kedvezmények igénybevételének feltételeit.

Amíg korábban - az általános iskolások napközis táboroztatása, a SZOT gyermeküdültetés, a szakmunkástanulók állami üdültetése kivételével - csak ifjúsági mozgalmi keretben történt üdültetés, az MT határozatot követően a Központi Ifjúsági Alapból nyújtott kedvezmények formájában fokozatosan kialakult az állami ifjúsági üdültetés egységes, de az egyes ifjúsági rétegek sajátosságainak megfelelően differenciált rendszere. Emellett bevezetésre került - a szállásnál és étkezésnél felhasználható pénzhelyettesítő utalványok formájában - az országjárás állami kedvezményezése is.

A kedvezményezés kialakult formája a gyakorlatban bevált, a szolgáltató vállalatok /Express, vendéglátóipari üzemek, idegenforgalmi vállalatok, stb./ megkapják szolgáltatásuk értékét, a fiatalok pedig a szolgáltatásokat az egész országban egységesen vehetik igénybe. A biztosított kedvezmények mintegy 65-75 %-kal /uttörőtáborozók esetében 40-45 %-kal/ mérséklék a fiatalok üdülési költségeit, az országjárás kedvezményei pedig az egyéni választástól függően 30-80 %-kal a szállás és étkezési költségeket.

Az üdülési kedvezmények átlagosan 90 %-ot meghaladó felhasználási aránya azt tükrözi, hogy e forma alkalmas a meghatározott célok elérésére. A kedvezményes utalványok szétosztását a tanácsok, intézmények a KISZ-szel együtt végzik. Sajnos helyenként előfordul, hogy nem a kellő időben és nem az utmutatásnak megfelelően jutnak el a fiatalokhoz az utalványok.

Az üdülési és az egyéb belföldi turisztikai kedvezmények egységesen 50 %-os vasuti kedvezményt is biztosítanak a fiatalok számára. Így lehetővé vált, hogy turisztikai célú egyéni utazások esetén is utazási kedvezményben részesüljenek a fiatalok, amire korábban csak csoportos utazás esetén volt mód.

Az ifjúsági turizmus mennyiségi mutatóinak növelésére irányuló erőfeszítések mellett fejlődtek a kedvezményezett ifjúsági üdülés-táborozás tartalmi feltételei is. Az ifjúság munkások üdültetésére korszerű SZOT üdülőkben került sor, a mezőgazdaságban dolgozó fiatalok pedig a budapesti Hotel Ifjúságban és a kőszegi Hotel Panorámában üdülnek. Az Expressz Ifjúsági és Diák Utazási Iroda kiliántelepi nemzetközi táborában felépített új faházak táborrész üzembeállításával pedig megoldódott az ingyenes üdülésben részesülő egyetemista házaspárok kétágyas szobákban történő elhelyezése.

Erőfeszítések történtek - különösen az ifjúsági szövetség részéről - a színesebb, az ifjúság különböző rétegeihez, életkorához, érdeklődéséhez jobban igazodó formák kialakítására, a fiatalok nevelését tudatosabban elősegítő programok szervezésére.

Az uttörők körében népszerűvé váltak a vándortáborozások, a kerékpáros és vízi expedíciók; tömegeket mozgattak meg az országjáró diákok találkozói, az ifjúság munkások campingtalálkozó, stb.

IV.

Az ifjúsági turizmus feladatainak végrehajtásában tehát,
- mint kiderült - jelentős szerepe van az Express Ifjúsági és Diák Utazási Irodának.

Az Express Ifjúsági és Diák Utazási Irodát a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3016/1957. számú határozatával alapította. A Kormányhatározatban rögzített feladatot legutóbb a KISZ KB. Intéző Bizottságának 1973. május 10-i határozata konkretizálta. A KISZ KB. Intéző Bizottsága elismeréssel alapította meg, hogy az Express az 1968-ban, illetve 1969-ben hozott Intézőbizottsági határozatoknak alapvetően eleget tett; megfelelően szervezte, irányította a magyar fiatalok bel- és külföldi turizmusát.

Az 1973. május 10-i Intézőbizottsági határozat a következőkben rögzítette az Express további főbb feladatait. Az Express tekintse változatlanul fontos feladatának a belföldi turizmus szervezését. Ennek keretében

- fejlessze a magyar fiatalok országjárását, hétfégi kirándulásait és szakmai tapasztalatcseréit,
- az ÁIB és más szervek segítségével bővítse a magyar fiatalok belföldi üdültetését,
- továbbra is kezdeményezzen országos és helyi ifjúsági rendezvényeket.

Nemzetközi kapcsolataiban az Express, a KISZ KB. 1973. március 30-i határozatát alapul véve, az alábbi feladatokra összpontosítson:

- a KISZ és a szocialista országok ifjúsági szövetségei közötti kétoldalu megállapodások megvalósításában való közreműködés az ifjúsági turisztika eszközeivel. Fordítson nagyobb figyelmet a szocialista országok fiataljai és a magyar fiatalok közötti barátság, együttműködés és tapasztalatcsere érdekében a ki- és beutazó csoportok politikai és szakmai programjára;
- biztosítson megfelelő politikai programot a kapitalista országokból érkező fiatalok számára;
- erősítse kapcsolatát a fejlődő országok ifjúságával, különösen a Latin-Amerikai és az arab országok haladó szervezeteivel;
- fejtsen ki aktív tevékenységet a nemzetközi ifjúsági turisztikai szervezetekben.

Az idézett Intézőbizottsági határozatot az Express maradéktalanul érvényesítette munkájában. Elmondhatom, hogy az Express tevékenységén belül a belföldi turizmus a legdinamikusabban fejlődő ágazat. 1973-ban 320 ezer, 1975-ben közel 490 ezer magyar fiatal számára szervezett belföldi turisztikai programot. A növekedés évi átlaga meghaladja a 20 %-ot.

A belföldi üdültetési ágazat döntő része az ifjúságpolitikai alapból támogatott középiskolás, egyetemista és a mezőgazdaságban dolgozó fiatalok üdültetési akcióiban realizálódott. Az üdültetések lebonyolításának alapját az Express által kialakított és a KISZ KB. illetékes osztályaival egyeztetett nevelési terv és program képezi.

A hagyományos és népszerű ifjúsági rendezvényeken /Szegedi Ifjúsági és Soproni Ifjúsági Napok/ kívül jelentős részt vállalt a KISZ KB. Honvédelmi és Sportosztálya, a megyei KISZ bizottságok és az Express közös rendezésében lebonyolított különféle ifjúsági akciókban.

A belföldi feladatok sikeres megoldásához jelentős segítséget adott az a közel 1000 fő belföldi csoportkísérő, akiket az Express a belföldi ifjúsági turizmus céljainak megfelelően saját maga képzett ki.

Az Express nemzetközi kapcsolatairól elmondható, hogy az iroda - a forgalom számszerű növelése mellett - az Intéző Bizottság határozatának megfelelően évről-évre nagyobb figyelmet fordít a ki- és beutazó csoportok politikai és szakmai programjaira. A nemzetközi ifjúsági turizmus rendkívül programigényes. Éppen a programigényesség az, amely elkülöníti a felnőtt nemzetközi turizmustól. A programok kialakítására és végrehajtására jó együttműködés alakult ki az Express és a különböző szintű KISZ-bizottságok között. A sikeres lebonyo-

litáshoz eredményesen járul hozzá az Express központi és megyei idegenvezetői állománya, amelynek nagy részét a speciális feladatokból adódóan az Express saját maga képezi ki.

Az iroda által szervezett belföldi és nemzetközi turisztika pozitívan hatott a fiatalok nevelésére, bővítette ismeretanyagukat, hasznosan segítette a fiatalok szabadidejének eltöltését. Az Express által külföldre kiutaztatott és a belföldi idegenforgalomban résztvevő sok százezer magyar fiatal számára biztosított ifjúsági-baráti találkozók, politikai és szakmai viták stb. hasznosan segítették elő hazánk, illetve az adott ország ifjúsága életének közvetlen megismerését, baráti kapcsolatok kiépítését, elmélyítését.

A forgalom növekedése mellett jelentősen javult az Express megyei kirendeltségei és a KISZ megyei bizottságok együttműködése következtében a szervező munka, lényeges javulás tapasztalható a csoportok összetételében, kiválasztásában és a központi intézkedések eredményeképpen évről-évre javul a 30 éven felüliek aránya is, amely pl. 1975. évben nem éri el az összukiutazók 10 %-át. A kiutazók számára nyújtott programok tartalmi színvonalára jellemző a politikai barátságvonatok és testvérvárosi csoportok forgalmának alakulása.

1975. évben 20 barátságvonatot indítottak, 7.200 főnyi fiattallal, ebből a

- Szovjetunióba 11 vonat 3.600 fővel
- NDK-ba 2 vonat 1.200 fővel
- Lengyelországba 6 vonat 2.100 fővel
- Bulgáriába 1 vonat 300 fővel
- ezen kívül testvérvárosi csoportok is indultak: a Szovjetunióba 13 csoport 410 fővel, Bulgáriába 5 csoport 175 fővel.

Fentiekén kívül el kell mondanom, hogy az Express a kiutazási programjait úgy állítja össze, hogy ezáltal lehetőséget adjon a magyar fiataloknak a meglátogatott országok történelmi, kulturális nevezetességeinek, ipari és mezőgazdasági létesítményeinek megtekintésére, a szocialista országok eredményeinek megismerésére, ifjúsági-baráti találkozókra, az adott ország fiataljaival való megismerkedésre.

A forgalmi eredmények együtt alakultak és fejlődtek az Express szervezetének kiépítésével és megerősödésével. Az Express technikai és anyagi bázisa a KISZ támogatásával és saját erőforrásból tovább bővült. A már meglévő balatonföldvári és verőcei nemzetközi ifjúsági üdülőtelepeken kívül felépített Verőcén egy 200 férőhelyes-ifjúsági szállodát, Kilián-telepen egy 1000 férőhelyes faházaz nemzetközi üdülőtelepet, megvásárolta a kőszegi 120 férőhelyes Panoráma Szállodát, létrehozta a királyréti 120 férőhelyes Ifjúsági Turistaházat.

Ezenkívül kialakította saját autóbuszparkját, amely jelenleg 20 db modern panorámás autóbuszból áll. Fentiekén kívül a nyári időnyben 5 középiskolás tábort üzemeltet, valamint kb. 10 ezer férőhellyel rendelkezik a különféle kollégiumokban, ahol fiatalokat helyez el.

Az Express szolgáltatásai az elmúlt években jelentősen bővültek. A hálózat kialakítása és megerősödése lehetővé tette az idegenforgalmi szervezői munka komplettesítését és azt az ifjúsági mozgalom igényeinek megfelelően a politikai-nevelő munka szolgálatába tudta állítani.

A kezdeti három fő profilon - a kiutazás, beutazás, bel-földi idegenforgalom - kívül az elmúlt években lényegesen fejlődött az Express szállodaipari, az autóbuszpark kialakításával pedig a szállítási tevékenysége. A kirendeltségi hálózat megerősödésével új szolgáltatásként bevezette az egyéni vasúti jegy-eladást, a repülőjegy-eladást, a valuta-vételt és eladást, a közlekedési eszköz biztosítását és a rendezvényjegy értékesítését.

Fenti új tevékenységeinek beindítását elősegítette az a tény, hogy szakmai tanfolyamokon, belső és külső továbbképzéseken az Express apparátusának 96 %-a letette a feladatköréhez szükséges szakvizsgát és ezzel szakmai ismeretei lényegesen bővültek.

Az ifjúsági turizmus helyzete és az Expressz Iroda közel 20 éves tapasztalata lehetővé teszi, hogy a további feladatokat célszerűen tudjuk meghatározni, s a fejlődés érdekében a szükséges intézkedéseket meghozni.

Az utóbbi években divatos dolog lett anyagi gondokra, létesítmény-hiányra panaszkodni, a szükséges koordináció hiányára hivatkozni minden olyan esetben, amikor a megszokott, kényelmes sablonoktól eltérő módon kellene dolgozni. Tény, hogy vannak anyagi gondok, vannak létesítmény-problémák, azonban tudomásul kell venni azt, hogy népgazdaságunk teherbíró képessége csak a jelenleg ismert helyzetet tudja biztosítani. S mivel a cél érdekében nagyon sok jó határozat született, úgy gondolom, hogy az újabb határozatok helyett a meglévőket is elég lenne végrehajtani. Ez azt jelenti, hogy az ifjúsági turizmus rendelkezésére álló anyagi eszközöket maximalisan ki kell használni, ezen túl a turisztika jelenlegi gyakorlatán kell változtatni.

Magyarországon elfogadott gyakorlattá vált, hogy a turizmus az év három hónapjára korlátozódik, június, július és augusztus hónapokra. Nyilvánvaló, hogy a szabadság egy részét ezután is nyáron kívánják a dolgozók kivenni. De tudomásul kell venni, s ez megváltoztathatatlan tény, hogy erre az időszakra esik a közel másfél millió diák szabadsága és a nemzet-

közi turizmus jelentős része. Ezért arra van szükség, hogy a már korábban jelzett közel 100 szabadidőnapot ésszerűen elosztva, az év többi hónapjára is kell a turizmusnak tervezni.

E témához kapcsolódik a területi elosztás problémaköre is. Hosszu évek során kialakultak a turisztika hagyományos vonzási körzetei, amelyek ma már képtelenek eleget tenni a reáháruló igényeknek, és ezen a problémán fejlesztésekkel sem lehet segíteni. A megoldás új idegenforgalmi vonzási körzetek kialakítása, az ehhez szükséges szolgáltatások megteremtése, a programok kialakítása. A területi elosztás az időbeli szét-húzással párosulva, komoly fejlődésre teremt lehetőséget.

A másik megoldásra váró feladat a jelenlegi szervezési gyakorlat, a turizmusban résztvevő valamennyi fél szemléleti változtatásának szükségessége.

Kényelmes megoldás az utazási irodák, de az utasok részére is az a gyakorlat, hogy a szolgáltatások és programok a több éve kialakult hagyományoknak megfelelően alakulnak, kézenfekvő és praktikus megoldás, hogy az autóbusz odaáll az üzem, vagy az iskola elé, és ezután a tura résztvevői idejük nagy részét az autóbuszban töltik, - a városnézést autóbusszal bonyolítják, a szállás összkomfortos, a tura tartalma, célja nem meghatározott. Ritkaságszámba megy az olyan kirándulás, amikor gyalog, vagy kerékpárral, hátizsákkal, sátorral indulnak el a fiatalok megismerni az országot. Kevés turában szerepel üzemlátogatás, tapasztalatcsere, baráti találkozó.

A táborokban is elsősorban a pihenés az elsődleges, a sportos programok megszervezése nem mindig népszerű feladat, pedig a tábori élet és a sport összetartozó fogalmak. A tábori élet eleve sportos hozzáállást kíván a résztvevőktől és - a jól szervezett program esetén - sok, addig passzív fiatal is megnyerhető lenne a rendszeres testedzés ügyének. Az egészséges, edzett nemzedékek nevelése nemzeti ügy. Sikere egyaránt mulik a szemléleten, a nevelésen, a feltételeken. E feltételekhez járul hozzá a turizmus sajátos eszközeivel, módszereivel.

Befejezésül hadd idézzem a KISZ IX. kongresszusán elhangzott beszámoló egy részét:

"Nekünk a Duna-Tisza tája nem egyszerűen a földnek egy darabja. Mi itt születünk, itt tanultunk meg járni és beszélni, nekünk itt esik legjobban a falat, s bárhol is vagyunk a nagyvilágon, mi mindent innen látunk, mindent ehhez viszonyítunk. Ide köt bennünket őseink sirja, amit a forradalmi ifjúsági napokon tisztelettel koszoruzunk, ideköt szüleink, testvéreink, a magunk és gyermekeink jelene és jövője. Mi teljesíteni akarjuk és teljesíteni fogjuk, amit hazánk sorsának további jobbrafordulása, népünk anyagi és szellemi gyarapodása tőlünk megkíván. Ez a mi hazafiságunk."

Kiss Lajos:

A MUNKÁSOK IRODALMI ÁBRÁZOLÁSA A FELSZABADULÁS
UTÁNI MAGYAR PRÓZÁBAN

Az irodalom mindig emberek és korok életét ábrázolja, a külső és belső valóságot egyaránt, koronként különböző felfogásban s a birtokolható tudás, a kidolgozott és kidolgozható módszerek függvényeként. A prózairodalomnak különösen nagyok a lehetőségei arra, hogy az ember világát, elsősorban persze magát az embert, cselekedetei által megvallassa, a cselekedetet magát pedig úgy elemezze, hogy feltáruljon benne a társadalmiság, a lelki és tudati szféra egész köre. De a tárgyakat is elének tudja állítani oly módon, hogy saját tárgyiságuk mögül kihangozzék az eltárgyiasult emberi lényeg is. Tehát a prózairodalom jellemző sajátossága, hogy mindig az egész ember, s az ember egész világának megragadására törekszik.

Ezek a lehetőségek nem hiányoznak a mai magyar prózából sem. "Main" a 45-től kezdődő és a mába nyúló történeti szakaszt értem. Ha az irodalom anyaga az ember és világa, a mai magyar prózairodalomra vonatkozóan ezt úgy fogalmazhatjuk meg: hogy a szocializmusért küzdő, s utána a szocializmusban élő ember történelmi átalakulását kell kutatnunk; mai prózáinkban tehát azt a folyamatot kell tettenérnünk, amelyet egyrésztől világalakító emberi munkának nevezhetünk, másrésztől pedig embert alakító világtörténeti

mozgásnak. Az új irodalom fogalma ma bizonyos értelemben mást jelent, mint jelentett például a Nyugat korszakában. Az élet, a valóság ma, azaz az elmúlt 30 év alatt dinamikus - forradalmian változott és változik, meghatározott irányba, azaz tudatosan alakítva. Természetes, hogy próza-irodalmunk vállalkozásai és kísérletei összhangban vannak a fenti tendenciákkal. Ez teszi lehetővé, hogy mai prózáinkban nyomon követhetjük az életmód, az emberi magatartás, a gondolkodás és az erkölcs nagy történelmi váltását és a szférák állandó mennyiségi és minőségi változásait is.

Az ötvenes évek irodalompolitikája úgy gondolta, hogy az új világ adekvát irodalma csak a nagy realizmus lehet, elsősorban a balzaci, tolsztoji mintájú, mely intenzív és extenzív teljességű képet adhat majd korunkról. Tehát az életmód, a gondolkodás, az erkölcs és a magatartás komplex módon ábrázolódhat, azaz olyanféleképpen, ahogy a polgári élet totalitása a polgári realizmusban. Nem kétséges, hogy egy olyan átfogó igényű epikai alkotás, amely a mi világunkat valóban komplex módon volna képes bemutatni, meggyőzhetne a műfaj korszerűségéről. Déry Tibor Felelet-e ilyen szándékból fogant. Az író mintegy igazolni kívánta, hogy képes az eszményi nagy művet megalkotni, ám teoretikus és kritikus biztatói a második kötet megjelenése után ezt a képességét kétségbe vonták. Nem volt teljesen igazuk. Déry

írói ereje elégséges volt ahhoz, hogy nagyregénye első két kötetébe belefoglalja közelmúltunkat, ám jelenünkkel ezt már nem tudta megtenni, igaz, hogy ettől el is vették a kedvét.

A 45 utáni magyar prózairodalom termése pedig mintha a gyakorlatban is ellentmondana a Déry-féle vállalkozásnak. Sokszólamu, dinamikus és főleg kisterjedelmű próza kezd kialakulni, hitelesnek bizonyulni. Magában az életben, a politikai küzdőtéren is stratégiai és taktikai célok valósulnak meg. Néha felcserélődnek és keverednek is. Ez volt az első Lukács-vita központi kérdése is. A nagy epika biztonságosan csak a múltban, illetve a közelmúltban tájékozódhatott. A mozgó világ olyan prózát tudott életanyagával biztonságosan táplálni, amely leginkább csak a szülési fájdalmakról, a létrejövő vajudásáról ad hirt, mintsem annak további életéről. A stratégia és taktika megkülönböztetése, helyes viszonyuk értéke komoly intellektuális teljesítmény. A nagy élettapasztalat ebben az időben már politikai beavatottság kérdése is. Hiszen a történelem már nemcsak történik, hanem csinálódik is. Az írónak ezt is tudomásul kellett vennie. Ebben az időben sokminden között kellett választaniuk az alkotóknak. Akik a demokrácia népi irányát elfogadták, azok az ezzel együttjáró írói kísérletre is vállalkoztak. Akik a polgári eszményre mondtak igent, mint például Márai, a polgári élet lehetőségére a mi viszonyaink között

igent nem mondhattak, elhagyták az országot. A jelen mozgásban volt, a jövő konturokban állt az irodalom előtt. A stratégiai és taktikai kombinációk a politikusokat és a teoretikusokat is sokszor megzavarták, a nagy epikai átfogás ebben az időben így fölöttébb illuzórikus. Tehát irodalmunk legfogékonyabb alkotói is csak tendenciákat és jeleket észlelhettek megbízhatóan. Igaz, hogy ezeket már nem a "hadak útján", hanem a szántóföldön /Illyés: Megy az eke/ s ennél néhány méterrel csak magasabban, de kétségtelenül már föld és történelemtövisben. /Illyés: Cserepező/. Hogy ez az észlelés a líráé, ez nem a líra hagyományos uralkodó helyzetéből következik, hanem a gyors reakálási módból, a lírának abból a képességéből, hogy a történelmi jeleket történelmi távlatba állítva képes szemlélni. A költői ábrázolás középpontjában itt a munka áll, de új életet alapozó minőségben, azaz újféle munka, vagy másképpen az új életet választó ember munkája. Prózaírodalmunknak ekkor még figyelnie kell a változás folyamatát, anyagot kell gyűjtenie a megmozdult világról, a forradalmasodó és forradalmasító emberről, hogy életmódjának, gondolkodásának, magatartásának, erkölcsének egyenlőre csak a tendenciáját is jellemezni tudja.

Az életforma, az életmód, a magatartásformák történeti igényű ábrázolása külön regénytípust is létrehozott a világirodalomban: a családregényt. A Buddenbrook ház, a Thibault család, A Forsyte Saga, az Artamonovok reprezen-

tálják ezt a regényfajtát, amelyben családok története, zártkörű, egyéni sorsok láncolatában, a társadalom lényeges folyamatait tükrözi vissza. A társadalmi a családban, és ez egyesben manifesztálódik. Ami általános és különös folyamatokban zajlik le a társadalomban, azt a különösbe és egyedibe átlényegítve adja vissza a családregegy.

XX. századi prózairodalmunkban is jelen van az a regénytypus, amelyet családregegynek nevezhetünk. Babits Mihály Halálfiái c. műve talán a legjellegzetesebb, s immár klasszikus példája ennek a regényfajtának. Arról van szó, hogy a régi életformát és a régi gondolkodásmódot áttörni képtelen nemzedékek - egy családon belül - hogyan válnak szükségszerűen a halál fiaivá. A megállíthatatlan történelmi mozgás ellenében nem lehet életképes a stagnáló magatartás és gondolkodás, kötődjék az bármilyen életképes hagyományhoz. A Halálfiái egyik legjelentősebb társadalmi regényünk.

Uj magyar prózairodalmunkban is van egy hagyományosan megformált családregegy, amely a Halálfiaival mutat közeli rokonságot. A mult, mint megkötő erő, s a mult szükségszerű és ésszerű tagadása - ezek a rokonproblémák a Halálfiái-ban és a Rozsdatemetőben egyaránt megvannak. A Hábetler családra is nyugodtan alkalmazhatnánk a halál fiai minősítést.

Ők a modern, mai képviselői a magatartás- és gondolkodásbeli stagnálásnak. Amíg a Halálfiak a nemesség és magassabbrendűség illuziójával áttatják magukat és leplezik történelmi tehetetlenségüket, idős Hábetler János és Pék Mária illuziók nélkül élnek, múlt és jövő nélkül vegetálnak. Tehát a történelemből és társadalomból önmagát kiszorító kispolgár legjellegzetesebb figurái. Pék Mária kigunyolja és kineveti az elkötelezett érzelmű, de primitív gondolkodású Serest, az olvasó mégis az eszesebb Pék Máriát marasztalja el, mivel családi egoizmusa olyan mértékű, amely megsemmisíti személyes jóképességeit is. Okossága és szervező tehetsége csak egy önmagába fordult családot szolgál. Pék Mária úgy véli, hogy övéért dolgozik, holtott olyan kis közösséget ápol, amely visszatart épp attól a lendülettől, amelyet a forradalmi átalakulás adna gyermekei emberré, esetleg forradalmárrá válásához. A Hábetleriek magatartása és gondolkodása a család regresszív metamorfozizását idézi elő, éppen akkor, amikor a társadalom s benne természetesen a családok többsége szükségszerűen progresszív metamorfózison megy át. A régény megjelenése után kritikusok és olvasók vitatkoztak azon, hogy a munkásosztályhoz tartoznak-e ezek a figurák, vagy annak csak egy periférikus részéhez. A hábetlerizmus egy olyanfajta családi belterjesség, amelynek gyökerei még a múlt társadalmi valóságába nyulnak vissza. A mai kispolgárisodás, ha rokonjelensége is, eredete szerint voltaképpen egészen más.

Az öreg Hábetler magatartását és gondolkodását - lényegében - a társadalmi termelésben elfoglalt helye és szerepe határozza meg. S következésképpen a családját is. Ez az a jelenség, - a két világháború közötti magyar társadalomban - amelyet József Attila így jellemezett a Hazám-ban: "hol lehet altiszt, azt kutatja, /holott a sirt, hol nyugszik atyja/ kellene megbotoznia." / Fejes Endre regénye a hagyományos többkötetes családregeánnel szemben az újfajta kisregény kategóriájába sorolható. Míg a régi családregeánnben retardáló elv érvényesül, a Rozsdatemető dinamikus. Jóllehet az író szándéka a maradiság ábrázolása, ám ezt modern szemlélettel és eszközökkel valósítja meg. A művészi koncentrációt jelzi, hogy a hagyományos fejezetfelosztást elhagyja, ezzel mintegy széttagolhatatlan folyamatnak tekinti az egész regényt. Ez az ábrázolási mód azt is jelenti, hogy a hábetlerizmus tagolást nem igénylő, egyetlen epizódja csak a nagy történelmi folyamatnak. Tehát lényegét tekintve mellékes, nem úgy mint a nagy családregeák mondandója, amely hordozza és tükrözi átfogóan is a legfontosabb társadalmi folyamatokat.

Veres Péter a Rossz asszony c. regényében tesz kísérletet arra, hogy megvizsgálja az új család képződésének néhány jelenségét, problémáját; elsősorban az erkölcsi vonatkozások foglalkoztatják. Nem az erkölcs hagyományos értelemben, hanem a magatartás és munkaerkölcs, s annak a

megvizsgálása, hogy a majdan kialakuló szocialista morálban, elsősorban a családban, a városi hagyomány uralkodik-e vagy a paraszti. A Rossz asszony Keller Ibolykájában van valami a Hábetler-lányok közömbösségéből, a világ fontos dolgai iránti érzéketlenségéből. Ez a házmesterlány is olyan életmódhoz szokott, olyan életmód alakította ki szokásait, amelyben ismeretlen volt a termelő, a társadalomalkotó munka. Férje, Majoros Józsi falusi kovácsból mintegy természetesen, zökkenő nélkül alakul át ipari munkássá. Szorgalma, munkaszeretete, falusi szokásai segítik, hogy a városban és az üzemben is gyorsan gyökeret eresszen. Ez a szinte zavartalan életformaváltás - az író szerint - Majoros Józsi faluról hozott munkaszeretetében, paraszti erkölcsi felfogásában hordja magyarázatát. A másik fajta erkölcsöt a rossz asszony, Keller Ibolyka képviseli. Mi is hiányzik belőle? A munka, az otthonszeretet, a munkásférj szolgálata. Ennek a sok erkölcsi minusznak az okát Veres Péter abban látja, - itt megint egy régi értelemben vett altiszti problémával van dolgunk - hogy Keller papa nem munkára, hanem ál-uriségre nevelte lányát, vagy még inkább, hagyta nevelődni. Nem meggyőző az az interpretáció, amely Ibolyka és Józsi magatartásának különbségében és ellentétében a falusi és városi erkölcs szembeállítását véli felismerni. Az író Majoros Józsi gondolkodásában valóban a falusi erkölcs pozitív tendenciáinak a folytathatóságát érzékelteti, ám Ibolyka semmiképpen sem a városi erkölcs

képviselője. Azok az értéktelen emberi tulajdonságok, amelyeket benne megtalálhatunk, a városban fölöttébb parciálisak, s a paraszti élet is konzervált hasonló erkölcsi és emberi minuszokat.

45 utáni prózairodalmunk legjelentősebb alkotásaiban valamiféleképpen mindig a régi és az új erők küzdenek egymással. Megtaláljuk a hősöket, a hiába küzdőket, az elbukókat, a multba visszahullókat egyaránt. A célok között pedig ott látjuk az új életformát, a jobb életmódot, a tisztultabb tudatot, az alkotást, a szerelmet, a családot, tehát az emberi élet teljes körét. A művek azt ábrázolják, hogy ki milyennek gondolja el ezeket a célokat és milyennek akarja. Mesterházi Lajos például Férfikor című művében messziről indítja el két hősét, a felszabadulás előtti időkből. Kőfaragó inasokként kezdik pályájukat, tehetségük azonban sokkal többre jogosítja őket. Az élet választási lehetőségeket kínál nekik. Az egyik a művészi, a másik a politikai tevékenységet választja. Döntésüket sokminden motiválja: jellem, világnézeti meggyőződés, politikai elkötelezettség, s a művészetről vallott felfogásuk, ám legkevésbé tehetségük különbözősége, mert, amint említettük, az indulásnál mindketten megmutatták oroszláncörmüket. Mesterházi arra keres választ, hogy a két eltérő élet és életforma a tehetség és az emberi képességek milyen megvalósulását és kiteljesedését eredményezhette. A politikus

is alkotónak érzi magát s nem a rábizott tallérok elkótyavetyélőjének. Meggyőződését így sommázza a regény végén: "nem szégyellem tehát és nem is dicsekszem, csak kimondom: egész élet volt az enyém is, férfikor." Önmegvalósulását a történelem eredményeiben szemlélheti. Ez is van annyi, mint na ugyanezt szobrokban élhetné át. Ám az a másfajta megvalósulás lehetősége, az az eredeti tehetsége szerinti is nagyon vágyott volt. A különös tehetség lázát jelentette. De mivel a forradalmár nagyobb hevületébe olvadt, megnövelte Sándor választásának értékét. A különös tehetség helyett az egész ember bontakozott ki.

Mai prózáinkat olvasva arról győződhetünk meg, hogy az új életformáért, a teljesebb emberért, a korszerűbb világ-képért folyó küzdelemnek fokozatai vannak. Először alig mozduló embereket látunk, /a Hábetler család/ aztán az új életforma s a megújuló ember egynéhány konturja rajzolódik ki. /Rossz asszony, Férfikor/ S majd megjelenik a régi, a fölösleges mellett a helyét és céljait is tudó mai ember. Sarkadi Imre Gyává-jában Éva és Szabó István képviseli a két típust. Éva a regény központi alakja, a jómódu kitarzott ember életét éli. Egy találkozás valóságos lehetőséget kínál neki, hogy változtasson eddigi életén. A közöny helyett a szerelmet, a kitarottság helyett a munkás családi életet, a város helyett a falut, a mámoros időnkivüliség helyett

a hétköznapiakat választhatná. A régi élete mellett dönt. Ez a magatartás hármas válaszu. Kifejezi a fölösleges ember érdektelenségét a pozitív életcélok iránt. Filozófiailag választásának nincs intellektuális értéke, mivel az értéktelenebb élethez kötődik. Végül erkölcsileg teljesen megsemmisíti önmagát, - veszteségéért kárpótlást keresve - prostituálódik. Éva gyávasága voltaképpen csak a nagy döntésekre vonatkozik. Szerelmét követve nincs ereje, hogy falura menjen, állami gazdaságba, mérnökfeleségnek. Kis dolgokban meglepően merész. Bátorságát bizonyítandó eleven hernyót nyel és kígyóval maratja meg magát. Ez a pillanati hőstett éppen azt igazolja, hogy emberi energiája - társadalmi és személyes értelemben csak erre elegendő. Szabó István, aki szakmunkásból lett gépészmérnök, azt a másik világot képviseli és jelképezi, amelyben Éva "szervidegennek" bizonyult. Egy új életmódot. A hétköznapi Éva halálát jelentette volna. Ezért narkotikumokkal semmisítette meg azt. Szabó Istvánnak a hétköznapi az igazi létezésformája. Az önmegvalósítás, a munkálkodás feltétele és ideje. Sarkadi tudta, hogy ez a falut és családot vállalni akaró értelmiségi voltaképpen a társadalmi élet régi viszonyain fordít egyet a megújulás irányába. Szabó István élete történelemmozdító, jöhet csak gépészmérnöknek készül falura, ezt igazi bátorsággal cselekszi.

Prózaírodalmunkban sokféle példáját találjuk a szocialista emberré válásnak, az új módon való cselekvésnek. A

régi emberek átalakulása nem mindig egyszerű. Néha hosszantartó folyamat, más esetben valamely katartikus élmény is előidézheti. Látszólag legegyszerűbb azoknak a regényalakoknak az utja, akik már a felszabadulás előtt forradalmárként éltek és gondolkodtak. Illusztráljuk e három lehetőséget példával is. Tamási Áron varázsosán szép regényében, a "Szirom és Boly"ban a multból a jelenbe érkező nagypapa és a mi világunkban nevelődő unokája érdekes együttműködését és életét ábrázolja. A nemzedékkérdés itt is felötlik, de már nem a régi realizmus totalitásigényével, azaz nem családregeként tágitva. Szirom tátó népmesei szépségű figura, aki "vasárnapi ésszel" gondolkodik, Pálowska, az unokája, már "hétfői ésszel" tervez és ítél. Ő már teljesen a mi világunkban él. Tátóban még a régi lélek is lobog, papot szerez a falunak, ám ezzel a régi lobogású lélekkel lesz a szövetkezet nagy akarója is. A katartikus emberi átalakulásnak érdekes megnyilvánulását láthatjuk Örkény István Glória című regényében. A megszüntetett apácazárdából Glória máról-holnapra a számára szokatlan és érthetetlen kinti életbe kerül. Először hazamegy szüleihez, ám nem leli helyét az új életfeltételek között. Majd vándorutra kél, keresi önmagát, és a világban azt a zugot, amely megfelel érzékenységének és korábbi transzcendens beállítottságának. Kiszolgáló lesz egy italboltban, jóhiszemű lévén, egy idősebb férfi elcsábítja. Kanyargós útján egy időre a zárda volt főnöknőjénél köt ki. Utolsó munkahelye egy állami

gazdaság. Egy vasárnapi napon magára hagyják. Váratlan dolog történik; kényszerű helyzetében egy tehén ellését kell levezetnie. Életet segít a világra, s a véres küzdelemben mintegy ő maga is újjászületik. Ennek első jele, hogy a férfit, aki e munkahelyén már régóta reménytelenül közelit hozzá, mostmár magához engedi. Ez a találkozás is jelképes: a fiu részegen, mocsokban fekszik, Glória viszolygás nélkül megfürdeti, azt érezvén és úgy is cselekedvén, hogy semmi sem idegen immár tőle, ami evilági. A régi közösségben, a zárdában voltaképpen öncsonkitva élt, ez az új közösségben, az állami gazdaságban derült ki, amely emberi életfeltételeket nyújtott ahhoz, hogy Glória humánus képességei kibontakozhassanak, hogy szabad lénnyé, s nővé váljék.

Nem könnyű írói feladat annak a forradalmár típusnak az ábrázolása, amely a történelmi nehézségek nagy tömegén küzdi át magát. Mesterházi Lajos Férfikor c. regényéről szólva már utaltunk egy ilyenre. A másik Sánta Ferenc Husz órá-jának "igazgató Jóskája". A paraszt-forradalmár megtestesítője ő, ám nem partikulárisan a paraszti érdekek képviselője, hanem azáltal válik a szó teljes értelmében forradalmárrá, hogy a körülmények, az emberi életmód megváltoztatásával együtt, önmagát is forradalmasítja, s a "vele egy vályuból való cselédeket" szintén arra ösztökéli - kényszeríti. Nem valami összeválogatott pozitív tulajdonságok összegzője ez a regényfigura. Voltaképpen nem is pozitív a hagyományos értelemben. A múlt és a jövő erői

egyszerre működnek benne. Az az ember, aki mindig megfizette magát. Balogh Antival is - aki vele szintén egy vályúból való cseléd volt - ököltre megy, amiért 56-ban fegyvert fogott rá. Nem csalódásra és sértődésre hajlamos ember, tudja, hogy az új életért meg kell küzdeni. S amikor volt kenyerezései erre gyengének bizonyulnak, azaz elcsüggednek, melléjük áll, mint régen a munkában. Ez az "igazgató Jóska" földosztó, történelmi igazságosztó és paraszti módon önmagáért megfizető. Még benne él a paraszti szokásvilágban, de már az új élet legtudatosabb építője is egyben.

Csák Gyula a Mélytengeri áramlás-ban bemutat egy szövetkezeti elnököt, Sándort, aki Sánta regényalakjának mintha édes gyermeke lenne. Rajta már nincsenek történelmi nehezékek. Nincs különleges módszerekre és eljárásokra kényszerítő multja. Nem kell már komplexusokat legyőznie, okos és magabiztos vezetésének ez az egyik titka. A Royal-hallban éppen olyan otthonosan mozog, akár a szövetkezet portáján. Sándor mintegy előlegezve megtesiti-jelképezi a parasztság jövőjét. Tendencia-típus. Am olyan eleven egyediségű is, hogy személyes léte épp oly meggyőző, mint az általa megszólaló "osztályjövő". Az író azt kérdezi tőle: "milyen lesz egy parasztember ötven év múlva." A válasz: "olyan, mint én most." Lehet, hogy ez optimista tulzásnak bizonyul. Van azonban ennek a városi-falusi "parasztember"-nek egy másik megjegyzése is a falu és a város mai helyzetéről. Ezt mondja:

"A házak meg a természeti környezet más. Da a falusi és városi életmód nagyon közelit."

Hatalom, nép és vezetés csak történelmileg vizsgálható kategóriák. Szocialista viszonyok között is. Mai irodalmunkban szemléletesen tükröződik e fogalmak tartalmi változása és egymáshoz való viszonyuk is. Galgóczi Erzsébet Pókháló c. regényében egy egészen új tipust, napjaink küzdelmei közt élő parasztvezetőt formál meg Niklai Géza tsz-elnök alakjában. Egészen új annyiban - s ez nem értéktétel, a regény történetiségének kérdése -, hogy a mai falu emberi és vezetési gondjait emeli át az irodalomba. Niklai Géza tsz-elnök teljes emberi életet él, nehéz sorsot vállal. A személyes és a közéleti egyaránt az. Próbára tevő. Nem makulátlan ember. Őt is sárból és aranyból gyurták. De milyen kevéske benne a nem nemes anyag. Talán csak annyi, hogy jobb része hitelesedjék általa. A hatalmat úgy gyakorolja, mintha mindig valamilyen esküre gondolna. Pedig egyszerűen csak rátermett és tiszta ember. Azok az ellenfelei akik a szövetkezetet aranybányának vélik s leváltását akarják, őt így jellemzik: "Mert a Niklai hülye, puritán ember! Neki nincs szíve több pénzt felvenni, mint amennyit a traktoros keres..." Ám Niklai nemcsak traktoros puritánságu, rendíthetetlen igazságszerető, még önmaga rovására is. Egy új vezető emberfajta kialakulásának, s egy emberibb, érettebb hatalomgyakorlás módszerének példázata ez a regény.

A munka és a munkásélet s életmód ábrázolása 45 utáni prózairodalmunkban sokféle kísérleten ment keresztül. Kisebbségi hagyománya van, mint a parasztábrázolásnak. Ezért minden uttorokisérlet különös figyelmet érdemel. Itt is csak néhány példát említhetünk, Déry Tibor Felelet, Veres Péter Pályamunkások, Katkó István Vadhajítás, Kertész Ákos Sikátor és Makra c. regényeit. S itt kell szólnunk László-Bencsik Sándor Történelem alulnézetben c. művéről, jóllehet ez nem a regény, hanem az ugynevezett irodalmi szociográfia kategóriájába tartozik.

Kertész Ákos Sikátora és Makrája azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert munkásalakjainak ábrázolásában a hagyományostól eltérő individualizálásra törekszik. Mind Bognár Vince, - a Sikátor hétköznapi hőse -, mind Makra, szerelmekben és szerelmi konfliktusokban mutatkozik be elsősorban. Bognár Vince, aki szintén faluról jött, mint a Rossz asszony Majoros Józsiája, a városban nehezebben talál magára, mint Veres Péter regényalakja. Ő elveszti szerelmét paraszti gátlásossága és óvatossága miatt. Amikor kezdi sejteni, hogy másképpen kellett volna cselekednie, már késő. Mai prózánk egyik legérdekesebb regényfigurája Makra. Eleinte szolid családi boldogság után vágyakozik. Már nagy szerelme, Vali felébreszti benne az önmegismerés s az önmegvalósítás vágyát. Addig csak azt sejtette, hogy nehéz ember,

Valit elveszítvén azt is, hogy azáltal nehéz, hogy művész is, vagy legalábbis van ilyenféle kibontásra váró tehetősége is. Valit elvesztve önmagát is elveszti, a békés ott-hon már semmit sem jelent számára. Sztanekban Valit keresi, illetve felfedezett, de meg nem valósított önmagát, de hiába. Öngyilkosságának is ez az oka. Tanulsága pedig, hogy az ember mindig bonyolultabb, mint a fogyatékosan megalkott típus, amely csak társadalmi hovatartozását fejezi ki. Makra figyelmet és megértést igényelt - ali tette fogékonnyá erre - környezetétől, a többi embertől is. Ám az érdeklődés és a felismerés, amely tartoztathatta volna még, nem jelentkezett.

Irodalmunkban régi hagyománya van a népelet, a dolgozó rétegek sorsát, küzdelmét bemutató felfedező, szociális felvilágosító kutatásoknak, alkotásoknak. Nagy Lajos Kiskunhalom és Illyés Gyula Puszták népe c. művét a mai irodalmi szociográfia mintegy példának tekintheti. Annak bizonyosságául is, hogy az irodalom lehet az életünk, a mindennapjaink közvetlen felfedezője és bemutatója, anélkül, hogy művészi jellegét és szándékát feladná. László-Bencsik Sándor Történelem alulnézetben c. műve - a többi között - méltán illeszkedik a fenti sorba. Egy szocialista brigád életét mutatja be. 18 ember egyéni sorsát; s azt a folyamatot, ahogyan a brigádban közösséggé szerveződnek. Export-csomagolással foglalkoznak. Az export-csomagolás vándor szakma. Nem üzemhez kötött, inkább üzemekhez. Voltaképpen nem is szakma, könnyen

megtanulható, de rendkívül nehéz fizikai munka. Ám csak a szükséges minimum megszerzéséhez egyszerű az út. A létminimum munkához. A mestertudás, a hozzáértés, a tehetség az export csomagolók körében sem ismeretlen fogalom. A legképzettebbek révén lett ez a nem-szakma szakmává. A trógerolás egy komplex munka mellékes részévé zsugorodott. A Szegvári brigád a legnagyobbat azzal alkotta, hogy ápolta és követte a mestermunka eszményét. A mestermunka - legyen bár kalapács, vasvilla, vagy lapát az eszköze - intellektuális teljesítmény is. Ezért a testi jóérzéshez és a szellemi örömhöz egyaránt köze lehet. Illyés Gyula Veres Pétert eszményi értelmiséginek nevezi. S róla szólván a műveltséget sem hagyományosan értelmezi. Érteni a dolgunkat - legyen az paraszti vagy ipari munka - veres péteri alapossággal, a műveltség igazabb bizonyítéka, mint általában tudni ezt-azt, gyakorlati és szellemi haszon nélkül. A Szegvári brigád - s ez nagyon lényeges - ezért a munkaszellemű műveltségért tett nagyon sokat. Az ilyen közösségekben alapozódik meg az újszerűen végzett munka által az a fajta szocialista magatartás és gondolkodás, amely már nem csak brigádügy. Természetes áttételek által az egész társadalomra átalakítóan hat.

A mai irodalom élő, változó folyamat, ezért teljes képet nem rajzolhatunk róla. Még kevésbé tárgyalhatjuk mindazt az érdekes alkotást, amely gazdagodó szocialista életünket

ábrázolja. Még a legfontosabbakról sem szólhatunk kedvünk szerint. Illyés Gyula, Darvas József, Sötér István, Dobozi Imre, Karinthy Ferenc, Somogyi Tóth Sándor, Fekete Gyula, Raffai Sarolta, Moldova György, Molnár Zoltán, Jókai Anna, Molnár Géza, Mocsár Gábor, Végh Antal, Tóth Lajos, Fenákel Judit, Tüskés Tibor és mások művei ezt méltán igényelnék. Dehát a téma egy előadásban kimerithetetlen. Ez irodalmunk gazdagságának a jele. Tendenciákkal foglalkozhattunk csak. Mai prózánk legszembeütőbb jellemzője tehát az, hogy rólunk szól, a mi életünkről, vágyainkról, megtervezhető világunkról, s az azt továbbsszinező és gazdagító hiteles emberi álmokról.

MUNKÁSÁBRÁZOLÁS A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR LIRÁBAN

A műalkotást - tartozzék akár a szépirodalom, a képzőművészet vagy éppenséggel a filmművészet körébe - nem elsőrendűen a tárgya minősíti. Természetesen a "miről szól?", a "mit ábrázol?" kérdése semmiképpen sem elhanyagolható, de - ismételjük - nem elsődleges meghatározó, s csakis egyéb összetevők együttesében befolyásolhatja a mű értékét.

A munkásábrázolás - s tegyük hozzá: a munka ábrázolása is - minden időben fontos feladata volt a szépirodalomnak, ma pedig különösen az. De, megszívlelve a fentebb mondottakat, tudomásul kell vennünk: egy-egy regény, szindarab, vagy tárgyunknál maradva: egy-egy költemény pusztán attól, hogy munkásembert ábrázol, még nem lesz esztétikailag értékes alkotás. Kulturpolitikai - és természetesen politikai - célkitűzéseinket olykor félreértve, netán ügyeskedve, előfordul, hogy gyengébb tehetségek, epigonok a munkás-életforma hangsúlyozott, de művészileg hamis vagy színvonaltalan ábrázolásával igyekeznek sikert aratni - alkalmanként nem is eredménytelenül. Szerencsére művészeti, irodalmi életünk egészét semmiképpen sem ez a tendencia jellemzi, s dolgozatunkban bőszéggel válogathatunk a felszabadulás után keletkezett, marandóan értékes, munkásábrázoló költői alkotások közül.

Munkásábrázoló költői alkotások - a kifejezésnél egy pillanatra el kell időznünk. Tény ugyanis, hogy a líra a szó hétköznapi értelmében nem ábrázol; a jellemek, a cselekvéssorok stb. részletes bemutatása - azaz ábrázolása - az epika sajátja. Munkásábrázolásról tehát inkább regények, novellák, irodalmi szociográfiák esetében beszélhetünk. A líra inkább közvetlenül előttünk kibomló hangulatoknak, érzelmeknek ad kifejezést, s e szubjektivebb közelítésen keresztül ad képet az ábrázolt alakról /természetesen csak akkor, ha - mint lírai alkotás esetében oly sűrűen - nem egy-egy érzelem vagy elvont gondolat a mű tárgya/.

A munkásábrázolás szó első tagja is okozhat némi fejtevést. Hogyan közelítsünk témánkhoz, a verseket válogatva, vizsgálva, elemezve, kit, kiket tekintsünk munkásnak? Kiindulásnak a politikai, filozófiai, szociológiai meghatározást fogadjuk el: munkás az, aki a szocialista Magyarországon a munkásosztály tagja. Ez így igaz - de ha messzebbre nem nézünk, akkor bizony igencsak leszűkülne dolgozatunk köre. Ezért tehát - noha elsőrendűen a munkásemberek ábrázolására, lírai bemutatására figyelünk - nem zárjuk ki azokat a verseket sem, amelyek munkás embereket ábrázolnak. A kifejezés, így két szóba írva, számunkra a parasztságot és az értelmiséget is jelenti. "... ki ekével, ki kalapáccsal, tollal / építse, építse, építse ezt a hazát!" - írja egyik korai, szép versében Juhász Ferenc; a kalapácsot emelők mellett tehát az eke után baktatók, a tollal alkotók lírai ábrázolását is igyekszünk felviláncolni.

Célunk az, hogy minden olvasó, főként pedig a munkásolvasók jogos igényét kielégítsük, s bemutassuk a felszabadulás utáni magyar líra munkásábrázoló verseinek legjavát, nem kerülve meg a problematikus kérdéseket, a tartalmi és formai gondolat sem. Bizonyítani szeretnénk - miként a hasonló című antológia is -, hogy a kezek dicsérete sokszínű és változatos, jelentős eredményeket felmutató területe a költészetnek.

x x x

Említettük már: a munka bemutatása és főként a munkásábrázolás nem újkeletű lírai téma. Tulzottan messzire visszamenni az időben ezuttal nem kívánunk, csupán a XX. századi magyar költészetből említünk néhány példát - a felszabadulás utáni munkásábrázoló líra közvetlen előzményeként.

Ady Endre és József Attila munkásságából számos alkotást említhetnénk, a Proletár fiú versétől egészen a Munkásokig. József Attila költészete az újabb magyar líra egyik legerősebb ihletforrása; hatása, példája a munkásábrázolás terén is határozottan érződik.

A Nyugat majd valamennyi jelentős költőjének életművében találunk témánkba vágó, maradandó értékű darabokat; s külön ki kell emelnünk e tekintetben Juhász Gyula líráját /A munkásotthon homlokára stb./.

A munkásábrázoló magyar líra egyik legismertebb alkotása Kassák Lajos Mesteremberek című verse. A költemény az 1910-es években keletkezett, s a költő nem is elsősorban az ábrázolásra törekszik - sokkal inkább a munkásosztályban rejlő, majdan világot megforgató hatalmas erők érzékeltetésére. "...tömpe ujjainkból már zsendül a friss erő" - írja, s az utolsó sorok expresszív áramlásában már világforradalmat jövendöl:

Uj színeket keverünk s a tenger alá új kábeleket huzunk
és megejtjük az érett, nártalan asszonyokat, hogy új
fajtát dajkáljon a föld
s örüljenek az új költők, akik az idők új arcát éneklik
előttünk:

Rómában, Párisban, Moszkvában, Berlinben, Londonban és
Budapesten.

Említsünk meg az előzmények között végezetül egy sajátos szerveződést: a Munkásírók csoportját. A csoport az 1930-as évek vége felé alakult, olyan munkásembereket tömörítve, akik a nem-proletároknál alkalmasabbnak, hivatottabbnak érezték magukat a proletariátus gondjainak, helyzetének megéneklésére, s ugyanakkor a szocialista magyar irodalom megteremtésére is. A szociáldemokrata lapok biztosítottak fórumot számukra, de erejükből önálló kiadványokra, antológiákra is futotta. 1940-41-ben még más munkásmozgalmi csoportosulásokkal "társbérletben" adtak ki köteteket, de már ugyancsak 1941-ben megjelenhetett Tollal és szerszámmal című első önálló gyűjteményük. Ké-

sőbb már tanulmányokat, prózai írásokat is közzétettek, s 1944 végéig hat kötetük látott napvilágot. A csoport - amely egyébként nem volt mentes a hibás, téves nézetektől sem, de ezeket fokozatosan sikerült leküzdenie - szerves részét képezte a szocialista magyar irodalomnak, s legjelesebb képviselőivel az élen a felszabadulás után átfejlődött a megújult magyar lirába. Közülük elsősorban Benjámin László és Földeák János neve ismert. /A Munkásírók csoportja címmel Kispéter András írta meg tevékenységük történetét a Tanulmányok a magyar szocialista irodalom köréből című kötetben./

"...holnap talán a mi dolgunkat csodálja a század" - jósolta Kassák; "...a munkásság majd a sötét gyárra / szegzi az Ember vörös csillagát!" - álmodta József Attila. Az álmok és remények szivós munkával, hitttel, küzdelemmel történő valóra-váltásához Magyarországon a felszabadulás, később pedig a szocializmus építésének munkája nyitotta meg az utat. Legjobb költőink többsége közvetlenül az újjáépítés megkezdésekor már "új munkadalt" énekelt, a kétkezi emberek munkájában látta az új ország megteremtésének, felépítésének zálogát.

Illyés Gyula Cserepező című közismert verse formáját, ritmusát tekintve is "munkadal"; s benne nemcsak a kétkezi ember dicsérete kap hangot, hanem a példakérés, a munkára készülődés szándéka is. A rommá lőtt szobában olvasgató költő ütemes kopogcsolásra lesz figyelmes, s amint lassan megfejtji, honnan is ered a furcsa hang, fantáziája máris továbbbrugaszkozik:

Persze! Itt szembe
dologba kezdtek!
Főnt a munkások!
Már cserepeznek!
Onnan jön ez a
friss üzenet,
ők verik ezt a
jó ütemet.

A sürgetést, hogy
álljam a versenyt,
hagyjam a könyvet,
írjam a verset,
tegyem, de tüstént
amit tudok,
doboljam én is
az indulót.

Adjam tovább, hogy
ami volt, elmúlt,
hirdessem, éled,
ami elpusztult,
űssem világgá,
mint a tető
legtetején a
cserepező.

A most idézettnek szinte "párverse" a hasonlóképpen nevezetes, és ritmusával szintén munkára serkentő Megy az eke. A maga földjén először szántogató parasztember lankadatlan munkája az iméntinél is jelentősebb szavakat mondhat a költővel:

Fogy az ugar, nő a szántás
telve-terjed.
Magyarország, így írják a
történelmed.

Nemcsak Illyésnél, számos más versben is felbukkanó gondolat a munka történelem-formáló szerepének hangsúlyozása.

Illyés egész költészetére jellemző az a vonás, amelyet e két versben is megfigyelhettünk: a konkrét, a tárgyias ösztönzés arra, hogy tovább lépjen az élethű, szemléletes, olykor epikusan részletező leírástól, s abból kibontva fogalmazza meg az általánost, a szimbolikust. Nincs ez másként az 50-es évek elején írott Az építőkhöz című versében sem. A nagy építkezés szemügyre vevő, az anyagokra rácsodálkozó s az építő embert tisztelő költő így fejezi be költeményét:

Mentünk tovább
s engem ez vitt már, a gondolat:
állványok, frissen fölrakott falak,
nemcsak vasat:
új létezés mód föltételeit
gyártják meg itt:
ti fölrakott s fölrakandó falak,
új, tiszta, nagy
utat ott lel, ahol a termelés,
az eszme s ész;
villanyhuzalok, rézdrótfonalak,
így lesz szabad
az ifju sziv, így lesz szeplőtelen
a szerelem;
kábelek, csövek, póznák és rudak,
erőre kap,

kán keresztül esett szó. Mindezt jól egészíti ki Benjámín László épp ellenkező természetű költeménye. Itt egy sok szeretettel, humorral rajzolt munkásportrét kapunk az egykori tanítómesterről, a "nyulbőr és rókaprém" szakemberéről:

Ő volt a mester, nagy tudással
és türelemmel adta át
ötven esztendő bölcsességét,
bőséges tapasztalatát:
a szakmát, s ama tudományt is,
melynek az volt a lényege,
hogy gazdánk nyulbőrökkel együtt
a mi bőrünket nyuzza le.

Vidám volt mindig máskülönben,
játéokra mindig kapható.
Mikor a munka megengedte,
viháncolt, mint egy kiscsikó,
és boldog volt, ha egy legénykét
- mert rajtam kívül még hatot
vezetett be a tudományba -
a bőrök közé vághatott.

A Tűzzel-késsel című vers tehát középpontba állítja az űrzés gondolatát: a költővé lett egykori inasgyerek ma is vallja - vállalja a mester erkölcsi, emberi példáját. Magasabb szinten természetesen, meg is haladva sok tekintetben. Mégis a kötődés, a folytatás a fontosabb. Erre utal a cím is:

a mester egyszer - a kurtaszáru fapipára gyújtandó - tüzet kért a kamaszembertől, s az nem tudott adni. Késed sincs talán? - morog tovább, s megadja az életre szóló tanítást, amely a versben szimbolikus jelentést nyer:

...jegyezd meg jól édes fiam:
Tűz és kés nélkül nem vagy ember,
tűz és kés nélkül senki vagy!

A "tüzzel-késsel" parancsát máig sem felejtette, s immár maga is mesterként adja tovább az egykori tanítvány:

Jó mesterem! - intelmed állom,
szavadat nem felejttem el;
életemmel fűtöm a verset,
gyujtson és döfjön, hogyha kell!

Érdemes megjegyeznünk, hogy a vers nagy értéke az etikai és patetikus példázatossággal jól megférő csöndes humor, játékos jókedv. A munkáról és a munkásokról szóló versek nagy többsége a munka magasztosságát, heroikusságát, szépségét, teremtő erejét emeli ki, s jobbra küszködéseiben ábrázolja a dolgozó embert. Ritkább a derűsebb, játékosabb pillanatok megragadása vagy a humoros epizódok, gondolatok fölcsillantása /általában is az egész magyar líra inkább tragikus vagy - más részről - idilli hangoltságu; a vidámabb, oldottabb, könnyedebb vonulat szegényesebb/.

"...nézett rám, mint apa a fiára" - emlékezik Benjámín László a mesterre, az apa-fiu kapcsolattal két nemzedék közösségét, az örökséget is vállalva. Számos verset /s még inkább a dolgozatunkhoz szorosan nem tartozó elbeszélő költeményeket/ idézhetnénk annak bizonyítására, hogy a munka szeretete az egyik legszebb örökség, amit a szülők generációja reánk hagyhat. Csoóri Sándor, Takács Imre és sokan mások foglalták ezt versbe, Juhász Ferenc Apám című elbeszélő költeményében idézte fel a nehéz sorsában, hullásában is példaadó apa alakját, Nagy László "hosszuversében" /Rege a tüzről és jácintról/ szinte mitikusán eleveníti meg szülei egyéniségét, akiktől a kemény férfimunka csinját-binját vagy a természet, a csillagok, a játék szeretetét egykoron tanulta.

Az ötvenes évek elejének-közepének nagy lendületű, de visszasságokkal, súlyos hibákkal is teli időszakában nemcsak a szocializmus építése folyt hatalmas erőfeszítések közepette, hanem az új magyar irodalom megteremtése is. Némiképp túlzással talán azt is mondhatjuk, hogy korabeli líráknak is megvolt a maga "Sztahanov-mozgalma", s ez bizony - a többnyire őszinte szándék; szép nekibuzdulás ellenére - nem hozhatott időtálló, esztétikailag értékes eredményeket. Az ötvenes évek elejének egyik uralkodó versformája a dal, amely - formájából, ritmusából, dallamosságából következően - az érzelmek, gondolatok azonnali kimondását, egyetlen érzés energikus, áradó kifejezését teszi lehetővé. E dalok jelentős része mára már egykori aktualitás-értékét is elvesztette, néhány azonban ma is

értékes darab - így például a dalformát különösen kedvelő Nagy László java alkotásai /Gereblyéző lányok, Traktoros-lányok, Virágzó rozson stb./.

Nagy László másik, gyakorta használt versformája az epikus elemeket is tartalmazó, de természete szerint lírai "hosszuvers". Az 1953-as keltezésű Gyöngyszoknya egyrészt ítélet a "főnyes szellők" időszakának ígéreteit be nem váltó korról, s jelzi a költő fokozatos elkomorulását, kiábrándulását; befejezése viszont a csakazértis-küzdés, az ujrakezdés vállalásával minden dolgozó ember himnusza. A költemény nagyszabású víziója szerint egy hatalmas égi asszony megrázza szoknyáját, s abból gyöngyök: pusztító jégeső pereg a göldre. Tönkremenni, megsemmisülni lát-szik minden, mégsem a kétségbeesés ideje jön:

Egyetlen férfi nézi mindenre eltökélten,
mákszemnyi elevenség jár e gigászi képben.
Megkimélte az újabb vizözön, világomlás?
Szál magi maradt magnak, s jussa a gond, a bolygás?
Lépdél az egyszál férfi, mezőt láb, csörgő jég közt,
jégnél keményebb szemmel kémlel, mint elszánt küldött,
Mérni akar és nem tud, mégis ő látva látja;
sivár az ég mezője, földre zuhant a nyárfa,
hangya meg hanyattfekve ölel jégszinű bábót,
görcs-bugyrot öregasszony, akit a szél levágott.
Megdőbben, inal tőle, átvág tengerit, rétet,
barázda-parton kihült kölyöknyulakra léphet,

fülükbe marékszámra fehér sörétet kaptak...
itt fekszik kitárt szárnnyal raja a madaraknak...
Ott a fogoly tojása habbá verődött, benne
piciny vércsöpp a csirke, uszik a végtelenbe.
S ez volt a buza, - édes uj kenyér, kalács, zsömle,
szájhoz nem érve visszafordult az anyaföldre.
S mégis: amiket szív s ész gyönyörűn eregettek,
ábrándok, tervek sárba lesújtva nem lehetnek!
Áll az ember a tájban, vassá mered a lába,
fönséges fejét bánat, bitangság fölé vágja -
s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt,
mellébe levegőt vesz, tartja - egeket zendít.

x x x

Az 1956-os események - noha megrázkódtatták irodalmunk
egészét is - nem jelölnek korszakhatárt a magyar líra törté-
netében. Mondanivalónkat ezért nem is kívánjuk "1956 előtti"
és "1956 utáni" fejezetre tagolni. Jelezni szeretnénk viszont,
hogy a hatvanas évek elejétől kezdődően átalakult, továbbfej-
lődött költészetünk, s ezen belül természetesen változott a
munkásábrázoló líra is.

1961-63 táján már érződött, hogy a költő már nem eléged-
het meg a korábbi tíz-tizenöt évben betöltött, s lényegében a
napi politika vonzásában formálódó, aktuális célokat szolgáló
szerepével. Költőnek lenni: egyre összetettebb, bonyolultabb

lett ez a küldetés. Nép, nemzet, történelem, magyarság és emberiség nagy kérdései kerültek a versek centrumába, növekedett a komplexitásigény - alkotóban és olvasóban egyaránt.

Az emberi lét általános - történetileg konkrét, vagy éppen elvont - kérdéseinek vizsgálatával párhuzamosan a hagyományosabb lírai témák egyike-másika háttérbe szorult. Megfigyelhető például, hogy a korábbiakhoz képest csökkent a tájleíró és a szerelmes versek száma. Veszített korábbi pozícióból a munkásábrázolás is - nemcsak a líra körén belül, hanem az epikus alkotásokban és a színművekben is. Ez részben azzal magyarázható, hogy a munka immár nem "front", hanem szépséggel és nehézséggel teli alkotó tevékenység, a munkásember pedig nem ezer százalékos többletteljesítményt hajszoló hérosz, hanem teljes életre vágyó személyiség.

A nyiltabb, harmonikusabb politikai és kulturpolitikai légkör tette lehetővé, hogy a hatvanas évek elejétől-közepétől kezdve a felszabadulás utáni magyar líra eddigi leggazdagabb évtizede bontakozhasson ki. Ha számarányában hátrébb szorult is, jelentőségéből nem veszített a munkásábrázoló költemények köre. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a munkásábrázoló versek néhány jellegzetes típusát mutassuk be.

Ars poeticákban gyakran olvashatjuk, hogy a költő kettős szolgálatra teszi fel életét: "szabadság, szerelem", "Politika és Szerelem" mozgatja a "fölszánt poeta-ceruzát" - hogy ezuttal csupán Petőfi és Ady példájánál maradjunk. A XX. szá-

zadi magyar lira közvetlen másodvonalának egyik értékes képviselője volt a korán elhunyt Kis Ferenc, aki a munka és szerelem vonzásában írta verseit /ez posztumusz gyűjteményes kötetének címe is/. Számára a munka tulajdonképpen a munkásosztályhoz tartozást, s így áttételesen a politikát is jelenti; önmagát Október Örökösének vallotta. A munkának szinte minden esetben nagyszerűségét, teremtő monumentalitását emelte ki; verseiből nem hiányzik a patetikusság. Munka után című nyolcsorosa a munkát és a munkást ábrázoló lira egyik alaptípusa: a dolgozó ember a világ teremtéséből veszi ki büszkén a részét:

Szomoru a naplemente,
mint a véres huszármerte -
alkonyatkor olyan fáradt
vagyok, mint a megfejt állat -
szerszámosládámon, gépek
csöndjében úgy üldögélek,
ahogy ült a világ frissen
ácsolt küszöbén az Isten!

Megemlítendő még, hogy Kis Ferenc a munkásábrázolás terén máig is egyik példaképe a pályakezdőknek; szimbolikusan jelzi ezt Fiatal munkásköltők emlékkönyvébe című verse.

Váci Mihály és Nagy László lírájában a hatvanas években a küzdés, a "verekedj értük!" motivuma vált igen erőssé. Mindketten biznak abban, hogy a költemény hathatós fegyver; szószólóivá szegődtek a munkások ügyének. Ez a magatartás külö-

nősen Vácira jellemző, Nagy Lászlónál áttételesebben jelentkezik. Most két olyan versükből idézünk, amelyekben a munkásosztály peremvidékén élőkről szólnak. Váci így ír az Észrevétlenülben:

A portásokat ne bántsátok.

Én őket is védelmezem.

A kapusok, öreg hordárok

terhe nehéz teher nekem.

Minden lépésük botorkálva

itt biceg az én szivemen.

Amit nyögve emelnek vállra,

naponkint velük cipelem.

.....

Köszöngetnek és álldogálnak,

és várnak rendületlenül,

hűen, - az idők kapujának

lépcsőjén - észrevétlenül.

Várják azt, aki rájuk merne

bizni valami nagy ügyet,

- hogy végre értelemre lelne

e hasztalan igyekezet.

Etikus vállalás és nosztalgia keveredik a versben, s mint ajánlásából kiderül: tiltakozás minden olyan kísérlet ellen, amely guny tárgyának tekinti, lenézi a portásokat, hoárdárokat, ruhatárosokat - akiknek "csak alás köszönésre / terjed ki a hatáskörük". Ugy véljük, nem lenne teljes a munkásabrázoló líráról adott képünk, ha e sajátos verset elhagytuk volna.

Nagy László verse /Fekete fiuk/ dinamikusabb, képvilágában is dusabb - szándéka, célja azonban hasonló:

Kivül a városon fékszárat megereszelve
hujjogva hajtanak a szeneskocsisok.
Köbül a patavas rugja a csillagokat,
mécsük a kocsi alól holdként kisajog.

Futnak a fogatok, s vaskosan, mint a cölöp,
állnak az ülés mögött a fekete fiuk.
Fujják a rumszagot, hangszáluk nótát nem ad,
nézik, hogy sziporkákat vet a kocsit.
.....

Ahol a salétrom kristállyá merevedik,
s orrukat dühös illat szurja, mint a tű,
lány oda nem libeg, s család már nem áll össze,
ott csak a vágyakozás lehet gyönyörű.

Drága volt nekik e szeszködös gyönyör-ország,
s onnan is lecsusznak és ez szomorú.

Verekedj értük, hogy verdeső szivük fölé
ellobbant nappalokból ne jusson hamu!

E vers azt is illusztrálhatja, hogy a munkásábrázoló líra nem valamiféle elzárt sziget egy-egy költő munkásságának egészében, hanem - ha értékes költeményről van szó - szerves része az életműnek. A Fekete fiuk egész képalkotása, verslücketése, színvilága és számos más jellegzetessége alapján "teljes jogu" darabja Nagy László lírájának.

E komorabb, sötétebb tónusu, drámaibb példák után vegyük szemügyre a munka és a munkások ábrázolásának oldottabb, derűsebb, esetleg idilli változatait. Az életet habzsolva szerető költő, Berda József a "teherben-megszépült fiatalságot" látja, s nem a reggeltől estig való hajlongás, izzadás gyötrelmét /Vers a péklegényekről/. Simon István az illyési utat járja: a konkrét élményt tárgyas-leíró formában jeleníti meg, majd mindezt szimbólumként értelmezve jut el az általánosított mondanóig. Jó példa erre a Száll a rosta: az édesanya gyermekkorban látott-megcsodált fürge munkája az értelmes, dolgos, hasznos emberélet összegzésére készíti a költőt.

Habár komor mozzanata is akad, mégis idilli Simon Ballagó ácsok című verse. A közösen végzett munka életre szóló barátságot, összetartást kovácsolhat - példázza a költemény a munka nagyszerűségét új oldalról. Itt valóban munkásábrázolásról be-

szélhetünk, két szinte "ikerré lett" munkatárs szűkszavu-szép bemutatásáról:

Tudtak róluk messze vidékről.

Hires volt a két ács neve...

A kormos bőrű volt a Mészöly,

s a szőke arcu a Fekete.

.....

Fűrész muzsikált, sárgán röppent

térdüknél a fröccsenő forgács.

Naphosszat faragtak, hogy közben

egyet se szólt a két hajlott ács.

Gyalog ballagtak a vidékre,

de egymás mellett nagyon ritkán:

elől az egyik s száz lépésre

a másik, mint szelid tanítvány.

Ötven év multán, amikor kidől a sorból az öreg Mészöly, aznap öleli utoljára a nagy gerendát, s utánahal Fekete is. /Az életre szóló, munka-pecsételte főrfibarátságnak ez az ábrázolása nem ritka irodalmunkban. Tersánszky vidám színekkel festi ezt A fényező álma című novellájában, Moldova György tragikusan a Kaja és Szigecsánban; s említhetnénk példákat elbeszélő költeményeinkből is./

Simon István egész költészetére a visszafogottság, szelidség, halkság jellemző; de vannak olyan kemény versei, amelyek épp a munkásábrázolás terén nemzedéktársával, jóbarátjával, Nagy Lászlóval rokonítják. Ide sorolhatjuk például a nem sokkal halála előtt írott Segédmunkás a köruton című költeményét, amely az emberibb létért emel szót.

A munkásábrázolás idilli típusát illusztrálhatja Zoltán költészete. Minden más témakörben is kedves műformája a dal vagy dalszerű vers, s egész lirájának jellemzője a realitás és az álomvilág elegyítése. Este egy munkásvonaton című versében - számos epikai, szociográfiai vagy filmes kísérlethez hasonlóan - festhetne sötét képet is a "fekete vonatról" - ő azonban nem ezt teszi:

Mindig előkerül egy pakli kártya
estefelé, a munkásvonaton.

A térdeken már ott a szerszámláda
és járja, járja, járja a talon.

Csattog a lap, mint madarak szárnya,
a szerencse kinek kezébe száll? -
Megy a vonat. Kigyul, himbál a lámpa.
Füstből és fényből kevert félhomály.

.....

Oh mennyi emlék tapad rád, lélek,
miként olajos, zsiros ujjenyomat
a kártyára... Töltés mentén az évek
zászlóval intenek, fut a vonat.

Multba? Akkor is, mindig a jövőbe!
Kinek nincs multja, jövőbe se lát,
ki visszanézve, nem talál egy lombot,
egy nyári rétet, régi sztrájtanyát.

De szóljon most, de csattogjon a kártya,
a férfiember kedves virtusa,
évődés, tréfa összecsap szikrázva,
a füstös légben - álljon a tusa,

mert olyan szép az, olyan szivigérő,
jó diadal - nincs rá semmi szó -,
ha tökfilkót, királyt és ászt keverve,
utolsót üt a piros ultimó!

Az eddigiekben bemutatott költőknél a munkásábrázoló líra csupán munkásságuk egyik - kisebb - körét jelentette. Nem ritka azonban, hogy költőink egyikénél-másikánál valamely lírai téma szinte kizárólagosan érvényesül. Így határozza meg döntően a munka és a munkások bemutatása például Tamási Lajos líráját. A középgenerációhoz tartozó költő már indulása idején, a negyvenes-ötvenes évek fordulóján versek egész sorában bizo-

nyitotta e témakörrel való eljegyzettségét. Munkásságának átmeneti megtorpanása, szemléleti-esztétikai zavara után a hatvanas évek végén megjelent A vas gyötrelme című gyűjteménye már címevel is kifejezi irányultságát. A kötet címadó verse tartalmában és formájában is jellegzetesen mutatja az ihlető József Attila-i példát. "A vas nevelt föl minket, tőle kaptunk erőt, lettünk a föld gazdái" - írja "a való anyag gyermekeiről" Tamási Lajos. A tragikus látásmód felé közelítő költő olykor másodlagosságba, sematikusabb gondolatokba is hajló lírájának mindig fölivelését, megújulását jelenti, ha témakörét nem szakítja ki a "nagy egészből" - ha tehát a munkásábrázolás nem mint önmagáért való érvényesül. Hogy az idézett versnél maradjunk: "a vas gyötrelme" a földi lét, az emberi élet, a természet eg' részeként fogalmazódik meg:

A vas gyötrelme sir. Az ének
szikrázik, nem száll könnyedén,
más hőfokon, de együtt égnek
a vas, az ember és a szén,
madarak, erdők, szövevények
forrnak a föld tűzén.

Két, első verseskötönyvével az utóbbi egy-két esztendőben bemutatkozó költő, Sebestyén Lajos és Iluh István - mintegy a hajdani munkásírók példáját folytatva - nemcsak megverseli - éli, illetve élte is a munkások életét. Egyikük sem tartozik a legfiatalabbak közé: Sebestyén - tul az ötvenen, leszázalé-

költ bányászként - nehéz életének, munkájának tapasztalatait összegezte helyenként ritmikailag csikorgó, de őszinteségével élményt adó verseiben. Iluh Istvánt némi felületességgel az un. fiatal költők közé sorolta a kritika, csupán azért, mert - negyven évesen - az Uj Termés-sorozatban látott napvilágot könyve. Napvilágot látni - a kifejezést nemcsak a stílus színesítésére használjuk ezuttal. Iluh könyve ezt a címet viseli: Jó reggelt, fény!, s szándéka szerint minden sorával a világosságot, a dolgozó emberek évszázados jussát, a meleget, életet, jókedvet hozó fényt köszönti. A most is gyárban dolgozó költő versei között keményebben kovácsoltak váltakoznak a könnyedebbekkel, játékosabbakkal; figyelemre méltó, hogy igen jó érzéke van a verszene, a ritmus iránt, soraival a munka tempóját, intenzitását is ki tudja fejezni. Mindez nem jelenti, hogy akár Sebestyén, akár Iluh a kiforrott lírikusok közé tartozna; könnyen lehet, hogy az előbbi költeményei végül is csak kuriózumok maradnak, s utóbbi sem tudja tovább iskolázni költői hangját. Jelenleg azonban, ha a munkásábrázoló magyar líráról igyekszünk körképet adni, egyikük neve sem hiányozhat a felsorolásból, s idézetekkel is csupán azért nem élünk, mert majdhogynem kötetek egészét kellene kigépelnünk. Szeretnénk remélni, hogy e néhány szóval az olvasáshoz is kedvet csinálunk - akárcsak a korábban tárgyalt költők esetében.

x x x

A munkásábrázoló líra tárgyalásakor kiemelt hely illeti meg Ladányi Mihályt. A faluról, iparos-paraszti családból származó, sok hányattatást megélt költő lírai témái között kezdetől központi helyet foglalt el - a szerelmes versek mellett - a munkásábrázolás. Ladányi fegyverként értelmezi, a közvetlen társadalmi cselekvés szolgálatába igyekszik állítani a költészetet - még akkor is, ha annak lehetőségeiről gyakran ír kiábrándultan, már-már cinikusan, s ha a költőt - önmagát - gyakran mintázza is kiszolgáltatott, nevetséges /s mégis szánni-, sőt tisztelni való/ bohóci pózban. A költő energikusságából, minden áron való hatni akarásából következik az is, hogy - sámánok, papok mintájára - sűrűn alakítja, s nevezi címében is fohásznak, imának, ráolvasásnak a verset, hogy erejét ezzel mintegy megnövelje.

Ladányi a maga "vers-fegyvereit" minden esetben a munkásosztályt még itt-ott ma is szipolyozók, kihasználók, megalázók ellen irányítja; dalaiban vagy elégikus, hosszabb költeményeiben az anyagiasságot, a harácsolást támadja, verssel akarja "földönteni a pénzváltók asztalait". Ez a nemes indulat esztétikailag néha visszájára fordul: főleg az utóbbi években az önisméltetés veszélye, a tulbeszélés hibája fenyegeti a költőt. Kötetnyi terjedelmű java versei viszont mai liránk élvonalában jelölik ki helyét, s nem kis részben éppen a munkásábrázoló versek jóvoltából.

A költő hangütését, stílusát, s mindenekelőtt elkötelezettségét talán egyik, viszonylag korai verse /Aki söntésben ácsorog/ bizonyíthatja, illetve szemléltetheti legpéldásabban:

Aki söntésben ácsorog,
vagy pálya szélén ácsorog,
vagy ajtó előtt ácsorog:
az Osztály -

Aki izzadtan álmodik,
ki él, remél, káromkodik,
hajnaltól másnap hajnalig:
az Osztály -

Aki néha féllábon áll,
mert azt hiszi, ez így dukál,
s az jut neki, amit talál:
az Osztály -

Aki már felemelkedett,
de a világra görnyedett
s néha magára fog kezét:
az Osztály -

Aki legyint s legénykedik,
de szédül, hogyha szédítik,
s lehuz rá néhány féldecit:
az Osztály -

Ki izmait mutatja és
mint közömbös esztergakés
forgácsolja a küszködés:
az Osztály -

Akinek tíz gyerek köszön,
mikor megáll a küszöbön,
s eltűnődik az örömmön:
az Osztály -

érte legyen a vers komor,
érte legyen a vers hegyes,
őt sebezze, neki talán
még fáj!

A záró szakasz csattanójával Ladányi bezárja a versgondolat körét: a munkások gondjain csak maga a munkásosztály segíthet, igazi és teljes felemelkedésük az ő kezükben van. A költő ezt a folyamatot - mint minden társadalmi folyamatot - csakis forradalmi voltában tudja elképzelni, az emberhez egyedül méltónak a mindig forradalmas, kompromisszum nélküli cselekvést tartja. /Ebből következik verseinek szinte állandó ellenzéki hangja, amely éveken át okozott gondot a kritikának, sőt a kulturpolitikának is. Tény, hogy Ladányival gondolkodásának egészében igen, a részletekben viszont nem mindig lehet egyetérteni; de kétségtelen az is, hogy versei az "érted haragszom, nem ellened" ismert és tisztességes jegyében fogannak. A kri-

तिकai elemeket bővebben tartalmazó lira az utóbbi évtizedekben nemcsak a munkásabrázoló versek körében tipikus, hanem a magyar költészet egészében is teret hódított; ez a jelenség megkönnyítette a korábban szinte "partizánharcot" folytató Ladányi ismertebbé és elismertebbé válását, s ma már nem kétséges, hogy munkássága a mai magyar lira jelentős, szocialista értéke./

Befejezésül idézzük Ladányi egyik rövid, meglehetősen ismert versét, amely tömören mutatja fel mentalitását, s villantja elő költészetének színeit, helyet kérve a látszólag "hányaveti", az élőbeszédre alapuló, a hagyományos "verskellékeket" szinte teljes egészében elvető költészetnek:

Két házsor közt egy vad dalt dudolok

az Ó HA MILLIOMOS LENNÉK kezdetű

nemzeti dal korában

a MARSEILLAISE-szel

verek be minden ablakot.

x x x

Az eddigiekből, reméljük, kiderült, hogy a munkásabrázoló líra költészetünk egészének egyik értékes összetevője, amely ilyen vagy olyan formában költőink legtöbbszörénél felbukkan, általában jelentősen gyarapítva, színesítve munkásságukat. Ugyanakkor viszont akadnak hátulütői is a munkásabrázoló lírának, s komoly gondot jelent, hogy az olvasók, többnyire pedig éppen a munkásolvasók körében az esztétikailag és politikailag gyengébb teljesítmények a népszerűbbek. Elkerülhetetlen, hogy - ha röviden is - szót ne ejtsünk ezekről a problémákról.

Csepeli Szabó Béla immár három évtizedes költői pályájának, munkásságának értéke, hogy a közvetlen élmények erejével, nem lohadó elkötelezettséggel ad hírt a külvárosok világáról és a szocialista építés eredményeiről. Lírája azonban szinte egyáltalán nem ismeri a kételkedés elemét, összetettebb, mélyebb gondolatokat hiába keresünk - így a könnyen érthető, gördülékeny versforma fedi el a tartalom szintelenségét vagy éppen - önismétlésből is eredő - hiányát.

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy - főként a fiatal - munkásolvasók körében ma - a jóval erősebb tehetségű Baranyi Ferenc mellett - Soós Zoltán a legnépszerűbb költő. Soós is közvetlen élményekkel, tapasztalatokkal rendelkezik a munkások életéről, bajairól, mindennapjairól, epikus költeményeinek leírásai így tárgyi értelemben helytállóak, érdekesek is. Költészetét a patetikuság jellemzi, kedveli az élőbeszéd szavaival vagy jassznyelven megfogalmazott, rész-igazságokat

tartalmazó, de bombasztikus állításokat. Nem riad vissza a moralizálástól sem. Az igazi pátosz és az igazi morál-centrikusság azonban ritkán ötvöződik verseiben. A "vagány" alapállás, az átlagon felüli fizikai teljesítmények leírása, az erotikus témák sűrű feldolgozása teszik széles körben kedvelté műveit - s ez nem is lenne baj, hiszen közülük egy-kettő - például a Gorombakovácsok című ciklus - korántsem értéktelen. A probléma inkább az, hogy Soós Zoltán olvasói a líra más fajtáira nem fogékonyak, s verskultúrájuk fejlődését a költő egyszerű és hatásos, gyakran hatásvadász költeményei gátolják is.

Harmadikként egy "gyermekbetegséget" említünk: a Ladányi utánpótlást. A fiatalabb költőnemzedék egyfelől Nagy Lászlót, másfelől Pilinszkyt, Weörest tekinti legfőbb mesterének a ma élő poéták közül; s akadnak jónéhányan, akik Ladányi gondolkodásmódjában, indulataiban osztoznak, versechnikáját kedvelik. Ha ez csupán a gyöngye utánpótlás, az epigonizmus szintjén történik, akkor magának Ladányinak is lejáratják tekintélyét, műveik pedig csupán ál-értékekkel "büszkélkedhetnek".

x x x

Ujabb irodalmunk sajátos jelensége, hogy - valamennyi műfajban - az értelmiségi problémák vizsgálatára tevődött a hangsúly. A fiatalabb író- és költőnemzedék szinte kizárólagosan az intellektuel gondjaival viaskodik; a munka ábrázolásának és a munkásábrázolásnak az eltűnéséről vagy legálábbis hátrább szorulásáról már a bevezető sorokban szoltunk. Ha a jelenség ad is okot aggodalomra, mégsem kell a "vészhangot kongatni": nem egy fiatal költőnk tekinti ma is szívügyének, lírája szerves részének a munkásábrázolást. Mesterük, mint azt előbb már - akkor negatív értelemben - említettük Ladányi Mihály, tanultak azonban másoktól is. A Ladányi által kitaposott utat Sárándi József járja a legkövetkezetesebben, néhány költeményét szinte össze is cserélhetnénk a tanítómesster alkotásaival. A Váci-hatás is erősen érződik Sárándi művein, hetykeségben, szókimondásban Villontól is tanult. Költeményeinek színvonala egyelőre erősen hullámzó, két kötetének /Vándor az aszályban; Tüzoltók napja/ java darabjai viszont ígéretes tehetségű, sőt az ígéretek egy részét már beváltott költőt rajzolnak ki. Sárándinak épp a munkásábrázolás - és a munkásokért-ábrázolás - területét sikerült eddig legteljesebben meghódítania.

Pass Lajos a fiatal költők közül talán legkorábban, már a hatvanas évek elején kezdte pályáját, önálló kötethez azonban csak 1975-ben jutott. Versei sorában nem egy foglalkozik a munkásábrázolással; kötetnyitó, Egy fürdőszobára című versének második tételét /Anyám/, úgy véljük, különösebb kommentár

nélkül idézhetjük: e nyolc sor is tanúsítja, hogy a költő számára a munkássors: mult és történelem.

Ötvenkét évig várt fürdőszobára,
s most a fogható káprázat neki,
hogy megtisztulhat e házmesterlakásban,
a penész-veritőket elfeledheti.

Ha mondja is, oly távoli a szó
szívének, hogy valóra vált hire,
s a kádra teszi a régi lavort,
hogy legyen miben megfürödni.

Sarándi József és Pass Lajos mellett - ha kisebb nyomatékkal is - a fiatalabb költőnemzedék számos tagja érinti verseiben ezt a témakört. Péntek Imrét általában a groteszk hangvétel jellemzi, Rózsa Endre a filozófikusabb meditáció felé tájékozódik. Benke László verseit közvetlen tapasztalatok fűtik, akárcsak a csepeliek Üzenet című antológiájában szereplő munkásköltők olykor még bizonytalanabb sorait. Általában azt állapíthatjuk meg, hogy a munkásábrázolás sokuk törekvése - de, akárcsak idősebb pályatársaiknak, nekik is tovább kell munkálkodniuk e témakör kifejtésén. Megismételjük kiinduló tételünket: egy-egy művet, műfajt vagy egész irodalmat, nem elsősorban az minősít, hogy milyen foglalkozásaik, életkoruk stb. a szereplők. Am az olvasók jogos igényeinek kielégítése, az irodalom "szociológiai egyensúlyának" fenntartása - szép és aktuális költői feladat.

dr. Siklós Olga

MUNKÁSOK ÁBRÁZOLÁSA A SZINHÁZMŰVÉSZETBEN

Bevezetésképpen érdemes arról beszélni, lehet-e ilyen megközelítésben tárgyalni a drámai irodalmat; lehet-e így parcellázni: munkásábrázolás, parasztábrázolás, dzsentri-megjelenítés, polgár-típusok, kispolgárok, lumpenelemek, királyok a magyar színházművészetben.

Végülis minden téma olyan bontásban és megközelítésben tárgyalható, amilyenre egy adott szituációban szükség van. Olykor csak egy-egy kutató ízlése-igénye teremt nézőpontot.

Szeretnék tehát színház-centrikus lenni. Meggyőződésem ugyanis, hogy a dráma önmagában - olvasmányélménynek - más, kevesebb, mint színpadon, előadásban. Más minőség, más kategória. Meggyőződésem, hogy nemcsak annak van jelentősége, hogy egy-egy író mit ír drámai formában, de annak is, hogy műve mikor, milyen formában kerül színre és van-e hatása közönségre, színházművészetre.

Néhány évvel ezelőtt az 1945 utáni magyar drámáról írt dolgozatomban tematikus felbontást csináltam. Ott található egy ilyen fejezet: üzemi témájú drámák. A drámai irodalom ilyesfajta megközelítése esztétikai szempontból

talán támadható, irodalomtörténetileg is. De a tárgyalt időszakban én színháznál dolgoztam, s tudom, hogyan készültek a műsortervek. Tematikus megközelítésben: kell egy parasztdráma, egy üzemi témájú termelési darab, egy, amelyik az ifjúsággal, vagy éppen a nemzetközi békemozgalommal foglalkozik. Kevés igazi dráma született így.

Ezzel a kitérővel csupán jelezni kívánom, hogy a drámaírás is, és a színházművészet is sok tényezőtől függ. Végül is lehet ilyen szempontoktól függetlenül drámát írni az utókornak - de annak sorsa eléggé kétséges. A dráma és a színház az itt és most művészete.

Tehát induljunk ki abból, hogy nemzeti drámairodalmunk sokfajta megközelítésben tárgyalható. Abban is például, hogy a színpad milyen figurákkal népesül be. Tyuk-tojás vita volna annak eldöntése, hogy a nézőtér változtatja-e előbb osztályösszetételét, vagy a színpad. De a kölcsönhatás mindenképpen megvan.

Shakespeare hőse azon mérte a színházat, tartott-e tükröt a természetnek és megjeljük-e benne a század testének tulajdon alakját és lenyomatát. Az igény ma is csak ennyi. A "megjeljük-e benne a század testének tulajdon alakját és lenyomatát" kérdés mellé azonban tegyünk egy másikat is:

hát a nézőtéren megleljük-e? A nézőtéren ülők aránya azonos-e a társadalom arányaival? További kérdés végülis akik a nézőtéren ülnek, milyen tükörbe kívánnak belepillantani? Ha a színház egy szűk réteg számára készül, milyen tükröt tart magának? Témánkkal kapcsolatos az újabb kérdés: és a munkásosztály tagjai mennyire töltötték meg és töltik meg napjainkban a színházak nézőterét és akik bemennek a színházba, kívánják-e önmagukat látni a színpadon?

A színház nálunk lényegében XIX. századi találmány. A század első harmadától a szabadságharcig a reformkor törekvéseinek szoros része. A 67-es kiegyezést követő kapitalista fellendülés egyben a színházi kisipar kezdeti szakasza is. A millenium táján több színház épült, mint addig és utána jódarabig összesen. A századfordulóra készen állt a színházi üzem, mely kulturális iparként megszervezi piacát, el-tartja önmagát - kivéve a Nemzeti Színházat, Operát, és Kolozsvári Színházat, később a Szegedi Nemzeti Színházat. Ugyanakkor kialakul a munkásosztály, de nem lesz belőle színházi közönség. A nézőteret a polgárság és kispolgárság tölti meg és az úgynevezett középosztály, a hivatalnok réteg. A repertoárt természetesen ez határozza meg, s egy-egy kiváló színházi egyéniség is csak ezen belül valósíthatja meg művészi elképzeléseit.

Színpad és nézőtér kapcsolata így válik döntővé.

A drámai hősnek is mindig van osztályhelyzete. A drámai konfliktus forrása olykor éppen az, hogy osztályhelyzetéből kíván kitörni, vagy azon belül szervez olyan átalakításokat, amelyek konfliktusba sodorják. A társadalom nagy átalakulásai, a végbemenő mozgások éltetik a drámai konfliktust. Minden kor jelentős drámája éppen ezt a mozgást fejezi ki. A nagy történelmi drámák új osztály születését mutatják be s a történelmi hős egyéni útja-sorsa mindig az "egész"-re utal. Az egyéni és társadalmi cél egyetlen drámai célban olvad össze. A valódi történelem színpadára új osztályok lépnek, a világot jelentő deszkára az új osztály sokszor megkésve érkezik, de késik a nézőtérrel is. Az iparrá fejlődött színházban a társadalmi mozgások ábrázolása lelassul, a színpad és nézőtér az üzleti vállalkozásokban harmonizál. Az azonban a polgári színjátszás keretei között is nyilvánvaló, hogy drámai konfliktus és drámai szituáció csak társadalmi tevékenységbe ágyazottan jelentkezhetsz. S bár a hős mindig saját egyéniségével áll elénk, saját konfliktusát akarja megoldani, egyénként küzd, de tipusként győz, vagy bukik el. Saját arca van, meg nem ismételhető jelleme, sorsa, egyéni vágyai és drámai célja - de nyilvánvaló társadalmi tevékenysége, osztályhelyzete is.

Ez után talán azt a következtetést lehetne levonni, hogy a kapitalizmus kialakulásától kezdve a világ színpadjai benépesülnek munkáshősökkel. A munkás az új típusu ember, a

munkásosztály kialakulása nagyarányú társadalmi mozgások során keletkezik és az új osztály jelentkezése társadalmi konfliktusokban bővelkedik.

A világ színpadjain valóban megjelenik a munkás, de igen korlátozott mértékben. Hauptmann nemcsak a Naplemente előtt írója, de a Takácsoké is. A Takácsok, történelmi drámának is tekinthető munkáshősökkel, a híres lyoni sztrájkot dolgozza fel. A dráma irodalmi értéke vitathatatlan volt. De kevés visszhanggal. A világ színpadjai a Naplemente előtt-et sokkal sűrűbben tüzték műsorra, mint a Takácsokat. Gorkij hozta a fordulatot, Az Éjjeli menedékhelyben, a Kispolgároknak, az Ellenségekben fellép a munkáshős, mint osztálya képviselője. A Kispolgárok egész drámai menete arra mutat, hogy Nyil, a munkás hatásosan reprezentáljon egy új embertípust és az eljövendő világot a kispolgárokkal szemben. Gorkij arra készíti a nézőt, hogy Nyillel legyen egy fronton, az ő boldogságáért és boldogulásáért drukkoljon. Nyil nagyszerű figura - napjainkig utólráérhetetlen. Mégsem ő az igazán nagy drámai alak a darabban. De ezzel a mellékesnek ható megfogalmazással kissé előreszaladtunk! Az itt vázolt meditációra készítő kérdések fényében próbáljuk nyomonkövetni a magyar drámában a munkásábrázolást.

Madách-csal kezdjük a sort. 1862-ben jelenik meg nyomtatásban Az ember tragédiája. A 11. szín Londonban játszódik. A kapitalizmus korába viszi Lucifer Ádámot és a Tower

tornyából szemlélik a lent nyüzsgő tömeget. A szereplők között van: Első munkás, Második munkás, Harmadik munkás, Első mesterlegény, Második mesterlegény, Első gyáros, Második gyáros.

A londoni színt a kórus nyitja:

Zug az élet tengerárja,

Mindenik hab új világ.

Mit szánod, ha elmerül ez,

Mit félsz, az ha feljebb hág?

Tökéletes és pontos összefoglalása a társadalmi mozgásnak.

S Ádám már lelkesül:

Szabad versenytér nyílt meg a kebelnek,

Még Lucifer megjegyzései sem zökkentik ki a lelkes hangulatból:

Kárpótol a közjólét érzete - hirdeti Ádám.

"Leveles szin alatt italt mérnek, az asztal körül dőzsölő munkások. Hátrább zene és tánc. Katonák, polgárok s mindenféle nép mulat és ácsorog." Ide invitálja Lucifer Ádámot.

Üljünk le itt e szép árnyas padon

S nézzük, mi olcsón és mi jól mulat

Savanyu borral s rossz zenével a nép.

Első munkás: A gépek, mondom, ördög művei:

Szánktól ragadják a kenyeret el.

Második munkás: Csak az ital maradjon, elfeledjük.

Első munkás: A dus meg ördög, vérünk szija ki.

Most jőne csak, hadd küldeném pokolba.

Több példa kéne, mint a multkori.

Harmadik munkás: Mit nyernél véle? Már ma függni fog.

Sorsunk meg, mint előbb, csak úgy forog.

...

Lucifer: Ah, ime itt van, mit régtől kerestem,

Itt vigadunk kedéllyel, fesztelen,

Ez a dőbörgés, és e vad kacaj,

E bacchanális tűz felgerjedése,

Mely minden arcra rózsá-árt idéz,

Mint dőre képzet a nyomor fölő.

Hát nem dicső ez?

Ádám: Engem undorít.

Mesterlegények virtusa: elszedni a katonától a lányt. Ellen-
pólsként kiválik a tömegből a két gyáros:

Első gyáros: Hiába, a versenyt nem állhatom,

Mindenki az olcsóbb után eseng,

Árum jóságát kell megvesztegetnem.

Második gyáros: A munka bérét kell csökkenteni.

Első gyáros: Azt nem lehet, most is lázonganak,

Hogy meg nem birnak élni, a kutyák,

S van is tán a panaszban egy kicsi,

De hát ki mondja, hogy nőszüljenek,

Ki mondja, hogy hat gyermekök legyen?

Majd újra föltűnik egy munkás, ezt kivégezni viszik és

Ádám döbönt kérdésére Lucifer sommasan fogalmaz:

... Lovel gyárában dolgozott soká.

De az ön méreg, s azt szívá örökké,

Aztán több hétre kórházba került.

Kedves nejénél a szükség beszólt,
Lovel fia ifju volt s jószívü,
Meglelték egymást és mindent feledtek.
A férj kigyógyult, s a nőt nem lelé,
Helye betölt, munkát hiába kért,
Fellázadt keble, fenyegetni mert,
Lovel fia pofonnal válaszolt.
Az átkozottnak kés akadt kezébe -
Most itt viszik - a vén Lovel megőrült. -

Ádám: Ki mondja itt meg, melyik bünösebb,
Avagy csupán a társaság talán...?
Hol ez rohad - buján tenyész a bün.

Ádám: Mi verseny ez, hol egyik kardosan
áll a mezetlen ellenek szemében,
Mi függetlenség, száz hol éheznek,
Ha az egyes jármába nem hajol.
Kutyáknak harca ez egy konc felett.
Én társaságot kívánok helyette,
Mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt,
Közös erővel összeműködik,
Minőt a tudomány eszmél magának.
És melynek rendén értelem viraszt.
Ez el fog jőni, érzem jól, tudom...

Madách egy drámára valót sűrített e londoni kép 590
sorába. S még arra is van tere, hogy árnyaltan ábrázoljon,

lényegretörően. Itt gondolkodik a legkevésbé történelmi sablonban, mert itt érkezik el a saját korához, s annak minden felfedezett ellentmondásához, konfliktusához. A népes színpad minden tagja társadalmilag és egyénileg is sajátosan egyedi figura, mondanivalójukban a kor termelési, politikai és művészi konfliktusa mesteri módon sűrűsödik.

A kereslet és kínálat kapitalista törvénye – már érintettük – a művészet területén is érvényes. Madách itt is tömören fogalmaz:

Ádám: Miért bánsz így a művészettel, ember!
Mondd, tetszik-é, amit huzasz, magadnak?

A zenész: Dehogy tetszik, dehogy! Sőt végtelen kin
Ezt huzni napról-napra, s nézve nézni,
Miként mulatnak kurjongatva rajta.
E vad hang elhat álmaimba is.

De mit tegyek, élnem kell s nem tudok mást.

A londoni szint lezáró nagy haláltánc jelenetben az elítélt munkás így kiált föl a sirgödör előtt:

Más törvényt sejtek e küszöb megett.

Madách a magyar kapitalizmus kialakulásáról így mindent megírt a Tragédiában: a tőkés és munkás konfliktusát, a munkás és munkás közt feszülő különbségeket és még azt is, hogy a tőkés és munkás között csak a prostitúcióban van kiegyezés. Madách fölteszi a kérdést: ki a nagyobb bűnös,

a gyilkos-e, vagy aki miatt ölni kellett. Madáchnál a munkás valóban társadalmi tényező és mint az új osztály tagja jelenik meg a színen. Végül, de nem utolsósóként: Madách nem békiti össze a munkást a tőkessel.

Az 1867-es kiegyezés utáni gazdasági fellendülés meggyorsítja a munkáosztály kialakulását. Honnan verbuválódik az ipari munkásság? Természetesen a föld nélküli parasztság, zsellérség soraiból, de a föld és hivatal nélkül maradt, lecsuszott és egyre szegényebbé váló kisnemesek köréből is. Ennek a lecsuszó magyar dzsentri-világnak mind a drámában, mind az epikában sok jeles megszólaltatója van. Kedvelt színpadi figurákká is válnak. Jellemzően magyar miliőben élnek és különböznek a kor német és francia vigjátékaitól. Mert vigjátékként válnak természetesen kedveltekké. Szigligeti, majd Csiky tollából lépnek elő az alap-típusok - Fenn az ernyő, nincsen kas, Buborékok - honomány, hivatal után ácsingozó fiataljai, látszat-életszínvonalba kapaszkodó, kikopó öregjei. Mind a munkától félnek, mind a multba és álmokba kapaszkodnak és rettegnek attól, hogy végleg deklasszálnak. A drámai alaphelyzet többnyire az, hogy ez a rettegett deklasszáció már bekövetkezett, de a hősök nem akarják tudomásulvenni. Ezeket a figurákat adósságok súlya nyomja, a mult csak teherként, mennél fényesebb volt, annál nagyobb akadálya a jövőnek. És a jövő képe: egy jó házasság, tehát a társadalmilag engedélyezett prostitúció, vágyálom: ha a házasság kutyasik - a nyugdíjas állás. Va-

sutnál, megyénél, bármilyen hivatalnál. Csak ne fizikai munka legyen. Ugyanis e darabok világában csak az áldozatkész anyák és nővérek varrhatnak éjjel-nappal, hajolhatnak tüdővészíg a himzöráma fölé, hogy a fiu, a fivér révbeérhesen áldozatuk árán.

A fizikai munkás tehát még nem lép színre, ebben a szini-társadalomban nincs ipar és nincs munkásság. Az egész ország egy deklasszáldó, kispolgárság felé hajló, látszatokba kapaszkodó tisztviselő réteg, mely legalább középosztály szeretne maradni.

1868-ban megalakul az Általános Munkásegylet és a Nemzeti Színház 1871-ben bemutatja A strike-ot. A népszínművet Szigligeti irta Balázs Sándor társaságában, Nikolits zenéjével és egy betét-szereppel Blaha Lujzának. 1871 és 1903 között viszonylag sokszor - 44-szer került színre. Szigligeti megérzi a társadalmi alakulás irányát és helyesli is a fejlődés vonalát. Ennek érdekében minden akadályt el akar hárítani: össze kell békíteni a munkást a tőkessel. Be kell bizonyítani, hogy érdekeik azonosak, ellenfelük a ficsur munkás és a rosszmódozu tőkés. A munkásokat differenciáltan ábrázolja. Társadalmi érzékenysége a téma felvázolásánál megóvjá attól, hogy hamis képet fessen, de a cselekmény boykotása már elviszi a szentimentalizmus felé, és sok engedményt tesz a népszínmű irányába is. A darab ennek ellenére

jelentős a magyar dráma történetében, mert először történik kísérlet arra, hogy a munkásosztály harca - ha hamis happy-end-del is - színpadra kerüljön. Munkás-figurái sokszínűek, lényegében mind egy külön világ, van egyéni arcuk és egyéni kötődésük a konfliktus fővonalához. Helyesen érzi, hogy a fejlettebb tőkés országokból érkezett munkások fejlettebben szólnak a sztrájk ügyéhez, kezdeményezők és van cselekvési terük. Bemutatja a lumpen elemet is, annak munkás-mivolta ellenére is munkás-idegenségét. Van érzéke ahhoz is, hogy a gyárost egykori munkásból lett vállalkozónak ábrázolja. Fia és felesége viszont a felkapaszkodott tőkésék dzsentrit majmoló világába tartozik, de a gyáros éppen származása miatt inkább a munkások oldalán van. Ezen az uton aztán megteremtődhet a kiegyezés. A munkásból lett művezető megkapja a gyáros lánya kezét és a hűséges, öreg szaki életét áldozza a gyár megmentéséért.

A mindent összemósó osztálybéke a polgárosulás szükségességét hirdette, s azt a szabadversenyt, amiben Madácsi már egy évtizeddel korábban sem hitt.

A további kísérletek - nagyon szórványosan - ezt a patront variálják, de Bródy Sándorig nincs új a színpadon. A Dada Bolygó Kis Erzsébetje, a megejtett parasztlány, kitaszítva régi világából a munkások menhelyén lel új környezetet. Határozott alakja sejtetni engedi, hogy otthonra is majd itt fog találni. Drámai példa arra, hogyan és honnan töltődik föl a munkásosztály.

Az 1919-es rövid intermezzo beülteti végre a munkást a néző-
térre, és munkás került a színpadra is. Bródy, Barta alkal-
mi egyfelvonásosai színreviszik a proletáriátust, de az áb-
rázolásban alig jutnak túl egy tándráma leegyszerűsítésén.
Barta Sötét ház c. 1919-ben írt egyfelvonásosa a proletári-
átus mélyére visz, a barakk-lakásokba, ahol háborús özve-
gyek és bujkáló katonák, munkások viaskodnak jótékony-höl-
gyekkel és rendőrökkel. A frontról visszajött beteg munkás
megtanul ölni s ráébred, hogy itt az igazi front, ahol sa-
ját osztálya érdekeiért harcolhat. Bartának ez a katoná-
figurája már jelez valamit abból, milyen a színpadra állít-
ható munkás alakja. Bartát önmagával kell mérni. Ő a Sze-
relem nagyszerű drámaírója. Ott is kisemberek mérkőznek az
Élettel. Barta tudja, hogy ebben a szférában nem lehet tra-
gédiát írni, csak szatirát, tragikus hangszerelésben. A
Sötét ház alatta marad a Szerelem drámai erejének, figura-
teremtő készségének. Bartának is új a munkás figurája. Fél
a szatirától, fél a tragédiától is, helyette pátoszt ad és
szavakat. Néhány vonással nagyszerűen jellemzi a jótékony-
kodó hölgyeket, van arcuk és jellemük. A katonának csak
osztályhelyzete és szentimentálisra hangolt szituációja van.
A nyomor stádiumában Barta hősei cselekvésképtelenek; élet-
kép-mozaikokat rakosgat egymás mellé, drámai cselekmény he-
lyett, és a megoldás is kívülről jön, forradalom, deus-ex-
machinaként.

A Tanácsköztársaság színházpolitikája sok mindent megváltoztatott volna, például rögtön műsorra tűzték az említett Hauptmann drámát, a Takácsokat és természetesen Gorkijt is. Bródy, Barta kezdeti eredményeit azonban nem volt hol és kinek továbbfolytatni. A drámairás a kiszabott dzséntri-vonalon ment tovább.

Talán érdemes megemlíteni, hogy Zilahy Lajos Fehér Szarvasának főszolgabíró hőse Erdélyből Pestre menekül az első világháború után és asztalos lesz, kétkezi munkás. Felhagy az Erdélyből menekült nemesek délibábkergetésével és nem egyszerűen a munkát, de a fizikai munkát választja. Zilahy éppen a lecsuszó hivatal és házasságkergető figurákkal szembe a munkát mindenestől vállaló hőst állítja. Nem szépít, hőse tudatosan vállalja a műhelyt, a nyakába akasztott zöld kötényt, a diszmagyar és kócsagtoll helyett. Zilahy szándéka bemutatni a korszakváltást. Látványossá tenni a múlt halálát és a jövő születését. Kicsit ünnepélyessé is. A dráma végén részletes instrukció: az asztalos műhelyben kigyulnak a fények, megindul a nagy fűrész, szorgos kezek dolgoznak, a kis inas füttyüreszik, a távolban egy gyár szirénája a munka kezdetét jelzi és előtérben a hős által készített fekete koporsó, amibe apja földi maradványait helyezik. Jelképesen a multat, miközben harsogva szól a jelen: a munka. A Fehér Szarvas hatásos dráma, de a munkát választó főhősnek valahogy több szóval kell folyton az igazát

bizonyítani, mint azoknak, akik egyszerűen csak a multhoz ragaszkodnak. Pedig ez a volt szolgabíró érdekes egyéniség és még csak az a nyűg sincs rajta, hogy egyszerű, tanulatlan kétkezi munkásként nem tudja magát elég színesen, érdekesen kifejezni. Lászlónak igaza van, hirdeti Zilahy az egész drámával és meg is toldja a hős nagy tirádáival, mégis idegen maradt a főszolgabíró a zöld asztalos kötény. Milotay István a jobboldali Magyarországon még így is felháborodik, mondván: Zilahy követ talicskáztatna Nagymagyarország apostolaival. Mindez 1927-ben.

A két világháború közötti magyar színpadon mi ne keressük a munkást! Munkáról, vagy pozitív, újtipusú életvitel hirdetéséről csak néha esik szó, például Németh László Cseresznyés c. drámájában, vagy az akkor színre nem került Győzelemben. Paraszt hősök olykor előfordultak, Bibó, Kodolányi, Asztalos István drámáiban. És Móricz Zsigmondnál.

Móricz nagyszerű Uri muri-jában találunk három földmunkást, a csugariakat. A regényben az uri virtus egyik főlháborító jelenete az átejtésük. A színpadraérve egy kissé módosulnak: Ők a humor forrása. Az eredeti szándék eltorzul a megjelenítésben. E három figuránál azért is érdemes megállnunk, mert jellemző sajátosság bemutatására alkalmasak. /Talán a példa hitelét gyöngíti, hogy a csugariak parasztok és nem munkások, de a jelenség így jobban megmutatható./

A csugariak jelenete három részből áll: bejönnek a tanyára és az elvégzett kubikért a pénzüket kérik, azzal a föltett szándékkal, hogy most pénz nélkül nem távoznak. A jóvágásu, jólöltözött urak közé lép három kopott paraszt. Állnak egyik lábukról a másikra. Nehezen szólnak, mondatfűzésük lassu, kifejezési készségük szegényes. Pénz nincs, várniok kell. Leülnek az udvarra, esznek, várnak. Egyiküknek csak hagymát pakolt az asszony a nagy utra. Ez szidja az asszonyt és kész a multság a nézőtérén. Pedig az ur portáján most ő a hitelező, akinek az ur a pengős napszámot sem tudja ki-fizetni. A parasztok esznek, néhány szót váltanak egymással, minden mondat ül, végre lehet nevetni és már ki sem természetesebb, mint hogy Csörgő Csuli "ég Csugar" felkiáltással eltávolítja a hitelezőket. Móricz árnyaltan ábrázolja a magyar birtokos nemesség elmaradottságát, emberi és társadalmi nyomoruságukat. Náluk csak a paraszt nyomorubb, de azt ki lehet nevetni. Szakmári a tragikus figura, a csugariak csak nevetségesek. És nemcsak az előbb vázolt cselekménysor miatt. A drámai hős a szavakban él, a szituációt szavak és a szinpadi cselekmény együttesen teremtik, a szavaknak jellemépítő, helyzetteremtő ereje van. A drámai hős szavakon keresztül fejezi ki, mutatja meg magát nézőnek, szinpadi partnernek egyaránt. A drámai hősnek van jelleme, akarat, célja, és nem utolsósorban gondolatai, amit közölni akar a világról. A csugariak szókészlete kevés, szókincsük roppant egyszerű, kevés gondolatot hordozó. Szinte csak

tömondatokban beszélnek. Kifejezheti-e magát a munkás hős, vagy a nép egyszerű, tanulatlan gyermeke árnyaltan, színesen, jellemzően? Van-e gondolata, közölnivalója a világgal? Tiborc alakja lehetne-e drámairodalmunk egyik legnagyobbja, ha arra gondol Katona, hogy az egyszerű paraszt, ki műveltségben mélyen alatta van bánoknak, királyoknak, nem árnyaltan és összefüggéseket feltáróan mondja el panaszát, vagy ha úgy tetszik, vádbeszédét.

Sem Madách, sem Katona nem lett követendő példa később a munkás és paraszthősök többségénél. A kis-naturalizmus lefogta az író kezét, mikor pedig a hősnek szárnyalnia kellett volna. /Kapkodhatta Fejes Endre a fejét a Kék tiszta szerelem tv-közvetítése után, amiért munkáshőse nem tömondatokban beszélt, volt gondolata, azt szépen fejezte ki és ráadásul Latinovits Zoltán személyesítette meg!/

A polgári drámában - mint erről már esett szó - munkás nem lép színre, talán mint hordár, szerelő, illetve mint a polgári háztartások elengedhetetlen kelléke: a család. Gondolatai, kifejezőkészsége, közlendője a világgal ott sincs. Színpadi kellék, nem ember. Akkor ez talán fel sem tűnt senkinek, hiszen a mindennapok kis-naturalizmusa ez, s még a némi társadalombírálatot rejtő darabok íróit sem ejti gondolkodóba, akik kritika nélkül átveszik a mindennapok gyakorlatát, illetve a nehezen születő humoros szituációkat olykor a rovásukra elkövetett viccel oldják meg. Mindég rajta nevetnek. Mert nem tudja szépen és pontosan kifejezni magát, mert egy oda nem illő szót adnak a

szájába, mert tömondatokban és mondattöredékekben beszél, mert védtelen és sebezhető, mert a darabokban mindenki lehet az író okosságának színvonalán, csak a cseléd, vagy munkás nem. A szalonok hőse, bármily ostoba, elegánsan társalog, a tudós már közelebb áll a cselédhez, ő rendszerint dadog és valami viccesen tudományosat mond. A szónak a szinpadon világot teremtő ereje van, s olcsó fogásokra is alkalmas - természetesen. E kettő keverékéből a mindennapok gyakorlatában aztán kialakul a drámai nyelv-séma. A tartalmában szocialista dráma sokat tanult a drámakészítőktől, főleg azt a kis-naturalizmust, ami szigorúan vette, hogy az egyszerű ember csak egyszerűen fejezheti ki magát, tehát laposan, tehát szürkén és unalmasan, sőt sematikusán. Az epikában még csak beszélhet az író a hős helyett, feltárhatja lelke mélyét, gondolatai szépségét és igazát, de a szinpadon csak a hős beszélhet maga helyett. Pozitív hős egyszerűen, szürkén, hiszen az igaza és pozitív mivolta ugyis kiviláglik. Ezek a dramaturgiai előzmények rendkívül fontosak ahhoz, hogy megértsük, a téma változásával milyen buktatók álltak a dráma útjába.

1945 után először a Nemzeti Színház, majd fokozatosan a többi színház nézőterét is új közönség foglalja el. Nem egyszerre. S az új közönség sem mind élmunkás. Sok közöttük a polgár, akit ugyancsak a demokratikus színházjegyárak jut-

tattak a színház élvezetéhez. Emellett illik is színházba járni. A kultúra közkincs - tehát birtokba kell venni. Az illik kötelező erővel bír. Felnő egy új generáció, uttörő-színházban kezd, ifjúságiban folytatja, majd megy a többi színházba is. /Talán nem érdektelen tudni, hogy a jelenlegi színházi közönség gerincét ők adják./ Ez az új közönség leg-szívesebben a klasszikusokat látogatja. Közönségsiker lesz a Bánk bán, a Tragédia, nemzeti drámaíró Shakespeare, Moliere és a legfőbb mulattató Shaw. A hazai drámairodalom ellenben nehezen bontakozik ki. A kezdeti lendületet megtorpanás kö-veti, majd hosszú stagnálás és 1954 után egy lassú, de egyen-letes föllendülés. .Az addig eltelt tíz esztendő remek drámaírókat szült: Illyés, Németh László, Sarkadi felvezette a színpadra a munkás és paraszthősöket, a színpadról mindig társadalmi kérdésekről tájékozódhatott a néző, s mindezzel együtt ez drámairodalmunk egyik nagyon nehéz korszaka volt. Talán éppen azért, mert annyi feladatot kellett illetve kel-lett volna megoldania. Ezek közül is a legnehezebb: az új-típusú ember ábrázolása, nevezetesen a munkás ábrázolása volt.

Az új kulturpolitika a színházat nagyon komolyan vette. Thália temploma volt az, ahol naponta fennkölt szellemű és nagyhatású műben kellett az új életet bemutatni. A klasszi-kus repertoár sok buktatón segítette át a színházakat. Az új magyar dráma előtt pedig az a feladat állt, hogy napraké-szen támogassa az aktuális politikai célokat. Lukács György írja 1952-ben A szematizmus mai állása és új problémái c.

cikkében: "Az új élet a régi eszközökkel, régi eszmei poggyásszal, pusztán formális, un. áttanulással, nem ábrázolható irodalmilag... A sematikus irodalom legfeltűnőbb ismertetőjele, hogy nem ad élő, tipikus alakokat. Az alakokat redukálja egynéhány, legtöbbször felette elvont vonásra, arra, ami bizonyos szerzők szerint a mű politikai, eszmei tartalmát, mint mondani szokták, kihozza. ...a művészi általánosítás: a tipikus emberek, tipikus helyzetek, cselekvések segítségével másképpen ábrázolni ugyanazt a valóságot, mint amelyről az elméletben szó van."

A követelmény természetesen nem a sematizmus volt, sőt igen komoly harc folyt ellene. De csak a jelenség ellen és nem a bajok gyökere ellen. Próbáljuk sematizálni azt a folyamatot, amely a valóságanyagtól az írói alkotáson keresztül a művészi élmény befogadójáig terjed: írói élmény, ebből megszületik a témaválasztás, mondanivaló és figurák, - tipizálás, - általánosítás - mű -, ebből nézői élmény, majd a nézői általánosítás. Tehát alkotói tevékenység mind az író, mind a néző részéről. Persze a néző csak akkor vehet részt ebben az alkotói folyamatban, ha a mű nem fosztja meg tőle, vagyis van módja a következtetések levonására. A napi aktuális feladat illusztrálására szánt drámában az alkotói folyamatból mind az író, mind a néző kizárattott. Az író ugyanis nem élményanyagot dolgoz fel, hanem sémát. /Nem mellékes, hogy a sémát divat és politikai szükséglet egyaránt kitermeli./ Mondhatnánk a sémát irányznak, tendenciának, avagy

levegőben lógó aktualitásnak. Lényege, hogy készen kapott. Nincs mögötte írói élmény. Ha megvizsgáljuk a Hétköznapiak hősei, Az élet hidja és a Fekete bárány c. darabokat, látni fogjuk, hogy a munkáshős milyen sokféleképpen lépett színpadra.

A sorban az első a Hétköznapiak hősei. Kezdő drámaíró műve. A feladat: a munkaverseny népszerűsítése és munkások mindennapjainak a bemutatása. Mándi Éva fölvonultat néhány munkást. Nem egyformák, de félelmetesen egyformán nem azok. Mind egy-egy fajtát képvisel, gondosan ügyelve arra is, hogy meglegyen a fejlődésük. Szeretnék hosszabban elidőzni egy korabeli kritika mellett:

"A Hétköznapiak hősei a legjelentősebb magyar szindarab a felszabadulás óta. Az első, melyben végre valóban új hősök, munkások lépnek színpadra. Az első darab, melyben a munkásosztály vezető szerepéhez és jelentőségéhez méltóan jelenik meg. Az első darab, mely a munkásokat életük legfontosabb színhelyén, munkahelyükön, életük döntő viszonylatában, munkához való viszonyukon keresztül ábrázolja...A darab szerzője nem rekedt meg a kibontakozó fejlődés megfigyelésének, ábrázolásának "irodalmi", "művészi" céljainál... nem azért írta munkáját, hogy lélektani fejtörőket oldjon meg, hanem hogy rámutasson a társadalom fontos és döntő kérdéseire. Igen helyesen...a termelés fokozását helyezi a darab tengelyébe, és hozzákapcsolja a melléktémákat, a nők egyenlőségének, az új honvédségnek a kérdését. Ismét csak

örömmel állapítható meg, hogy a termelés fokozásának kérdései közül szerző az ujitást emelte ki, mert ezen a téren a legfontosabb az agitáció...művészileg is ez a legeredményesebb, mert itt ragadható meg legjobban az ember fejlődése... Figyelemreméltó, hogy a darab fejlődésünk hallatlan irama közben sem veszít semmit időszzerűségéből, ami pedig nem egy művészi munkával megesik... /Debreczeni Ferenc, Csillag/

A munkáshős tehát a színpadra lépett, de nem önmagát mutatta be, hanem egyes munkafolyamatokat illusztrált. A dráma azonban nem alkalmas arra, hogy a lelki folyamatokat munkafolyamatok helyettesítsék. Egy öntés a Martinban lehet lenyűgöző látvány a laikus nézőnek is, a színpadon azonban legfeljebb trükk, technika. Ember helyett. A hangsúly a kisszerű részletek bemutatására helyeződött, emberi folyamatok láttatása helyett. A polgári dráma vagy nem is ábrázolta a munkást, vagy a nevetés forrásává tette. Az új szocialista dráma pedig egyetlen oldaláról mutatta be: termelési folyamatban. A "hétköznapiak hősei" így lettek emberileg redukált figurák egyrészről, bírálhatatlan szobrok másrészről. A kollektív embereszmény leegyszerűsített változata a párt szerepének kidomborítása. A párt mint valami fantom, amely tervez, kivitelez és problémákat old meg, s nincs mögötte ember. Csak szerep. Valóságos emberi folyamatok zajlanak a mindennapok világában, sokkal szívesebben, mint a kiszínezett drámákban. Az Élet hidja /Háy Gyula drámája/

sokkal magasabb szinten hozza azt, amit Mándi Éva kezdett el a Hétköznapiok hőseiben. Itt a Kossuth hid építése a tét. S a munkások éppen olyan sokfélék, mint a Hétköznapiok hősei c. darabban. Hágy egyébként megpróbálja a munkás egyéni arcát is megmutatni, sőt helyét is ebben az új világban. Viszont a megoldás nála is egyszeri, recept-szerű.

A közérthetőség és a könnyen-érthetőség egymásbamosódott kategóriává vált. A közérdekű mondanivaló pedig a napi politikai feladat dramatizálása lett. Ennek következtében a dráma nem újat mondott a nézőnek, hanem ismételte a már ismertét. A figurák előbb jelentek meg vezércikkben, mint színpadon. Kialakultak a szokásos típusok: parasztdrámában a kulák néhány válfaja, a középparaszt és a nincstelen vagy kisparaszt, üzemi témájú darabban a néptől idegen mérnök, a régi szoc.dem szaki, az öntudat alsó fokán álló, de megnevelhető munkás és az öntudatos munkás. A Hétköznapiok hőseiben ezek a figurák "tisztábban" tetten-érhetőek, az élet hidjában árnyaltabbak, de ez a lényegen nem változtat. Minden figura átlag volt, nem az írói tapasztalat, élmény-szülte új típus, hanem a jelentésekből, összefoglalókból kiszűrt átlag. Az írók közül /többen/ a paraszt-témákhoz felhasználták egész életük tapasztalatait és így életszerű figurákat is alkottak - olykor a sémán belül - vagy egy-egy mellékfigurában teremtetek elevenet, életszerűt. A munkás-témák mögött többnyire csak gyárlátogatás volt, egy-egy kiszállás, de nem alapos életismeret. Az 1945 utáni bonyolult

társadalmi és egyéni helykeresés még ma sem nyert drámai megfogalmazást.

Az írók alapélménye, melyből olykor az egész életmű táplálkozik, meghatározó lehet. Ezért kell kiemelnünk Vészi Endre Fekete bárány c. drámáját. Keletkezési ideje 1955, bemutatója 1957. Visszhangja alig volt. Rosszkor került színre. Hőse viszont különbözött az addigi munkás drámáktól, s ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy korunk munkás-tipusa bevonult a szinpadra. Persze ez sem véletlen, ugyanis Vészi a munkást nemcsak gyárlátogatásból ismerte. A dráma középpontjában sem ujitás, sem másfajta termelési folyamat nem áll. Süveg Pál személye és konfliktusa adja a témát és a mondanivalót. Valahogy így lehetne sűrítve megfogalmazni: egy jellemében új típusu ember, aki önmagával szemben a teljességre törekszik, felismeri a kor ellentmondásait. Süveg Pál olyan munkás, aki ki tudja fejezni dialógusai során vágyait, akarátát, emberi jellegét. Nincsenek a darabban termelési problémái, mégis minden a munka körül zajlik. Arról, hogyan érdemes és hogyan lehet dolgozni.

Süveg alakuló, formálódó hős, akiben megsejthetjük az egyes emberre vetítve a kor-formálta átlag egyéni arcát.

Süveg Pál átvezethet a hatvanas, hetvenes évek munkáshőseihez. Persze, tévedés lenne a szinpadon jelentkező sematizmust az ötvenes évek termékeire leegyszerűsíteni. Feltehetjük a kérdést, hova lett a Hétköznapiak hősei párttitkára és öntudatos munkása. Elég hosszú utat jártak be - egyikük

talán a Döglött aknák munkásból lett funkcionárusa? Az ábrázolás mélysége erre enged következtetni, csak a panel ellenkező előjelet kapott, más egyenletbe került, más helyszínre egy későbbi korban. Az ábrázolás tételszerűsége viszont ismerős: ott nagyszerű ember volt, mert funkcionárius, itt alávaló gazember, mert funkcionárius volt.

A közelmúltban a Történelem alulnézetben szinpadképe - modernül ugyan - de a régi termelési darabok színhelyét idézte. Overállos munkások, bő beszéddel, szűk szókinccsel "termeltek" a szinpadon. Azért László-Bencsik valami lényegesen újat adott a külsőségekben hasonló darabban. Szociológiailag vizsgálta figuráit. Feltárta, mint egyént és bemutatta, mint egy típus képviselőjét - a sikerült figurák - ban. Ezzel a riport-drámák sokszor megkísérelt fajtájában hozott valami újat.

Amit László-Bencsik a felszínen láttatott, azt Fejes összefüggéseiben mutatta meg sok-sok munkáshőseiben. Utolérhetően. Fejes külön fejezetet igényel és tulnő egy ilyen előadás keretein.

Kertész Ákos a Makrában, a Népvnapban ugyanazt a tragikumot keresi, mint Fejes. S miután a pozitív-hős igény nem köti, bemutatja az ellenkező oldalt: a kispolgárrá-válás folyamatát a Névnapan, a pozitív-hőssé válás lehetetlenségét a Makrában.

Új drámáink közül is akad jónéhány, amelyben otthonosan mozognak a munkásfigurák. Szakonyi Hongkongi parókája egyike

ezeknek. Két munkást szerepeltet kommentátorként. A régi jó recept szerint ők is a humor forrásai - de nagy utat tettek meg a polgári drámától, most nem rajtuk nevetnek. Ők teszik nevetségessé a főhősöket. Bár furcsa egy helyzet: a munkások társadalmi erejéből csak birálatra furja, nem döntenek, nem szólhatnak bele semmibe.

Másfajta vigjáték, illetve szatira Gáspár Margit Kilépek a történelemből című darabja. A fiatal munkáslány ott is a birálat forrása, de a cselékmény fókuszában áll. Mintha azt mutatná, hogy felnövőben van az a generáció, amely az apák nyavalygásaitól függetlenül tud cselekedni és a jövőről beszélni. Vannak, akiket nem terhel sem a harminc évvel ezelőtti múlt, sem a személyi kultuszban viselt funkció. Ödön, aki egyébként szerelő - e téren hoz újat munkás-hős elődjével szemben.

Ezekről az újtipusu munkás-hősökről egyre inkább hiányzik a lelki overáll és ez jót tesz nekik. Talán evvel együtt levethetik a munkásábrázolás hagyományos nyügeit is.

Andrássy Mária

T Á J É K O Z T A T Ó

a Népművelési Intézetben folyó munkásművelődési kutatásokról

A Népművelési Intézetben folyó munkásművelődési kutatásokról készített összefoglalónk nem törekszik a teljességre. Nem tartalmazza a tudományos publikációk szokásos kellékeit: a vizsgálati módszerek tüzetes leírását, a nyert adatok részletező közlését. Nem tekinthető tudományos végterméknek sem, hisz a vizsgálatok tulnyomó része be sem fejeződött. Célunk tehát nem a tudományos publikáció, hanem a figyelem felkeltése, a kapcsolatok keresése - az információ.

Az Intézet az amatőr művészeti mozgalom és a művelődési otthon hálózat módszertani központja, kutatási feladatai azonban 1972-ben lényegesen kibővültek. Kutatási osztályát jelentősen fejlesztették, s így az Intézet a magyarországi művelődéskutatás egyik bázisává fejlődött: a közművelődés helyzetének és fejlődésének felméréséhez szükséges kutatásokat végzi, szervezi. Vizsgálódásainak célja elsősorban az, hogy a művelődéspolitikai döntések tudományos megalapozottságához szerény módon hozzájáruljon.

Ennek érdekében vizsgáljuk az életmód, a szabad idő és a kulturális tevékenységek kapcsolatát, a különböző társadalmi rétegek és csoportok kulturális helyzetét. Mindehhez felhasználjuk a szociológia, a közgazdaságtudomány és a történettudomány stb. már meglévő eredményeit. A köznevelés fejlesztését szolgáló országos távlati kutatási főirány keretén belül pedagógiai jellegű tevékenységet is folytatnak. Az új feladatok új módszereket igényelnek. Közművelődésünk továbbfejlesztése érdekében elengedhetetlen az új módszerek kialakítása és elterjesztése. Az Országos Közművelődési Tanács magára vállalta e feladat finanszírozását. Az új módszerek kidolgozása és kipróbálása szintén a Népművelési Intézet kutatási osztályának közreműködésével történik.

Munkánkról a következő szerkezeti sémát tudjuk felrajzolni.^{1/}

1 A SZOCIALISTA KÖZMŰVELŐDÉS ELVI KÉRDÉSEINEK VIZSGÁLATA

2 A KÖZMŰVELŐDÉS HELYZETÉNEK ÉS FEJLŐDÉSÉNEK FELMÉRÉSÉHEZ SZÜKSÉGES ALAPKUTATÁSOK

2.1 Az életmód, a szabad idő, a közösség, a tudományos-technikai forradalom, a társadalmi tudat és a kulturális fejlődés kapcsolatainak vizsgálata

2.2 A tudati objektivációk szociológiai és esztétikai elemzése, tartalmi, műfaji, strukturális szempontból

2.3 Pedagógiai-pszichológiai módszertani alapkutatások

3 A KÖZMŰVELŐDÉS KONKRÉT HELYZETÉNEK EXTENZIV ÉS INTENZIV FELMÉRÉSE

3.1 A közművelődés helyzetének vizsgálata társadalmi rétegek szerint

3.2 A közművelődés helyzetének vizsgálata intézmények szerint

3.3 A közművelődés helyzetének vizsgálata tevékenység-típusok szerint

4 A KÖZMŰVELŐDÉS KÉRDÉSEINEK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

4.1 Történeti vizsgálatok

4.2 Közgazdasági vizsgálatok

5 KISÉRLETEK ÚJ MÓDSZEREK KIALAKÍTÁSÁRA

5.1 Szocialista brigádok művelődése

5.2 Kezdeményezések, kísérletek munkásszállásokon

5.3 Amatőr jellegű művészeti tevékenységek az amatőr mozgalmnál szélesebb körben és formában

6 A KÖZNEVELÉS FEJLESZTÉSÉT SZOLGÁLÓ KUTATÁSOK

6.1 A munka melletti iskolarendszerű felnőttoktatás, különösen ezek kapcsolódása a szakmai /üzemi/ továbbképzéshez, a társadalmi és gazdasági változások szolgálatában

6.2 Az iskola részvétele a közvetlen társadalmi környezet politikai-társadalmi és kulturális életében, kapcsolata a közművelődési hálózattal

6.3 Az iskolai műveltség-tartalom folyamatos korszerűsítésének, valamint tantárggyá szervezésének kérdései

Természetesen valamennyi témakörben, témacsoportban és rész-téma esetében kiemelt, fontos szempont a munkásság helyzetének, a munkásművelődésnek előtérbe állítása.

A Népművelési Intézet kutatási osztályán már több munka elemezte a szabadidő és a művelődés összefüggéseit. 1970-1972 között Kazincbarcikán, a város lakóinak reprezentatív mintáján végzett kutatásunk adatai alapján megállapítottuk a hét egyes napjainak szabadidő-eltöltési jellemzőit - s miután a vizsgálat panel-jellegű volt, figyelemmel kísérhettük, hogy a munkaidőcsökkentés hatására hogyan módosulnak a szabadidő-szokások. A vizsgálatban ezen kívül kísérletet tettünk a kulturális érdeklődés mérésére, s új módszerként az érdeklődés karakter-skálájának kidolgozására is. A munka zárójelentése 1974-ben megjelent.²

Az Akadémia távlati kutatási programjának Szabadidő és művelődés c. témájához kapcsolódva 1972 májusában 3400 személy bevonásával - akik az egész magyar népességet reprezentáltak - tevékenységlista-felvételeket végeztünk abból a célból, hogy képet kapjunk a magyar lakosság szabadidő-beosztásának szerkezetéről, és ebben a művelődés helyzetéről. A munka megállapította az egyes szabadidő-eltöltési formák arányát az egész lakosságnál, felrajzolta a szabadidő-eltöltés országos szerkezeti sémáját, elvégezte az egyes tevékenységek és tevékenységcsoportok hatósugarának rétegek szerinti elemzését.

A felvétel a MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontban, a kutatás elemző, feldolgozó része a Népművelési Intézetben zajlott és a két intézmény közösen adta közre a zárójelentést 1975-ben.³

A fenti vizsgálathoz kapcsolódva indult 1973-ban a munkáséletmód-munkáskultúra kutatása homogén mintán, 1400 Budapesten dolgozó nagyüzemi fizikai munkás bevonásával, azonos tevékenységlista alkalmazásával.

Az egyes tevékenységet végzők-nem végzők arányán túl vizsgáltuk a multbeli érdeklődést és azt is, hogy a jövőben milyen formák iránt fog jelentősebben nőni ebben a rétegben az érdeklődés. Nagy figyelmet fordítottunk az egyes aktivitásformák társas viszonyainak elemzésére. Megkérdeztük a többi között, hogy milyen műsorokat néznek. hallgatnak a tv-ben, rádióban, milyen film, színházi, irodalmi és zenei műfajok iránt érdeklődnek erősen, kevésbé vagy egyáltalán nem.

Mindezekon túl, ebben a fázisban is arra kerestünk választ, hogy mely tevékenységek kapcsolódnak és melyek állnak szemben egymással, s így ismét lehetőségünk nyílt a szabadidő-eltöltés szerkezetének megrajzolására.

Elvégeztük a műfaji érdeklődés összehasonlító elemzését; megállapítottuk, hogy mely műfajok iránti érdeklődés kapcsolódik és mely áll szemben egymással, s ennek nyomán a szabadidő-eltöltés szerkezeti sémájához hasonlóan felrajzoltuk az 1400 budapesti nagyüzemi fizikai munkás izlésének strukturáját is. Annak érdekében, hogy elkülönítsük a munkásság különböző rétegeire jellemző életmód- és izléstípusokat, felvázoltuk az egyes munkásrétegek szabadidő- és izlés-strukturáját.⁴

Azokat a megkérdezetteket, akiket az önképzésben, iskolarendszerű továbbképzésben, szakképzésben, az amatőr művészeti tevékenységben való részvétel, a filmművészeti, szépirodalmi, komolyzenei, színházi izlésük, muzeumlátogatási szokásaik alapján a jól elkülönülő "művelődő" tevékenységcsoportba tartozóknak találtunk, vontuk be a művelődési motiváció pszichológiai vizsgálatába. Irányított explorációs módszerrel dolgoztunk, személyenkénti magnetofonos felvétellel. Egy kisebb mintán az exploráció mellett projektív pszichológiai tesztek /Rorschach, Szondi/ is alkalmaztunk.

A kérdőívekből már ismertük a "fogyasztott" műveket. A beszélgetések során azt igyekeztünk megtudni, hogy a megkérdezettek miért éppen ezeket a műveket választották; átérték-e, azonosultak-e a választott művekkel és hogyan?

Van-e katarzis képességük és ha van, milyen műfajokon belül lehetséges? Azt is megállapítottuk, hogy milyen értékrendszert hordozó alkotások mily mértékben voltak alkalmasak katarzis létrehozására. A művelődés szintjének megállapításán túl felderítettük, hogy milyen motivációs háttérrel alakultak ki a művelődési szokások. Milyen személyiségtényezők, milyen értékrendszer és érzelmi reakciók biztosítják a társadalommal való kommunikációs készséget, vagyis a személyes és tárgyi környezettel való kapcsolódást? Azt is elemeztük, hogy milyen nevelkedési körülmény eredménye a jelenlegi állapot.⁵ /A munkacsoport tagjai: Vitányi Iván, Sági Mária, Andrassy Mária./

Az elmúlt évtizedek gyors iparosításának következtében a magyar szakmunkásoknak valamivel több, mint egyharmada, a betanított és segédmunkások majdnem kétharmada parasztszármazású, s a munkások közel fele ma is falun él. Európa országai között jelenleg Magyarországon a legnagyobb arányú az ingázás. A gyors átrétegződés, a társadalmi mobilitás hatásának kutatása ezidő szerint hazánkban a szociológia érdeklődésének középpontjában álló kérdés. A társadalmi helyzet változásával együtt változik az életmód, a gondolkodásmód, módosulnak az egyén és a család életének legkülönbözőbb jellemzői. Fontos kérdés azonban, hogy a mobil egyének és családok milyen mértékben és mily gyorsan veszik át az új társadalmi helyzetnek megfelelő szokásokat, gondolkodást, hogyan adaptálódnak a mezőgazdaságból az iparba átkerültek az ipari munka- és életmód-viszonyokhoz.

A témát az elmúlt években szociológusokkal, közgazdászokkal, statisztikusokkal, pedagógusokkal, népművelőkkel együtt ipari üzemekben, munkásszállásokon, városi és falusi művelődési házakban és családi otthonokban vizsgáltuk.

E munka egyik legfontosabb megállapítása, hogy az eddigi társadalomtudományi vizsgálatok nem differenciáltak kellőképpen; bebizonyosodott ugyanis, hogy a két háború közötti falusi szegénység, illetve lemenő családtagjaik életutja eltér a hajdani földet birtokló parasztokétól. A magyarányu mobilitási folyamatban a volt agrárproletárok napjainkig sem érték utól az egyébként szintén differenciált paraszti rétegeket.

A kérdőíves, interjús módszerrel, dokumentum-elemzésekkel lefolytatott vizsgálat az iskolai, szakmai felkészülés, a lakásviszonyok, a munkakörülmények közötti választás, az életvitel rendezettsége, a szabadidő-felhasználás elemzése során arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy az átrétegződés, az életformaváltás speciális kérdéseit sem a munkahelyi, sem a lakóhelyi szocio-kulturális tervezés nem vette eddig kellőképpen figyelembe, s így a társadalmi átrétegződést sok vonatkozásban spontán kulturális váltás kísérte. A vizsgálatsorozat lezárult. Befejező kötete a közelmúltban megjelent.⁶ /A munkacsoport vezetője Sipos Zsuzsanna, a tanulmányok szerzői: Király István, Moharos Józsefné, Sipos Zsuzsanna, Agh István, Bella István, Csalog Zsolt, Gereben Ferenc, Kamarás István./

A mezőgazdaság szerkezetének átalakulásával, technológiájának modernizálódásával a paraszti társadalom az elmúlt években mélyreható átalakuláson ment keresztül. Véglegesen megszűnt a földtulajdon értéke. Értékét veszítette ezzel mindaz a tárgyi környezet is, amely a gazdálkodás, szélesebben a hagyományos életforma fenntartásához, működéséhez tartozott. A parasztság saját kezével vetett véget ennek. Lebontotta régi házait, elhagyta viseletét; munkaeszközei, gazdasági épületei közül csupán azokat tartotta meg, amelyeknek az új életforma között hasznát veszi.

Mire való ma nálunk a népművészet, a népi kultúra? Mi a népi kultúra tárgyainak funkciója környezetünkben? Az 1973-as országos népművészeti-néprajzi kiállításon parasztnak, munkásnak, diáknak és értelmiségieknek /összesen 100 személynek/ tettük fel ezt a kérdést hosszabb interjú keretében.

Az interjúk előzetes feldolgozása azt mutatja, hogy egymás mellett, egymással ellentétes folyamatok játszódnak le. Az életforma megszabja a népművészet funkciójáról vallott nézeteket, a népi kultúra tárgyainak a környezetben betöltött szerepét. A hiányzó kulturhistóriai ismeretek, a bizonytalan esztétikai ítéletek miatt azonban a közvéleményben a népi kultúra mai funkciójáról olykor tévhitek, helytelen interpretálások is jelentkeznek. A vizsgálat részleges zárójelentése megjelent.⁷ Szükségessnek tartjuk azonban

a munkálatok további folytatását - összhangban mobilitás-vizsgálatainkkal. Ugy érezzük ugyanis, hogy a megkérdezettek kis száma következtében nem tudtuk kellőképpen figyelembe venni az életforma-váltás valamennyi lépcsőfokának összes dimenzióját.

Az életforma-váltás dimenzióit keressük tehát legkülönbébb kiindulópontból kezdeményezett vizsgálatainkban. A művelődési motiváció pszichológiai vizsgálatáról már szóltunk szabadidő-kutatásainkkal kapcsolatosan.

Szociálpszichológiai jellegű vizsgálatokat végeztünk a szakmunkások emberi kapcsolatainak és közösségeinek feltárása érdekében. Általános célunk az volt, hogy elemezzük: a nagyüzemi munkások miként vélekednek az emberi kapcsolatok fontosságáról, értékéről életük más lehetséges értékeinek szövedékében, másrészt konkrét információkat gyűjtöttünk meglévő kapcsolataikról, a különféle társas szektorok megszállásáról, preferálásáról. Ilyen módon a személyközpontu társas mező részleges feltérképezését is megkezdtük.

A munkálatoknak azonban csak az elején tartunk. Még csak az előfelvételek elemzése látott napvilágot.⁸ Ennek nyomán a társas mezők a lehetséges viszonyulások szemszögéből szűknek tűnnek. Általában nem tulajdonítanak nagy jelentőséget emberi körük alakulásának, alakításának a megkérdezett munkások. Csoportéletet egy részük kizárólag a szocia-

lista brigádban él, ezen azonban kisebb a hangsúly, mint a páros kötődéseken. A téma vezetője Fonyó Ilona. A munka jelenleg nagyobb körre kiterjesztve folyik tovább.

Az életmód-kutatások egy része, különösen azok, amelyek a vizsgált csoport gondolkodásmódjára is rákérdeznak, a csoport értékrendszerének feltárásához is adalékokkal szolgálnak.

Az értékrendszer bizonyos elemeinek funkcionális vizsgálata fiatal férfi szakmunkások körében az értékrendszernek azokat az egymással összefüggő elemeit firtatja, amelyek a személyes kapcsolatoktól a csoportkapcsolatokon át a társadalmi-történeti szféráig kiterjedően ölelik fel az emberi környezetre vonatkozó értékeket. A vizsgálat annyiban funkcionális szemléletű, amennyiben az értékrendszer adott részének elsősorban nem a tartalmát szándékozik feltárni, hanem működési sémáját az attitűd, a magatartás és viselkedés kialakításában.

A vizsgálat egy hosszabb kutatássorozat problémafeltáró része, amely végső eredményében a különböző társadalmi csoportok értékrendszerének funkcionális sajátosságait írná le. /A téma gondozója B. Vörös Gizella. Az eredmények feldolgozása folyamatban van./

Szisztematikusan és viszonylagos teljességre való törekvéssel még egyetlen magyar társadalmi réteg, illetve csoport értékrendszerét sem tárták fel. A Hankiss Elemér vezette munkacsoport az értékek tartalma felől közeledve próbálja meg az ipari dolgozók egy-egy rétege értékrendjének, értékelő gyakorlatának működési szabályait feltárni, az értékrend genezisének és változásainak néhány törvényszerűségét megállapítani. A vizsgálatot két fázisra terveztük. A már lefolytatott rész célja elsősorban, de nem kizárólag, módszertani volt. Kidolgozta a társadalmi értéktudat szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatának egy lehetséges komplex módszerét, amellyel viszonylag olcsón és mégis magas hatásfokkal elvégezhető egy szélesebb körű, esetleg a társadalom egészét reprezentáló értékorientációs vizsgálat-sorozat.

A módszertani előkutatás eredményeiről egy, a közeljövőben megjelenő kötetben számolunk be,⁹ a reprezentatív vizsgálat felvétele folyamatban van.

A szabadidő-orientációju életmód-vizsgálatokból az emberi élet lényegét jelentő munkatevékenységek vizsgálata általában kimarad. Az intézetünkben folyó munkálatok hiányosságát látva kezdtük meg azt az elemzést, amelyben a technika és a munkás életformájának egymásra hatását kutatjuk. Ennek során vizsgáltuk az ember-technika viszony mind-

két oldalát. Egyrészt: mit kíván egy adott technika a munkástól /mekkora iskolai végzettséget, milyen általános műveltséget, milyen méretű és fajtájú ügyességet, micsoda feladatláto képességet stb./. Másrészt: milyen foku a munkás kielégülése a munkában, milyen helyet foglal el foglalkozása az életforma egészében, mekkora mértékben járul hozzá az életforma egyensúlyozásához vagy instabilitásához.

A konkrét kutatási terepeket úgy választottuk ki, hogy az egymástól eltérő technikák, munkaszervezetek és a velük kapcsolatban álló munkáscsoportok minél szélesebb skálát képviseljenek, méghozzá oly módon kiválogatva, hogy belőlük a fejlődés főbb trendjeit ki lehessen bontani.

A vizsgálat befejeződött. Feldolgozása folyamatban van, részleges zárójelentését közreadtuk.¹⁰ /A téma gondozója: Havas Gábor./

A közművelődés helyzetét intézmények szerint vizsgálva valamennyi munkánkban előtérbe helyeztük az elemzés szempontjai között azt, hogy az adott intézményhálózat munkájában mennyire veszik figyelembe a munkásság igényét, érdeklődését, izlését. A művelődési otthonok a helyi közösségi művelődés intézményei, ezért a munkásság művelődésének

szempontjából elsőrendű fontosságu, "előretolt bástyának" tekinthetők. Milyen következtetésekre jutottunk ezirányu vizsgálatainkban?

1973 tavaszán Baranya és Fejér megye három ipari városában - Pécs, Komló, Dunaujváros - és négy iparosodó nagyközségben, összesen 14 művelődési otthonban három hónapon át vizsgáltuk, hogy a művelődési otthonok mily szerepet töltenek be az ipari munkások művelődésében. Megvizsgáltuk a munkások arányát a művelődési otthonok kisközösségeiben, a művelődési otthonok kapcsolatát a szocialista brigádokkal s kerestük a klubélet kibontakozásának akadályait. Kérdéseinkkel a művelődést irányító apparátust is felkerestük és feldolgoztuk a témánkra vonatkozó dokumentumokat.

A két megye irányító szervei az elmúlt 5-6 év során a munkások művelődéséről elemző értékelést nem készítettek. A közművelődési feladatok között azonban találkoztunk a munkások művelődési feltételeinek jobbitását célzó javaslatokkal. Az irányító szervek munkájában általában azt tapasztaltuk, hogy az elvekben egyetértés van, és elvi szinten foglalkoznak is a munkások művelődésének ügyével, de a konkrét tevékenység elmarad a szükségestől. A határozatokat nem követték konkrét intézkedések, hiányzik a rendszeres ellenőrzés, emellett kevés a segítő tanácsadás és javaslat. A helyi irányítást nehezíti, hogy a feladatok kijelölése során nem támaszkodhat sem nagyobb anyagi bázisra, sem egy átgondolt

konceptióra.

Ugy találtuk, hogy az intézmények sikeres működésével szorosan összefügg a vezetők, népművelők tudatos emberi kapcsolata a munkásokkal. Az adott intézmény munkájának minőségét a népművelő kapcsolatteremtő készsége, személyisége, szemlélete, magatartása jelentősen befolyásolja. Fontos tényező az adott település intézményi ellátottsága is. A tapasztalatok szerint a tizezres vagy annál is nagyobb lélekszámú településeken eleve reménytelen kísérlet, hogy egyetlen intézmény tudjon eleget tenni az ott lakó munkások kulturálódási igényének. A lakónegyedekben a klubok hiánya is késlelteti az intézményesen szervezett társas művelődési élet kialakulását.

Az üzemek és a művelődési otthonok kapcsolatában szintén hasonló problémákat találtunk. Egyetlen intézmény sem tud kulturális kisugárzó hatást gyakorolni többezres vagy tizezren felüli munkáslétszámú üzemekre. A gyakorlat tehát arra redukálódott, hogy a legjobb esetben egy-két szocialista brigáddal vagy a brigádvezetők egy kis hányadával létesült élő kapcsolat: Így a művelődési otthonok és a szocialista brigádok között tartalmas kapcsolat nem alakulhatott ki.

A zárójelentés megjelent az Intézet elméleti folyóiratában.¹¹ /A téma felelőse: Sipos Zsuzsanna./

Ez a folyóirat, a Kultura és Közösség, folyamatosan foglalkozik a különféle rétegek problémáival. Az elmúlt évben két, külső szakember tollából származó írása is foglalkozott a munkások üzemi, művelődési otthonban folyó kulturális tevékenységével.^{12, 13}

1975 őszén a Kulturális Minisztérium az Oktatási Minisztériummal közösen általános felügyeleti vizsgálatot tartott Budapesten, amely kiterjedt a teljes művelődési intézményhálózatra /iskolák, könyvtárak, muzeumok, színházak, stb./. A művelődési otthonok vizsgálatát a Népművelési Intézet végezte el. Tudomásunk szerint ilyen széleskörű, a résztvevő megfigyelést a szociológiai, közgazdasági, statisztikai elemzéssel párosító tevékenységet még nem végeztek sehol. Az anyag feldolgozása folyamatban van, első eredményeit hivatali jellegű jelentésekben és a Népművelés c. folyóirat hasábjain adtuk közre.¹⁴

A felülvizsgálat elrendelésekor külön szempont írta elő a munkásság művelődési problémáinak kiemelt kutatását. Az intézmények látogatóinak többsége fiatal. A művelődési otthonokban megforduló fiatalok közül a szakmunkások, a szakmunkástanulók előnyben részesítik a szórakoztató rendezvényeket, a klubformákat, míg az amatőr együttesekben lényegesen több a diák, alkalmazott és az értelmiségi fiatal.

A felnőtt munkások bekapcsolódása, a bevonásukra irányuló munka a legtöbb intézményben még csak a kezdeti lépéseknél tart. Keresik a szocialista brigádokkal való foglalkozás formáit, a munkásokat érdeklő témákat, de igazán eredményesen kevés helyen dolgoznak. Igazán jó eredményeket csak a hagyományokkal rendelkező munkásotthonok tudnak felmutatni - tapasztalataik azonban nem mennek át a többi intézmény gyakorlatába. Az üzemekkel a tanácsi intézmények többségének formális a kapcsolata, s a lakóterületen nem elsősorban a munkásközösség érdeklődését keltik fel a programok.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a munkásokkal kapcsolatos népművelői tevékenység egyhelyben topog. Módszertana, formái kialakulatlanok, szegényesek. A gyakorlat számos formális és torz vonást hordoz.

Az előrelépést sok objektív tényező is nehezíti, de egész sor szemléletbeli probléma is mutatkozik a közművelődésért felelősek körében. E két akadályt együtt kell legyőzni ahhoz, hogy a munkásművelődés ügye a művelődési házakban lendületesebben haladhasson előre.

Közművelődésünk továbbfejlesztése érdekében szükség van új módszerek kialakítására és elterjesztésére.¹⁵

Tevékenységünk kiterjed az aktív közösségi művelődés intézményes kereteinek bővítésére. Ezen belül mindenekelőtt a szocialista brigádok művelődésének új rendszerét kell kialakítanunk.

A magyar munkásság java a szocialista brigádokban tömörül, a brigádok a művelődésnek olyan sajátos kereteit teremtették meg, amelyek a kultúra minden ágához kapcsolódnak, illetve kapcsolatba hozhatók, a brigádok szervezettsége révén az itt folyó művelődési tevékenységek közvetlenül elérhetők, befolyásolhatók és formálhatók, ugyanakkor a brigádok, a brigádtagok saját törekvéseire, erőfeszítéseire épülnek.

A szocialista brigádok tevékenységei között azonban éppen a művelődés ügye hordozza a legtöbb ellentmondást, a legtöbb problémát. A brigádok művelődési tevékenységének szervezésében, irányításában eluralkodtak a bürokratikus eljárások. Az MSZMP Agit.Prop. Bizottsága külön is foglalkozott a szocialista brigádok művelődésének ügyével és megállapította, hogy az eredmények ellenére a továbbfejlődést egyre inkább gátolják a mozgalom formális vonásai, s jelentős változásokra van szükség. Az Agit.Prop Bizottság azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a nem különösen jól funkcionáló, de jelenleg még érvényes vállalási, irányítási, értékelési rendszerek újjal való felcserélése olyan zökkenőt

eredményezne, amely a brigádok fejlődésére károsan hatna, s ráadásul arra sincs garancia, hogy a javasolt új eljárások minden tekintetben meg fognak felelni a kitűzött céloknak. Ezért vált szükségessé, hogy egy kísérleti időszak keretében formáljuk ki és tegyük próbára a brigádművelődés új koncepcióit és módszereit.

A kísérletsorozatban - különböző formában - 22 üzem, 13 művelődési intézmény vesz részt. Mindez 275 szocialista brigádot, 3500 brigádtagot és több mint 500 közreműködőt /üzemi munkacsoport-tagok, brigádpatronálók, közművelődési szakemberek, társadalmi munkások stb./, azaz kb. 4000 személyt érint. A munkálatok 1975 nyarán kezdődtek.

Tapasztalataink szerint a kísérletek lebonyolításának feladatai minden üzemben nehezek, leginkább amiatt, mert a benne résztvevőktől szokatlanul intenzív és huzamosan tartó tevékenységet kíván és ez elűt a kampány-stilustól. A munkacsoportok vezetői, tagjai szerint a kísérletek lebonyolítása sehol sem volt megoldhatatlan, de meghaladta azok erejét, lehetőségeit, akik munkáján jelenleg a következetes végrehajtás mulik.

Utólag derült ki, hogy a feladatok meghatározása mellett szükséges lett volna a kísérletek megszervezésének, irányításának módszereit, a feltételek biztosítására szolgáló eljárásokat, intézkedéseket is megtervezni. A részeredmé-

nyek azonban arra utalnak, hogy a kísérleti modell valamennyi eleme kivitelezhető.

A teljes kísérleti anyag feldolgozása, a tapasztalatok összegezése és elemzése, a zárótanulmány, a javaslatok kidolgozása a későbbiekben várható.¹⁶

A kísérletet a SZOT, a Kulturális Minisztérium, és a KISZ KB együttesen irányítja, a munkát a SZOT Kulturális Osztálya és a Népművelési Intézet közösen szervezi. /A témacsoport felelőse: László-Bencsik Sándor./

Az üzemi munkások különböző típusainak megfelelő tanulási formák megkeresésére pedagógiai jellegű kutatási-kísérleti tevékenységet végzünk a Lőrinci Fonóban. A vizsgálat célja: választ keresni arra a kérdésre, hogy a textilipari sajátosságok és a hallgatók adottságai mennyiben befolyásolják - és befolyásolják-e egyáltalán - a didaktikai szerkezetet és az azzal összefüggő folyamatokat.

A munka elővizsgálati jellegű szakaszában az üzemstatistikai adatokat gyűjtöttük be és elemeztük, esettanulmányokat készítettünk az üzem gazdasági, társadalmi és művelődési-szakoktatási vezetőivel, 200 személlyel végzett interjú felvétel során összegyűjtöttük a művelődési motivációkat /politikai tudatosság, szakmai továbbhaladási igények

és célok, családi elvárások, tradíciók, izlés és véletlen körülmények által kialakított érdeklődési körök/, a művelődést elősegítő és akadályozó körülményeket /általános tájékozottság, a már kialakult művelődési magatartás, a művelődésre potenciálisan rendelkezésre álló idő, amelyet befolyásol a túlóra, utazás, gyermekgondozás, mellékmunkák mérete/, természetesen összevetve a demográfiai-társadalmi körülményekkel.

A tényfeltárással párhuzamosan megkezdjük az üzemre épített komplex képzési folyamat megtervezését. A folyamat elemei a gyakorlatban meglévő, tehát hagyományosnak is nevezhető üzemi művelődési, képzési formák /szakmai képzés, továbbképzés, dolgozók iskolája kihelyezett tagozata, általános ismeretszerzés nem iskolai, de szervezett formái, politikai oktatás, egyéb tanfolyamok/. Ezek a felnőttképzési-felnőttoktatási elemek többé-kevésbé minden üzemben jelen vannak. Egymástól függetlenül, átfedésekkel, más-más szervektől irányítottan működnek. Munkánkban megkíséreljük az üzemi felnőttoktatási elemek összeépítését, egy komplex felnőttoktatási folyamat kialakítását. /A témacsoport vezetője: Karsai Károly./

Már a szociológiai irányultságú vizsgálataink ismeretéből kiderült, hogy véleményünk szerint jelenlegi munkásművelődésünk meghatározója a hazánkban igen gyorsan

végbemenő társadalmi átrétegződés, a parasztból munkássá válás, az életformaváltás. Ezek a kérdések mintegy összegyűjtve, felnagyítva, modellálva jelentkeznek a munkásszállásokon. Bár a munkásszállások egy részében e hatalmas művelődési feladat megoldásához a feltételek is hiányoznak, másokban több a lehetőség, mint amelyet kitöltöttünk a közelmúltig. Intézetünk munkásszállás-kísérleteiben olyan formák kialakításán fáradozunk, amelyek során a munkásszállások lakói - elsősorban a fiatalok - bekapcsolhatók az aktív-közösségi művelődésbe. Kezdeményezéseink során támaszkodtunk a folklorra, a beatre, a legkülönbébb művészeti ágakban /pl. filmkészítés, freskókészítés/ adtunk alkotási lehetőséget a szállások lakóknak, de végzünk pszichológiai jellegű orvosi tanácsadást is. A munkálatok a múlt évben kezdődtek. E formák kikísérletezése, elterjesztése hosszabb folyamat, végeredményeink még nem állnak rendelkezésre.

Egy korábban kezdett munkánk első eredményeit azonban már publikáltuk.¹⁷

A kísérlet a személyiségfejlődés lehetőségeinek feltárására a Kelenföldi Textilgyár Budafoki uti leányszállásán folyt. Célja az egyén és a kultúra dinamikusabb viszonyát elősegítő népművelési tevékenység kikísérletezése.

Milyenek ezek az életformaváltás átmeneti szakaszában élő fiatalok?

A lányok nagyrészt a hagyományos falusi életforma bomlása hajtotta Budapestre, de többségük nem adaptálódott a nagyvárosi élethez. "Féllábbal" otthon, "féllábbal" a városban él. Életük a Budapestre való költözéssel, sőt, egy szakma megtanulásával sem tekinthető megoldottnak.

A kultúrával való kapcsolatuk egyoldalú. Egyrészt az egyetemes kultúra igazán nagy alkotásai számukra idegen, megfeythetetlen üzenetek, a velük való találkozás ezért létre sem jön. A mindennapok elemi gondjai töltik be a tudatukat és nehezítik meg az olyan alkotások befogadását, amelyek szokásai megkérdőjelezésére és személyiségük újra-fogalmazására késztenék őket.

Kísérletünk tapasztalata mindamellett az, hogy a kultúra segítségével az egyén kiemelkedhet a mindennapi problémák szintjéből és eljuthat saját konfliktusa felismeréséhez, ez pedig személyisége átformálásához, újraépítéséhez vezethet.

A kultúra és egyén dinamikus viszonyát elősegítő népművelői tevékenységünkben a közösségből indultunk ki. Magunkra vállaltuk a leányszállás szobáiban élő lányok közösségé fejlesztését, egy kevésbé strukturált, az együtteség élményének alacsony fokával jellemezhető csoportot valódi közösséggé alakítottunk.

Beszélgetéseink során a leányokra általában jellemző konfliktusok feltárása, megvitatása nyomán olyan analógiákat tartalmazó műalkotásokat használtunk fel, amelyekkel a beszélgető csoportot az eredeti konfliktus mélyebb tartalmához sikerült eljuttatni. Az művészet az ellentmondások megfogalmazásában segít kísérletünkben, tehát nem az a célunk vele, hogy a konfliktusokra megoldási mintát adjon, hanem az, hogy az egyén alkotó erejére hasson.

A többi munkásszállás-kísérletünk is az egyetemes kulturához való szervesebb kapcsolat lehetőségeit keresi azzal a céllal, hogy a kulturális értékek erjesztő módon hassanak a munkásszállásokon átmeneti életformában élők szemléletére, életük ellentmondásainak felismerésére és ezen keresztül személyes, társadalmi alakítására.

P U B L I K Á C I Ó K

¹KOVALCSIK József: Tájékoztató a magyar Népművelési Intézet kutatásairól. Bp. 1975, Népművelési Intézet. /Közművelődési dokumentumok 1./

²ANDRÁSSY Mária: Egy iparváros művelődése. Kazincbarcika. Bp. 1974, Népművelési Propaganda Iroda.

³VITÁNYI Iván: A szabadidő felhasználásának rétegek szerinti vizsgálata, különös tekintettel a művelődésre és a szórakozásra. Következtetések levonása a közművelődés számára.

Bp. 1975, MRT Tömegkommunikációs Kutató - Népművelési
Int. soksz.

⁴Munkásfiatalok szabadidőtevékenységének és kulturális orientációjának vizsgálata. Készült az Állami Ifjúsági Bizottság megbízásából a Népművelési Intézet Kutatási Osztályán. Bp. 1976, Népművelési Int. soksz.

⁵SÁGI Mária: A kulturális aktivitás pszichológiai tényezői.
= Kultura és Közösség, 1974, 1. sz.

⁶SIPOS Zsuzsanna: Utazó munkások.
Bp. 1976, Népművelési Propaganda Iroda.

⁷SIPOS Zsuzsanna: Egy országos népművészeti kiállítás hatás-
vizsgálata. /Zárójelentés./ Bp. 1976, Népművelési Int.
soksz.

⁸FONYÓ Ilona: Husz szakmunkás ismeretségi köre. = Kultura és
Közösség, 1974, 2. sz.

⁹HANKISS Elemér: Értékszociológiai kísérlet. Bp. 1976, Népművelési Propaganda Iroda. /Sajtó alatt!/
.

¹⁰HAVAS Gábor - KARDOS László: Munkakultura és életforma.
Bp. 1976, Népművelési Int. soksz.

¹¹MOHAROS Józsefné - SIPOS Zsuzsanna: Munkások a művelődési
otthonban. = Kultura és Közösség, 1974. 2. sz.

¹²CSALOG Zsolt - MATOLAY Magdolna: Munkásművelődés Komlón. =
Kultura és Közösség, 1975. 1. sz.

- ¹³BÁNÁTI Ferenc: Gondolatok az üzemi népművelésről. = Kultúra és Közösség, 1975, 2-3. sz.
- ¹⁴ANDRÁSSY Mária - KONCZ Gábor: Budapesti művelődési otthonok, 1975. 1-5. rész. = Népművelés, 1976, 7-11. sz.
- ¹⁵MÁTYUS Alice: Tájékoztató a Népművelési Intézet kísérleteiről. Budapest, 1975. Népművelési Intézet.
/Közművelődési dokumentumok 2./
- ¹⁶LÁSZLÓ-BENCSEK Sándor: Csoport, közösség, brigád. = Kultúra és Közösség, 1974, 2. sz.
- - : Utközben. Egy brigádklub megalakulásának leírása. 1-2. rész. = Népművelés, 1974, 6-7. sz.
 - - : Távolságok. /Művelődési intézményeink gyakorlata és a valóság./ = Kritika, 1974, 9. sz.
 - - : A gyakorlat próbája. Meditáció a brigádművelődés útjairól. = Népművelés, 1975, 2. sz.
 - - : Művelődés a szocialista brigádokban. = Szakmunkásnevelés, 1975, 8. sz.
- ¹⁷MÁTYUS Alice - VERES Sándor: Falusi lányok Pestén. /Egy közművelődési kísérletről./ Valóság, 1976, 1. sz.

Z Á R S Z Ó

Nyári Egyetemünk megnyitásakor azt említettük, hogy az az intézmény, amelyik időről-időre nem ujitja meg önmagát, egyre nehezebb probléma elé kerül. Szándékunkat tehát már akkor is világosan megfogalmaztuk: rendezvényünkkel és az ezen elhangzott előadások elméleti problémafelvetésével indítást kívánunk adni a közművelődés közvetlen irányítóinak ahhoz, hogy megfelelő helyzetelemzés után korszerű programokat tudjanak készíteni. A kérdés tehát most az, hogy ezen törekvésünk milyen mértékben sikerült.

Őszintén örülnénk, ha hallgatóink számára tudtunk volna annyi és oly mélységű élményt nyújtani - előadások, szabadtéri játékok, tárlatok, zenei rendezvények, konzultációk -, amelyek Önöknek elégséges segítséget adott ahhoz, hogy eddigi tevékenységüket újraértékeljék, új elhatározásokhoz jussanak és megfelelő attitűdök jöjjenek létre. Az Önökkel folytatott beszélgetések arra engednek következtetni, hogy programjaink többsége találkozott hallgatóink tetszésével. Előadók által felvetett gondolatok pedig szinte minden résztvevőben pozitív módon rezonáltak. Ezen utóbbitól elsősorban az óráközi szünetekben és a szabadidőben

folytatott beszélgetések alkalmával győződhattünk meg. A konzultációk során pedig többen elmondták, hogy az egyes előadók által exponált kérdés-körök hogyan jelentkeznek munkaterületükön. Ezen kívül majdnem minden alkalommal azt is elmondták, hogy a hallott előadások után mit látnak másképpen, vagy éppen egy-egy probléma megoldásához milyen megközelítési módszert, kulcsot kaptak az előadóktól.

Tóth Dezső elvtárs nyitó előadásával tulajdonképpen megkezdődött a munkásművelődés elméleti alapkérdéseinek vizsgálata. Tanulságos volt ugyanezen előadásban a közművelődés és a munkásművelődés összefüggésének vizsgálata, majd a munkásművelődés tartalmi és terjedelmi kérdéseinek taglalása.

A munkásosztály társadalmi helyzete és szerepének mai jellemzői című előadások olyan belső strukturális és tartalmi változásokat mutattak be, amelyek segítségével könnyebben tudjuk megközelíteni a konkrét munkásművelődés problémáit.

A munkásműveltség vizsgálatával foglalkozó előadások a téma tartalmi összetevőire mutattak rá /ismeretek, képesség, világnézet, erkölcsi értékek, esztétikum stb./, majd a műveltség és a termelés, a politika kulturáltsága, a termelés kulturáltsága, a művelődés anyagi és társadalmi ösztönzésének kérdéseit vizsgálták. A munkásosztály műveltségi

szokásairól szóló előadás az adott termelési és társadalmi viszonyok között ható immanens törvények felismerni tudására hívta fel a figyelmet.

A munkásosztály magatartásában megnyilvánuló műveltség témakörben arra keresett választ az előadó, hogy hogyan dolgozzunk, hogyan művelődjünk, hogyan alakuljanak emberi kapcsolataink és hogyan szórakozzunk.

A munkások szabadidejének hasznos eltöltéséhez sokféle lehetőséget kell kínálni, az emberek döntéseihez jó előkészítésre van szükség, s mindennek jó végzése a közművelőkre vár, hangoztatta az előadó.

A munkások ábrázolásáról szóló előadások színesen mutatták be az egyes művészeti területek alkotásait. Hallgatóink számos ötletet, gondolatot kaptak művészeti témájú rendezvények megszervezéséhez.

Nyári Egyetemünk befejezésekor, amikor most áttekintjük az előadások tartalmát a munkásosztály fogalmától a munkásábrázolásig, megállapíthatjuk, hogy összességében teljesíteni tudtuk vállalt feladatunkat.

Annak is őszintén örülnénk, ha példázni tudtuk volna a művelődés azon formáját, amelyben a sokrétű kulturélmény

egyben a fizikai és lelki pihenést szolgálta. A közművelő
tevékenységnek általában is segítenie kell az emberi sze-
mélyiség kiegyensúlyozottabbá válását.

Az is világossá vált, hogy a kulturértékek terjeszté-
sével egyidőben biztosítani kell az emberekben a pihentségi
érzését.

Nyári Egyetemünk legnagyobb tanulsága mégis az legyen,
hogy az apró, mindennapi közművelődési feladatok végzése
közben ne feledkezzünk meg a végső célról: minden erőnkkel
segítsük az egyes ember önkibontakoztatását, és önmegvaló-
sítását. Arra kell törekednünk - eszközeink segítségével -,
hogy az emberek én-képe mindinkább közelítsen valóságos ön-
magukhoz, és a közművelődés rendszerével mindig olyan moti-
vumokat biztosítsunk számukra, amelyek állandósítják az ön-
megújítás feszültségét.

Mindig tudtuk, hogy a népművelői tevékenységhez elhiva-
tottság, más emberek átformálására kész állhatatos emberi
magatartásra van szükség. Most azt is meg kell tanulni, hogy
a közművelődési tevékenységben nem elég a spontán jó szándék,
a tudatos szabályozni tudást kell megtanulni.

Valamennyiüknek kívánunk sok erőt, elszántságot a napi
küzdelmekhez. Munkájukban találják meg boldogulásukat is.

